

प्रकाशिका - 42
Prakashika - 42

Farhang-i-Tohfatus Sa'adat

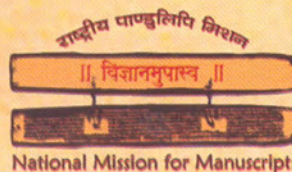
Vol.-II

फ़रहंग-ए-तुहफ़तुस सआदत

भाग-२

Editor

Rehana Khatoon

ABOUT THE EDITOR

Prof. Rehana Khatoon, former Head, Department of Persian, University of Delhi is an eminent teacher and researcher of International fame and reputation. She is well-known among Persian scholars in U.S., India, Iran, Tajekistan and in places where the Persian is academic as well as common people's language.

Prof. Rehana has been honoured with prestigious Padamshri award by Hon'ble President of India in 2014. Moreover she has received certificate of Honor in Persian by the President of India in 2009, Sa'adi Award in 2017 and Al-Biruni Award in 2011 from Islamic Republic of Iran, Ghalib Award in 2002 for Research and Criticism in Persian by Ghalib Institute, Sir Syed Award in 2012, Mohammad Ali Jauhar Award in 2012, and Ghalib Medal in 1969.

She is the member of many prestigious educational institutions. Her field of specialisation is lexicography, Philology and Research Methodology. She has authored twenty five important books in Persian, Urdu, English and Hindi languages which are highly appreciated in scholarly world.

Sirajul Lughat, a Persian lexicon in three volumes (Published in Iran) and Muthmir (related to Linguistic) in two volumes -- both outstanding works of Prof. Khatoon have basic importance that trace lexical link between Persian/old Iranian and Indian Languages. She has also edited and published important works related to prevalent composite culture.

Prof. Khatoon has also contributed 188 articles and research papers related to modern and classical Persian literature in Persian, Urdu and English languages. All her works speak of her scholarship in the respective fields.

ABOUT THE BOOK

Farhang-i-Tohfatus Sa'adat is a Persian lexicon written by Shaikh Mahmood son of Shaikh Ziauddin Ahmad who authored this book by the name of Iskandar bin Bahlol Lodi the King of Delhi (894-923 A.H./1488-1517 A.D.) in 916 A.H./1510 A.D. The work is also known by the name of Farhang-i-Iskandari which is based on three manuscripts available till date having almost 800 pages.

This edited book will come in three volumes containing hundreds of authors' verses. It is a critical glossary of Persian idioms, phrases, metaphors and Sufistic terminology explaining the words which occur in Persian poetry.

Farhang-i-Toḥfatus Sa‘ādat

Volume II
Kha - Ghain
(ġ - ħ)

Prakashika Series

Number - 45

General Editor

Pratapanand Jha

Farhang-i-Toḥfatus Sa‘ādat

(Compiled 916 A.H./1510 A.D.)

by

**Shaikh Maḥmood
bin Shaikh Zīā’uddīn Aḥmad**

Edited and Annotated by

Rehana Khaton

National Mission for Manuscripts, New Delhi

Asila Offset Printers, New Delhi

Published by:

National Mission for Manuscripts

11, Mān Singh Road,
New Delhi-110001.

Phone : + 91 23383894 Fax: 2307 3387

Email : director.namami@nic.in

Website : www.namami.org

Co-published by :

Asila Offset Printers

1308, Kalan Mahal, Darya Ganj,
New Delhi-110002.

Phone : + 91 11 23289539

Mobile: 9871202888

E-mail : javedasila@gmail.com

Price : ` 800/-

Prakashika Series

ISBN 978-93-80829-02-9

ISBN 978-93-80829-62-3

First Edition 2019

© 2019, National Mission for Manuscripts

All rights reserved, including those of translation into foreign languages. No part of the book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the written permission of the publisher.

INTRODUCTION

The *Toḥfatus Sa'ādat* is Persian to Persian lexicon. Shaikh Meḥmood, bin Shaikh Zīā'uddīn Aḥmad, is the author of this lexicon which is also known by the name of *Farhang-i-Iskandarī*. He authored this book by the name of Iskandar bin Behlol Lodī, the king of Delhi during 894-923 A.H./1488-1517 A.D., in 916 A.H./1510 A.D. His name is mentioned in two *Qaṣīda* which have been written in praise of his patron called Shaikh Sa'īd. The lexicon's name *Toḥfatus Sa'ādat* means the gift of prosperity and happiness. He himself says that since a very early age he took interest in writing Persian poetry. He says:

«چون ابنای زمان من از علما و فضلا و امرا
و سلاطین همه ذوق شعر دارند و من هم بنای
شاعری گذاشته سالها در توحید ذوالجلال و
نعت نبی و مدحت محسان روزگار خود مخصوص
خواجگی شیخ سعید وزیر شعر گفتم، و در تمام
قالبهای شعر فارسی چون غزل و رباعی و
قصیده و مثنوی داد سخن دادم، و حتی بدان
راهم بسیار هجو کردم».

That in his time the *'Olamā*, *Fuḏalā* and *'Omarā* were in the king's regime and took an extreme interest in composing poetry, he also composed poetry. Nothing much more is known about the author except that he

was a poet, writer and scholar attached to the court of Iskandar Lodī, who quoted many of his verses in this lexicon. He had command over *Ghazal*, *Rubā'ī*, *Mathnawī* writing as shown in the couplets for the reference given in it.

Tohfatus Sa'ādat is an important and exhaustive lexicon for the study of the development of Persian language and literature as well as aspects of historical linguistics. Before this lexicon just as almost eight important Persian lexicons were written in India, some of which are available in printed form while others have not seen the light of the day. *Tohfa* was also in manuscript form and was preserved in different institutes and libraries.

This lexicon is a voluminous work likely to cover almost more than 3,200 (three thousand and two hundred) A4 size hand written pages in an edited form. It is a critical glossary of Persian idioms phrases, metaphors and further explains the Sufistic terminology explaining the works which occur in Persian poetry.

Needless to say that proverbs, idioms, phrases, metaphors are closely related to our society. The social pattern has a deep impression in the formation of proverbs, idioms etc. and a critical study of these entire techniques leads one to discern the social behaviour of the people of a given time. These idioms, phrases and proverbs speak of the linguistic and social

behaviour of Persian speaking people through many countries.

The author was famous for his satirical (*Thanž-o-Mizah*) poetry and also wrote two *Qaṣīdas* for his mentor Shaikh Sa‘īd.

Giving the reason of compiling *Toḥfa*, he says that his friends, well-wishers and his mentor Shaikh Moḥammad Sa‘īd requested him to compile a dictionary for the benefit of utilizing at the earlier existing lexicons and important books. As a result he compiled the said lexicon and named *Toḥfatus Sa‘ādat*. Irrespective of the fact that the words have been used by author are genuine Persian, Darī, Pahlavī, ‘Arabic, Turkish, Unānī, Māvarā-un Nehrī etc. but only some have mentioned its origin, mostly Turkish and ‘Arabic words have been explained, no explanation has been given and only mentioned ‘این ترکی است’ (it is Turkish) or ‘این لفظ ترکی است’ (this word is Turkish).

For this exhaustive and voluminous gift (Hadīyah) to Shaikh Sa‘īd, in return Shaikh Sa‘īd presented a robe of honour and an Iranian origin (Iranian *Naṣl*) horse as a gesture of appreciation and thanks:

بحمدا که بعد از به گنجی شد فرو پا
پس آنگه را هواری به نعل سُم دل حاسد
چه اسبی مرکبی به وقت تاختن صرصر
مرا بخشید با صد به من زین عزت

The compiler completed the book on 10th Şafar 916 A.H./19th May 1510 A.D. and dedicated it to Sultān Iskandar Lodī.

The work is alphabetically divided into 29 (twenty-nine) *Bābs* and each is again divided into two *Bābs*. The first alphabet of a word called *Bāb* and the last alphabet of the same is called *Faşl*, e.g. in the word *Tawālī* (توالي) «ت» is *Bāb* and «ي» is *Faşl*. The first *Bāb* has singular words whereas the second *Bāb* has plural words, proverbs, idioms, phrases, metaphors etc. It also explains the Sufistic Terminology.

The following alphabets are paired together in this lexicon, for example الف with مد الف (آ), پ with ب, چ with ج and گ with ک and ژ with ز.

As mentioned above that the lexicon has been arranged by first and last alphabet of the word also difficulties in searching the word.

The author writes:

آ = الف ممدوده	ب = باي تازي، باي
پ = باي فارسي	ت = تاي فوقاني
ث = ثاي مثلثه	ج = جيم تازي
چ = جيم فارسي	ح = حاي مهمله، حاي
خ = خاي معجمه/حاي د	د = دال مهمله
ذ = ذال معجمه	ر = راي مهمله
ز = زاي معجمه	ژ = زاي فارسي
س = سين مهمله	ش = شين معجمه/شين

ص = صادِ مهمله	ض = ضادِ معجمه
ط = طاءِ مهمله	ظ = ظاءِ معجمه
ع = عينِ المهمله	غ = غينِ المعجمه
ق = قافِ حلقي	ك = كافِ تازي
گ = كافِ فارسي	ه = هايِ مختفي
ي = يايِ تحتاني	

*

تشديد = مشدد	جزم = ساكن
مفتح = فتح و مفتوح	كسر و مكسور = كسر
ضمّ () = ضمّ و مضموم	معرب = از عربي
مفرس = از فارسي	مهتد = از هندي

The author has given a large number of Indian equivalents which is very useful in the linguistical study, some words are as follows:

فلنجم = نلسی	كوزما = بهنگ (بهانگ)
لوح پا = جولابه	وشم = بهاپ
كازيند = ميتهی	گندنا = پياز
مرزنج = موساكتی	ولچ = بئير
هولك = ئنڈاموبی	كستي = گردَهنی
گومه = جعفری	نظران = سمندر پھين
یوگ = جووه	فطیوس = بتهوڑه
گيش = بال (كيش)	نفت = گورمٹيانيل

The writer has mentioned a large number of geographical names in which some are non-existed whereas other exist their changed name:

پهاني : شهري است در ايالتِ اترپرادش، هند

حیره : شهري بود در يك فرسنگي كوفه، در زمانه ساسانيان در آنجا ملوك لخمى سلطنت داشتند و دست نشانده ايران بودند، خسرو پرويز در سال 602 ميلادى اين سلسله را منقرض و حاكمى براى آن تعيين كرد، بعد از آنكه حيره به دست مسلمانان افتاد، به واسطه بناي كوفه تنزل يافت و قبل از قرن دهم ميلادى/سده چهارم هجرى به كُلي از ميان رفت.

سرخان : ولايت سرخان را لواي سام ميگفتند.

سوانك : شهر سوانك در زمين روم وجود دارد.

فيلور : نام مقامي است.

A considerable number of Persian infinitive and verbs have been included.

The lexicon includes unfamiliar names and words and constructions and some are not in use as was used by author.

Names: لبید، کهیلا، قلون، کهرم و غیره

Words: فرخشه، قرصک، کمیک، مشخنه، کناغ، وقواق، فتال، قاعون، یورقچی و غیره.

ناهمتا بهجاي	دهولور بهجاي	بريدي بهجاي
بيهمتا	دُهند	قاصد
ميان لحظه	کواغذ جمع	به همبرين نمط
بهجاي زود	کاغذ	بهجاي به همين روش/طريق
بيران بهجاي	نخريفي بهجاي	خوانند بهجاي
ويران	نخره (ناز)	گويند

Sometimes to explain a word in a more detailed fashion, the author provides verses with the name of the poet and Nizāmī was the main target, and the other poets are:

ابوشکور، امیر حسن، امیر خسرو، بدر شاشی،
انوری، جامی، ظهیر فاریابی، عبدالواسع
جبلی، سلمان ساوجی، بسحق اطعمه، حافظ،
سعدي، عمید لویکی، فخرالدین کمانگر، فرخی،
فردوسی.

His father Shaikh Zīā'uddīn Aḥmad and also adds his own verses and sometimes quotes verses without giving the name of the poets.

In a few words ف has been replaced by پ, such as پارسی=فارسی, اسفند=اسفند, ک is represented by ک and ج by ج.

The main source books of the author were *Farhang-i-Qawwās*, *Lisān-us Sho'arā*, *Sharafnāma-i-Manyarī* etc.

Almost in all the chapters, the author includes Turkish words:

ختلی، قاع، قاق، قب، قبچه، قتدی، قرتق،
قرطه، قرغه، قنق، قوبر، قیناته، قینآله،
کدارچی، کرتی، کنکو، مرنده، مزراق، منجه،
منکو، منتو، منگ، منگآون، منگاكد،
منگالتمش، منگالتي، منگاوتر، منگایگی،
منگبزی، منگبکرمی، منگتقن، منگتهتر،
منگسن، منگشکر، منگقزق، منگنیمش،
منگیولن، نچه، نویقه، وساقن، وفنجر،

ياقتغ، ياقزي، يباقلق، يتقل، يرتغان.

Toḥfa was followed by a number of Persian lexicons written in India, such as:

- ◆ Khan-i-Ārzū consulted one of the Manuscripts of *Toḥfa* while he was compiling his lexicon *Sirāj-ul Lughāt*, but presently it is not available as those some words for which he consulted *Toḥfa* are not mentioned in the available Manuscript of *Toḥfa*.
اروين: در تحفة السعادات اروين به وزن *Toḥfa*.
پروين، تجربه و آزمایش، و صحیح به معنی تجربه و ارونند به تصحیف همین را خوانده اند.
- ◆ Farhang-i-Rashīdī: بان: دارنده چیزی چون
باغبان، پاسبان، و در تحفه به معنی بانگ گفته.
- ◆ Madār-ul Afāzil: ثغر: در سکندري است جايي که
آنجا امن باشد و در بند کفر و اسلام.
تنزن: یعنی بر جابمان، و در سکندري میان تنزن و تنزده فرق کرده.
- ◆ *Adātul Fuḍalā*, *Farhang-i-Niẓām*, *Farhang-i-Jahāngīrī* also used this lexicon for their words.

Toḥfa begins with praise of Almighty Allāh within 42 verses:

ابتدا ميکنم به نام کوست يحيي العظام

After it followed by *Na't-i-Nabī* which consists of 30 verses:

باد از بهر عشا بر روان محمدي

119 verses of a *Qaṣīda* thereafter are dedicated to the praise of Sultān Sikandar Lodī; in which the author has praised the existing emperor:

بعد نعتِ رسولِ صاحبِ مدحِ شاهِ جهانِ بگو
به که سازی به‌نامه در ثنایِ دعی شاه
دین اسلاف ازو گرفت بادشاهِ جهانِ سکندر

Maḥmūd bin Shaikh Zīā's mentor Shaikh Sa'īd Farmūlī was an advisor/counsellor to Shāhzādeh Miān Nizām bin Shāh Iskandar. Shaikh Sa'īd was awarded the Haryāna and Disoya area. Shaikh Sa'īd was bestowed upon by the Almighty Allāh the bounties of both this world and that of the religion because of which he was, during the reign of Shāh Iskandar held the prestigious position of Wazīr for 30 years and also was close to the Shāh winning his closeness and affection.

Maḥmūd had included 32 verses in the beginning of this lexicon dedicated to his *Ustād*, and then begins the text of the lexicon.

The three manuscripts of this lexicon are available:

1. The first is in Maulānā Abul Kalām Āzād Arabic and Persian Research Institute, Tonk, Rājasthān. This manuscript was initially preserved in Rājasthān Prachya Viddhiya Pratishtān, which was transcribed during the reign of Aurangzeb in the third day (Monday) of 9th Ramāzan in 1107 A.H. by Moḥammad Buddha bin Abdul Ḥakīm of

Pahānī near Hardoī, Uttar Pradesh, and then it was purchased by the aforesaid institute. It consists of 790 pages written in ordinary *Nasta'liq*, heading and words are written with red ink and explanations with the black ink.

2. The Razā, Rampur Library manuscript was written in good and clear *Nasta'liq* with words, letters and heading with red ink and had dampness stains. It was transcribed on 29th Zil-Hijjah 1287 A.H. consists of 917 pages.
3. The third manuscript is preserved in Lucknow, Jāmi'a Sulṭāniya Library which is transcribed on 23rd Moharram 1259 A.H. the mid of Friday having 778 pages of 19 lines.

Some words are in one manuscript but in the others are not. So after comparison of all three manuscripts which are available words were added and thereafter arranged alphabetically with a strong hope that all the efforts i.e. the edition of this lexicon would meet the requirements of Persian scholars who are interested in the field of Persian lexicography.

After completing the edition of *Toḥfatus Sa'adat*, it reveals that Shaikh Maḥmūd is almost accurate in his description of the words and tracing their history. The influence of *Toḥfa* on the later lexicographers was also traced and noticed. This lexicon also shows the comparative study of Persian and Hindi languages.

The editor of this lexicon tried to arrange the first, second, third and the last Ḥarf alphabetically so researchers may easily and immediately reach and fulfill their needs.

This lexicon is in three volumes. The 1st volume consists of 1079 A4 size hand-written pages with index of persons, places, cities, books and countries, medicinal plants, medicines, rivers, streams and mountains, creepers, agricultural and other instruments, trees, flowers, animals, fruits, Persian/Hindi vocabulary, Turkish vocabulary, verses etc. The 2nd consists of 1080 A4 size hand-written pages with index of all said things. The 3rd volume consists of 974 hand-written A4 size pages.

The editor deciphered and completed all the three volumes with the best of her knowledge and much hardship.

Prof. Rehana Khatoon
(Padamshri Awardee 2014)

February 2018.

فرهنگ تحفة السّاعات

جلد دوّم
خ - غ

پركاشكا سيريز

نمبر 42

جنرل ايڊيٽر

وى وينڪٽ رمن ريڊي

فرہنگ تحفۃ السَّعَادَات

(تألیف ۹۱۶ ھ / ۱۵۱۰ م)

از

شیخ محمود بن شیخ ضیاء الدین

مقدمہ و تصحیح

پروفیسور ریخانہ خاتون

نیشنل مشن فار مینسکرپٹس

اصیلا آفسیٹ پرنٹرس، نئی دہلی

نیشنل مشن فار مینسکرپٹس
11، مان سنگھ روڈ، نئی دہلی - 110001
فون: 23383894 فیکس: +91 11 23073387
ایمیل: director.namami@nic.in
ویب سائٹ: www.namami.org

بہ اشتراک
اصیلا آفسیٹ پرنٹرس
1308، کلان محل، دریاگنج، نئی دہلی-110002
فون: +91 11 23289539
ایمیل: javedasila@gmail.com

قیمت: -/800`

Prakashika Series

ISBN 978-93-80829-02-9

ISBN 978-93-80829-63-3

اشاعتِ اوّل: ... 2019 م
© نیشنل مشن فار مینسکرپٹس 2019

فهرست مطالب

26. باب الخاء مشتمل علي الفصلين: فصل 967

الاول في المفردات.....

967 باب خ و فصل الف.....

970 باب خ و فصل ب.....

973 باب خ و فصل ت.....

974 باب خ و فصل ج.....

976 باب خ و فصل چ (جيم فارسي).....

977 باب خ و فصل خ.....

977 باب خ و فصل د.....

984 باب خ و فصل ر.....

994 باب خ و فصل ز.....

996 باب خ و فصل ژ (زاي فارسي).....

996 باب خ و فصل س.....

997 باب خ و فصل ش.....

100 باب خ و فصل ص.....

2

100 باب خ و فصل ط.....

2

100 باب خ و فصل ع.....

2

100	باب خ و فصل ف	2
100	باب خ و فصل ق	3
100	باب خ و فصل ك تازي	5
101	باب خ و فصل گ (كافِ فارسي)	1
101	باب خ و فصل ل	3
101	باب خ و فصل م	7
101	باب خ و فصل ن	9
102	باب خ و فصل و	6
102	باب خ و فصل ه	9
104	باب خ و فصل ي	2
104	27. فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	7
104	باب خ و فصل الف	7
105	باب خ و فصل ب	0

105	باب خ و فصل ت	0
105	باب خ و فصل ج	3
105	باب خ و فصل ح	3
105	باب خ و فصل خ	3
105	باب خ و فصل د	3
105	باب خ و فصل ر	6
106	باب خ و فصل ز	2
106	باب خ و فصل س	4
106	باب خ و فصل ش	5
106	باب خ و فصل ص	8
106	باب خ و فصل ع	8
106	باب خ و فصل ف	8
106	باب خ و فصل ق	8

106	باب خ و فصل ك	9
107	باب خ و فصل ل	1
107	باب خ و فصل م	4
107	باب خ و فصل ن	6
108	باب خ و فصل و	3
108	باب خ و فصل ه	4
108	باب خ و فصل ي	8
109		باب الدال مشتمل علي الفصلين: فصل	
	2	الاول في المفردات	
109	باب د و فصل الف	2
109	باب د و فصل ب	5
109	باب د و فصل ت	7
109	باب د و فصل ث	9
109	باب د و فصل ج تازي	9

110 (جيم فارسي)	باب د و فصل چ
0		
110	باب د و فصل خ
1		
110	باب د و فصل د
2		
110	باب د و فصل ر
7		
111	باب د و فصل ز
5		
111 (زاي فارسي)	باب د و فصل ژ
7		
111	باب د و فصل س
7		
111	باب د و فصل ش
9		
112	باب د و فصل غ
3		
112	باب د و فصل ف
4		
112	باب د و فصل ق
4		
112	باب د و فصل ک
6		
112 (کافي فارسي)	باب د و فصل گ
8		

113	باب د و فصل ل	0
113	باب د و فصل م	4
113	باب د و فصل ن	7
114	باب د و فصل و	5
114	باب د و فصل ه	6
115	باب د و فصل ي	9
116		فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	6
116	باب د و فصل الف	6
116	باب د و فصل ب	7
116	باب د و فصل ت	8
117	باب د و فصل ج	0
117	باب د و فصل چ (جيم فارسي)	1
117	باب د و فصل ح	1

117	باب د و فصل خ	1
117	باب د و فصل د	2
117	باب د و فصل ر	9
118	باب د و فصل ز	5
118	باب د و فصل س	6
118	باب د و فصل ش	7
119	باب د و فصل ط	0
119	باب د و فصل ع	1
119	باب د و فصل غ	1
119	باب د و فصل ف	1
119	باب د و فصل ق	1
119	باب د و فصل ك	2
119	باب د و فصل گ (كافِ فارسي)	4

119	باب د و فصل ل	5
119	باب د و فصل م	7
120	باب د و فصل ن	0
120	باب د و فصل و	9
121	باب د و فصل ه	0
121	باب د و فصل ي	6
122		باب الذاال مشتمل علي الفصلين: فصل	
		الاول في المفردات.....	2
122	باب ذ و فصل الف	2
122	باب ذ و فصل ب	2
122	باب ذ و فصل ت	3
122	باب ذ و فصل ح	3
122	باب ذ و فصل ر	4
122	باب ذ و فصل س	4

122ق	باب ذ و فصل	4
122ل	باب ذ و فصل	4
122م	باب ذ و فصل	5
122ن	باب ذ و فصل	5
122و	باب ذ و فصل	5
122ه/ة	باب ذ و فصل	6
122ي	باب ذ و فصل	6
122		فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	7
122ب	باب ذ و فصل	7
122ج	باب ذ و فصل	7
122د	باب ذ و فصل	7
122ر	باب ذ و فصل	8
122ك	باب ذ و فصل	8

122	باب ذ و فصل ل	8
122	باب ذ و فصل ن	8
122	باب ذ و فصل ه	9
123	باب ذ و فصل ي	0
123		باب الرء مشتمل علي الفصلين: فصل	
	1	الاول في المفردات	
123	باب ر و فصل الف	1
123	باب ر و فصل ب	2
123	باب ر و فصل ت	4
123	باب ر و فصل ج	5
123	باب ر و فصل ح	7
123	باب ر و فصل خ	7
123	باب ر و فصل د	9
124	باب ر و فصل ر	2

124	باب ر و فصل ز	5
124	باب ر و فصل س	7
124	باب ر و فصل ش	9
125	باب ر و فصل ع	2
125	باب ر و فصل غ	2
125	باب ر و فصل ف	3
125	باب ر و فصل ق	4
125	باب ر و فصل ك	5
125	باب ر و فصل گ (كافِ فارسي)	6
125	باب ر و فصل ل	7
125	باب ر و فصل م	9
126	باب ر و فصل ن	2
126	باب ر و فصل و	8

126	باب ر و فصل ه	9
127	باب ر و فصل ي	6
128		33. فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	3
128	باب ر و فصل الف	3
128	باب ر و فصل ب	4
128	باب ر و فصل ت	4
128	باب ر و فصل ح	5
128	باب ر و فصل خ	6
128	باب ر و فصل د	6
128	باب ر و فصل ر	9
129	باب ر و فصل ز	1
129	باب ر و فصل ژ (زاي فارسي)	3
129	باب ر و فصل س	3

129ش	باب ر و فصل	3
129ط	باب ر و فصل	4
129ع	باب ر و فصل	4
129غ	باب ر و فصل	4
129ف	باب ر و فصل	4
129ک	باب ر و فصل	4
129(کافی فارسی)	باب ر و فصل گ	5
129ل	باب ر و فصل	5
129م	باب ر و فصل	6
129ن	باب ر و فصل	7
130و	باب ر و فصل	2
130ه	باب ر و فصل	2
130ي	باب ر و فصل	5

34. باب الزاء مشتمل علي الفصلين: فصل 130

7	الاول في المفردات
130	باب ز و فصل الف
7		
130	باب ز و فصل ب
9		
131	باب ز و فصل ت
1		
131	باب ز و فصل ج
3		
131	باب ز و فصل چ (كاف فارسي)
4		
131	باب ز و فصل خ
5		
131	باب ز و فصل د
6		
131	باب ز و فصل ر
9		
132	باب ز و فصل ش
5		
132	باب ز و فصل غ
6		
132	باب ز و فصل ف
7		
132	باب ز و فصل ق
9		

133	باب ز و فصل ك	0
133	باب ز و فصل گ (كافِ فارسي)	1
133	باب ز و فصل ل	3
133	باب ز و فصل م	5
133	باب ز و فصل ن	7
134	باب ز و فصل و	2
134	باب ز و فصل ه	3
135	باب ز و فصل ي	1
135	فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	4
135	باب ز و فصل الف	4
135	باب ز و فصل ب	5
135	باب ز و فصل ت	6
135	باب ز و فصل ج	7

135	باب ز و فصل خ	7
135	باب ز و فصل د	8
135	باب ز و فصل ر	9
136	باب ز و فصل ز	1
136	باب ز و فصل ش	1
136	باب ز و فصل ص	1
136	باب ز و فصل غ	2
136	باب ز و فصل ف	2
136	باب ز و فصل ك	2
136	باب ز و فصل ل	2
136	باب ز و فصل م	3
136	باب ز و فصل ن	3
136	باب ز و فصل و	7

136 باب ز و فصل ه

7

136 باب ز و فصل ي

9

36. باب الزاء فارسي مشتمل علي الفصلين: 137

فصل الاول في المفردات..... 1

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل خ

1

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل د

1

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل ر

2

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل ژ (زاي

فارسي)..... 2

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل ف

3

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل ك

3

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل ل

3

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل ن

4

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل ه

4

137 باب ژ (زاي فارسي) و فصل ي

6

137	باب السّين مشتمل علي الفصلين: فصل	7
	الاول في المفردات.....	7
137	باب س و فصل الف.....	7
	باب س و فصل ب.....	2
138	باب س و فصل ت.....	6
	باب س و فصل ج.....	0
139	باب س و فصل چ (جيم فارسي).....	3
	باب س و فصل خ.....	4
139	باب س و فصل د.....	5
	باب س و فصل ر.....	2
141	باب س و فصل ز.....	3
	باب س و فصل س.....	5
141	باب س و فصل ش.....	8
	باب س و فصل ط.....	1

142	باب س و فصل ع	2
142	باب س و فصل غ	2
142	باب س و فصل ف	4
142	باب س و فصل ق	5
142	باب س و فصل ك	7
143	باب س و فصل گ (كافِ فارسي)	3
143	باب س و فصل ل	5
144	باب س و فصل م	1
144	باب س و فصل ن	6
146	باب س و فصل و	1
146	باب س و فصل ه	5
148	باب س و فصل ي	0
149	38. فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	0

149	باب س و فصل الف	0
149	باب س و فصل ب	2
149	باب س و فصل ت	3
149	باب س و فصل ج	5
149	باب س و فصل ح	5
149	باب س و فصل خ	6
149	باب س و فصل د	6
150	باب س و فصل ر	0
150	باب س و فصل ز	5
150	باب س و فصل س	7
150	باب س و فصل ش (معجمه)	7
150	باب س و فصل ط	9
150	باب س و فصل غ	9

151	باب س و فصل ق	0
151	باب س و فصل ك	0
151	باب س و فصل گ (كافِ فارسي)	2
151	باب س و فصل ل	3
151	باب س و فصل م	4
151	باب س و فصل ن	7
152	باب س و فصل و	6
152	باب س و فصل ه	7
153	باب س و فصل ي	3
153		باب الشين مشتمل علي الفصلين: فصل	
	8	الاول في المفردات	
153	باب ش و فصل الف	8
154	باب ش و فصل ب	1
154	باب ش و فصل ت	3

154	باب ش و فصل ج	6
154	باب ش و فصل چ (جيم فارسي)	7
154	باب ش و فصل خ	7
154	باب ش و فصل د	9
155	باب ش و فصل ذ	4
155	باب ش و فصل ر	4
156	باب ش و فصل ز	3
156	باب ش و فصل س	5
156	باب ش و فصل ش	6
156	باب ش و فصل ص	7
156	باب ش و فصل ض	8
156	باب ش و فصل ط	8
156	باب ش و فصل ع	8

156	باب ش و فصل غ	9
157	باب ش و فصل ف	0
157	باب ش و فصل ق	2
157	باب ش و فصل ك	3
157	باب ش و فصل گ (كاف فارسي)	7
158	باب ش و فصل ل	0
158	باب ش و فصل م	3
158	باب ش و فصل ن	5
159	باب ش و فصل و	6
159	باب ش و فصل ه	8
161	باب ش و فصل ي	5
162	40. فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	1
162	باب ش و فصل الف	1

162	باب ش و فصل ب	2
162	باب ش و فصل پ (بای فارسی)	3
162	باب ش و فصل ت	3
162	باب ش و فصل ث	4
162	باب ش و فصل ج	4
162	باب ش و فصل ح	4
162	باب ش و فصل خ	4
162	باب ش و فصل د	5
162	باب ش و فصل ر	6
162	باب ش و فصل ز	9
163	باب ش و فصل ش	0
163	باب ش و فصل غ	0
163	باب ش و فصل ف	1

163	باب ش و فصل ق	2
163	باب ش و فصل ك	2
163	باب ش و فصل گ (كافِ فارسي)	3
163	باب ش و فصل ل	4
163	باب ش و فصل م	4
163	باب ش و فصل ن	5
164	باب ش و فصل و	0
164	باب ش و فصل ه	1
164	باب ش و فصل ي	4
164		باب الصّاد مشتمل علي الفصلين: فصل	
	6	الاول في المفردات	
164	باب ص و فصل الف	6
164	باب ص و فصل ب	8
165	باب ص و فصل ت	0

165	باب ص و فصل ج	1
165	باب ص و فصل ح	1
165	باب ص و فصل خ	2
165	باب ص و فصل د	3
165	باب ص و فصل ر	4
165	باب ص و فصل ع	6
165	باب ص و فصل غ	7
165	باب ص و فصل ف	8
165	باب ص و فصل ق	9
166	باب ص و فصل ک	0
166	باب ص و فصل گ (کافِ فارسي)	1
166	باب ص و فصل ل	1
166	باب ص و فصل م	2

166 باب ص و فصل ن

3

166 باب ص و فصل و

5

166 باب ص و فصل هـ

5

167 باب ص و فصل ي

0

42. فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات... 167

3

167 باب ص و فصل الف

3

167 باب ص و فصل ب

3

167 باب ص و فصل ت

4

167 باب ص و فصل ج

4

167 باب ص و فصل د

4

167 باب ص و فصل ر

6

167 باب ص و فصل س

7

167 باب ص و فصل ش

7

167	باب ص و فصل ض	7
167	باب ص و فصل ع	8
167	باب ص و فصل ف	8
167	باب ص و فصل ق	8
167	باب ص و فصل ك	8
167	باب ص و فصل گ (كافِ فارسي)	9
167	باب ص و فصل ل	9
168	باب ص و فصل م	0
168	باب ص و فصل ن	0
168	باب ص و فصل و	2
168	باب ص و فصل ه	2
168	باب ص و فصل ي	2
168	باب الضاد مشتمل علي الفصلين: فصل	
5	الاول في المفردات	

168باب ض و فصل الف	5
168باب ض و فصل ب	5
168باب ض و فصل ت	6
168باب ض و فصل د	6
168باب ض و فصل ر	6
168باب ض و فصل ط	7
168باب ض و فصل ع	7
168باب ض و فصل ف	8
168باب ض و فصل ق	8
168باب ض و فصل ك	8
168باب ض و فصل م	9
169باب ض و فصل ن	0
169باب ض و فصل ه	0

169باب ض و فصل ي
1	
169	44. باب الطاء مشتمل علي الفصلين: فصل
2	الاول في المفردات.....
169باب ط و فصل الف
2	
169باب ط و فصل ب
3	
169باب ط و فصل پ
5	
169باب ط و فصل ت
6	
169باب ط و فصل ث
7	
169باب ط و فصل ج
8	
169باب ط و فصل چ (جيم فارسي)
8	
169باب ط و فصل ح
8	
169باب ط و فصل خ
9	
169باب ط و فصل د
9	
170باب ط و فصل ر
1	

170	باب ط و فصل ز	3
170	باب ط و فصل س	3
170	باب ط و فصل ش	5
170	باب ط و فصل ع	6
170	باب ط و فصل ف	7
170	باب ط و فصل ق	8
171	باب ط و فصل ك	1
171	باب ط و فصل ل	2
171	باب ط و فصل م	4
171	باب ط و فصل ن	5
171	باب ط و فصل ه	8
172	باب ط و فصل ي	4
172	45. فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	7

172	باب ط و فصل الف	7
172	باب ط و فصل ب	8
172	باب ط و فصل ت	8
172	باب ط و فصل د	9
172	باب ط و فصل ر	9
173	باب ط و فصل ز	1
173	باب ط و فصل س	1
173	باب ط و فصل ش	1
173	باب ط و فصل ق	2
173	باب ط و فصل ك	2
173	باب ط و فصل م	2
173	باب ط و فصل ن	3
173	باب ط و فصل ه	4

173باب ط و فصل ي	5
173	.46. باب الظاء مشتمل علي الفصلين: فصل	
7	الاول في المفردات.....	
173باب ظ و فصل الف	7
173باب ظ و فصل ب	7
173باب ظ و فصل ر	7
173باب ظ و فصل ف	8
173باب ظ و فصل ل	9
173باب ظ و فصل م	9
174باب ظ و فصل ن	0
174باب ظ و فصل ه	0
174باب ظ و فصل ي	2
174	.47. فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	
3		
174باب ظ و فصل الف	3

174	باب ظ و فصل ت	3
174	باب ظ و فصل د	3
174	باب ظ و فصل ر	3
174	باب ظ و فصل ق	3
174	باب ظ و فصل ن	4
174	باب ظ و فصل ه	4
174	باب ظ و فصل ي	5
174		باب العين مشتمل علي الفصلين: فصل	
	6	الاول في المفردات	
174	باب ع و فصل الف	6
174	باب ع و فصل ب	9
175	باب ع و فصل ت	2
175	باب ع و فصل ث	3
175	باب ع و فصل ج	3

175	باب ع و فصل د	5
175	باب ع و فصل ذ	8
175	باب ع و فصل ر	9
176	باب ع و فصل ز	5
176	باب ع و فصل س	6
176	باب ع و فصل ش	8
176	باب ع و فصل ص	9
177	باب ع و فصل ض	0
177	باب ع و فصل ط	1
177	باب ع و فصل ظ	2
177	باب ع و فصل ف	2
177	باب ع و فصل ق	4
177	باب ع و فصل ك	8

177	باب ع و فصل ل	9
178	باب ع و فصل م	3
178	باب ع و فصل ن	5
178	باب ع و فصل و	9
179	باب ع و فصل ه	0
180	باب ع و فصل ي	1
180		49. فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	5
180	باب ع و فصل الف	5
180	باب ع و فصل ب	5
180	باب ع و فصل ت	6
180	باب ع و فصل ج	7
180	باب ع و فصل ح	7
180	باب ع و فصل خ	8

180	باب ع و فصل د	8
180	باب ع و فصل ر	9
181	باب ع و فصل ز	1
181	باب ع و فصل س	1
181	باب ع و فصل ش	1
181	باب ع و فصل ص	2
181	باب ع و فصل ع	2
181	باب ع و فصل غ	2
181	باب ع و فصل ف	2
181	باب ع و فصل ك	3
181	باب ع و فصل گ (كافِ فارسي)	4
181	باب ع و فصل ل	4
181	باب ع و فصل م	5

181	باب ع و فصل ن	5
181	باب ع و فصل و	9
181	باب ع و فصل ه	9
182	باب ع و فصل ي	1
182		باب الغين مشتمل علي الفصلين: فصل	
	4	الاول في المفردات	
182	باب غ و فصل الف	4
182	باب غ و فصل ب	5
182	باب غ و فصل ت	7
182	باب غ و فصل ث	8
182	باب غ و فصل ج	8
183	باب غ و فصل چ (جيم فارسي)	0
183	باب غ و فصل د	0
183	باب غ و فصل ر	1

183	باب غ و فصل ز	5
183	باب غ و فصل ژ (زاي فارسي)	5
183	باب غ و فصل س	6
183	باب غ و فصل ش	6
183	باب غ و فصل ص	8
183	باب غ و فصل ض	8
183	باب غ و فصل ط	8
183	باب غ و فصل ظ	9
183	باب غ و فصل ف	9
183	باب غ و فصل ق	9
184	باب غ و فصل ك	0
184	باب غ و فصل گ (كافِ فارسي)	2
184	باب غ و فصل ل	3

184	باب غ و فصل م	4
184	باب غ و فصل ن	5
184	باب غ و فصل و	9
185	باب غ و فصل ه	0
186	باب غ و فصل ي	0
186		51. فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات...	2
186	باب غ و فصل الف	2
186	باب غ و فصل ب	2
186	باب غ و فصل خ	2
186	باب غ و فصل ر	3
186	باب غ و فصل ز	3
186	باب غ و فصل غ	3
186	باب غ و فصل ف	4

186	باب غ و فصل ك	4
186	باب غ و فصل م	4
186	باب غ و فصل ن	4
186	باب غ و فصل و	5
186	باب غ و فصل ه	5
186	باب غ و فصل ي	6
186	52. تعليقات	7
189	53. اعلام	9
189	فهرست اشخاص	9
190	فهرست اماکن	7
191	فهرست چشمه / جوي / رودخانه / درياها	3
191	فهرست کوه ها	4
191	فهرست کتابها	5

191 فهرستِ جانوران	7
192 فهرستِ خزنده ها	0
192 فهرستِ پرنده ها	1
192 فهرستِ درختان	3
192 فهرستِ گياهي/نباتي	5
192 فهرستِ گلها	8
192 فهرستِ اشياي خوردني و آشاميدني	9
193 فهرستِ ميوه ها	1
193 فهرستِ دارويي	3
193 فهرستِ آلتها	5
193 فهرستِ علّتها/زحمّتيها	7
193 فهرستِ واژه هاي فارسي كه معادل هندي دارند	8
194 فهرستِ واژه هاي تركي	3

194 فهرستِ اشعار
5	
195 فهرستِ اشعار که نویسندة آنها معلوم
6 نشد
196 54. کتابنامه
0	

علائم اختصاري

1. نسخة رضا لائبري، رامپور ر
2. نسخة جامعة سلطانيه، ل
لكهنؤ
3. نسخة مؤسسه تحقيقات عربي و ت
فارسي مولانا آزاد، تونك
4. اصطلاح صوفيه ابن العربي اصطلاح صوفيه
5. امثال و حكم دهخدا امثال و حكم
6. ايراني كه من ديدم ايراني كه من
ديدم
7. بحرالفضايل في بحرالفضايل
منافع الافاضل
8. برهان قاطع برهان
9. بسحق اطمعه بسحق
10. بهار عجم بهار
11. جامع فرهنگ فارسي - استنگاس
انگليسي
12. تاريخ ادبيات در ايران تاريخ ادبيات
13. تاريخ بلعمي تاريخ بلعمي

14. تفسیر ابن کثیر
تفسیر ابن کثیر
15. تنبیه الغافلین
تنبیه الغافلین
16. چراغ هدایت
چراغ
17. حدود العالم
حدود العالم
18. خسرو شیرین
خسرو شیرین
19. داستان های امثال مرتضویان
داستان های امثال
20. دانشنامه ادب فارسی حسن
انوشه
21. دستور الاخوان
دستور الاخوان
22. دستور الافاضل
دستور
23. ده هزار مثل فارسی
ده هزار
24. دیوان امیر حسن سجزی
حسن سجزی
25. دیوان انوری
انوری
26. دیوان جامی
جامی
27. دیوان حافظ
حافظ
28. دیوان خاقانی
خاقانی
29. دیوان سنایی غزنوی
سنایی
30. دیوان ظهیر فاریابی
ظهیر
31. دیوان عبدالواسع جبلّی
عبدالواسع
32. دیوان کمال الدین اصفهانی
کمال اصفهانی

33. ديوان كمال الدين مسعود
خجندي
كمال خجندي
34. ديوان منوچھري
منوچھري
35. ريشه هاي تاريخي امثال و
حكم
ريشه هاي
تاريخي
36. زفان گويا
زفان (ن)
37. زين الاخبارِ گرديزي
زين الاخبار
38. سراج اللُّغت
سراج
39. سرمة سليماني
سرمة
40. شاهنامه فردوسي
شاهنامه
41. شرح لغات و مشكلات ديوان
انوري
لغات و مشكلات
42. شرح مخزن الاسرار
شرح مخزن
43. شرفنامه منيري
شرفنامه
44. شرفنامه نظامي گنجوي
شرفنامه نظامي
45. صحاح الفرس
صحاح
46. صراح اللُّغة
صراح
47. غياث اللُّغات
غياث
48. فرھنگ آنند راج
آنند
49. فرھنگ پنج بخشي
پنج بخشي
50. فرھنگ جعفري
جعفري
51. فرھنگ جهانگيري
جهانگيري
52. فرھنگ رشيد
رشيد

53. فرهنگ فارسي دکتر محمد معین
فرهنگ فارسي
54. فرهنگ فارسي مدرسه سپهسالار
سپهسالار منسوب به قطران
55. فرهنگ قواس
قواس
56. فرهنگ لسان الشعرا
لسان
57. فرهنگ نظام
نظام
58. فرهنگ وفايي
وفايي
59. فرهنگنويسي فارسي در هند و پاکستان
فرهنگنويسي
60. فرهنگهاي فارسي به فارسي دبیر سياقي
فرهنگهاي فارسي
61. قول فيصل
قول فيصل
62. كشف اللغات والاصطلاحات
كشف اللغات
63. كليّات امير معزي
امير معزي
64. كليّات خمسة نظامي
خمسة نظامي
65. كليّات خواجه جمال الدين سلمان ساوجي
سلمان
66. كليّات سعدي
سعدي
67. لغات عاميانه افغانستان
لغات عاميانه
68. لغات كشوري
كشوري
69. لغاتنامه دهخدا
لغاتنامه
70. لغت فرس اسدي طوسي
فرس

مأثر	71. مأثر رحيمي
سروري	72. مجمع الفرس سروري
مجموعة	73. مجموعة الفرس
مخزن	74. مخزن الاسرار
مدار	75. مدار الافاضل
مراة الاصطلاح	76. مراة الاصطلاح
معيار	77. معيار جمالي
مقدمة الادب	78. مقدمة الادب
مؤيد	79. مؤيد الفضلا
هفت پيكر	80. هفت پيكر نظامي

باب الخاء مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب خ و فصل الف

خارا¹ جامعة ابريشمي كه آن را صاحبي گویند،
و گفته اند كه² خارا عتابي جامه اي³ است

1. فرهنگ فارسي /1

مخطّط و خارا شستري همان عتابي¹، و عتاب نام مردی² که از جامه خارا وضع اوست، و در³ فرهنگنامه قاضي ظهير دلوي مسطور است که خارا جامه ابريشم که یک تار ابريشم و دو تار ريسمان بافند، و در ضمير گویند خارا⁴ جامه ابريشم که موج ندارد⁵، و⁶ نیز به معنی خار است، و سنگ سخت و درشت⁷، و⁸ گویند سنگ خارا سنگ سخت.

خانه خدا⁹ خداوندخانه.

خدا¹⁰ به ضمّ، فارسيان این لفظ را بر خداوند

1. ر: «عتابي» ندارد.

2. ر: مردی که وضع اوست.

3. ت: «در فرهنگنامه... گویند» ندارد.

4. ت: و قيل خارا.

5. ت: می دارد.

6. ت: «و نیز به معنی خار است» ندارد.

7. ل: «درشت» ندارد.

8. ت: «و گویند... سخت» ندارد.

9. ت: این واژه ندارد.

10. سراج 1/

تعالی اطلاق کنند، شیخ واحدی که¹ یکی از سرآمد فضایی متأخر بود، نوشته² است که اکثر محل در اصل وضع³ فارسی دال و⁴ آن معجمه بوده است که ایدون به دال⁵ مهمله میخواندند که لفظ که تغیر نام خداوند تعالی روا نیست، و امیر⁶ شهابالدین حکیم کرمانی نوشته است که⁷ بعضی اساتذہ دال مهمله میخواندند فامًا چون مرکب مستعمل باشد مثل خانة خدا و کدخدا، آن هنگام اطلاق آن بر غیرخدا هم کنند و معنی آن خداوندخانه بود.

خرما⁸ به ضم، نام میوه‌ای است مشهور که از نخل برآید، مردم را که از غصه گری در شکم پیدا می‌شود برای دفع آن خرما خوراندند.

خزورا به فتح⁹، نام دیوی است، بیت¹⁰:

-
1. ت: «که یکی... متأخر بود» ندارد.
 2. ت، ر، ل: نبشته.
 3. ر: «وضع» ندارد.
 4. ت: «و آن معجمه بوده است» ندارد بلکه «دال بوده است».
 5. ت: به دال معجمه نمیخواند.
 6. ل: «امیر شهابالدین... نوشته است» ندارد.
 7. ت، ر: «که بعضی... میخواندند» ندارد.
 8. ر، ل: این واژه ندارد.
 9. ت، ر: «به فتح» ندارد.
 10. ر: «بیت... شناخته بود» ندارد؛ مدار 2/

خضرا¹ قصری است عظیم و رفیع در² شهر شام، و
و سبز³.
خطا⁴ به فتح، نام شهری در ترکستان مشکخیز و⁵
و⁵ اغلب به خوبان منسوب است، و ضدّ صواب، و
و به کسرِ خا⁶ نیز.
خطبانا نباتی است که اول او را خنطین ملک⁷
شناخته بود.
خلولیا⁸ به فتح و واو فارسی، چیزی که همه او
را تصرف کنند بی مانع، و دیوانه را گویند.

1. شرفنامه /1

خنفا¹ به ضمّ، کرم سرگین غلطانک که عرب جعل خوانند، هندوي «بهوند» گویند.
خنیا² به ضمّ³ به وزن⁴ دنیا، سرود و طرب⁵.
خوابا⁶ به ضمّ، آنچه بدان روز بگذرانند، و مزه که عربي لذت خوانند، به کسر خا نیز. سیامک⁷ به دستِ خز تبه گشت و ما ند

بابِ خ و فصل ب

خب⁸ به فتح⁹، افشردگی¹⁰ گلو، خبه به ها نیز، و و تا سه و نام گیاهی بیساق که دانه های خورد دارد و تنک سال آن بریده خورند،

1. ر، ل: این واژه ندارد.

2. برهان /2

خبانک¹ نیز گویند.
خراب² به فتح³، ویران و مست و طافج.
خررباب⁴ و خرگه باب چوبی که بر کاسه رباب
نهند و برو تارها کشند، مادیانک⁵ نیز
گویند.
خصي⁶ الثعلب⁷ گیاهی است که شاخ گرد⁸ مربع برگ
برگ کرده متفرق دارد که⁹ هندوی «سرباوه»¹⁰
گویند¹¹.
خصي¹² الكلب پنج¹² نباتی است که با همدیگر¹³
فراهم آید¹⁴.
خضاب¹⁵ آنکه بر ریش سفید و موهای سفید کلپ
میکنند تا سیاه نماید، و خال و وسمه،

1. ت، ر: حبک.

2. جعفري

به کسر خا است.
خضیب خای¹ مفتوح و ضاد معجمه مکسور وزن²
رقیب، هفتستاره اند³ به طریق مهرة تسبیح و
سلک مروارید از اول آسمان تا هفتم زمین
برابراند یکی بالای دیگری.
خط صلیب⁴ یعنی چهارگوشه بدین صورت⁵ ×، و
صلیب تخته چهارگوشه⁶ که در صورت بتان
نگاشته باشند.
خطاب به کسر خا، عتاب و معزولی، و نام نهادن
به مرتبه.
خلاب⁷ به کسر، خلیش و آب و گل و خس و سرگین
آمیخته⁸ که یکجاکننده⁹ بود، و خلیشی که

-
1. ر، ل: «خای... مکسور» ندارد.
 2. ت: «وزن رقیبم ندارد».
 3. ت: «اند به... زمین» ندارد.
 4. ل: این واژه ندارد.
 5. ت: مثل.
 6. ر: «چهار» ندارد.
 7. فرهنگ فارسی /1

از به‌دشواری توان بیرون آمد.

خنب¹ خای² مفتوح و نون ساکن وزن³ جنب، صغه و
و به‌ضم لغتی در خشم و بر جهندگی به‌غصه.
خواب⁴ عربی نوم خوانند، و در اصطلاح⁵ صوفیه
فناي اختیار را گویند در بشریت از افعال.
خوشاب⁶ واو فارسی⁷ معدوله، دُر آبدار و دُر
فشنده و آب خوش می‌باشد⁸ و شیرین.
خیزآب⁹ خای¹⁰ مکسور و یای فارسی، موج آب.

1. جعفري

باب خ و فصل ت

خاربت¹ خارهایی که در باغ و کشت گرد²

برگرد برای محافظت بود.

خارپشت³ بای فارسی مضموم⁴، خرزنده ای است که

که بر پشت خارها دارد مانند دوک سفید و

سیاه، عربی آن را قنفذ خوانند و هندوی

«سیه» گویند.

خرابات⁵ به فتح، طرب¹ آباد و میخانه، در² اصل

1. سراج /1

اصل خراب آباد بود.

خرافات³ به ضمّ، سخن‌های⁴ دروغ و شیرین و حکایت‌های⁵ دروغ خوش‌آینده و خرافه⁶ واحد آن است.

خشت⁷ به کسر¹ وزن² زشت، زوبین³ و نیزه و گل

و نهایت آن خرابات فنای ذات است که ذوق همه را محو و منطمس در ذات حق یابد، و نیز عبارت از مظهر جلّالی است که سالک در آنجا از تجلّی قهاری محو و فانی می‌گردد، و نیز مراد از عزلت خانة پیر و مرشد که چون مرید جبهه خود به الحاح تمام بر شده پاک آن جناب بمالد و از درون صلاهی به‌گوش جان او برسد از آن صلا مست و لایعقل می‌گردد. در «شرح گلشن راز» نوشته که خرابات مقام وحدت است به‌جهت آنکه مرتبة محو فنای نقوش و اشکال است یعنی منزّه از جمیع صور است خواه حسّی و خواه خیالی خواه مثالی، زیرا که توهم غیر ودویی در مقام توحید محال و ضلال است و خرابات آستان لامکان است و مقام عاشقان جانبدار لایالی که به‌هیچ قیدی از قیود صوری و معنوی مقید نگردند و در هیچ منزلی متوقف نشوند و نیز طبقه‌اند که خرابات مراد از خرابی عالم بشریت بود؛ فرهنگ فارسی: معنی اصطلاحی آن در تصوّف هم آمده است یعنی جای بی‌اعتنایی به‌رسوم و آداب و عادات، مقام وصل و اتّصال که واصلان به‌ا را از باده وحدت سرمست کند؛ شرفنامه 1/

راست زده و⁴ پخته .
خوست⁵ وزن⁶ دوست، را نالیده و کوفته، و
به‌فحتین جزیره گویند.

باب خ و فصل ج

خج خاي⁷ مفتوح، نام جانوري است.
خرج⁸ ضدّ دخل، و این تازي است.
خرمنج¹ خاي مفتوح و میم² مضموم³، رنگي است

بافته بندند و انگشتِ سبابه در میان آن حلقه کرده
بر دشمن اندازند، آن را ژوپین نیز گویند؛ رشیدی

از رنگ‌های اسپ که به‌رنگ خر ماند.
خشکانج آنکه گوشت اندام وي خشک شده بر
استخوان چسپیده⁴ مانده باشد.
خفج⁵ خاي⁶ مفتوح و فاي ساکن وزن⁷ رقص، آن
گران که مردم را در خواب فروگیرد و عربي
کابوس خوانند و هندوي «أجهاوه» گویند، و آن
مقدم⁸ ضرعه است، به‌فتح خا و فا و جیم
فارسي⁹ نیز.
خفرنج¹⁰ به‌ضمّتين، سبزه‌اي است خوردني به‌طعم

1. سراج /1

ترش که به عربی بقله الحمقا¹ و بقله الحمق
خوانند²، هندوی³ «لونگ» گویند.
خفنج⁴ به‌فحتین⁵ وزن⁶ کمند، ناز و طرب و
نفع، و خنج وزن⁷ رنج نیز گویند.
خلنج⁸ به‌فحتین⁹ وزن¹⁰ کمند، ابلق یعنی دو
رنگ، و خا و لام هردو مکسور¹¹ آنکه به‌ناخن
می‌گیرند، هندوی «چیونٹی¹²» گویند.
خلیج¹³ وزن رسید، شاخ از روده.

«لونا» گویند؛ مؤید 1/

خوج¹ بهضمّ، تاج خروس، و گوسپندي که بدان
کودکان بازي² بياموزند، ادکه نیز گویند.

باب خ و فصل چ (جيم فارسي)

خروج³ بهضمّتين و واو فارسي، تاج خروس، واو
عربي نیز.

خلج⁴ جم فارسي، اصل از ترکان و نام شهري.
خودخروج¹ واو اوّل² و جيم هردو فارسي، تاج

خروس و³ بوستان افروز.

باب خ و فصل خ

خلخ⁴ بهفتح⁵ خا و ضمّ لام مشدّد بهوزن ملخ⁶،
نام ولایتی است در ترکستان که در آن مشک و
خوبان خیزند و⁷ قیل بهفتحتین نیز.

باب خ و فصل د

1. سراج /1

خاد¹ غلیواز، و در² فرهنگ اسدی³ به زال معجمه
معجمه زغن را گویند و⁴ آن جانوری است
سیاه که هندوی «کوئل» گویند و خراد نیز
به زیادت⁵ رای مهمله گویندش و باز.
خارسپید⁶ با⁷ و یا هردو فارسی، دارویی⁸ است
است که آن را بادآورد نیز گویند، به تازی
شمامه و به هندوی «دهمیابه» گویند.
خالد⁹ لام¹⁰ مکسور، نام قربت¹¹ مصطفی صلی ا
علیه و سلم پسر ولید و نام پدر یحیی

1. شرفنامه /1

برمکي که صاحب فضایل و مکارم¹ بود.
خانگرد² نون موقوف و غین مفتوح، خانه
تابستانی را³ گویند.
خُجند⁴ خای مضموم و جیم مفتوح، نام شهر است
در بلادِ فرغانه، کمال⁵ خُجندی شاعر از آن
شهر است.
خَدّ دال⁶ مشدّد و خای مفتوح، رُخ⁷، حدود

1. ل: حکام.

2. شرفنامه 1/

به‌ضمّتين¹ جمع خَدَّ یعنی² رخساره و رخسارها.
خداوند³ و خدیووند و خاوند⁴ صاحب و بادشاه
عادل.

خزّاد⁵ به‌فتح و⁶ رای مشدّد، پهلوانی⁷ و نام
بادشاهی مشهور به‌دانش و نوعی از

1. ل: «به‌ضمّتين» ندارد.

2. ل: «یعنی رخساره و رخسارها» ندارد.

3. سراج 1/

کاریگران¹ که چوب را خراد کنند، عربی²
خراط خوانند.
خربند³ به فتح، رینگ خوارگی خر کند.
خرد⁴ به فتحین⁵، اصح و به معنی خریدکننده.
خرد خای مکسور و رای مفتوح عقل، خرد به ضمّ
ضدّ بزرگ، خوردسال اندک عمر که⁶ عرب صغیر
خوانند، خشنود⁷، راضی.
خرد⁸ به فتحین⁹ به وزنِ مرض¹⁰، گل سرشته که
عربی طین به معنی بخورد و خریده اند، و رای
ساکن نیز خرد خای مکسور و رای مفتوح عقل
و دانش.
خرد اردشیر¹¹ دالِ مشدّد است، خانه اردشیر، با

1. ت: بازیگران.

2. ت: «عربی خراط خوانند» ندارد.

3. ر، ل: این واژه ندارد.

4. لغت شاهنامه

دالِ موقوف و یایِ فارسی نامِ شهری آبادان
کرده اردشیر شاه، و اردشیر نامِ بهمن بن
اسفندیار بود.

خرداد¹ به‌ضمّ، ماندن² آفتاب در برج³ جوزا که
که آن را خرداد⁴ ماه گویند و آن سی⁵ روز
است و هفتم روز از ماه ربیع‌الاول⁶ و ماهی
که هندوی آن را «أسارّه» [Asārḥ/] گویند.

1. ر: خسرواد؛ رشیدی

خردمُرد¹ خا و میم مضموم و واو معدوله، ریزه
ریزه، عربی تکسر² خوانند.
خردمند³ خای مکسور و⁴ را و میم هردو مفتوح،
عقل⁵ و دانش و منش.
خُرسند⁶ خای مضموم، دوازده روز از ماه، ذالِ
معجمه نیز.
خُرشید⁷ خای مضموم و یای فارسی، آفتاب، و⁸
به فتح شین نیز.

1. ل: خورد مُرد؛ شرفنامه /1

خزند¹ خا و زا هردو مفتوح به وزن² گزند،
گیاهی است مانند اشنان.
خزند و خوند هردو به ضمّ، به معنی تندي³ و تند
گویند، خزند و ترت و مرت و تار و مار این
همه مترادف⁴ یکدیگراند. خوند⁵ به ضمّ و واو
واو فارسی اوستاد و صدرنشین.
خشک آرد⁶ آردِ خشک و نان ریزه‌های خشک⁷ که
مسافران برای⁸ سفر بردارند برای
نیشاپوریان، و به معنی خشک بیارده نیز، و
به زبان⁹ یونانی سابوریان خشک آرد گویند.
خشنود¹⁰ به ضمّ، راضی.

1. سرمه: گیاهی است مثل اشنان که به آن رخت شویند، و
اطراف باغچه را نیز خرد گویند، آن گیاهی را در
هند «ریبه» گویند که از آن رخت شویند؛ سپهسالار

خندالحديد ريم آهن که به هندوي «کتی» گویند.
خود¹ بهضم² و واو فارسي، ترک³ بهتازي مغفر و
کلاه⁴ آهني خوانند، و⁵ آن به وقت جنگ بر سر
پوشند و آن چرم خام نیز باشد و خفتان.
خود⁶ بهضم به معني او هم آمده است.
خورد⁷ خورش⁸ از طعام و میوه و امثال، و
ریزه⁹ و لایق به معني در خورد.
خُورند¹⁰ خاي مضموم، دوازده روز از ماه، زال
معجمه نیز.

/1

خوشید¹ واو فارسي، خشک شد، بیت:
به خوشید _____ نماند آب جز آب
خوهد³ مختصر از خواهد، این وضع خاص از
سوزنی است در دیوان او بیشتر افتاده است.
خوید⁴ خای مضموم و واو مفتوح، کشت زار⁵ جو،
جو، بیت⁶:
هر که مزروع خود وقت خرمنش خوشه
خوید به کسرِ واو نیز و یای⁷ فارسي نیز.

باب خ و فصل ر
خار⁸ خارنده و بخار و خارِ معروف که⁹ هندوي

1. جعفري

«کانتا» گویند.

خارخار¹ تعلق باطني و خلجانِ دل و خاریدن و خارنده.

خاکسار² کافِ تازی موقوف، خوار و گردآلوده³ و آنکه او را جز در صفِّ نعال جاي نبود.
خانه‌گیر⁴ کافِ فارسي مکسور، خانه‌گیرنده⁵ و خانه را بگیر، و بعضي⁶ بازي⁷ چهارم نرد را⁸ گویند، و⁹ آن هفت بازي است، یکم فارد، دوّم زياد، سوّم ستاره، چهارم

1. رشیدی

خانه‌گیره، پنجم طویل، ششم هزاران که آن
را ده‌هزار و ده‌هزاران نیز گویند، و هفتم
منصوبه چنانچه در این سه بیتِ خواجه¹
سلمان بر سبیل لطافت² و ظرافت ایهام صفت
کرده است:

فارد ز عقل مانده

در معرفت ستاده مقید

گوراه خانه‌گیر و

با آنکه ده‌هزار کوشش

منصوبه‌ی حیل نتوان

با⁵ آنکه کعبتین

خاور⁸ به‌فتح⁹ واو، مشرق و برعکس آن مغرب

1. ت: به‌جای «خواجه سلمان... صفت کرده است»، در سه
بیت آورده است.

2. ل: «لطافت و ظرافت» ندارد.

3. سراج 1/

نیز، و اصح اوّل است، و در باخترا همین بحث
است.

ختار¹ بهضمّ، پاک کردن باغ و کشت از گیاه‌های
خودرو.

ختبر² خا³ و تا هردو مفتوح به وزن⁴ غضنفر،
مردِ مفلس که به‌توانگری لافد.

خرّ⁵ خای مفتوح و رای¹ مشدّد، گل تر² و تودة

1. شرفنامه /1

گِل، و گل³ سخت، و به‌فتح لاشه که عرب او را
حمار خوانند و⁴ عامّة مردم خره به‌زیادتِ ها
نیز، و⁵ بخر یعنی خریدکن، و خر به‌کسر
خویشی، این لفظ پهلوی است.
خَرخَر⁶ هردو خای مفتوح، دو تو شدن و دو توی
و پشته⁷ و ایوان.
خزر⁸ به‌فتح‌تین، نام ولایتی است از ترکستان⁹
که مردمان آنجایی سفید پوست باشند و در

فرهنگ فارسی /1

آن زمین قندز می‌شود، و¹ قندز پوستینی است
است مشهور، و خزران نیز گویند، طوطی آنجا
نزید بالخاصیت²، و شهد آنجا فراوان³
باشد، و تیر آنجا گزیده‌تر باشد.
خُسْتَر⁴ خای مضموم و سین ساکن و تایی مفتوح،
جانور خرنده به زمین.
خُسَر⁵ خای مضموم و سین مهمله ساکن، پدر زن و
پدر شوهر که تازی صهر خوانند و به تازی
زبان را گویند.
خشکآمار⁶ آن علت که بدان شکم بزرگ شود و

1. ر، ل: و قندز... مشهور» ندارد.

2. ت: «بالخاصیت» ندارد.

3. ت: بسیار.

4. ر: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

هرچند آب بخورد تشنگی فرونشیند و سیر نگردد و شکم هرروز کلان‌تر گردد و تن لاغر شود، تازی آن را استقسار و استسقا خوانند، هندوی «جلندهری»¹ گویند، خشک امار به کسر الف نیز گویند.

خشکار² آرد که سبوس از وی جدا نکرده باشند، و نان ریز که³ او را آرد خشکه گویند و نان ریزهای خشک کرده⁴ که در توشه‌دان و انبان مسافران باشند.

خشیشار⁵ خای مفتوح و هردو شین معجمه، مرغی

است تیره گون¹ آبی سر سفید و بزرگ، بر
کناره آب بنشیند، و بعضی² خشنشار به جای³
یا، نون نیز گویند.
خَضْر⁴ به فتح⁵، نام⁶ ولی و نام نبی⁷
علیه السلام⁸ که افطارِ روزه او از خرما و
یا از شیر و یا سبزی⁹ بود، و¹⁰ سبز.
خَطَر¹¹ به فتحین، قدر و عظمت و دشواری و سبق

ترکان قشقلداق گویند؛ جعفری: خشنشار، خشیشار،
خشنسار مرغ بزرگ آبی سرش سفید؛ شرفنامه 1/

که در میان نهندش چون در چیزی گرد بندند
مثل تیرانداختن و گوی باختن و امثال آن.
خُمار¹ به ضمّ، کدورت و ملالت که از خوردن شراب
بود²، و به تشدید می‌گزای و می‌فروش.
خَمیر³ به فتح، مایه خمیر.
خنجر⁴ به وزن چنبر، یعنی⁵ دشنه و نیز به معنی
به معنی روشنی آتش و ماه و خور و امثال
آن، و صفت تیغ و شمشیر.
خنجیر⁶ به وزن انجیر، بوی دود و چربی و گوشت

1. اصطلاحات صوفیه

را که به وقت سیخ و کباب پختن و بریان کردن بوی آید.
خنور¹ به ضمتین، کندو² و گویند رخت و کالا و آوندهای مطبخ چون خنبره³ و آنچه بدان ماند از کاسه⁴ سفالین، و آبگینه، و تازیان همه آوندها را خنور⁵ گویند، به تشدید نون و خای مفتوح نیز.
خنیاگر⁶ به ضم⁷ و کاف فارسی مفتوح، مطرب و

بوی دود و چربی و گوشت به وقت سیخ کردن کباب؛
فرهنگ فارسی 1/

سرودگوي.

خنيور¹ خاي مضموم و ياي فارسي، قيامت كه²
رستخيز نيز گويند چنانچه³ بزرگي فرمايد،
بيت:

به پول⁴ خنيور⁵ كه گذار است هم نام
پول يعني پُل و آن پُلِ صراط قيامت است،
گويند كه بر دوزخ كشيده اند، و مزارع، و
نام شهري است.
خوار⁷ به ضمّ، آنچه بخورند و مزه، و نام كوشك

1. سراج /1

بهرام گور¹ که لقمان منذر ساخته بود، و نام موضعی² و محلّتی است بزرگ که³ خانه بادشاه دروست، و خورنده، و ضدّ⁴ عزیز و آسان و شوخ و اندک، و شهر خوارزم را نیز گویند، و در فرهنگ⁵ عجایب مسطور است خوار⁶ و بار آنچه بخورند و گندم و مژه. خواستار⁷ خای مضموم و سین⁸ مهمله موقوف، خواهند. خوانسالار⁹ بهضم¹ خا و نون موقوف مطبخی و

طبّاخ و خوانکش و چاشنی‌گیر.
خوانگر² کافِ فارسی مفتوح³، مطبخ و طبّاخ.
خودی‌سور⁴ خوشی و مهمانی.
خور⁵ خای⁶ مضموم و واو معدوله، افتاب، و
خورنده و امر بخوران و بخور، و سزاوار،
در⁷ این کلمه در اوّل او ضمّ کنند و گویند
درخور یعنی⁸ لایق و سزاوار.
خورده‌گیر خای⁹ مضموم و واو معدوله و کافِ

نیز گویند: جعفري

فارسي مکسور، عیبگیر و سُخنجین.
خوشگوار¹ خای مضموم و واو معدوله و کاف
فارسي مضموم، شیرین و² هرچه آسان و زود
هضم³ گردد⁴ و هاضم از مطعومات و سبک⁵.
خوگر⁶ خای مضموم و کاف فارسي مفتوح⁷، مختصر
مختصر خویگیر و آمیزنده و الفت گیرنده
است.
خيار⁸ به کسر، آنکه عربي قثا خوانند، هندوي
«ککڑی» گویند.
خيارچنبر⁹ خای¹ مفتوح و جیم فارسي، دارويي

1. شرفنامه /1

است که به‌هندوی «کرواله» گویند و عرب
خیارشنبر² و خیارخنبر³ خوانند، و⁴ در
دستور گوید هندوی «کرواله» گویند، خارچنبر
و خیارشنبر⁵ نیز گویند.
خیبر⁶ به‌فتح⁷ خا و با، نام حصاری است
امیرالمؤمنین علی کرم ا وجهه فتح کرده
بود با شش⁸ قلعه دیگر، و بعضی گویند و
رای‌تر گجرات حصاری است که هندوان آن را
«جونگڑه⁹» و «گرنال» گویند.
خیرخیر¹⁰ شتاب شتاب و زود¹ زود، و بیهوده و

مسهل.

1. ر، ل: «خای مفتوح و جیم فارسی» ندارد.
2. ر: خیارشیر.
3. ت، ر: «خیارخنبر» ندارد.
4. ر، ل: «و در دستور... گویند» ندارد.
5. ر: خیارشیر.
6. شرفنامه 1/

تاریک تاریک.

خیزگیر² یای نخست و کاف هردو فارسی، نام بازی و بازیگری و خیره‌گیر به زیادت‌ها نیز گویند، و نام دارویی است.

باب خ و فصل ز

خاریز³ رای مکسور، طعامی است که به ماکیان سازند و آن را خایه‌ریز و خاگینه نیز گویند.

خاز⁴ ریم و ریم اندام.

خانه‌پرداز بای فارسی، خانه برانداز و خانه سازنده.

بی‌سبب را گویند؛ وفایی

خربوز و خربوواز¹ هردو لغت خاي مفتوح و ياي
دوم فارسي، پرنده اي است اما پر ندارد،
اهل² هند «کادر» گویند و شب پرک که عربي
خفاش³ خوانند.
خرخز⁴ وزن طرتز، نام شهري است.
خرخيز⁵ وزن⁶ تبريز، نام ولايتي از ترکستان

1. ر: خربوواز؛ شرفنامه /1

که آنجا مشکخیزد، و مردمان آنجا¹ چابک و زیبا و² شاهدان رعنا و برنا بودند. **خرگواز**³ به فتح خا و کافِ فارسی مضموم⁴، چوبدستی⁵ باریک که بدان خران را برانند و بزنند. **خز** به فتح، خزنده و خیزی و امر بخیز، و جامه ای است بیشبها. **خشنواز**⁶ خای مضموم، نام والی هیاطله، و هیاطله⁷ که نام شهری است، و⁸ خوش الحان و خوشنوازنده و خوش بنواز. **خودی سوز**⁹ واو اوّل معدوله و واو دوّم فارسی،

1. ت، ر: «آنجا» ندارد.

2. ت: «و شاهدان رعنا و برنا» ندارد.

3. جعفري

نام آتشکده‌ای است، بیت¹:
در آن خطّه بود که خواندی خودی سوز
خوز² به ضمّ، نام ولایتی است که خوزستان نیز
گویند که شکر منسوب³ به آن مقام است،
شکرخوزی⁴ مشهور است، و مقامی است نزدیکی
سپاهان که بهار و شکر آنجا ستوده‌تر است،
و⁵ گروهی از مردمان.
خیز⁶ وزن تیز، امر از برخاستن یعنی برخیز،
و موج آب.

1. ر: «بیت... آتشپرست» ندارد؛ مدار 2/

باب خ و فصل ژ (زاي فارسي)

خرژ¹ به فتح و زاي فارسي، نام ولايتي است در
کناره دريا، و نام چوبي که اهل هندش آن²
را «بیت» خوانند.

باب خ و فصل س

خايه دي³ سماروغ.
خرديس⁴ به ضمّ و ياي فارسي، کدبانوي خانه، و
بعضي شعرا در⁵ استعمال به معني خداوند
آورده اند، به شين⁶ معجمه نيز.
خرس وزن حرص، بهيمه اي است مشهور، هندوي
«ريچه⁷» گويند.
خرمگس⁸ کاف فارسي مفتوح، آن مگس که چون بر

1. برهان 2/

گوشت نشیند تباه کند و کرم اندازد و ریش
نیز تباه کند، و¹ مردِ احمق و جاهل و
بی‌تمیز را نیز گویند.

خروس به‌ضمّ و واو فارسی، مرغی است معروف.
خس² خای مفتوح، خاشاک و مردمِ کمینه و
فرمایه، و ریزه³ کاه و چوب که خورده و
مرده شده باشد و بهم آمیخته، و مردم‌کوهی.

باب خ و فصل ش

خامش⁴ مختصر از خاموش که عرب ساکت خوانند.
خجش⁵ به‌ضمّ، علّتی است که همچند بادنجان

آن را مشخ و مزه و مژه نیز گویند؛ سراج /1

به‌گردن مردم شود و درد نکند و بریدنش
مخاطره باشد¹.

خدیش² خای مضموم و دال³ مکسور و⁴ با یای
فارسی، کدبانو، و شعرا خداوندخانه را نیز
گویند⁵، و⁶ به‌زا هم استعمال کرده است، با⁷
با⁷ سین مهمله نیز خوانند.
خرایش⁸ به‌فتح⁹، خراشیدن و آنچه انداختنی و
نابکار بود به‌کار نیاید، تازی آن را سقط
خوانند و خراشیدن و خراشنده به‌ناخن و¹⁰

1. ت: «باشد» ندارد.

2. سراج 1/

جز آن، و خرامیدن و¹ بخراش به معنی امر.
خرکش² و خارکش هردو لغت کاف مضموم و خای³
مفتوح، سرموزه.
خرگوش⁴ خای⁵ مفتوح و کاف و واو هردو فارسی،
فارسی، شکاری است معروف، حیض دارد، نام
برجی از برج فلک خانه ماه، رُستنیه‌ای است
از میان قصب تا سرتخم پر باشد، به تازی
جرموش خوانند، هندوی⁶ «کهرکه» گویند، و
خرگوش⁷ گاهی ماده و گاهی نر می‌باشد،
خاقانی⁸ فرماید، بیت:
دم ز نم ای شیر مردان
زانکه چون خرگوش گاهی

1. ر: «و بخراش به معنی امر» ندارد.
2. سراج 1/

خرموش¹ جنسي از موش کلان که شبها برون آید،
هندوي² «گهوس» گویند.
خروخش³ رای مکسور به اضاقت، گورخر، و
خروخشي⁴ نیز گویند، بیت⁵:
خـروخـش اگـر چـو در دیگ ماند
خروش⁶ به ضمّ خا و واو فارسي، فرومایه و گریه
و بانگ مردم دون.
خلالوش⁷ به فتح خا و هردو لام و واو فارسي،
غلغله و غلبه و مشغله، خلاگوش به جاي لام،

1. سراج /1

کاف¹ فارسي نيز.
خليش² به کسر³ و ياي فارسي، خطاب تيره که
پاي ازو به دشواري تواند⁴ کشيد.
خنده ريش⁵ ياي فارسي، خنده⁶ با سخره و فسوس
و⁷ حسرت.
خواجه تاش⁸ خداوندخانه و⁹ بزرگخانه، و¹⁰ دو
غلام يا دو کنيز که از يک صاحب ميشوند
ايشان را خواجه تاش ميگويند.

1. ر: دو کاف.

2. سراج 1/

خوارش¹ به فتح، عود و شکرتر کسی سازند مقوی
دلو بود.

خوش² به ضمّ خا و واو³ معدوله، مادر زن و
مادرشوی، خوشنود⁴ و خوشی و راحت، و خشکی
و درخت خشک و واو فارسی نیز.

خون سیاوش⁵ چوبی است که بدان جامه رنگ⁶
کنند و ابرنيسان نیز گویند، تازی به غم
خوانند و صغی است.

خویش⁷ خای¹ مکسور با واو معدوله و یای

1. ر: این واژه ندارد.

2. مؤید /1

فارسي، قريب و زورحم، و ضد² بيگانه.
خيش³ با⁴ ياي فارسي، جامه آگنده پنبه بافته
که آن مشهور است.

باب خ و فصل ص

خاص ضد⁵ عام و آنچه يکي را بود و غير او را
نبود.
خلاص⁶ به کسرِ خا، در صفتِ زر و نقره و نقدِ زر
خالص و نقدِ نفيس، و به فتحِ خا ضدّ حبس.

فرهنگ فارسي 1/

باب¹ خ و فصل ط

خریط² بَطِ کلان.

خط³ کتابت و خطّ شاهدان، و نام مقامی که رمح
منسوب بدوست، نیز خطّی.

خوط مهتردیّه.

باب خ و فصل ع

خدع⁴ بهفتح، فریب، خداع نیز.

خروع بید انجیر.

باب خ و فصل ف

خاف نام شهری است.

خرف⁵ خای مفتوح و رای مکسور ساکن، پیر سخت
و کهن و سالخورده.

خریف بهفتح، تیرماه و باران تیر ماهی، و
آن⁶ ایام خزان است.

خزف هرسه حرف منقوط بهفتحتین، سفال است.

1. ر: این باب ندارد.

2. سرمه

خسف¹ به فتح، فرو بردن .
خسوف² گرهن، گرفتن ماه .
خف³ به فتح، رگوي نیم سوخته يعني پاره جامه
نیم سوخته که زیر چقمق نهند، و آن گیاهی⁴
گیاهی⁴ که زیر چقمق نهند، غایت⁵ نرم
باشد، خف سازند .
خلاف⁶ به کسر، درخت بید، و مخالفت چه مصدر
مفاعله، به وزن فعّال هم آمده است .
خلف بالتحریک⁷ حسن، و⁸ نیلوفر و فرزندی که
بعد از ممات پدر و مادر در حیات پدر قابل
و پسندیده بود .
خم زلف⁹ پیچ زلف، و در اصطلاح¹⁰ صوفیه معضلات

1. ر، ل: این واژه ندارد .

2. ر، ل: این واژه ندارد .

3. شرفنامه /1

و مشکلات اسرار الہی را گویند.

باب خ و فصل ق

خرق وزن¹ فرق، پارگی، خرق به‌خای مضموم و رای مفتوح، جاهل و² نادان.

الخرق³ بالتحریک الدمشق من الخوف والحياء.

خریق خای⁴ مفتوح وزن⁵ رفیق، سپندان⁶ دانه و سپندان خورد.

خفچاق⁷ خای مفتوح و جیم فارسی، بیابانی است از ترکستان که ترکان صحرانشین در⁸ آن باشند.

خفرق⁹ به‌کسر¹⁰، زشت و بدبوی و نگونبخت، و¹¹ به‌فتح خا و دال نیز مفتوح است.

1. ت: «وزن فرق» ندارد.

2. ت: «و نادان» ندارد.

3. ل: این واژه ندارد.

4. ر: «خای مفتوح» ندارد.

5. ت: «وزن رفیق» ندارد.

6. ر: «سپندان دانه» ندارد.

7. لغت شاهنامه

خلوق¹ نام² عطري است.
خناق³ بهضم، مرضي است که از غلبه خون حادث
گردد⁴ و گلو⁵ گیرد.
خورنق⁶ بهورن فرزدق، نام قصر بادشاهي است
از قصرهاي نادره و عجيب، و قصر بهرام
گور.

1. مدار /2

باب خ و فصل ک تازی

خاشاک¹ ریزه‌های چوب و کاه و خاک و امثال آن که با یکدیگر بهم آمیخته باشند.
خاک² معروف که³ عربی تراب خوانند، و خوار و متواضع.

خاک نمک⁴ نام بازی که آن خیزگیر نیز گویند.
خایسک⁵ یای مکسور و سین مهمله ساکن، مطرقة آهن گران و جز آن، و هندوی «بتوڑه» و «پتک»

1. سراج 1/

خورد¹ که ترکش دان دارند تا² از یک سوی
او نعل³ ستور استوار کنند و از سوی دیگر
میخ نعل از سم اسپ بکشند.
خباک⁴ به فتح خا، فشردن گلو و تاسه.
خیزدوک⁵ به فتح تین، سرگین غلطانک که⁶ تازیش
جُعل خوانند، هندوی «بهوبد» گویند، و⁷ بعضی
آن را خنفسا گویند، و بعضی هزارپایه را
نیز⁸ خیزدوک گفته اند.
خبک⁹ به فتح تین، فشردن گلو.

-
1. ت: خوانند.
 2. ر: تاریک.
 3. ت، ر: «نعل ستور... سوی دیگر» ندارد.
 4. برهان 2/

خپاک¹ به فتح و بای فارسی نشستگاه گوسپندان
با چهاردیواری که سرش کشاده باشد.
خپک² به ضمتین³ و بای فارسی، نان بزرگ.
خدوک⁴ به ضمتین، تیره⁵ شدن و⁶ خجل گشتن شدن⁷،
شدن⁷، و کسی که از کسی خجل شده باشد خدوک
خدوک شده است چنانچه⁸ در قصیده بیته
نوشته⁹ است، بیت:
از حسد فتح تو خصم تو

1. سپهسالار

همچو جُحي كز خدوك چرخة
خراک² به فتح، بانگ خفته و دست بر دست خورد
که چنبرش از روي بود و نیک عمیق بود.
خرچگوك³ جيم فارسي، نام⁴ گياهي است که⁵ آن
را هندوي «بهتل» گویند.
خرک⁶ به فتح تين، مصغرخر که عربي حمار

1. مدار 2/

خوانند، و خرمای مشهور، و بدانچه دیوار
را سوراخ کنند، و چوبکی که بدان
خیانتکننده را دُرّه زنند، و¹ چوبکی که در
بربطه تار نهند، و² اسپک، و معروف نیز
گویند.

خرگوشک³ خای مفتوح و واو فارسی، گیاهی است
که اطلاق شکم را باز دارد، و زبان‌بُره را
نیز گویند.

خروک⁴ به فتح، گیاهی است⁵ که آن را خرچلوک¹

بدان دیوار سوراخ کنند و نیز تخته‌ای که
واجبالتَّعْذُر که جنایتکننده است، را بر آن
خوابانند و دُرّه زنند، در هندی در اصل «کهارک» و
«خارک» هردو یکی است؛ فرهنگ فارسی 1/

نیز گویند، و² خروک همان خنک نیز گویند.
خسک³ به‌فحتمین، کوهان موی، و آن بازی است.
خشتک⁴ به‌کسرِ خا، مصغرخشت، پاره جامه معروف
که⁵ در ازار باشد، آن را خشتجه⁶ نیز
گویند، و خشتک پاره جامه که در ازار
به‌جای شرمگاه دوزند، و پاره جامه
چهارگوشه⁷ که در بغل دوزند چنانچه⁸ شاعری
گوید، بیت:

-
1. ل: خرخوک.
 2. ل: «و خروک» ندارد.
 3. ر: خشک؛ سراج 1/

به‌جای خشک اگر هفت
تمام¹ گم نشود گنده
خشک² وزن³ مشک، ضدّ تر که⁴ عرب جاف گویند، و⁵
و⁵ خالی از لطافت و خالی از نعمت.
خشوک⁶ بر⁷ وزن حروف، بچّه کوی یعنی⁸
حرامزاده، خشک⁹ هم گویند.
خُلشک¹⁰ به‌ضمّتین، کوزه گلین رنگ کرده که
دوشیزگان خلخ کنند، و گِل ناپخته.

1. ل: هنوز.

2. سراج 1/

خمک¹ بای² مضموم و میم مشدد مفتوح، آواز و بانگ و دف خورد که چنبرش³ از وی بود و نیک عمیق باشد و دست بر دست زدن، دستک⁴ زدن.

خنیک⁵ به فتح⁶ خا و باء پوشش درشت که درویشان دارند.

خنجک⁷ خا¹ و جیم هردو مفتوح به وزن² مردک،

1. سراج

خارِ خسک و دانه که دانه او را به‌تازی
حبة الخضرا و³ نطیم و جرثوب خوانند، به‌کسر
خا نیز، و بعضی⁴ گویند خنجک غذایی⁵ است که
هندوی «گُئَهی» گویند، و سیاه دانه را نیز
گویند.

خنک⁶ به‌ضمّتین، سرد، و نفس زدن و⁷ خنک باد
گفتن، و خوش باد گفتن، عربی⁸ طوبی گویند.
خواتیم‌الملک گلی است در بلاد روم.

میدان ریزند؛ رشیدی

خوژمک¹ به ضمّ و واو معدوله، مهره‌ای است که برای دفع چشم زخم بر گردن کودکان بندند.

باب خ و فصل گ (کافِ فارسی)

خدنگ² به‌فحتین، چوبی و درختی است راست و هموار که خار³ و گره ندارد، از وی تیر سازند، در ترکستان تیر خدنگی گویند که از وی حنای زین نیز سازند، که آن حنا و زین خدنگی گویند.

خرچنگ⁴ جیم¹ و کافِ فارسی به وزن فرسنگ، بُرجی

1. سراج 1/

بُرْجِي از بروج فلک، به تازی سرطان گویند²،
و جانوری³ است آبی⁴ که پنجپایه نیز
گویند.
خرسنگ⁵ کافِ فارسی به وزن فرسنگ، سنگ بزرگ و
سخت گران.
خنک⁶ به کسر و¹ کافِ فارسی، اسپ سفید، و این

«کیکژه» خوانند؛ لغتِ شاهنامه

بر چندگونه است چنانچه سبز² خنگ و نقره
خنگ و سرخ خنگ و مگس خنگ و سرخنگ³ و⁴
امثالهم، و خنگ نام عاشق.
خنیگ⁵ خای⁶ مضموم و نون ساکن و⁷ کاف فارسی
به وزن تنبک، بدنفسی.
خوگ⁸ کاف فارسی، بهیمة ای است پلید که¹

ولایتی است میان غزنه و بلخ؛ سراج /1

به تازی خنزیر خوانند، و علتی که در گلوی
اسپان بود.

خیگ² خای مکسور و کافِ فارسی، مشک سیاه³
بزرگ که هندوی «پکهال⁴» گویند، و شراب دان
خمار، چنانچه⁵ خواجه فرماید، بیت:
مرغی انگاشتم که نه خر افتاده شد

باب خ و فصل ل

خال⁷ ابرو و نقطه سیاه، و برادرِ مادر، و
نشان روی، و شتر بزرگ سیاه، و نوعی از

دارای چهار ناخن در هریک از دستها و پاها، بدن
وی پوشیده از موهای دراز، دارای

بردیمنی و اثر حیز و خواهش و علم که
بوالی دهد، و ابر امیدوار.
ختل¹ به فتح خا و² تاي ساکن، فریفتن، و نام
ولایتی است که در وادی آن زر پیدا شود³، و
آن را ولایت خندان نیز گویند، و اسپ
ختلانی⁴ و ختلی منسوب به دوست.
خرچال⁵ خای مفتوح و جیم فارسی، مرغی که
عربی آن را شواذ خوانند.
خردل⁶ خای مفتوح و دالِ مکسور، نامرد و گردل

1. سراج /1

و احمق، و به فتح دال آنکه هندوي «رائی»
گویند، (معروف است) آن خردلي نداشته به یک
خردلي خرد.

خرغول¹ خاي مفتوح و واو فارسي، گیاهی است،
و نوعي از اسپغول که اطلاق شکم باز دارد،
و او را زبان بُره نیز گویند، و قیل خرخمار
و غول، به زبان دیگر گوش را گویند، و آن
گیاهی که برگ او به گوش خر² می ماند.

خصل³ خاي مفتوح و صاد ساکن، پیمان و تیر
انداختن و نرد و قمار گویند، آن مهر نرد
و قمار است.

است از تیره چلپائیان که دو نوع سفید و سیاه
دارد، برگهایش شبیه به برگ ترب ولی کوچکتر از آن
است، دارای گلهاي زرد و دانه هاي ریز و قهوه اي و
طعم تند است، دانه هاي وي را پس از کوبیدن در آب
با سرکه خمیر سازند و با غذا جهت تحریک اشتها
می خورند، اسپندان، حبالرّشاد؛ شرفنامه 1/

خل¹ به فتح، خلنده² چيزي، و به تشديد لام تازي سرکه .

خلخال³ به فتح، زرینه پای زنان را که پای برنجن را گویند، و نام شهر، قطعه:
چو گل پنجه و یک به خخال یک هفت
ز پرکاران حلقه که خوانندش
خوال⁵ به ضم⁶ واو معدوله، نام⁷ طعامي.

1. رشیدی

خول¹ به‌ف‌تحتین، دُرّاج سفید که آن را کبک
انجیرخوار گویند²، و مرغی است تیز پر و
بلندپرواز، به‌ضمّ خا و قیل به‌واو فارسی
نیز³ گویند، و از⁴ فرهنگنامه‌ای است که
خول جانوری است مانند عصفور که به‌تازیش
جفرو⁵ خوانند، به‌کسر⁶ خا نیز، خول⁷ چشمه
الواحد خایل و قد ی‌کون الخول واحدا و
هوا تم یقطع علی العبد والامم.
خوهل⁸ به‌وزن سوسن، کثر یعنی ضدّ راست گویند،
و گویند کرنای⁹ باشد.

1. زفان (ن)

خیال¹ به فتح، آنچه مردم را در خواب نموده
شود، و نمونه و مایه به پوست که در سر
افتد و از آن خلل دماغ زاید، و شخصی مردم
و رشته و خیال علمی که برای رهانیدنی
مرغان برپای کنند تا کشت را مضرت نرساند،
و زمینی در بنی ثعلب.
خیل² خای مفتوح، اسپ و اسپان ساخته و
سواران و تابع، و آنکه به کسر خا خوانند
محض غلط است چنانچه³ شیخ سعدي فرماید،
بیت:
که باشند مشتی ————— مهمان

باب خ و فصل م

خام⁵ ضد پخته و کمند¹، و پوست نادباغت

1. ت، ر: این واژه ندارد.

2. فرهنگ فارسی /1

داده، و شراب نامقطر، و مردم بی‌تجربه که
گرم و سرد روزگار ندیده باشد.
خرام² به‌کسر، رفتار با ناز، و خرامنده و
به‌خرام، و رفتن به‌ناز.
خرطوم خا و طا هردو مضموم، شراب و بینی
پیل³.
خطّ دوّم حرف⁴ با.
خلم⁵ به‌وزنِ علم، آب بینی که سطبر بود، و
ریم چشم و مثله.

1. ر، ل: کهنه.

2. لغت شاهنامه

خلم چشم به کسر، پيخالِ چشم .

خله چشم صبح .

خم¹ به ضمّ، آوند بزرگ که در آن شراب کنند،

به فتح خرپشته و دوتوي و نگون يعني خفتگی

و ايوان .

خوارزم² نام شهري و ولايتي .

خورم واو³ معدوله، خوش .

خيم⁴ به وزن سيم، يعني خوي و طبع و جَراحت و

1. لغت شاهنامه

ریزش رودگانی و شکنبه.

باب خ و فصل ن

خارجین¹ جیم فارسی، خارکش و آلت نیلک زدن.
خارکن² رای موقوف و کاف مفتوح، نام نوایی
است، و کنده خار و خار بکن.
خارمغیلان درختی است خاردار، هندوی «کیکر»
گویند، و قیل درختی خوردتر، کیکر خارهای
بزرگ دارد فامًا برگ و بن او مثل کیکر
بود.

شکنبه بتراشند، پنجم جوالی که از پنبة کهن
بافند، و ششم دیوانه و مجنون؛ سپهسالار

خاقان¹ هر بادشاهي که در چین ملک راند، و
عربي بادشاه خوانند.
خاموران سپید مصري، خاماد و خامان به‌نون
نیز گویند.
خان² خانه و کاروانسرای و بادشاه سمرقند و
ترکستان، و بادشاهي که فروترین مرتبه
بود، و نام ولایتي است در ترکستان.
خان‌خانان³ نام⁴ بادشاه چین.
خاندان⁵ خیلخانه.

1. شرفنامه /1

خاوران¹ نام ولایتی است که حکیم انوری از آن ولایت است، و دشت خاوران قریب بسطام است. **ختن**² به وزن سمن، نام ولایتی است در ترکستان که آنجا مردمان خوبصورت بودند و مشک آنجا خوبتر بود. **خدایگان**³ کافِ فارسی، بادشاه ایران. **خدروان** وزن شکردان، نام بادشاه زابل و مبارز تورانی. **خزلان**⁴ به کسر، بی‌بهرگی. **خراتگبین**⁵ معروف. **خراسان**⁶ به ضم، کشور چهارم که منسوب است

دودمان نیز.

1. شرفنامه /1

به‌خورشید و خراسانی را نیز گویند، و
به‌خوراسان به‌فتح به‌معنی خریدکن آسان و
خرای خمار آسان و خوراسان معروف که اشیای
بزرگ که به‌کاروان گردانند
خراشیدن ترشیدن و پوست برکردن.
خرامان¹ به‌کسر، آنکه با ناز و تکبر رود، و
عرب مستبخر خوانند.
خرامیدن² به‌کسر خا و فتح نیز با ناز و تکبر
رفتن.
خرجیون³ یای فارسی، نام دیو، و به‌ضمّ خا
نیز، این لغت سُریانی است.
خرغون⁴ به‌فتح و غین معجمه مضموم، نام شهری
است.

تمام خراسان امروزی و ناحیه شرقی و شمالی آن تا
ماوراءالنهر بوده، خراسان امروزی مرکز آن شهر
مشهد است، صنعتِ قالب‌بافی یکی از صنایع دستی مهم
صادراتی است، شمال آن دارای آب و هوای سرد و
جنوب آن دارای آب و هوای گرم است؛ سراج 1/

خرکمان¹ کمان بلند، و کار لاینفع و لایعنی و کار دشوار که از آن رفتن و دیدن و پیدا شدن.

خرمن² انبار غله بالیده یعنی توده گندم و جو و نخود و جز آن که از کاه پاک نکرده باشند، و به باد نداده بودند.

خروشیدن³ واو فارسی، فریاد با گریه کردن.

خزان⁴ خریف و هشتم روز از شهریور که آفتاب

1. ر: این واژه ندارد؛ ت: معنی به تفصیل ندارد؛
جعفری

در سُنبله بود و آن روز جشن مغان است، و در بعضی فرهنگ که خزان سوّم روزِ شهریور است، و در ادات‌الفضلا که خزان هیژدهم روز از شهریور است، و خزان سه ماه است که آفتاب در بُرج میزان و عقرب و قوس بود.

خزران¹ الخا مع الزاء، نام ولایتی است، پوستین روباه بدو منسوب است و قندز همانجا می‌شود، و مردم آنجا سپیدپوست باشند خزر نیز گویند، به‌کسر خا نیز.

خزیدن در چیزی در آمدن.

خستن² به‌فتح، مجروح کردن و خزنده.

خسیدن³ خائیدن، به‌کسر خا نیز.

خشبودن به‌ضمّتین، درودن، و به‌شین معجمه پاک

(اردیبهشت) چون نام ماه و روز موافق افتد جشن کنند؛ زفان (ن)

کردن کشت از گیاه خودرو.
خشوخان به ضمتین، خانه و کاروانسرای، و
بادشاه ملکی سمرقند.
خشین¹ به فتح، در شب طایری که آن را غلیواز
گویند.
خفتان² به فتح، خود و قبا و سلاح و زرة آهنی

1. سپهسالار

و اسلحه که درو جیبه بود، و خفدان نیز
گویند.
خفتن¹ بیاسودن و خواب کردن.
خلدبرین² بهشت بالائین³.
خلصون صدف پیچاک که هندوش «گهونگها» گویند.
خلقان⁴ جامه کهنه.
خمدان و خمستان⁵ هردو میکده، شرابخانه و
جای نهادن خُم.
خمسین⁶ پنجاه، و اعتکاف پنجاه روزه که
ترسایان دارد چنانچه مؤمنان چهل روز.
خندیقون قندی است، و قیل معجون است.
خشان⁷ مبارک، به فتح خا نیز و قیل به ضمّ خا

رشیدی

و نون مکسور و قیل به‌ف‌تحتین.
خنیان خبیان، خلتان و ختلان همان ختل، و آن
نام ولایتی در ترکستان که اسپ آنجا خوب
بود.

خنیدن¹ و **خنیدن** برجستن.
خوابستان² خوابگاه، آنجا که خواب کنند،
گذرانند شبستان نیز گویند بانوی خانه.
خواستان و **خوالستان**³ هردو دوات و سیاه‌دان،
و خوالسته نیز گویند.

خوان⁴ واو معدوله، آنچه بدان طعام کرده
نهند و بخورند، و خوانند چیزی و امرکردن
کسی را بخوان.

خوبکلان¹ نام دارویی است که زنان عطاران
بفروشند.

خورخجیون² ضمّ خای ثانی، نام دیوی است از
مردۀ شیاطین، و به کسر خا و ثانی نیز.

خوزستان³ شهری است کرانه دجله، و در آن شهر
نیشکر و نبات بسیار و خوب می شود.

خوشدامن⁴ به واو¹ معدوله، مادر زن و مادر

1. شرفنامه /1

شوي که خوشو نیز گویند و خوش² و خشکی و خوشي.

خون سیاوشان³ چوبي است که بدان جامه را رنگ سرخ کنند، و دارپرنیان نیز گویند، و صمغي است که آن را هندوي «نگبست» گویند، صبح⁴ و شاهد و دهان معشوق.
خیدستان سحر و سحرخانه و جاي لعب.

آن؛ سرمه

خیدوان دال موقوف، نام ولایتي است.
خیزوان¹ به کسر قصبه شیروان، و اما خاقانی
خیروانی نام کرده است.
خیژران² با زای فارسی و رای معجمه موقوف،
نام درختی است که آن را در هندوی «بیت»
گویند و آن را به دُم اسپ تشبیه کرده اند.

باب خ و فصل و

خپيرو³ بای فارسی، خزنده ای است که بر پشت
او خارها تیز و دراز دارد مثلِ دوک که

1. شرفنامه /1

تازي قنغد و هندوي «سپه» گويند، و شحيم
عربي است.
ختو¹ خاي مفتوح و تاي مضموم، شاخ افعي يا
ماهي که او را زال گويند.
خدو² اثر چيزي از مزه، و به فتح و ضم دال آي

1. لغت شاهنامه

دهن .

خديو¹ به كسر و ضمّ خا و ياي فارسي، خداوند و
بادشاه قوي و بزرگ.

خستو² خا و تا هردو مضموم، مُقَرّ و
اقرارکننده، و نام جانوري است.

خسرو³ بادشاه و هر بادشاهي را كه بزرگي

سپهسالار

منسوب کنند، خسرو عهد خوانند، و نام نوایی وضع باربد که خسروانی نیز گویند، و نام عاشق شیرین که بعد قبض ملک او را پرویز شاه گفتندی، و نام شاعری صاحب طرز. **خشاو** پاکیزگی کشت و باغ از گیاه خودرو. **خشو**¹ به ضمتین، مادر زن و مادر شوهر. **خگاو**² به فتح و کاف فارسی، نام زمینی است و

با بهرام چوبینه کرد شکست یافت، در دوره اول پادشاهی جنگهای بسیار کرد که خزاین آن را به تیسفون آورد، با تمام این اوصاف نه تنها چیزی به ایران نیفزود بلکه آن را بی اندازه ضعیف کرد و با سرعت بسیار به طرف انحطاط روی کرد؛ لغت شاهنامه

خرگاو نیز گویند.
خو¹ به فتح، مشتی از غله و کف دست بر آن و
جز آن، و به ضم گیاهی است که از کشت
برکنند و دور اندازند، و آب که به یک دست
گیرند.

میوه ها؛ شرفنامه 1/

خيرو¹ به کسر، گياهي است که از پوست او رس
تابند، به هندوي «پُشُن» گويند، و نام گلي
است لعل که خيري نيز گويند، به تازي خطمي
خوانند.

باب خ و فصل ه

خاتوله² تاي مضموم، دغابازنده و مکر و
دغابازي و دوييکننده، و بعضي³ خاتوره
به جاي لام نيز گويند.

1. رشیدی

خاده¹ چوبي که بدان جاروب بندند تا سقف و ديوارِ خانه راست و پاک سازند.
خارچينه² جيمِ فارسي، آلتِي بيلک³ زدن که تازي⁴ منقاش خوانند.
خارگياه نام گياهي است، و تيل اشترخوار و قيل خار بازگونه گويند.
خاره⁵ گل سرشته و گل تازي طين، و⁶ خاره آنچه به وي خارند، و کرمک خورد که چون به اندام جفتند خارش، و به دشواري جدا شود، و سنگ سخت.

1. سراج /1

خاشه¹ ریزهای سرگین، و مثل آن که خاشاک
گویند.
خال سیاه² معروف، و در اصطلاح³ صوفیه عالم
غیب را گویند.
خامه⁴ قلم.
خامیازه⁵ میم موقوف، فازه که عربی ثوبا
خوانند.
خایگینه و خایگنه⁶ هردو لغت فارسی، خایه
ریز.
خایه⁷ معروف که عربی خُصیه خوانند، و بیضة

1. سپهسالار

مرغ و جز آن.
خبزه¹ خا و باي مضموم، جنسي از اواني كه
گلشكر و اچار در آن نگاهدارند.
خبّه² به‌فحتين، فشردن گلو و تاسه و تلواسه.
خبیره³ به‌وزن⁴ جزیره، جمع حساب، و تودة
ريگ⁵، و جمع مردم، و اومع⁶ الفارسية
خبیره نیز گویند.
خبیوه⁷ به‌کسر⁸، محکم و استوار، خبوه الخاء⁹
الخاء⁹ مع الباء نیز گویند، و خبوکه¹⁰ نیز

1. به‌هندي اچاردان گویند.

2. سراج /1

نیز گویند، خبره نیز گویند، و¹ به کسر خا
و واو معدوله بدل کرده استوار.
خجاره² به فتح خا، اندک، و به ضم³ خا خمره را
را گویند⁴ و آن آوندی است که گلشکر و
اچار در آن دارند.
خجسته⁵ خای مضموم و جیم مکسور، مبارک.
خدیمه⁶ خای مضموم و دال مفتوح، نام بادشاهی
که در عهد خود بزرگترین بادشاهان روزگار
بود، آن را خدیمه ابرش نیز گویند.
خذره⁷ به کسر خا، آتش که آن را تازی شراره

1. ر: و خجاره به کسر محکم و استوار.

2. برهان /2

گویند.

خزیمه¹ نام بادشاهی.

خربزه² خای مفتوح و بای مضموم، میوه‌ای است مشهور، و آنکه خربزه به‌ضمّ خا و بای پارسی گویند محض غلط است کذا³ فی النوادر.

خربنده⁴ سرو بنده و خربان و مکاری، و⁵ آنکه آنکه علف دادن و پالان نهادن و بارکردن تعهد کند و خربان⁶ که معاش روزگارش از کراء خر بود، به‌تازیش مکاری خوانند.

خرپشته⁷ بای پارسی مضموم، بلندی و بلندی کوه.

خرجینه به‌ضمّ⁸، زنبیل و یا جوالِ بزرگ که در

1. ر: «خزیمه نام بادشاهی» ندارد.

2. ر: خوربزه؛ سراج 1/

آن هرچيزي بيندازند و او را خرجين نيز
گویند، به‌تازي¹ خرج.
خرخسه² و خرخه و خرشه³ هرسه خاي مفتوح،
خصومت و مجادله و شور و غوغا⁴.
خرده⁵ به‌ضمّ، نکته⁶ و نکته باريکي علم را
گویند، و خورده نيز عيب را گویند چنانکه
گویند خرده⁷ مگیر و عيب مکن، و ریزه
هرچيزي و شرارة آتش، تفسير زند که آن را
پازند نيز گویند.
خرزه⁸ آلت لاشه و آلت مرد يعني مرد است.

1. ر: «به‌تازي خرج» ندارد.

2. شرفنامه /1

خرزهره¹ حنظل، و نام گیاهی که آن را هندوی
«کنیر» گویند و آن بر دو نوع است، یکی گل
سرخ و دوّم سفید گل دارد.
خرفه² وزن طرفه، یعنی سبزه‌ای است که آن را

و مرده ریگ و سرخ عیار و گردگان، دایر نیز
گویندش؛ رشیدی

پرپهن، تازي بقللة الحمقا و هند «لونگ»
گویند.

خرقه¹ جامه کهنه و پاره پاره دوخته، و در
اصطلاح² صوفیه مذموم صلاحیت و سلامت صورت
ظاهر را گویند.

خرگاه و **خرگه**³ هردو لغت خای مکسور و کاف
فارسی، جنسی از خیام، مراتب پادشاه و
ملوک و مقام خوشی.

خرمه⁴ نام اسپ زال.
خرمهره⁵ خای مفتوح و میم مضموم، مهره ای است

سبزه ای است ترش که آن را پرپهن نامند؛ شرفنامه
/1

کم ارز، و بوق که به‌هنگام جنگ نوازند.
خروش¹ به‌ضمّین² خروش، و گوشت پاره درون
فرج که بلند باشد و پوست بالائینه ذکر که
به‌ختنه³ دور کنند و ببرند⁴، به‌تازی نظر
خوانند.

خروهه⁵ به‌ضمّ واو فارسی، آن مرغ که سیّادان⁶
بر⁷ دام بندند تا مرغان بر او جمع کردند،
عرب⁸ آن را ملواح خوانند، هندوی «مُله»
گویند⁹.

جعفری

خره و خروه¹ به هردو لغت خای مضموم، خروس که به تازی دیک خوانند، و جمله وجیش، و خره به فتحین، از روغن و شیر چکیده کدورت که در ته بماند، برون آرند کنجار و هندو «گهل» گویند، و به تشدید را گل.
خزنده² که عربی هامة گویند.
خزینه گنجدان، و چوب ترازو.
خستوانه³ خا و تا هردو مضموم، پشمینه ای است

1. شرفنامه /1

با موی‌های آویخته که درویشان پوشند، و خرقه‌ای است از کریاس و برد.
خسته¹ تخم و میوه و زخم خورده که به‌تازی مجروح خوانند.
خسرخواجه² به‌ضمّ، پدر شوهر و زن.
خشاره³ به‌فتح، پاکیزه کردن فالیز از سبزه و گیاه، و پاک کردن باغ و کِشت از گیاه‌های خودرویی، گویند خشاره کرد، پاکیزه کرد، به‌سین مهمله و خای مکسور نیز.
خشتچه⁴ زیر کش جامه پوشیدنی، و خشتک ازار

پشمینه درویشان؛ رشیدی

و غیره، و مردم عام آن را سورف گویند.
خشته¹ به فتح و کسر و شین معجمه، مفلس و بی‌برگ.
خشینه² وزن مدینه، سپید، به‌شین معجمه است، و مرغی خورد سفید که در بهار به‌باغ‌ها تر هم کند.
خط سیاه³ یعنی خط دمیده، و در اصطلاح⁴ صوفیه عالم غیب‌الغیب را گویند.
خفاچه⁵ به‌ضم⁶، در⁷ قبیسه قومی‌اند به‌راه مکه ا تعالی قاطع طریق.
خفچه⁸ به‌فتح، قربان ترکش و درم.

جامه دوزند؛ شرفنامه 1/

خفده¹ به فتح، کرشده .
خفه² به فتحین، صرفه و فشردنِ گلو³ .
خفیده⁴ به فتح⁵، مشهور و معروف و پسندیده و
گزیده⁶ .
خله⁷ به فتحین، خلم آب بینی که بستر بود، و

درختی است پُرخار که میوهٔ سرخ دارد، و به عربی
عوسج خوانند؛ سرمه

به‌تشدید لام نیز، و گم‌شده، و هرزه، و چوبی
که کشتی بدان رانند، و دردی که ناگاه از
بندگاه دست و پای پیدا شود.
خمخانه¹ شرابخانه در اصطلاح صوفیه خودی خود
را گویند، عنیت وجود است.
خنبه² به‌فتح طاق و صُفّه.
خنجه³ وزن پنجه، خرماي هندی که هندوي «انبلی»⁴

موجب رنجش و آزرده‌گی دل شود، و به‌ضمّ اوّل چوبی
دراز که کشتی بدان رانند، و آن را چوب‌خله و
تیرکشتی گویند، و به‌معنی هرزه و هذیان نیز؛
سپهسالار

گویند.
خنیده¹ بهضمّ خا، ستوده و گزیده و چالاک و
خوبگوي و مردِ دانا و مشهور² و دانا بر
کار سرود.
خوابانیده³ خُسپانیده.
خوارنه⁴ خواهر زن.
خواره⁵ بهضمّ، دستور، و افغان طعام را

1. فرهنگ فارسی /1

گویند، و في الموائد غذای لابدی که قوام بدن بدان بود، و قبّه و پرده .
خوازه¹ بهضم، قبّه² و پرده، و³ بهرای مهمله نیز.

خواستہ⁴ سیاهیدان یعنی دوات، و واو⁵ معدوله و سین موقوف آن مال⁶ و اسباب که از زیر⁷ دست بستانند.

خوجه⁸ خای مضموم و جیم فارسی، تاج خره ای، تاج خروس⁹، واو فارسی

چیزی که منسوب است به قوت و به معنی مطلق خوردنی؛
سرمه

نیز.
خودخروه¹ هردو واو فارسی، تاج خروس، و گلی
است سرخ² که بوستان افروز خوانند.
خودکامه³ واو معدوله، خود مراد.
خورابه⁴ جویی است که ازو آب برگیرند، خرابه
نیز گویند⁵.

1. سراج /1

خونابه¹ آنچه بگذارد از تن، و خون آب گردد
از رنج و اندوه.
خونِ قلیه² آبِ سرخ که از گوشت و قلیه می‌چکد.
خویله³ واو معدوله، لفظی است که محلّ قَدَح
استعمال کنند.
خه⁴ به‌فتح، آفرین و خوش، و این⁵ حرفی است
که در مقام مدح و رضا استعمال کنند
چنانچه بخ بخ عربی، و اغلب مکرّر خه خه
مستعمل است یعنی اخ اخ و بخ⁶ بخ و سخ
به‌معناه.
خیازنه⁷ به‌فتح، خواهر زن، خازنه نیز گویند.
خیره⁸ به‌کسر، ضعیف و شوخ و بیباک و سرکش،

1. شرفنامه /1

خیره سر یعنی سرکشی‌کننده¹، خیره‌کش صعب‌کش و تاریک و خجالت و ریم و آشکارا کردن چیزی، و عجب و سُست شدن، و در خواب شدن اعضا. **خیزیده**² یای اوّل فارسی، نام بازی است که می‌بازند، و این را دواله نیز گویند، و³ خاکِ نمک و کوه‌های موی، و بعضی به‌جای یا نون گویند خیزنده. **خیشخانه**⁴ یای فارسی و شینِ موقوف، خانه که از جامه خویش سازند به‌جهت⁵ دافع سردی سازند و خورمگاه⁶.

1. ت: «سرکشی‌کننده... صعب‌کش و تاریک» ندارد.

2. برهان /2

باب خ و فصل ي

خاراي عتابي¹ صاحبي مخطط، و آن جامه اي² است معروف، و عتاب نام مردی که این جامه وضع اوست.

خارايي³ چون سنگ سخت پشتي.

خاکبازي نوعي از بازيهاي طفلان که چيزي را در خاک پنهان کنند و بر سندان چيز در کدام⁴ محل است، تازي قباله گویند.

خاکساري⁵ خواري و گردآلودگي و تواضع.

خاله بيني⁶ آشي⁷ است کمينه تر آشهاست که فقرا فقرا پزند.

خامشي و خموشي⁸ هردو مختصر خاموش که تازي سکوت خوانند.

خاني⁹ حوض آب و زر خالص، و از آن خانه

1. سپهسالار

هستی.

خاورخدای¹ خداوند² زمین و بادشاه آن، و سلم
بن فریدون که بادشاه خاور زمین بود خاور
خدای گویند.

خای³ خاینده چیز، و بخای امر آن.
ختلی⁴ به فتح خا، فریبنده، و اسپي که از
ختلان آرند، و این در لغتِ ختلان شرح مسطو
است.

خدایي⁵ خداوندي و صاحبي.
خرابی⁶ ویرانی ضد آبادانی، و در اصطلاح⁷
صوفیه قطع تصرفات را گویند و قطع تدبیرات
عقل را نیز.

سلطنتِ عالی، زر خالص؛ لسان

خسرواني¹ سرودي مسجع موضوع، و موضوع² باربد³
باربد³ مطرب که پیش خسرو⁴ گفتندي و⁵ آن
سرود را سرودخواني گفتندي، و اعلم
بالصواب.

خشي⁶ به فتح، سپید، خشینه نیز گویند.
خطمي⁷ به کسر⁸، نام گلي است¹ که سرخ و زرد

1. جهانگیری /2

شود و خيرو² و خيري نیز گویند، به فتح خا
نیز خطمی گویند³.
خلافی⁴ به کسر، نام علمی است.
خنعسی خبز دوک.
خوالی⁵ به ضم⁶ خا و واو معدوله، رودبار⁷ و
رود بزرگ، و مطبخی و دود⁸ سیاسی و دوده.
خودچینی⁹ نام شهری.
خودروی¹⁰ واو¹¹ اول معدوله، گل لاله را¹²
گویند، و هرچه ناکاشته روید.
خورای¹³ به ضم¹⁴، لایق و زیبا و شایان.
خوزی¹⁵ به ضم، منسوب به خوز و آن شهری است که

1. ر: «است که سرخ و زرد شود» ندارد.

2. ت: «خیرو» ندارد.

3. ر: گفته.

4. شرفنامه /1

شکر آنجا مشهور است.
خوي¹ با واو فارسي، خود آهنين که تازي مغفر
خوانند، به وقت جنگ بر سر نهند، و ضمّ و
واو تازي سرشت و عادت، و به واو معدوله
عرق که از اندام چکد.
خهي² به فتح خا و ياي فارسي، زهي تحسین.
خيري³ به کسر، همان خطمي، آن گلي است زرد

1. ر: «خوي به ضمّ سرشت و عادت» ندارد؛ شرفنامه 1/

به رخسارِ عاشقان میماند، و به تیر و ترکش
تشبیه کنند.

گویند، هر چند اندرونِ آن قدری زرد هم باشد اما
سرخي آن غالب است؛ جهانگیری 2/

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب خ و فصل الف

خاتم گویا¹ تاي مفتوح و كاف و واو هردو²
فارسي، دهان.

خاک شود جرعه³ را جرعه را خوار شود و طالب
و مطيع جرعه شود.

خال عصا⁴ گناه و ذلت.

خانقاه بالا⁵ اشاره⁶ به آسمان.

خانه خدا¹ خداوندخانه.

1. برهان 2/

خانه فردا² یعنی³ بهشت و یا دوزخ.
خا و نون و ها⁴ ششصد و پنجاه و پنج.
خرگاه خضرا⁵ خای مکسور و کافِ فارسی، آسمان.
خرگاه مینا⁶ به کسر و کافِ فارسی، آسمان.
خسرو زرین عطا⁷ آفتاب و بادشاه زربخش و⁸
سخی که زر بخشد.
خطّ استوا⁹ الف مکسور در خطّ استوا گویی

1. ر: این اصطلاح ندارد؛ آند /2

بسیار¹ است امّا سرو حکما در ضمیر آورده است که نزدیک² حکمای³ رصد خطّ استوا خطّی است⁴ موهوم در وسط السّما که یک سراو به قطب جنوبی پیوسته و سر دوّم به قطب شمالی، و در هراقلیمی خطّ استوای دیگر است چون آفتاب

دایره اتّفاق سیر در سال دو بار افتد، یکی در اوّل حمل و دیگر در آخر سُنبله، و خطّ استوا را خطّ استوا از آن گویند که در آنجا دوازده ماه لیل و نهار برابر می‌باشد بالتقریب، و خطّ استوا از جنوب چین شروع شده برگنگ دژ و جزیره جمکوت گذشته بر جنوب سراندیپ و جزایر زنگ و بر جنوب سیاحان مغرب به بحر اوقیانوس منتهی می‌شود، و خطّ استوا مجازاً معدّل النّهار را نیز گویند؛ شرفنامه 1/

بر آن خط رسد روز برابر بود.
خط ترسا¹ خطی است ترسایان را که چون نویسند
از طرف چپ² به جانب راست³ روند بر مثل
هندوان، و آن خط را بازگونه گویند.
خم ندهد پشت کمان را خای مفتوح و با و کافی
هر دو مضموم، کمان به معاینه نیفتد.
خوان یغما⁴ در اصطلاح⁵ آن را گویند که⁶
کریمان خون را فراز کنند و صلاي⁷ عام در
دهند چنانکه⁸ خلق از کشیدن عاجز ماند و
تا چندروز ترکان به⁹ یکبارگی هویی میزنند
و طعام مذکور¹⁰ غارت کنند و بوي طعام¹¹

1. ر: اصطلاح ندارد؛ آنند /2

نگذارند.

خورم فضا یعنی¹ آسمان.

خیمه به صحرا² از نظر خلق غایب و قیل آشکارا
و بی‌پرده، و شهر.

باب خ و فصل ب

خاتون عرب³ خانه کعبه.

خاتون عنب⁴ عین⁵ مکسور، می انگوری.

خرگه سحاب⁶ خای مکسور و کاف فارسی مفتوح،
آسمان⁷.

خیرالثیاب⁸ جامه سپید و کوتاه، و⁹ جامه

1. ر: «یعنی» ندارد.

2. برهان /2

كعبه و غلافِ خطير مسوزه معطر محمد مصطفي
عليه السلام و جامه كه پوشيده طاعت و عبادت
كنند.

باب خ و فصل ت

خاتون جنّت فاطمه رضي ا عنها.

خاتون كائنات¹ خانه كعبه² و فاطمه رضي ا
عنها³.

خار بست⁴ سين مهمله، خار بندي گرد برگرد كشت
كه براي محافظت برپاي⁵ كنند و باغ و كشت
را كه هر چهار طرف خار بنندند تا كسي داخل
نيايد.

خار زمانه با خرما بست⁶ با هرتنگي فراخي

1. جهانگيري /3

است و آنچه زمانه با راحت است.
خای تست¹ زبون و زیر پای و خدمتگار و معتقد
تست و فرمانبردار تست.
خاک و باد اوست² بنده و قاصد اوست³.
خانه پست⁴ بای⁵ فارسی مفتوح، دنیا و خانه
فقیر⁶.
خانه عنکبوت⁷ معروف، و عبارت از انگشتان⁸
نیز.
خرد در خط است⁹ خای اول مکسور، عقل¹⁰ بیهوش
است، و عقل در قید است، و¹¹ فرمانبردار
است، و مطیع است.
خرقه ساخت¹² پاره کرد.

روزگار باخر ما بست.
1. ت: این اصطلاح ندارد؛ شرفنامه /1

خرگاه گاو پشت¹ خای مکسور و هردو کاف و با
هرسه² فارسی، آسمان.
خسرو سیارات³ آفتاب.
خسرو هشتم بهشت⁴ پیغامبر علیه السلام⁵.
خشک سال آفت⁶ این جهان.
خطّ راست خطّ استواء، و حکم مطلق، و عهدِ راست.
خنگ بت⁷ و سرخ بت نام¹ عاشق و آن عاشق سپید

1. آند /2

سپید پوست بود، و معشوقه² سرخ رنگ.
خیر الحركات³ سفر به کعبه، و نماز و ذکر و
سعی به فعل نیک.
خیر السکنات⁴ روزه و اعتکاف و قیلوله نیز.

باب خ و فصل ج

خرد⁵ تاج به کسر⁶، پیشوا و معظم و عقل برتر
است.

باب خ و فصل ح

خنجر صبح⁷ سپیدی صبح و⁸ آفتاب.

به عربی نام آنها خوانند، و گفته اند قریب به این
دو پیکر صورتی دیگر هست به شکل پیرزنی و آن را
نسرَم نام بُرده، در ریاض السیّاحات سیّاح شیروانی در
لغت بامیان آمده که در آن کوه شش هزار خانه عالی
از سنگ تراشیده اند، و آن دو صورت را بعضی سلسال
می نامند، سراج 1/

خواجه مسّاح¹ حضرت مصطفیٰ علیه السّلام و سلّم
المسّاح² کثیر الخیر.

باب خ و فصل خ

خطّ نسخ³ یکی از خطوط است که⁴ این خط همه
خطها را منسوخ ساخته است یعنی از همه
خطها غالب آمده است، و⁵ در لغت قلم شرح
مسطور گردد انشاء تعالی.
خوشة چرخ⁶ بُرج سُنبله.

باب خ و فصل د

خاری کند⁷ خراش کند⁸، و زیان کاری کند.
خان برد⁹ وزن.
خاک زند¹⁰ خاک روب یعنی کئاس.

1. ل: این اصطلاح ندارد؛ جهانگیری 3/

خاک شد¹ خوار شد و بی‌وقر و مطیعی و خادم و
زیر پای شده .
خاکي کند² بندگی و خدمت، خوار و بیقرار و
بی‌وقر کند .
خاکي نهاد³ بندگی و خدمت، خوار و بیقرار و
بی‌قدر، و مردم تواضع و فروتن:
چو پاکان شیر از ندیدم که رحمت بر
خان سرد⁵ خانه تابستانی که باد از هرجانبی
درو رسد .
خانه باد⁶ بُرج میزان و دلو و جوزا .

برهان /2

خرد بر راه طبع آید¹ عقل از نفس پرورش یابد
و عقل مطیع نفس گردد.
خشم ندهد² ردّ و دفع نکند و نتواند کرد، و
پشت ندهد، و نگون نشود.
خطّ الاسود³ صبح کاذب.
خطّ بر سرکشید⁴ حکم کرد و محو کرد.
خطّ بغداد⁵ پیاله پُر از مال⁶ و برو خطّی از
خطوط جام جمشید، و پیاله جم را سه خط
بودند: خطّ جور و خطّ ازرق و خطّ بغداد، و
در شرح مسطور است خطّ بغداد آن خطّ پُر که
بر سرپیاله بزرگ بود.
خطر ندارد⁷ وقر⁸ ندارد، و ترس ندارد.
خطّی گزارد¹ نیزه گزارد و قلم زند.

1. مدار 2/

خنداخند² خندند و خنده آلود.
خواب جاوید³ مرگ.
خون آتشی غضنفری کند⁴ می انگوری.
خون از بغل چکان شد⁵ شرمنده شد.
خیرباد⁶ دعایی که دوستان وقت وداع یکدیگر
کنند و جدا شوند.
خیرالبلاد⁷ مکه و مدینه و بیت المقدس.
خیز چون باد⁸ شتاب بخیز⁹ و به طواف برخیز.
خیمه به صحرا زد¹⁰ لشکر گهی کرد و از چشم خلق

1. مدار 2/

غایب شد و قیل ظاهر شد و خود را برون
آورد¹ و پیدا² کرد.
خیمه در خرابی زد³ قرار و در سفر شد، و
قیل⁴ در خرابات ظاهر آمد و رندی ظاهر
نمود و بیباک شد و شرم فرود آورد.
خیمه زد⁵ نزول کرد و مقیم شد.
خیمه کبود⁶ آسمان و خیمه که بر مطبخ ملوک
ایستاده کنند.
خیمه لاجورد⁷ آسمان.

باب خ و فصل ر
خادم پیر⁸ زحل را گویند.

آشکار و بی‌پرده بردن باشد؛ مدار 2/

خارخار¹ تعلق باطني² و خلجان.
خار سپهر³ حادثة فلک، و نيش عقرب.
خاقان اکبر خطاب منوچهر شاه و ممدوح امام
خاقاني.
خاک در⁴ مقيم در⁵.
خالي السير⁶ ماه را وقتي گویند که نظر
هیچ کوكبي برو نبود، و سفر بي منفعت، تنها
روز و هرستاره که با ستاره ديگر قران و

1. فيه مافيه (مولوي)

احتراق و اتصال ندارد، و مسافر تنها.
خامکسور¹ آفتاب.

خانه‌گیر کافِ فارسی مکسور، گیرنده خانه و
خانه بگیر، و بازی چهارم نرد، و آن هفت
بازی‌اند، یکم نرد، دوم زیاد، سوم ستاره،
چهارم خانه‌گیر، پنجم طویل، ششم ده هزار و
هزاران، هفتم منصوبه² چنانچه خواجه
به ایهام هر هفت بازی در سه بیت به لطافت و
ظرافت آورده است:

فارد ز عقل مانده

در معرفت ستاره مقید

گو راه خانه‌گیر و

با آنکه ده هزار کسش

مذ صوبه رحیل نتوان

کز جاه کعبتین سپهرش

خایه زر⁴ ستاره، و در شرح آورده است که در
حدود مصر ارکان در مقدار بیضه مرغ وصل
شده بود همچو موم نرم، پادشاه آن را
به دست گرفته بر تخت می‌نشست، هرچه خواستی
از آن کردی بازگرد آوری مثل بیضه ساختی و

1. ت: این اصطلاح ندارد.

2. ر: «منصوبه... مسخر است» ندارد.

3. این ابیات سلمان ساوجی گفته است.

4. ر: این اصطلاح ندارد؛ آنند 2/

در خزینه مینهادی آن راز رشت افسار نیز
گفتندی.
خبرگیر¹ کاف² مکسور فارسی، مخبر و جاسوس، و
خبرپیشه و خبربرنده نیز.
خسرو چارم سریر³ اشارت⁴ به آفتاب.
خسرو خاور⁵ بادشاه ملک خاور، و آفتاب نیز.
خشکار⁶ نان ریزها که مسافران در انبان
دارند.
خشک زر آفتاب.
خشکسال هفت هزار⁷ یعنی از گاه آدم تا محمد
مصطفی علیه السلام، گوی خوشک سال بود و
پیغمبر ما پیغمبر آخرالزمان است: کما قال
رسول ا تعالی عمرالدنیا سبعة الاف واتابي

1. آنند /2

سبع الاخير.

خشک و تر¹ نیک و بد و اندک و بسیار، و
ماحضر.

خشکی سر² خلل و بیهوده و بسیار گوی.

خطّ جور³ شراب در ته پیاله، و خطّ جور خطّی از
خطوط جام جهان‌نما، از⁴ سه خطّ پیاله جمشید
جمشید و شرح است در لفظ بغداد.

خط رقم اوّل خشک از خطر⁵ هیولای⁶ عالم از
بزرگی.

خطّ کردگار⁷ کاف⁸ دوّم فارسی، خدا و مشیت او.
او.

خطّ محور⁹ خطّ استوا.

1. شرفنامه /1

خطی‌گزار¹ کافِ فارسی مضموم، نیزه‌گزار و قلمزن.
خلافتِ سریر² تختِ خلافت.
خلخال زر³ آفتاب، و⁴ نامِ شهری است چنانچه
خواجه جامی فرمایند:
ز پرگار آن حلقه که خوانندش
خلیج‌العدار⁶ راهی⁷ گذاشته، و رسوایی، و اسپ
بی‌لگام، و شتر بی‌مهار، و⁸ راه‌کشاده و
هموار.
خنجر زر⁹ آفتاب و عمودِ صبح.

رصد خطی است موهوم که یکسر او به شرق و سردیگرش
به غرب پیوسته و متقاطع است خطِ استوا را، و سیر
آفتاب بر اوست؛ آند /2

خندان شکر¹ لب معشوق.
خواجة زر² آفتاب.
خوانچه سپهر³ مشتري⁴ و آفتاب.
خورده گیر عیبگیر و خطاگیر.
خورشید⁵ روم پرور⁶ آفتاب اول روز، و⁷ سلطان
ذوالقرنین.
خورشید سوار⁸ مردم صبح خیز و مجتهد⁹.

عمود صبح؛ جهانگیری /3

خوشگوار¹ کاف فارسي، شیرين و هرچه آسان هضم
گردد، و هاضم.
خوش نظر² نام گلي است و ريحان تتاري³ که
برگش لعل و سپيد و زرد و سبز بود.
خون جگر⁴ مشقت و محنت و رنج.
خون سیاوشان نگر⁵ روشنايي صبح نگر.

است.

1. مدار 2/

خون مادر¹ عبارت از خون حیض است.
خویشتن دار² آسوده و³ خوشباش.
خیرخیر⁴ شتاب شتاب.
خیرالنثار⁵ شکر و آبدیده گناهگاران.
خیمه دهر⁶ آسمان اول⁷.

باب خ و فصل ز

دارویی سرخ رنگ، گویند افراسیاب سیاوش را کشت، در جایی که خون بر زمین ریخته شد این گیاه در آن زمین روییده جهانگیری /3

خاکبیز¹ یای² فارسی، آنکه خاک بیخته زر و
سیم و درم بردارند³، خاکشوی و گِلشوی نیز
گویند.
خانه باز⁴ آنکه خان و مان خود را⁵ در خرابات
خرابات باز، و مقام.
خانه برانداز⁶ خرابکننده خانه، و خرابکن

1. برهان /2

خانه .
خرقه انداز¹ مجرد شو، و از خودي بيرون آ، و
از خويشتن بدرآي.
خرقه سوز² آنکه خرقه را بسوزد و به چيزي چرخ
کند به شکر و بابه رندي.
خرگاه سبز³ به کسر⁴ و کافِ فارسي، آسمان.
خشکباز⁵ دغا و مکر.
خشک مغز⁶ خللي.
خط سبز⁷ عالم برزخ را گويند، در اصطلاح

1. ت: اين اصطلاح ندارد؛ برهان 2/

صوفیه خطّ نو دمیده .
خفته خیز¹ یای فارسی، آهسته بتدریج شونده و
بیت:

دولت تیز رستخیز دولت آن به که
خوشنواز³ نام بادشاهی هیاطله، و این شهری

یعنی کسی نداند که از کجا آمده است و که نوشته
است، و خطّ شب را نیز گویند که خطّ سیاه است، و آن
را خطّ ازرق نیز گویند؛ آنند /2

است معظّم .
خونرز¹ مَي انگوري.

باب خ و فصل س

خنجرالماس² کرانه برف که به وقتِ گداز تیز
پیدا آید، و تیزی نوک رُستنی که زمین را
شکافته بیرون آید.
خورده الماس³ ریزه الماس و برف و یخ.

باب خ و فصل ش

خارکش⁴ کافِ مفتوح، هیزمکش، و بهضمّ کاف

ترکستان است، و سیحون نیز، پسرزاده بهرام گور
پیروز بن یزدگرد در زمان پادشاهی خود قصد
ترکستان کرد و در آنگاه خوشنو از نام حاکم آن
ولایت بود، در میانه او و پیروز مخالفت برخاست و
به محاربت انجامید و کشته شد؛ برهان 2/

سرموزه که خرکش نیز گویند، به تازی جرموق خوانند، و خارکش به معنی رنجه کش و منهزم کش چنانچه سعدی فرماید، بیت:

دل بادشاهان شود چو بیند در گل
خاکباش² خوارباش، و گرآلوده باش، و متواضع شو.

خاکپایش³ کمتر و کم حیثیت، و هیچ.

خام نوش⁴ شراب غیرمقطر خورنده، و ⁵ خام بخور.

خانه فروش⁶ واو فارسی، فروشنده خانه، و خانه بفروش، و تارک و مجرّد، و بیخان و مان و درویش.

خدا فروش⁷ متصوّف و درویش ریایی، و ریایی

و شخصی گویند که سرود خارکش منسوب به اوست فرهنگ فارسی /1

مایل به دنیا.
خس طبع گوش¹ مردم سبک و فرومایه.
خشک ریش² ریشی که بالا خشک گردد و درون
سرایت³ کند.
خط بر سر من کیش⁴ خطای من مگیر⁵، و مرا مجو و
بدان محو کن.
خط در خط من کیش⁶ فرمان علم را درکش و
محو کن.

که دعوی خدایی کرده اند؛ برهان 2/

خنده‌خريش¹ ياي فارسي، پوشيدن نه بر سبيل
احتياط.
خنده‌ريش² با سحر و افسون، خنده، خنده‌خريش
نيز گويند كه خنده با سخره.
خواب خرگوش³ تغافل كردن، و خود را خوابناك
نمودن، و فريب و دغا.
خواب خوش⁴ مكر و حيله و استراحت.
خواجه‌تاش⁵ خداوندخانه و غلامان و چاكران، يك
خواجه هريكي مرد ديگري را خواجه‌تاش
باشد⁶.

1. برهان 2/

خودتراش¹ بي‌مرد و بي‌استاد.
خوش‌منش نيکو طبع، و با زندگاني خوب.
خيره‌کش² کافي مضموم، يعني ضعفکش³ چنانچه شيخ
سعدی در بوستان⁴ فرمايد:
خزان شد علم بر
يعني خزان متعقي او آمد.
خيلتاش⁵ ياي فارسي و⁶ لام موقوف، ياران خيل.

1. فرهنگ فارسي /1

خیل.

باب خ و فصل ص

خلفِ خواص¹ چهار یارِ محمد مصطفیٰ صلی ا علیه
و سلم.

باب خ و فصل ع

خرد ناایمن است از طبع² عقل خایف است از
نفس.

باب خ و فصل ف

خایِ ضعیف³ بشر و قالبِ مردم.
خالیِ شنگرف⁴ شینِ معجمه مفتوح، آن خال که
عورات از سیندور و شنگرف و سندروس⁵ بر
زنخ و بر زُخ کشند به‌زیبایی⁶.

باب خ و فصل ق

خایِ مطبق⁷ کرة زمین.
خایِ معلّق⁸ کرة زمین و گردِ زمین و گرد که از

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

2. مدار 2/

سم ستوران و چهارپایان دیگر برود بالا.
خرابلق¹ معروف، و در اصطلاح صوفیه وجودی را
گویند که شراب غروریت مست غفلت باشد، و
نیز خرابی بشریت را گویند.
خرگه ازرق² خای مکسور و کاف فارسی مفتوح،
آسمان.
خطّ ازرق³ آن خطّ که در لب جام کیخسرو بود و
خطّی که بعد یکم در نیم پیاله بود، و⁴ آن
پیاله سه خط داشت: خطّ جور و خطّ ازرق و خطّ
بغداد فقط.
خواجه چرخ ازرق⁵ مشتري و آفتاب.

باب خ و فصل ک

خاتون فلک⁶ ستاره زهره را⁷ گویند، و مهر⁸ و

ولی به قول مؤلف سراج وجه معلق به ظاهر معلوم نیست
مگر آنکه می‌توان گفت که زمین بر کرة آب است و
چون خاک در آب شود و زمین چنان نیست بنابراین
گفته شد؛ رشیدی

ماهتاب.
خاي تاريک¹ قالب بشر² و شخص جاهل و نادان،
و خالي از علم³ و هنر و فضل⁴.
خرچنگ فلک⁵ خاي⁶ مفتوح و جيم و کاف فارسي،
بُرج سرطان.
خشک به وزن مُشک، خالي از لطايف و علم و ادب
و فضل.
خطيب فلک⁷ مشتري.
خنگ شبآهنگ⁸ هردو کاف فارسي، براق ابلق که
در شب معراج براي محمّد مصطفی عليه السلام
آمده بود از حضرت عزّ و جلاً⁹.
خنياگر فلک¹⁰ زهره و¹ آن ستاره اي است بر ششم

1. آنند /2

ششم فلک.
خوابِ پلنگ² غفلت چه پلنگ.
خواجه فلک³ آفتاب و همان فلک، و مشتري و
قیل عطارد.
خورد جاهک⁴ در ملکِ بالا گو خورد که بچگان
بدان بادام و آلو و جز آن ببازند و آنچه
که او بافند بستانند چنانچه در بلادِ هند
بخورگوي از گلین بچگان بازند.
خون دل خاک⁵ لعل و گلها و رُستنيهاي لعل⁶
رنگ و تري و تخویفِ کوه که از تاب آفتاب
پیدا⁷ آید و دم باد منجمد⁸ گرداند⁹، و آن

ماده طبیعت است کانی.
خوی آشناک بدخوی و بدخصال¹ و خشمناک.
خیمه فیروزه فلک² آسمان و خیمه کبود که
مخصوص بر مطبخ ملوک و سلاطین ایستاده
کنند.

باب خ و فصل ل

خرچال³ خا و جیم فارسی، مرغی که آن را عربی
سواذ خوانند.

خردل⁴ خای¹ مفتوح و دال مکسور نیز²، نامرد³

1. ت: «بدخصال» ندارد.

2. ت: رنگ.

3. برهان 2/

نامرد³ و گردل، دال مفتوح پست خورد آنکه
هندوي «رائی»، دانه⁴ خردتر از اسپند و ازو
روغن کشند، آن خردلي نداشت.
خرمائي بوجهل⁵ آن خرما که از پوست او رسن
سازند.
خرمن گل⁶ خاي مکسور و⁷ میم مفتوح و کاف
فارسي مضموم، عارض و رُخسار محبوب.
خروس کنگرة عقل⁸ واو و کافِ دوّم فارسي، روح

به‌غایت کوچک تیزمزه، به‌هندي «رائی»، و به‌کسرِ دال
معني نامرد و ترسنده؛ سراج 1/

و سخن موزون که موافق عقل¹ باشد.
خشکسال² به ضمّ، قحط و بی‌باران گه³ باشد.
خصل⁴ خای مفتوح و صاد ساکن، پیمان و
تیرانداختن، و نرد و قمار گویند، آن مهرة
نرد و قمار است.
خطّ اوّل⁵ به فتح و غیرهای الف، کعبه و جرعة
چین و عرش مجید.
خطّ باطل خطا و عیب و خطّی⁶ نادرست و لایعنی.
خطّ و خال⁷ معنی هردو معروف است، و اصطلاح
بسحاقیه کنایت از رنگ کردن پالوده و⁸
حلقچی است که برای آرایش به‌مُشک و زعفران

1. ر: «عقل باشد» ندارد.
2. آنند /2

لعل و زرد کنند¹ و سیاه و سپید هر رنگی که
باشد، سازند².
خطة كل³ و خطة اول هردو⁴ خاي مكسور، عرش
مجید و⁵ كعبه و خط كل فلک الافلاک.
خوابگاه غول⁶ كاف و واو دوّم هردو⁷ فارسي،
دنیا.
خوان دل⁸ خانه كعبه و سخن که دل را ازو
سروري آید⁹.
خواهران سهیل¹⁰ آن دو ستاره که عربي آن را
شعر¹¹ يمان خوانند.

1. ت: «کنند» ندارد.

2. ت: بکشند.

3. جهانگیری /3

خوي از بغل¹ شرمندگي و² خجالت.
خيرالعمل³ ذکر⁴ کردن در صفات خداوند تعالی
و ذکر خدا چه مخفي چه جلي.

باب خ و فصل م

خاتم جم⁵ انگشتری مهتر سلیمان علیه السلام.
خانه بهرام⁶ بُرج حمل و عقرب.
خانه ششم⁷ از طالع ششم رنج و بیماری است.
خاید لگام⁸ سرکشی کند.
خروسان طاووس دم⁹ صراحی‌های شراب.

چون یمن جنوب عرب واقع است لهذا به یمن نسبت کردند، و بعضی نوشته‌اند که غروب او به طرف یمن باشد، و بعضی نوشته که شعری یمنی سهیل را گویند، ولی در نظر مؤلف آنند این خطاست.

1. برهان /2

خسرو انجم¹ آفتاب.
خسرو تخت چهارم² و خسرو اقلیم چهارم هردو
آفتاب.
خسرو تو مخصوص دم³ حیاتِ خصم تو چند دمی
معدود و معهود⁴.
خصم یک چشم⁵ شیطان لعین و آسمان.
خطّ دوّم⁶ خطّ بغداد.
خطّ سوّم⁷ بصره.
خنده جام⁸ عبارت از شعاع صاف و روشن.
خوان کرم⁹ همان خوانِ یغما که قبلاً مسطور شده
است.

1. جهانگیری / 3

خوش اسپرم¹ بای فارسی، نوعی از ریاحین دشتی
و آن مانند مردم بود².
خوش دم³ دعای نیککننده.
خوش لگام⁴ اسپ نرم دهن.
خوشه گندم⁵ کاف⁶ فارسی مفتوح، بُرج سنبله.
خون خام⁷ لب لعل و مِی لعل و سپرز⁸ و جگر و
شراب.
خون خم⁹ هردو¹⁰ خا مضموم، مِی انگوری.

باب خ و فصل ن

خاتم سهیل نشان¹¹ دهان شاهد و ساقی.

1. ر: این اصطلاح ندارد؛ برهان 2/

خارکن¹ کافِ مفتوح، نامِ نوایي است که برای خسرو باربد مطرب وضع کرده بود، و نوای خوش و آنچه بدان خار کشند، و نامِ جانوري،
ظهیر:

نوای² خارکن از

که مدّتي سروکارش

خال جبین⁴ جیمِ مفتوح، بالای طعام تخمگان که می‌فشانند.

خاکدان⁵ دنیا و⁶ آنجا که روفتة خاک جمع‌کنند

1. سراج 1/

جمع‌کنند و شود، خاکدان¹ کهن نیز گویند.
خاکِ دیوار خود لیسیدن² قناعت کردن، و یای³
اول فارسی نیز.
خاکِ ذلیلان⁴ قالبِ کافران و جاهلان.
خاکِ رنگین⁵ کافِ دوّم، زر که عربی ذهب
خوانند، و سیم⁶ و گلبن⁷.
خاکیان⁸ یعنی⁹ دنیا آدمیان، و¹⁰ هرچه از
زمین و خاک بود.
خام‌کن¹¹ محوکننده و زایل‌کننده.
خانه زرّین¹² آفتاب و ستارگان.

1. ت، ر: «خاکدان کهن نیز گویند» ندارد.
2. آند /2

خانه زنبوران¹ دورویی و نقاب.
خانه فروشان² واو فارسی، مجردان و ناخلفان
که خانه پدر برای خرافات بفروشد و باز
نتوانند کرد.
خانه کن³ کاف مفتوح، آن فرزند که خانه پدر
را از بنیاد بگند و بفروشد.
خانه گهی بودن⁴ عبارت از مقیم شدن است.
خانه مگس‌گیران⁵ در عنکبوت و کنایت از

به معنی آفتاب و ستارگان به تحتانی است و به معنی
فلک مذکور به نون است؛ جهانگیری 3/

آتشدان مُشک داشته است.
ختن خاتون¹ نام کنیزک شیرین.
خدافروشان² واو فارسی، متصوّفانی که خود را
به فوطه و مرقّع آرایند و زیب³ دهند.
خدای دوران⁴ جاهلان و فاسقان و ظالمان و
ناسپاسان.
خراس خسیسان⁵ فلک.
خرشید سواران⁶ یای فارسی و شینِ مکسور،

1. ت: خاتون ختن.

2. جهانگیری 3/

خسروسیارگان آفتاب.
خسرونشان¹ آنکه یکی را دست گرفته به بادشاهی
بنشانند.
خشتزرین² آفتاب، و خشتی که از زر بود.
خشتزن³ خای مکسور و تایی موقوف، آنکه خشت
زند، درین بلاد خشتپژ گویند و زننده خشت
یا خشت بزنی به معنی⁴ امر و آنکه در وفا
خشت زند.
خشتژوپین نیزه را گویند یعنی نیزه و ژوپین
زن یعنی آنکه در جنگ با ژوپین جنگ کنند
چنانکه⁵ در بوستان فرماید:
غلام آبکش باید و بود بنده نازنین
خشخلة الطالبین⁷ همان جکک⁸، و آن نام میوه‌ای

1. ر: این اصطلاح ندارد؛ شرفنامه 1/

میوه‌ای است لطیف¹.
خشک انگبین² شهدِ خالص و خشک که در
زنبورخانه طبق‌وار بندند، و آن از³
کوهستان پارس خیزد.
خشک باختن⁴ گرو باختن، آن زمانه که در اهلِ
کرم نباشد.
خشک جان⁵ مجروحان و بی‌فضل.

1. ر: «لطیف» ندارد.

2. آنند /2

خشک جهان¹ آفتاب را گویند.
خشک دامن² پاکدامن و نیکوکار و صالح.
خصمان طفلي چار تن³ اربعه عناصر.
خضراي الدمن⁴ هرچه در خاک روفته روید و گل
آن را اثری نبود، و زن با جمال که بی اصل
و بدنژاد باشد.
خضراي خذلان⁵ آسمان، دنیا⁶ را گویند.
خط بر سرکشیدن⁷ خطا گرفتن و بریدن.

خطّ مشکین¹ خطّ سیاه .

خطّ معزّمان² تعویذ معزّمان که برای صرع دزد و پری و دیو بنویسند .

خطّ ملون³ رشته رنگین و عبارت از آتشدان مُشک داشته است .

خطّ مهره گردون⁴ آلتی است درودگران را که بدان چوب می‌بُرند و پاره کنند و نیز خطّ مهره آلتی است دیگر و گردونِ دیگر، میانِ هردو واو عاطف است .

خلفاء الرّاشدین⁵ امیرالمؤمنین⁶ ابوبکر و عثمان و حضرت عمر [رضی ا عنهم] و حضرت علی علیه السّلام .

خم نیلگون خا و کافِ فارسی هردو مضموم، آسمان .

خنجر زرافشان⁷ عمودالصبح و آفتاب را نیز گویند .

-
1. ر، ل: این اصطلاح ندارد .
 2. ر، ل: این اصطلاح ندارد .
 3. ر، ل: این اصطلاح ندارد .
 4. ت: این اصطلاح ندارد .
 5. مدار 2 /

خنجر زهرگون¹ شنجر پولاد.
خواجه اختران² مشتري و آفتاب و ماه و
عطارد.
خوانچه آسمان آفتاب.
خوانچه زرّين³ آفتاب.
خوردوستان⁴ شتاک شاخنواز از رياحين نازک و
تازه و تر و نهال⁵.
خورده دان⁶ عيبدان و باريکدان و نکته دان.
خورشيدپرستان⁷ مغان و آنکه آفتاب پرستند.
خوش‌عنان¹ واو معدوله، مرکب فرمانبردار و

1. ر، ل: اين اصطلاح ندارد.

2. جهانگيري 3/

هموار و نرم دهان اسپ².
خوشه در گلو آوردن³ پخته شدن غله و قریب
درو گشتن و بدورسیدن.
خون آبله تن رزان⁴ می انگوری است.
خون جهان⁵ خون اهل جهان و⁶ حیوان.
خون حیوان⁷ شیر و جغرات و روغن و مثله.
خون دل از ناخن روان⁸ خون از سر تا پا
روان.
خیبرستان⁹ امیرالمؤمنین علی علیه السلام که
قلعه خیبر با هفت قلعه حوالی آن ستد و
فتح کرده بود.

1. غیاث

خیرادِ جهان¹ زنان که جز شوهر روی بر وزن یک
شوهر و حور.
خیلتاشان² یای³ فارسی، یاران خیل⁴.
خیمه روحانیان⁵ آسمان.

باب خ و فصل و

خای تو⁶ تربت تو و بنده تو و⁷ خدمتگار تو.
خاکدان دیو⁸ دنیا.
خانه ترازو⁹ بُرج میزان که¹⁰ خانه زهره است.
خرگاو¹¹ خای مفتوح و کافِ فارسی، نام مقامی
است.
خسرودارو¹² نام دارویی است که آن خوالنجان

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

2. مدار 2/

گویند.

خطّ تو¹ فرمان تو، و² خطّی با طای مشدّد مکسور
نیزه تو که آن خطّی است.
خنجر او³ مژگان او.

باب خ و فصل ه

خارگیاه⁴ نام گیاهی است، و⁵ قیل اشتر⁶ خوار،
و قیل خار بازگونه.
خاک تب آرنده⁷ قالب بشر و شکم مردم.

گفته اند درختی است منسوب با نوشیروان که چوب آن
درخت را خالولنجان خوانند، و جمعی گویند نباتی
است که آن را سفید تاک نامند، و به عربی
کرمة البیضا خوانند، و میوه آن سُرخ می باشد و
به خوشه انگور شباهت دارد، و بدان پوست را دباغت
دهند، در اختیارات بدیعی صفحه هشتاد و شش مقدمه
به جای حرف اوّل خ حرف ج آورده؛ آنند 2/

خايِ جُرعه¹ طالب و قايل جرعه .
خاكدان كهنه² يعني دنيا .
خاكروبه³ خاكدان .
خاك شده خوار شده و بي‌وقر .
خانه زنبور شهدآوده⁴ زليبا كه در هندوي
«جلیبی⁵» گویند، و این وضع در ماه رمضان
است .
خرقه کرده⁶ چاك کرده و پاره کرده .
خرگه ماه⁷ خاي مكسور و كافِ فارسي مفتوح ،

1. مدار 2 /

دایره که گردِ ماه برآید، و آن را هاله گویند، و آسمانِ اوّل و بُرجِ سرطان که خانه ماه است.

خرمن سوخته¹ خایِ مکسور، بی‌مایه و مایه برباد داده نیز.

خرمن ماه² نیز دایره که گردِ ماه برآید.

خرنابه واضع این نامه سوزنی است و آخر نامه نوشته است دیوان خون‌نامه:

کیري بکون خو سر تا عاقبت کجا رسد
خسته بسته³ سخته شده.

خس در دهن گرفته⁴ عاجز شده و زینهار خواهنده

مرکز آن دایره می‌گردد؛ غیاث

و خنده که لبها و دهان و دندان.
خشک سال حادثه آن¹ سال قحط که از آن حادثه
و فتنه واقع شود.
خلیل ² پیغمبر³ ابراهیم علیه السّلام، و ⁴ معنی
لغوی دوستِ خدا.

می‌گیرند به این معنی که ما حکم گاو داریم و لهذا
هندوان بر او حربه نمی‌اندازند و او را نمی‌کشند؛
سراج 1/

خمزده¹ تکیه زده و دوتا شده از پیری و یا
از تواضع و یا از ترس و از مالایطان.
خمسه متحیره² پنج ستارگان سیاره و آن زحل و
مشتری و زهره و ماه و مریخ است³.
خمکده⁴ به ضم⁵، خمخانه، میخانه.
خندگه⁶ کاف فارسی مفتوح، لبها و دندان و
دهان.
خواجه⁷ صاحب و طایفه، خواجه¹ به ضم² دستور و

1. جهانگیری /3

و صاحب و حاکم³ و⁴ دل و طایفه حلولیه روح
را گویند.

خود آمده⁵ نوعی از شراب که بی‌واسطه فشردن
از انگور چکد، و آن در غایت⁶ صفا باشد.

خوگ پایگاه⁷ هردو کاف و با هرسه فارسی، آن
خوک که در پایگاه بادشاهان برای فزونی⁸
چشم رُخ خوک زنده فروبندند و زیر زمین دفن
کنند.

خونابه⁹ آنچه بگذارد از تن و خون آب گردد
از رنج و اندوه.

خون ساده¹⁰ سین مهمله، خون صرف.

است، و در بعضی فرهنگها خواجه به‌معنی وزیر
نوشته‌اند؛ مدار 2/

خونِ قلیه¹ آبی سرخ که از گوشت قلیه² می‌چکد.
می‌چکد.

باب خ و فصل ی

خاتم وحی³ محمد مصطفی صلی ا علیه و سلم.
خارای عتابی⁴ جامه قیمتی مخطط منسوب به عتاب
که مردی واضع این جامه است غیرتشدید.
خارایی⁵ سختی⁶ همچو سنگ و یا نرم همچو خار
که جامه است.
خاصگی⁷ مقرب بادشاه و خزینه‌دار او⁸.

1. مدار 2/

خاکبیزی¹ یای فارسی، مسافری² و خاک شوی.
خاکساری³ شرمندگی و بی‌وقری و تواضع و⁴
افگندگی و شرمنده هستی و مثله.
خاک نظامی⁵ قالب نظامی و قبر او.
خال شنگرفی⁶ کاف فارسی مفتوح، آن خال که از
سیندور و شنگرف بر رُخ کشند، و اشک بر رُخ

1. ت: «خاکبیزی یای فارسی» ندارد؛ جهانگیری 3/

افتاده.
خاورخدای¹ خداوند خاور زمین و پادشاه آن،
سلم² بن فریدون که او پادشاه خاور بود.
خرقه بازی³ آنکه خرقه بازند، و به یکدیگر
چیزی دادن.
خرّه نای⁴ رای مشدد، کرنای که عربی بوق
خوانند، هندوی «بهیر».
خشت زر خاوری⁵ اشارت⁶ به آفتاب است.
خشن بارانی⁷ کنایت از هیئت فلک در شب که از
کثرت ستارگان بود.
خطّ اطلسی⁸ خطّ راست همچو خطهای¹ اطلس یافته

1. ت: اصطلاح ندارد؛ شرفنامه 1/

كذا في الشرح.
خطيب الهی² هاتف غیب، و ذاكر و موحد، و
قاري³ قرآن مجید.
خودبینی⁴ عجب و پنداری، و انیت⁵، و
خودنمایی، و خودبین هستی.
خودروی⁶ واو اول⁷ معدوله و واو دوم فارسی،
گل⁸ لاله و هرچه ناکاشته روید و رُسته بود،
و کسی او را محافظت نکند، و بی‌خصل.
خورده‌کاری⁹ ریزه‌کاری و کاری که از آن عیب
کنند.
خونخواری¹⁰ اندوه و رنج، و مزدوری.

1. ت: خط.

2. سراج 1/

خون پالايي¹ خونريز و خون بيز².
خيره سري³ بي شرمي، و دليري، و بي حيايي⁴.

1. مدار 2/

باب الدال مشتمل علي الفصليين: فصل الاول في المفردات

باب د و فصل الف

دارا¹ دارنده² همه يعني باري عز³ و اسمه، و
نام پادشاهي ايران⁴ پسر داراب و منازع
ذوالقرنين.

داميا⁵ سوراخ موش.

دانا⁶ خردمند، و نام درختي كه از خاصيت او

1. مدار 2/

آن است اگر کسی را چیزی فراموش شده بود، برگ آن درخت زیر بالین نهاده بخسپد یاد آید و در خواب بیند در جزیره اندلس است، و قیل نام حکیمی بود.

درابا به فتح، جرس که¹ دارای با یا نیز گویند و درون بیا نیز گویند²، و³ امر درآمدن.

دربا⁴ و **دلوا** در هوا نیز همان دروا.

دردا⁵ به فتح⁶، کلمه تأسف، افسوس.

دروا⁷ به فتح⁸، حاجت و نگون آویخته یعنی

-
1. ت: «که دارای... بیا نیز» ندارد.
 2. ت، ر: «گویند» ندارد.
 3. ر، ل: «و امر درآمدن» ندارد.
 4. ر: در باد و لوا نیز و دریا و دلوا نیز.
 5. مدار 2/

بازگونه آویخته .
دبه غوریا¹ نام گیاهی است که هندوی آن را
«کونپل» گویند .
دریغا² افسوس³ و حسرت .
دغا⁴ به فتح، ناراستی و فریب بازي .
دلربا⁵ دالِ مکسور و رای مضموم، آنکه دلهاي
اصحابِ نظر به حسن و لطف بربايد .
دلکشا⁶ آنکه به دیدارِ او دل کشاده شود، و دل
را بکشاد، و کشانیده دل .
دندا⁷ به فتح⁸، کم باشد .
دوا⁹ به فتح، دارویی و داوات را نیز گویند .

1. ت: دباغوا؛ مدار 2/

دوشا¹ واو فارسي، بهيمه شيرآور.
دها² به فتح³، زيركي، به كسر⁴ دال، دهنده.
ده گيا⁵ دال و كاف فارسي هردو مكسور، خوطه
ديه كه عربي مقدديه خوانند، و آنكه كمتر
از راي⁶ بود كه رانه و راجا گویند.
ديبا⁷ جامه اي است كه عربي⁸ حرير خوانند،
به بای فارسي نیز.

که به آن درمان کرده شود؛ مدار 2/

دیر و کلیسا¹ هردو معبد کفار، و در اصطلاح صوفیه عبارت از عالم اطلاق است و آن عالم وحدت ذات است و عالم روحانی نیز.

باب د و فصل ب

داب² کردن کز و فرّ، و خصلت و روش جباری و جهانداري³.

داراب⁴ نام بادشاهی¹ از ایرنزمین که دارا

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ بهار 2/

منازع² سکندر پسر او بود، و داراب³ پدر سکندر یعنی فیلقوس را گویند هزار بیضه زر برو خراج⁴ نهاد، و هر⁵ بیضه به وزن چهل مثقال بود، و دوازده سال ملک راند، بعد از او ولیعهد او دارا شد.

دب⁶ به فتح، پنهان کرد چیزی در زمین.

نشان نداد و به تمرین با سلاح مشغول شد، مادرش همی که سپاهی به جنگ روم فرستاده بود، داراب به آن سپاه پیوست، بعد از بازگشت سردار آن سپاه رشادتهایی را که از داراب دیده بود به همی بازگفت، مادر در احوال او به تفحص پرداخت، چون به تحقیق دانست که فرزند اوست، سلطنت را به وی واگذار کرد، همه پادشاهان در برابرش رام شدند، او دختر فیلقوس رومی را به زنی گرفت، چون دهان او گنبدیده بود پیش پدرش فرستاد، آن دختر از داراب به سکندر حامله شد، پس از وضع حمل فیلقوس او را پسر خود خواند، داراب پس از دوازده سال پادشاه، پسر خود را که دارا نام داشت ولیعهد خود کرد؛ سراج 2/

درباب به فتح، لواطت، نعوذ بالله منها من
الفعال.

درباب¹ مدد و معونت کسی، و تدارک کن²، و
امر از دریافتن.

دستاب³ به فتح⁴ دال، آبدست شوي.

دنب⁵ به ضم، همان⁶ دُم پرنده⁷ و چهارپایان.

دوشاب⁸ دال⁹ مضموم و واو فارسي، شیره¹⁰

به معنی نگاه داشتن حدّ چیزی، و از این مأخوذ است
دبستان، پس عربي الاصل باشد؛ جهانگیری 1/

انگور را گویند که می‌جوشانند و شربت می‌سازند، و از غیر انگور نیز می‌شود مثل توت و سیب، بهیمة¹ شیرآور، و نیز چوب خرما پخته و شیر ازو چکد دوشاب نامند، و از نیشکر و شکر نیز راست کنند مثلِ جلاب، و دوشاب سرکه را نیز گویند، هندوی «راب» گویند، و سرکه نیز. **دولاب²** دلو که بدان آب چاه کشند، و او³ فارسی فارسی است. **دیمنی‌چوب⁴** نام دارویی است.

باب د و فصل ت

دارات⁵ داب، و کزّ و فرّ پیدا کردن.

1. ت، ر: «بهیمة... سرکه نیز» ندارد.

2. فرهنگ فارسی /2

دخت¹ به ضمّ، دختر دارا چنانچه خواجه نظامی
فرماید:
همان روشک که دختِ بدان نازکی دست
درباخت³ باخت و به بازی ضایع کرد چنانچه فلان
درباخت، و مایه و نقد هرچه بود درباخت⁴:
هر که جان درباخت تا نینداری که
درخت⁶ به فتح تین، آنکه عربی شجر خوانند، و
دارِ سیاست را⁷ نیز گویند.
درخواست⁸ التماس⁹ کرد و درخواست.
درشت¹⁰ به ضمّ تین و شین معجمه، ضدّ نرم یعنی

سخت، و¹ به‌فحتین راست چیزی و ضدّ و مهر
زرد و نقره خالص.
دست² به‌فتح و سین مهمله، یکی³ از اعضا که
به‌تازی ید و جارحه خوانند، و پیشگاه و
چار بالش، و نیکترین جای و زیر که مسند
خوانند و صدر، ایضاً و قبای و دست جامه و
تکیه و صدر مجلس و صحرا کذا⁴ فی الصّحاح.
دشت⁵ به‌فتح و شین معجمه، بیابان و نام

نداشته آن را درست می‌گفتند؛ مدار 2/

ولایتي در ترکستان .
دیو دولت¹ یای فارسی، دشمن دولت .
دیوسپست² یا و با هردو فارسی، نام³ گیاهی .
دوست⁴ واو فارسی، یار و محبّ و دوست دارنده ،

شاهنامه

و در اصطلاح¹ صوفیه سبق محبت و کبریا و حقّ
تعالی که هیچکس را جز خدای تعالی این
سزاواری نیست.

باب د و فصل ث

دیو² به فتح و یای مشدّد مضموم، بی‌رشد.

باب د و فصل ج تازی

داج³ تاریکی و سیاهی⁴ شب.

درج⁵ به ضمّ، آنچه در آن پیرایه عروسان
بدارند⁶، در جک تصغیر است، به فتح⁷، خطّ

1. اصطلاحات صوفیه

منقش‌آمیز، و نام مقامی که حضرت رسالت
محمد صلی¹ ا علیه و سلم در شب معراج از
آن درگذشتند:

ز دیوان گه به درج آمد و درج
دژهرج³ دال مکسور و زای فارسی ساکن،
بیت المقدس، و قیل بتخانه⁴.

دواج⁵ به ضمّ جامه گرانمایه، و یکتای و چادری
که بالا اندازند.

دوج⁶ به ضمّ، گیاهی است.

دهنج⁷ به فتح‌تین، سنگی است سبز که از کوه‌های
مشرق آرند، طمعش شیرین بود، و چون به‌دهنش
گیرند، های ساکن و نون مفتوح نیز.

1. ت: «صلی ا علیه و سلم» ندارد.

2. ر، ل: این بیت ندارد؛ این بیت از اقبالنامه نقل
شده است.

3. جهانگیری /2

باب د و فصل چ (جیم فارسی)

دیو¹ کلوج یای اوّل² و واو ثانی و جیم هر سه³ فارسی، بچه مردم که دیو بدل کرده⁴ باشد.

باب د و فصل خ

درواخ⁵ به فتح، آنکه از بیماری به شده باشد، و برخاسته و به درشتی رسیده، تازی غلظه خوانند.

دوخ⁶ واو فارسی، مخ که بچگان در شب برات

1. شرفنامه /1

سوزندش، و آن گیاهی است نرم که در مساجد
افگنند، و ازو بوریا و فرشها بافند، عربی
حصیر خوانند، به هندوی «پتیرا» گویند، و او
عربی و به غیر او دُخ.

دوزخ¹ و او فارسی و زا نیز، جای بند و عذاب
کافران، و سختی و درشتی و گرفت و رنج².
دیولاخ³ یای فارسی، آن خرابه که دور از

و بوریا بافند و بر آن نشینند و در مساجد نیز
اندازند (به هندی چٹائی)؛ زفان (ن)

آباداني باشد، و خارستان و چرا گاه نيز.

باب د و فصل د

داد آفريد¹ دال موقوف، نام نوایي است.
دار و برد² باي³ مفتوح، طاقت ترنب و کرّ و
فرّ.
دشاد⁴ عطا.
داماد⁵ آنکه عربي ختن خوانند.

لسان

دام و دد¹ مرکب حشرات زمین، و فرق کنند دام جانور نادرنده و دد² درنده را³ گویند. دد به فتح⁴، جانوری است درنده بهیمه و هر درنده که باشد. دربند⁵ نام شهری و دربند و درّه و گذرگه دریا و فاصله و حدّ که در ولایت باشد، و نام مقامی نیز⁶.

در خورد¹ دال² مفتوح و خای مضموم و واو
معدوله، زیبا و لایق و در خوردن در اکل³.
درد⁴ به فتحتین، دردی⁵ و زحمتی⁶ است که از
اندام داغ‌ها شکل برآید و یا آهستگی کشاده
و زیاده گردد، هندوی «داد» گویند، و درد
به ضمّ، شراب تیره و هرچه تیره و ته‌نشین⁷
باشد چنانچه خواجه حافظ فرماید:
به درد و صاف ترا حکم

که هرچه ساقی ما داد
و⁹ در اصطلاح صوفیه احوال قلبی که در خطوط
خطوط یقین آمیخته باشد و بقایای وجود
هنوز درو باقی باشد آن را درد گویند، و

1. شرفنامه /1

نیز عبادتی که تقلیدی بود و هنوز به حقیقت نپیوسته و در ادای آن را مجاهده باقی باشد، آن را نیز درد گویند، و این دو نوع نیافته باشد لیکن پسندیده است از برای آنکه در ابتدای تقلید نیست به تحقیق نمی‌رسد.

درد¹ وزن فرد در اصطلاح² صوفیه حالتی را گویند که از محبت ظاهر شود، و محبت طاقبت حمل آن ندارد.

دردمند³ دالِ دوّم موقوف، دردناک، و چون به فتح دال بخوانند معنی مستقبل در دمیدن بود.

درند⁴ به فتح تین شکل و سان⁵ و برادر و در هستند، و در میان‌اند.

درو⁶ به ضمّ تین، از ایزد و جلّ و علا رحمت و

1. ر، ل: این واژه ندارد.

2. اصطلاحات صوفیه

مغفرت، و از ملايکه استغفار و از مؤمنان
دعا، و از بهايم و وحوش و طيور تسبيح،
کذا¹ في التّوادر.
دژآباد² دال مکسور و زاي فارسي، خشم آلود
باشد.
دعد³ به فتح⁴ دال، نام عاشق سلمی، و نام
عورتي که عاشق مردی بود که نام رباب
داشت.
دماوند⁵ به کسر دال نام کوهی بلند، و ولایتي

جهانگیری 2/

که چاه هاروت و ماروت آنجاست، به‌فتح¹ دال نیز، و نام² کوهی که در آن کوه چاهی بود، چون فریدون بر ضحاک دستیافت هم از پشت ضحاک دوال کشید و بدان دوال او را بست و در چاه مذکور آویخت.

دند³ به‌فتح، بیباک و خودکام و ابله، و نام¹

مثلی آهو و گوزن و غیرهما، و چون جانوران مذکور در آن کوه بسیار بود ظاهراً بدین نام موسوم گشته چه آوند کلمه نسبت است؛ فرهنگ فارسی 5/

گياهي است.
دود² بهضم، بخار آتش، و³ بهتازي كرم دود را
گويند.
دهاد⁴ بهكسر، دهنده باد.
ده جعد يعني دو جعد حضرت رسالت^٥، و دو جعد
حسن^٦، و دو جعد حسين^٧، و دو جعد حضرت علي
و دو جعد بيبي فاطمه زهرا رضي ا عنهم.
دهيد⁵ بزنيده⁶.
ديوباد⁷ بای فارسي، گردباد كه هندوي «پكهولا»

1. ر: «نام» ندارد.

2. فرهنگ فارسي /2

گویند.

دیوبند¹ یای² فارسی، نام دارویی است که³
ریوند نیز گویند، و نام مردی و طهمورث و
سلیمان علیه السلام و جمشید شاه.

باب خ و فصل ر

دادار⁴ دهنده و¹ دارنده همه یعنی خدای

1. فرهنگ فارسی /2

تعالی.
دادر² دالِ مفتوح و دالِ دوّم نیز مفتوح،
به زبانِ ماوراءالنّهر برادر و دوست و
دهنده³ را⁴ گویند.
دار⁵ دارنده و بدار، و آن حالتِ چوبین که
دزدان را بدان سیاست کنند، و به تازی زبان
سرای، و خانه، و چوب درآویز.
داروگیر⁶ کافِ فارسی، فرماندهی و امر.

-
1. ت: و این نام خدای است عزّ و جلّ.
 2. رشیدی

داستار¹ سین موقوف، آنکه به تازیش سمسار
خوانند.
داور² و او³ مفتوح، آنکه میان نیک و بد یکسو⁴
کند یعنی حاکم و داوری حکومت است.
دبالاکبر⁵ بنات النعش کبری.
دبور⁶ بادی است خاصیت سرد و خشک دارد، و آن
هلاک کننده است، و در مناظره و به دیدار.
دبیر⁷ دال¹ مفتوح و یای مکسور وزن² وزیر،

آنند /3

نویسنده و منشی.

دثار به کسرِ ضدُّ شعار، جامه که زیر³ پوشند، و
شعار⁴ جامه که به تن نزدیک باشد⁵.
دختندر⁶ و دختندندر⁷ هردو دختر زن و دختر
شوهر.

در⁸ به فتح، کوه در درّه کوه، و مرور آب، و
دروازه⁹ که عرب باب خوانند¹، و درنده، و

امر به‌دریدن، و نوع و جنس و مخرج خانه²،
و به‌کسر دال نیز.
درخور³ دال⁴ مفتوح و خای مضموم و واو
معدوله، لایق، و در خورشید و در طعام، و⁵
دخل، و در خورد.
دروگر⁶ دال مضموم، واو و کاف هردو فارسی،
مختصر درودگرد⁷.
دریابار⁸ جای آب بسیار، و نام ولایتی، و
کنایت از چشمه، و نام شهری است، و دریای
بزرگ، و کنایت از چشم اشک ریزنده.
دست‌خر⁹ دال¹⁰ و خای معجمه هردو مفتوح و تایی

1. ر، ل: «خوانند» ندارد.

2. ت: «خانه» ندارد.

3. شرفنامه 1/

موقوف، دشنام و بد گفتن چنانچه شیخ سعدي
فرماید:
کسم پای مرغی ولي دست خر بود¹ ز
دستِ خطر³ نام دارویی است.
دستگیر⁴ تاي موقوف و کافِ فارسي، يار بگير،
و به معنی امر ياريکن، و اسير آنکه دربند
بود.
دستور⁵ به فتح دال و ضمّ تاء، وزير و آنکه برو

1. ل: رفته.

2. کلیاتِ سعدي

اعتماد کنند، و اعتمادی جای و حجت، و چوب
فروترین جهاز که به بادبان بندند، و به ضمّ
دال در عربی مستعمل¹ است نه² در فارسی.
دستیار³ تاي موقوف، یاری⁴ ده در پیشه‌وری، و
یار بده، و یاری دهنده ترسایان، و یاری⁵
گرد به معنی امر یعنی یاری‌کن، و اسیران که
در بند بود.
دسمر⁶ به وزن اظهر⁷، نوعی از غله گویند که
آن شاخل⁸ است که به هندوی «آربر» گویند.

دور به معنی صاحب، در این صورت به معنی وزیر باشد؛
سرمه

دشخوار¹ بهضمّ، دشوار.

دگر² دالِ مکسور و کافِ فارسي مفتوح، معروف يعني بهمعني ديگر که عربي آخري و آخر خوانند، و بهمعني من بعد و باز نیز آمده است، و بهفحتين نام جزيره اي است و شهري، و مغاير و نماز پس از ظهر که نماز عصر گویند.

دلاور³ بهکسرِ دال و فتحِ واو، دلير و خداوند دل.

دلبر⁴ دالِ مکسور و باي مفتوح، آنکه دلهاي اهلِ دل بهحسن و لطافت از دست بربايد.

دلپذير⁵ دالِ مکسور و باي فارسي، آنکه حرکات

1. سراج 2/

و سکنات او مقبول دلها بود و¹ مقبول همگان باشد، و پذیرنده دل، و امر آن بپذیرد².

دمار³ به کسر⁴، هلاک⁵ و هلاک، و به فتح آرنده دم و خون و دم نفس را گویند یعنی نفس آرنده و نفس بیار و دم دعا را گویند یعنی دعاکن و کننده دعا، و⁶ قربانی را نیز گویند، قربانی کن و قربانی کننده نیز.

دمور⁷ به ضمتین، قرابت افراسیاب، و نام پهلوانی از توران، به فتح⁸ دال نیز. **دنیر**⁹ به وزن چنیر، نام مقامی است، و

1. ر: «و مقبول همگان باشد» ندارد.

2. ل: «بپذیرد» ندارد.

3. لغت شاهنامه

طنبور¹.
دوآر² دورانِ سر³.
دو پیکر⁴ بای فارسی مفتوح⁵، نام بُرجی از
دوازده بُروجِ فلک که عربی جوزا گویند، و
به دو صورت و پرکاله تصوّر⁶ کرده اند.
دو خواهر⁷ شعریمانی.
دور⁸ گردشِ فلک، و فلکه سه دور دارد:

آن نصب کرده باشند؛ برهان 2/

حمایلی، رحوی و لابی، و هرسیاره دوری است،
آخر دورِ قمری و آن دورِ مصطفی و امت است.
دوش آتش و دوش انار میوه معروف است که¹ عرب
رمان خوانند.

ده و گیر² دالِ مکسور و کافِ فارسی نیز
مکسور، داد و ستد، و امر و نهی، و³ بده و
بگیر.

دیار⁴ هیچکس و قیل خداوند دیار و ولایت و
کردنده‌ها، و دارنده دل، و در اصطلاح صوفیه
صفت باسطی را گویند به سرور محبت در دل
دارد، محبوب برنده دل، و در اصطلاح صوفیه
حقّ تعالی را گویند به صفتِ قبض و اندوه، و
محبت در دل.

دیجور⁵ به فتح¹، شبِ تاریک، و² شبِ بست و هشتم.

تنجیم هردور سیمد و شصت سال شمسی است؛ سراج

/2

دیدار³ مناظره، رُخسار و رُخساره.
دیده‌ور⁴ بیننده و خداوند بینش که عربی مطلع
خوانند.

دیر⁵ به‌فتح، معبدِ کفّار و کلیسای، و یای
فارسی و دالِ مکسور ضدّ زود، و⁶ در اصطلاح
صوفیه دیر عالم انسانی را گویند، و دیر
به‌معنی زانو، لفظ⁷ ترکی است.

-
1. ت: «به‌فتح» ندارد.
 2. ت: «و شبِ بست و هشتم» ندارد.
 3. ت: این واژه ندارد؛ لغتِ شاهنامه

دیگر¹ دالِ مکسور و کافِ فارسی، مقابرِ چیزی،
و نماز که پسِ ظهر گذارند که تازی عصر
خوانند.

دیمر² به کسرِ دال، رُخساره.

دینار³ دالِ مکسور، نامِ سگه‌ای است در ملک
بالا، و نامِ مهرِ زر معروف، و نامِ ولی که
مالکِ دینار بود، دارندهٔ دین، و دین‌بیار،
و دی‌نار.

دینور⁴ نامِ شهری که درو اغلی مردمِ دیندار و
صالح بودند.

دیودار⁵ یای¹ فارسی، نامِ دارویی است، و² در

1. ت، ر: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

در خانه دیو، و دارنده دیو، و دیو³ را
بدار.

باب د و فصل ز

در آویز یای فارسی، به‌چپ⁴، و در افتاد نیز.
در یوز⁵ به‌فتح⁶ دال و یای مضموم و واو
فارسی، گدا.

دژبراز⁷ دال مکسور و زای نخست فارسی، عیب و
خشم آلوده.

دل آویز⁸ دال و واو هردو مکسور و یای فارسی،
آنکه دل‌های اصحاب نظر بد و مایل بود، و

بدان کنند: فرهنگ فارسی /2

آویزنده¹ دل بود.
دل انگیز² کاف و یا هردو فارسی، طالب.
دمساز³ به فتح⁴، محب⁵ و محب⁶ موافق مزاج⁶ در
در خیر و شرّ، و قول و فعل.
دندان آفریز⁷ به فتح و یای فارسی، خلال.
دوال باز⁸ به ضمّ، دغاباز، و بازیگر که
دوالک⁹ باز نیز گویند.
دهاز¹⁰ به کسر دال، بانگ و فریاد، و به فتح و

-
1. ر: آونده دل.
2. ت: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی /2

زاي فارسي غار و درّه و درّة كوه .
دهليز¹ دال و لام هردو مكسور، دالان كه² تازي
باب خوانند .
ديگ افراز³ حوايج⁴ ديگ⁵ .

باب د و فصل ژ (زاي فارسي)
درژ⁶ بهفتح و⁷ زاي فارسي، وصل كاه جامه
درزي دوزنده .

/2

دژ¹ به کسر و زای فارسی، بدو خشم، و حصار² و قلعه.

باب د و فصل س

داس³ دهره آهن، و آن آلت است آهنین که گاه و زراعت بدان بُزند، عربی منجل خوانند، هندوی «دَراتی» گویند.

1. لغت شاهنامه

داس و دلوس¹ مترادفانده² مثلِ فلان و به همان.
دبوس³ به ضمتين، گرز و تازيانه و تبر، و آنکه
عرب او را مقمعه خوانند، و عمودِ آهنين.
دخس⁴ به فتح، آغازِ کار.
دريواس⁵ دال مفتوح و ياي فارسي، چوبي که پس

1. سپهسالار

در نهند براي محكمي تا كسي باز نتواند
كرد و نيز فردوسي¹ نبشته است: گرد برگرد
خانه را دريواس گویند، بهكسر دال نيز.
دستاس² بهفتح، آن آسيا كه مردم بهدست³
بگردانند.
دسترس⁴ تاي موقوف، قوت و قدرت و توانگري.
دوس بهفتح، چغسیده⁵.
ديس⁶ بهكسر و ياي فارسي، مانند و همتا و

دارد؛ جعفري

ساز و شکل، چنانچه سعدی فرماید¹:
چه قد آورد بنده که زیر قبا دارد

باب د و فصل ش

داش³ تنور خشت پخته و کاسه و سفال⁴.
دارموش⁵ سم الغار⁶، و آن دارویی است سپید که
که زهرموش نیز گویند.
دخش⁷ شین معجمه به وزن فرش، آغاز کرد، و
به سین⁸ مهمله نیز.

1. ل: گوید.

2. کلیات سعدی

درخش¹ به ضَمَّتین²، تندر³ برق⁴ و صاعقه و روشنی
روشنی و عَلم و درفش، به فتحتین⁵ درخشیدن و
و در هندوی⁶ «بِجلی» گویند.
درفش⁷ به فتحتین، آلت⁸ آهن که بدان چرم سوراخ

1. جهانگیری /2

سوراخ کنند بهر دوختن¹، بهضمّ دال نیز، و بهضمّتین روشنی و تاب و علم بزرگ، و گیاهی است، بهکسر² دال نیز گویند.

دروش³ بهضمّتین واو فارسی، کلک که حجام زند تا⁴ خون برون آید، و آنچه بدان کلک زند و اثر کلک حجام است.

درویش⁵ و **درویوش** هردو بهفتح دال و یای فارسی، فقیر و مقل حال و محتاج به هرچیز، و معنی در جویست درها⁶ جوینده، و بهضمّ دال و واو در دوّم لغت فارسی نیز، در دریوش شین معجمه درویز و گدا.

دستکش⁷ تاي موقوف، قاید و نابینا⁸ و مضبوط

1. ر: دودوختن.

2. ر: بهکسر دال نیز گویند» ندارد.

3. فرهنگ فارسی /2

و اسیر و سایل و کمان¹ نرم که لازم نیز²
گویند، و مسخره³.
دلکش⁴ مشتاق‌کننده⁵، و آن که دل به‌سوی
اوکشان⁶ باشد به‌حسن⁷ و لطافت.
دندان‌پریش⁸ خلال، و دندان‌پریش نیز گویند.
دودکش⁹ روزن مطبخ و روزن حمام، و¹⁰ دیگران
که ازو دود برون¹¹ رود.

-
1. ر: کمال.
 2. ت: «نیز» ندارد.
 3. ر: «مسخره» ندارد.
 4. آنند 3/

دوش¹ واو فارسي، شب گذشته، و نیز قرار²
بندگاه دست که آن را سفت و کتف گویند، و³
و³ قیل سفت و کتف یکی است، و دوشنده
چیزی، و⁴ بدوش.

دوشادوش⁵ یکدیگر دوش با دوش مالیده و
یکدیگر رسیده، و به ملازمت رسیده، و در
اصطلاح⁶ صوفیه صفت کبریای حق تعالی را
گویند.

دهش⁷ به کسرتین، بخشش و زدن به فتحها بده او
را و⁸ از او به معنی سخا.

باب د و فصل غ

1. سراج 2/

داغ¹ نشان، و آنکه با آهن² گرم³ داغ کنند.
دغ⁴ به فتح، آنجا که موی نباشد، و بی موی⁵
به معنی لغ.
دماغ⁶ به کسر⁷، مغز سر و تکبر چنانچه گویند

1. فرهنگ فارسی /2

دماغ داري، كبر و پندار داري، خواجه¹
حافظ گوید:

ز بنفشه تاب دارم که ز

تو سیاه کم بها بین که

دريغ³ به کسرتين و ياي فارسي، اندوه و
دشواري و حسرت و تأسف.

باب د و فصل ف

درخف⁴ دال و خا هردو مضموم، زنبور سیاه.

د⁵ف به فتح، آلت نواخت مطربان، به تشدید فا
نیز، و⁶ به ضمّ دال پهلوي شتر، و آنچه در
تنور زنند، و⁷ در اصطلاح صوفیه دف طلب

1. ت، ر: نام شاعر (خواجه حافظ) ندارد؛ ل: مصرعة
اول: ز بنفشه تاب دارم که ز زلف او زند دم؛ ت: ز
بنفشه تاب دارم گر تو زند دم؛ تصحیح از دیوان
حافظ

معشوق را گویند مر عاشق.

باب د و فصل ق

¹دبق¹ به کسر، چیزی که بدان جامه چفشاننده
شود چون سریشم.

²درق² به فتح تین، سپر³ ماه قبه سپر صیقل⁴ زده.
⁵دق⁵ دال مفتوح، جامه⁶ کتابی آنکه بر سخن
کسی اعتراض کند و عطای شعر نقدی طلبیده
گرفتن، و به تشدید قاف کوفتن، تازی است
فارسیان استعمال کرده اند، دق⁷ به کسر دال
زحمتی است سختترین زحمتها و مهلک که شش
مردم پخته گردد و ریش افتد سرفه پیدا
آید، هرروز بکاهد و لاغر و ضعیف گردد،
نعوذ⁸ بالله منها.

صوفیه

دقیق¹ آرد باریک، و هرچه باریک بود.
دلق² به فتح، پشمینه‌ای است با موی‌های آویخته
که درویشان پوشند، و خرقة کهنه.
دمشق³ به کسرتین، نام قصبه‌ای است به شام،
آبادانی⁴ بسیار و آبی خوش و هوای دلکش و
خرم دارد، و آنجا حلوای به‌غایت خوب پزند
چنانچه⁵ ضرب‌المثل شده است:
روزی که در بدخشان یخ

پالوده دمشقی خلخال

دوزق⁷ دام ماهی.

دیزق⁸ دال¹ مفتوح و یای فارسی، اسپ² دیزه.

1. شرفنامه /1

باب د و فصل ک

دادیک³ دالِ دوّم موقوف، صاحب.

دامک⁴ مصغر دام، سرپوش و دختران نارسیده
که⁵ آن را کوجی گویند.

دروک⁶ به ضمّتین⁷، همان دسوک هیزم باریک،
به فتح دال و واو فارسی نیز.

دژک⁸ دال مکسور و¹ زای فارسی مفتوح²، گره که

بعضی حیوانات را که مانند سمنند خطّ سیاهی از کاکل
تا دُمش کشیده بود و آن را سول و سور نیز خوانند.

1. ت: «دالِ مفتوح» ندارد.

2. ر: «اسپ» ندارد.

3. استینگاس

که در رشته می‌افتد از غایت تاب، به سکون
را نیز.
دستک به فتح، آواز بهم برزدن هردو کف³ دست.
دسوک⁴ به ضمتین، هیژم باریک، با واو فارسی
نیز.
دشک⁵ به فتحین، رشته جامه و رشته درزی که
برای دوختن جامه سازد، با سین مهمله نیز.
دکدک⁶ به فتح⁷، زمین سخت که بدان⁸ علامت پی
پیدا نشود و از سختی پی نگیرد کوفتن و
ریزه ریزه و هموار کردن.

شرفنامه /1

دلاک¹ آنکه در حمامخانه سر² می‌تراشد³ و اندام
اندام می‌مالد.

دلک⁴ به‌فحتین، مالیدن اندام.

دوالک⁵ مصغر دوال⁶، و نام بازی است، دوالک⁷
دوالک⁷ باز یعنی دغاباز، و آنکه بازی
دوال باز د.

دوک⁸ به‌ضم⁹، آن آلتی آهنین که بدان¹⁰ ریسمان
ریسمان تابند و بر¹¹ دما شوره کنند.

دیلمک¹² دالِ مفتوح، خبزدوک منقش که عربی آن

1. شرفنامه 1/

را جعل نامند، هندوي «بهوند» گویند.
دیوک¹ یای فارسی، دیوچه که از زمین پیدا شود
و گیلانگیز، هندوي² «دینوک» گویند.

باب د و فصل گ (کافِ فارسی)

داهنگ³ دالِ مضموم و کافِ فارسی، روزن که ازو
دود برون رود، و دیگدان.
درنگ⁴ به کسرتین و کافِ فارسی، آهستگی، و رای

سرگین غلطانک گویند و بعضی هزارپایه (کهنکهورا، کن
سلاهی) را گویند، عرب آن را جعل خوانند؛ سراج
/2

مفتوح نیز.
دز آهنگ¹ زا و کافِ فارسي، بدکردار، زاي²
فارسي اصحّ است.
دژ هوخت گنگ³ دالِ مکسور و زا و واو و هردو
کافِ فارسي و خا و تا هردو موقوف،
بيت المقدّس، و نامِ شهري است به کناره دريا.
دشنگ⁴ به فتح تين و کافِ فارسي، بند آب و شاخ
که خرما برو باشد يعني⁵ آن شاخ که خرما
برو بود.
دلنگ⁶ به فتح تين، آن آلت آهنين دراز که سنگ

آهستگی؛ زفان (ن)

شکنان بدان سنگ شکنند، و گروهی میتین و
گروهی سبّل نیز خوانند، و¹ دانگ نیز
گویند.

دم گرگ² هردو کاف فارسی، صبح کاذب، و قیل
به ضمّ دال نیز.

دنگ³ به فتح و کاف فارسی، نقطه⁴ و نشان، و
گویند دنگ⁵ دیوانگی و بیهوشی و دیوانه و
بیهوش.

آهنین که افزار چاه‌کنان است، بعضی گویند مطلق
تیشه و کلندر که سنگ بدان کنند، بندی که درپیش
آب از چوب و علف بندند و آن را بزغ نیز گویند؛
شرفنامه 1/

دنگ‌دنگ¹ هردو دال مکسور و هردو کاف فارسی،
در ملاقات کسی بزرگی² که هجوم می‌شود و
دهکه دهکه می‌خورند آن را دنگ دنگ
می‌گویند.

دود آهنگ³ کاف فارسی، روزن دودکش و دیگدان
و حمامخانه⁴ و گرمابه.

باب د و فصل ل

داخل⁵ واو فارسی، دار آفرین که بر در¹

1. ت: دیکدنگ؛ سراج 2/

بادشاهان² از چوب و سنگ بود.
دارپلپ³ هردو بای فارسی مکسور⁴، نام
دارویی است به‌مزه⁵ پلپل دراز.
دارخال⁶ نهال⁷ درخت نو نهاده و نو نشانده
که آن را نونهال نیز گویند.
دال⁸ چوب دهلیز و رهنما⁹ و دلالت‌کننده، و دال
نخود و عدس و مثله، و¹⁰ در پاره ساخته و¹¹

و دالان و صغه که بر در سلاطین برای نشستن مردم از
چوب و سنگ سازند؛ جعفری

غله پاره کرده، و حرف دال را شعرا به‌دهن
کشاده تشبیه کرده‌اند.
داهل¹ هاي مفتوح²، علامت‌هایی که بر زمین
افکنند، و درو دام گسترند تا نخچیر نرمد³
نرمد³ و آهنگ دام کند.
داهول⁴ هاي⁵ مضموم به‌وزن⁶ مأمول، همان داهل
داهل که مسطور است.
دستمال⁷ هرچه بدان دست مالند، و⁸ هرچه دست

1. جعفري

بدان پاک کنند.
دغل¹ به‌فحتین، آنچه بیامیزند با چیزی، و
کاهل و کندرو، و بی‌همت، و نیک و بد بهم
آمیخته، و عیب و فساد و بهم ناسره و
خاشاک سوختنی و کژی، و درختان انبوه و
منافق و کاهل²:

برو شیر درنده مپندار خود را
دل³ به‌فتح، غلوله و⁴ غلوله بیماری که درون
شکم بود⁵، نعوذ بالله منها، و قیل بیماری⁶
که مثل کدو بزرگ شود بریدن مخاطره باشد،
هندوی بیماری «رَسُولی» گویند، به‌کسر دال
اعضایی است درونی که تازی قلب نیز گویند،

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ شرفنامه /1

و نیز میانه هرچیزی را دل گویند، و نیز
معنی قلب بازگونه آید، دل¹ به تشدید لام
نیز.
دلال² به کسر، ناز و حسن، به تشدید لام³ نیز، و⁴
به فتح دال دلالت‌کننده، و میانجی و شَرّ.
دلدل⁵ هردو دال⁶ مضموم، خارپشت بزرگ، و نام
نام جانوری است، و نام اشتر و اسپ حضرت
امیرالمؤمنین علی ابن طالب کرم ا وجهه.
دُلْمَل⁷ به وزن بُلْبُل، گندم و جو و عدس و نخود

1. ر: «دل به... لام نیز» ندارد.

2. شرفنامه 1/

سبز¹ با خوشه بریان کرده که هندوی «پوله» و
اومین» گویند.
دنبیل² دال³ و با هردو مضموم به وزن بلبیل،
آنچه بر تن مردم از غلبه خون برآید و
پُرریم و خون⁴ گردد.
دنگل⁵ کافِ فارسی به وزن صندل، ابله و نادان
و بی‌اندام.
دوال⁶ به ضمّ، چرم پاره دراز بریده¹، و

-
1. ت: «سبز با خوشه» ندارد، به جای آن «ناپخته» است.
 2. مسّه (به هندوی پهوژا)؛ آند /3

بدانکه دهل و تُمک² نوازند.
دول³ بهضم، نیت، ترکی است، و با⁴ واو فارسی
دولاب، و مردم سفله و دغاباز.
دهل بهضمّتین معروف است⁵ که هندوش «ڈھول»
گویند.

باب د و فصل م

داربام⁶ رای موقوف، آن چوبِ دراز و ستبر¹ که

-
1. ت: پریده.
 2. ر: نمک؛ قیاس که تمیک ناژی باشد آلتسازي که در کشمیر به موقعه جشن می‌نوازند.
 3. سراج 2/

بدان بام آسمانه کنند، مربام² شه نیز. **دام³** نخچیر، و گویند جانوري نادرنده چون شغال و روبه، و بدانچه جانوري بندند، و دام ماهي و جانوري⁴. **دردم⁵** هردو دال مفتوح، درد من و درد مرا و في الحال يعني دردم واحد و در زمان ادا و در خون و در فريب، و امر بدم، و در لاف، و در نفس، و در دهان. **درغم⁶** دال مفتوح، نام مقامي است منسوب به شراب.

1. ر: بستر.

2. ر، ل: «مربام شه نیز» ندارد

3. شرفنامه 1/

درم¹ به کسرِ دال، نقش، و گویند نقش سکه مهر،
و² زنی معروف، تازی همیشه.
درهم³ دال و ها هردو مفتوح، پیچیده و ابتر،
و بیهوش، به کسرِ دال هم.
دژخیم⁴ دالِ مکسور و زای فارسی، بخیل و
بدخوی، و نحس، و تنگ‌حال، و بندی‌بان.
دژم⁵ دالِ مضموم⁶ و زای فارسی مفتوح، مخمور

1. فرهنگ فارسی /2

و غمگین، و سرمست، و سر فروافکننده، و اندیشمند.
دلارام¹ به کسر، معشوق، و نام زنی مشهور جنگی بهرام گور.
دم² دم آهنگران و زرگران، و تیری و تیغ، و فریب، و خون، و دمنده، و امر بدم و دمه و دهان³ و⁴ دم صبح و لاف زننده.
دمادم⁵ و **دمبدم** و **دمدم** هریک به معنی متعاقب، و به هر دم، و به هر دم زدنی، و پیاپی.
دمدم⁶ کشتی چوب⁷ که جهاز به وی رانند⁸، عرب

1. فرهنگ فارسی /2

آن سکان گویند.
دوستکام¹ واو فارسی، آنکه کار او به حساب
مرادِ دوستان برآید.
دوم² به ضمّ، درختِ مقل.
دیلم³ دال مفتوح، نام زمینی است که مردمان
آنجا موی درهم پیچیده می‌باشند، و پیچان
چون برگ بنفشه، و گروهی که از ترک و حبش
زاید، و اینان⁴ بدخوی باشند، و اغلب

1. آنند /3

دیلیمان با سرو ژوبین باشند.
دیم¹ به کسر، همان² دیمر که مذکور است، و³
خوی و رُخساره.
دیهم⁴ دال مفتوح، چتر پادشاهی، و در اسدی⁵
گوید تاج افسر، داهیم کلاه مرصع به جواهر و
قیل تاج و تخت و چتر:
دیهم خسروی بر ما
خسرو کسی که حلقة
در فرهنگنامه⁶ دیهم تخت و چتر نبشته
است.

باب د و فصل ن

1. فرهنگ فارسی /2

داخیدن¹ از هم جدا کردن، و دیده‌ور شدن، و
نظر بر چیزی انداختن.
دارِ آفرین² تکیه‌گاه، و آنچه بر در سلاطین از
چوب و سنگ سازند، عرب داخل گویند، و
فارسی دار آفرین.
دارپرنیان³ بابای فارسی، آن چوب که بدان
جامه رنگ سرخ⁴ کنند، هندوی «بکم⁵» گویند.

1. جعفري

داریونان¹ نام دارویی است.
داستان² سینِ مهمله موقوف، حکایت و افسانه و
مثله، و همان داستان که³ به صدر مسطور است.
دالان⁴ دهلیز چنانکه عنصری گوید⁵:
یکی را سدّ یا جوج دگر را روضة خلد⁶
دامغان⁸ دال مفتوح، نام شهری⁹ است از¹⁰

1. مدار 2/

سمرقند.

دامیدن¹ برابر چیزی شدن.

دان² و آن مکان چیزی چون آبدان و میدان و شیردان، و پیاله و آوندمی، و داننده چیزی.

دبیرستان³ و دبستان هردو مکتب را گویند.

در آسمان راه کهکشان.

درباختن⁴ معروف، و در اصطلاح⁵ صوفیه محوکردن اعمال ماضی را گوند از نظر باطن.

درخشیدن و درفشیدن⁶ هردو لغت به‌فحنتین، روشن و تابان شدن.

درزن⁷ به‌وزن برزن، سوی سوزن و کاسموی¹، و

1. جعفري

گویند سوزن² ترب. **درغان³** دال مفتوح، نام شهری است از این سوی
سمرقند.
درغلبگن⁴ دال مفتوح و غین معجمه مضموم و کاف
فارسی مفتوح، دریچه⁵ پنجره دار، و بابا
جعفری که درو هرکه باشد بنماید.
دُرُفشان⁶ به ضمّتین⁷، روشن و تابان.

شرفنامه 1/

درمان¹ به‌فتح، دارو.
درودن² و درویدن هردو لغت دالِ مضموم، بریدن
کشت غله رسیده.
درون³ به‌ضمّتین، پیمانۀ غله، و این تفریس
است.
دژالوان⁴ با زای فارسی، دریغ که عربی آن⁵
را حسرت خوانند.
دستارخوان⁶ رای موقوف، سفره.
دستان⁷ به‌فتح، مکر و حيله، و حکایت و

1. آنند /3

افسانه، و سرود و شیوه، و فن، و نام پدر
رستم که او را زال نیز¹ گفتندی، لجامه:
نزد بازوی زور شیخ پور دستان به عجز و
و³ هردو دست را نیز دستان گویند به خلاف⁴
قیاس، و داستان.
دست زن⁵ سرودگویی و دستک زن.
دلفین⁶ حیوانی است آبی که چشم ندارد، و

نیست، مکر و حيله کرد و او را در کوه البرز رها
ساخت، سیمرغ هفت سال او را پرورد، بعد سام در
رؤیای خود دید که او می‌گویند: محبوب تو سالم در
فلان جای است، رفت و او را از سیمرغ گرفت، دستان
به معنی سرود و تغنی هم، بلبل را هزار دستان
گویند، و دستان جمع دست هم آمده است؛ سراج

/2

گردن باریک دارد و در آب تاریک و شور
قرارگیرد، و دندان بزرگ دارد، هندوی «بول»
گویند.

دم الاخوین¹ خون² سیاؤشان.

دمان³ بهفتح، تند و سخت حمله، و این⁴ لفظ
جز در صفت دریا و پیل و مار استعمال
نکرده‌اند و نکنند، و مفرد نیز استعمال
نکرده‌اند مگر مرکب چنانچه بحردمان و
پیلدمان و ماردمان.

دمن⁵ بهکسر دال و میم مفتوح، سرای و خاکدان
و زمین روفدان و سرگیندان و مزيله، و در
نسخة زبدة اللُّغات خوب و آراسته و تر و
تازه مسطور است.

دهد در دریا از غرق؛ مدار 2/

دمیدن¹ دم زدن و حمله کردن و گیاه رُستن و
رویاندن و برآمدن.
دن² به‌فتح، صراحی بزرگ و خنب³ و خم شراب و
حوضک که در آن انگور برای سرکه⁴ و شراب
مالند، و⁵ این لفظ تازی است پارسیان
استعمال کرده‌اند.
دندان آفرین⁶ خلال و دار آفرین نیز.
دندیدن⁷ از چشم جوشیدن، و گویند که فلان با
خود همی دندد یعنی از خشم می‌جوشد و تندي
می‌کند.

1. شرفنامه /1

دوان¹ بهفتح، دونده، و دیهي است نزدیک
کازرون².
دوختن³ واو فارسي، دوزیدن و گزاردن⁴.
دودمان⁵ بهضم، خاندانِ واصل.
دوران⁶ بهفتح جمعِ دور است، هر دور بهستاره
منسوب است، و آن مدّت هزار سال یک دور
دارد از گاه خلقت آدم علیه السلام مدّت بقاي

1. فرهنگ فارسي /5

عالم نهاده اند، دورِ اوّل به زحل منسوب است، و دورِ دوّم به مشتري، و دورِ سوّم به مریخ، و دورِ چهارم به آفتاب، و دورِ پنجم به زهره، و دورِ ششم به عطارد، و دورِ هفتم به ماه منسوب است، و این دورِ قمری است، دورِ پیغمبرِ ماست صلیّ ا علیه و سلّم، چنانچه فرمود پیغمبر علیه السلام عمرالدُّنیا سبع الاف و انا فی سبع الاخر.

دوستگان¹ واو و کاف هردو فارسی، معشوق و محبوب که بر خط و جان خویش وی را بگزینند، و او را عزیز دارند، دوستان نیز گویند.

دوسیدن² سین مهمله و واو فارسی، چفسیدن.

دوکدان³ چرخه ریسمان را گویند.

دهستان⁴ به کسرتین، نام ولایتی است.

1. سپهسالار

دهقان¹ دالِ مکسور، پیر و دانا، و مهتر
کشاورزان و خوط، و اصل ادویه کان است
ساکن ديه.
دهون² بهفتح، ازبر که عربي آن را حفظ
خوانند.
ده هزاران³ دالِ⁴ مفتوح، هزاران.
دیدبان⁵ ناظرِ حال بیگانه بر بلندي برآید.
دي بدین¹ بست و سوم روز از ماه.

دین² دم، ترکی است.

باب د و فصل و

داو³ دشنام و نوبتِ بازی نرد و قمار و دیوارِ گلین.

درو⁴ به‌فحتین، بریدن⁵ غله و میوه از کِشت و شاخ چون رسیده باشد.

1. سراج 2/

دژبرو¹ زاي فارسي، خشم دندان گاو خلالي.
دورو² نام گلي است كه دوروي دارد، طرفي لعل و
طرفي زرد و طرفي³ سُرخ، و منافق.
ديده گاو⁴ كاف فارسي، نام گلي است گاوچشم
نيز گويند.
ديو⁵ ياي فارسي است معروف، و نام جامه اي

1. سراج 2/

است پشمین درشت که وقت جنگ پوشند و پوشنده او را دیوسوار گویند، و به معنی دشمن نیز.

باب د و فصل ه

داته کشیدن، لفظ ترکی است.

دارالقمامه¹ نام معبد مخالف مذهبها.

داروغه² با واو فارسی، صاحب اقطاع.

داسگاله³ عصای پیرکش و داس زن⁴ پیر.

دالیوزه⁵ با واو فارسی، نوعی¹ از فراشتک،

1. شرفنامه /1

دالبوزه نیز گویند.
داه² دایه و غلام و کنیزک و ناکس، و عدد ده
که عربی عشر خوانند.
دبدبه³ آوازه بزرگی و زدن طنبورک و سازها
برای اظهار بزرگی.
دبیزه یای فارسی، مردی که ستبر⁴ اندام بود.
دبیلله⁵ به ضمّ، غلوله⁶ زحمتی است، و به فتح
دال و کسر با نیز.
دخمه⁷ به وزن زخمه، یعنی گورخانه و مدفن

پرستو نوعی از طوطا؛ شرفنامه 1/

گبران، و گویند گنبد¹ که بر سرگور بود، و گویند دخمه که جایگاهی بود که چهار گوشه کاویده زیر او پوشش کرده، و نردبانی درون نهاده، هر آدمی که بمیرد در تابوت کرده در آن نهند، و سردابه نیز گویند، و در ضمیر است که دخمه تابوتی که مرده را دور کرده از جایی به جایی برند.

دربه² به وزن حربه، پیوند.

کافته باشند و زیر آن پوششی داشته و نردبان در آن نهاده، و هر آدمی که بمیرد تابوت کرده در آن نهند، و آن گنبد و سردابه که بر سرگور بنا کنند، و در کتب تواریخ آمده است که پادشاهان و بزرگان ایران باستان آرامگاه‌هایشان که در کوه اصطخر و اطراف آن بود، سه نوع بود: یکی نوعی که ذکر شد، دیگر در دامنه کوه بودی که روی آن سنگ می‌چیدند و چون تلی می‌ساختند، و دیگر درون خُم می‌نهادند و زیر زمین دفن می‌کردند؛ سراج 2/

درختِ سُنْبِه¹ زنبور سیاه که چوب را² سوراخ
کند، و پرنده‌ای است که اهل هند «کُتھپوڑه³»
گویند.

درسه⁴ دالِ مفتوح و رای ساکن، درگذشتن از
گناه کسی که عرب آن را عفو خوانند.

درشته⁵ دالِ مضموم و رای مکسور، کاه خورد که
از گندم و جو شکسته می‌ماند، کهکت (گرگت).

درعه⁶ به‌ضمّ، مختصر دراعه، جبهه و پیراهن،
دراعه لغتِ تازی است.

درغاله⁷ راه کوه چنانچه درّه کوه.

گویند، چون آن را در پس دریدگی جامه نهند در پی
و در پین خوانند؛ مدار 2/

درفشنده دالِ مضموم و شینِ معجمه مکسور، روشن
و تابان و تابنده¹.
درقه² بهضمّ، زره که عربی درع خوانند، و
سپر³.
درم خریده⁴ بنده درگاه، گاه در فارسی
آستانه در پادشاهان که اهلِ دَوْل آنجا جمع
شوند که عربی حضرت خوانند.
درمنده⁵ مختصرِ درمانده.
درمنه⁶ دالِ¹ مکسور و رای مهمله مفتوح،

1. ر: «تابنده» ندارد.

2. فرهنگ فارسی /2

گياهي است در خراسان كه اسپان مي‌خورند و
گويند² كه آن مروه است كه به‌تازي آن³ را
شيخ گويند، و سخت⁴ تيز، و⁵ برگ او بدرم
ماند.

درّه⁶ به‌فحتين، دهان و شكنبه و تنگناي ميان
دو كوه، و مردِ چالاک.
دريوزه⁷ جستن از درهاي گدايي كردن، و
عوام الناس درويزه گويند.

دریه¹ پیوند.
دژآگاه² با زا و کاف هردو فارسی، خشم آلوده،
و بدانیدش.
دژآگاه³ و دژگامه در هردو لغت دال مکسور و
زا و کاف فارسی، خواجه و زاهد.
دژپیه⁴ دال مکسور و مفتوح و زا و با هردو
فارسی، در گوشت که ناخوردنی بود، هندوی⁵
غدود [گویند]، بعضی دژپیه به کسرتین
گویند.
دستارچه⁶ جیم فارسی، دستار کوتاه که در کمر

1. ر: این واژه ندارد.

2. لغت شاهنامه

بنندند.
دستره¹ ازّه به دست بگردانند، عربي آن را
منشار خوانند.
دستگاه² دال³ مفتوح و کافِ فارسي، مایه‌اي
کثرت اسبابِ غنا، و قوّت و قدرت.
دستنبويه⁴ به فتح دال و واو فارسي، آنچه از⁵
جنس میوه و عطر به دست دارند بوئیدن⁶، عرب
شمامه گویند.
دسته⁷ به ضمّ دال سنگ، و به فتح نیز گستاخي

آند /3

کردن گستاخ گردانیدن مردم مسخره و گستاخ و
بیستاد کاغذ سپید درست که بیست و چهار
کاغذ را یک¹ دسته گویند، و چند گل یکجا
بسته، و دسته کارد و دسته تیغ و امثالهم.
دستینه² مثال و توقیع³ که به دست نویسند و
باده⁴ و سوار و امثال¹.

گویند، و بند کاغذ که بیست و چهار برگ است، دَوْم
هرجای از چیزی که از آن به دست گیرند مانند گوشه
مشک و سرو و گوشه جوال که خاص هر چیز استعمال شود
مانند دسته مشک، و به معنی قبضه مانند دسه کارد،
سَوْم به معنی یاری و معاونت، چهارم به معنی گستاخ و
بیباک، به ضمّ دال سنگ و حجز است؛ سرمه

دشمه² مبارزي ايراني بود.
دشيشگه³ شب را گویند.
دغدغه⁴ آنکه قلقلیج⁵ زیري بغل انگشت زنند،
از آن خنده زاید، هندوي «گدگدی» گویند.
دقه نام آلتی است جولاهه را.
دله⁶ مشدد و غیرمشدد و دال⁷ مفتوح، گربه اي
است دشتي که به تازي دلخ خوانند، و جامه اي
است پشمینه با مويهاي آویخته که درويشان
دارند، و خرقة مرقع درويشان.
دمدمه⁸ هردو دال مفتوح، فریب بسیار.

1. ل: مثله.

2. سراج 2/

دمسیچہ¹ بهضمّ دال، مرغی است آن کہ دُم بر
زمین زند هرزمان².
دمغزه³ اصلِ دم مست⁴ موی.
دم لابه⁵ دال⁶ مضموم، غلطیدن و دُم گردانیدن
سگ زیر پای مربّی خود و ظاهرکردن اخلاص با

عجز تمام.

دمنه¹ به کسرِ دال، نامِ شغالی که شتریه را که نامی گاوی است به مکر و حيله از شیر کشانیده، و ایدون در صفتِ مردمان فتان استعمال کرده اند و کنند².

دمه³ دالِ مفتوح، آلت دمیدن آهنگران، و آن نمی که از غایت سرما بریزد.

1. رشیدی

دنباله¹ چهارپایه، و چیزی و پس چیزی، و دنباله² چشم به طرف گوشت³.
دنبیره⁴ دال مفتوح و نون ساکن، طنبور، و آن سازی است که می‌زنند.
دنبوقه⁵ به ضم⁶، موی از بس آویخته، و نیز شمله دستار.
دنبه⁷ دال⁸ مضموم، جنسی از گوسفند که دم او او ستبر⁹ و آگنده گوشت چرب بود¹ و نام

1. آنند /3

طعامي است، و فريب.
دنگاله² و دنگداله³ هردو دالِ مفتوح و يا و
كافِ فارسي، آبي كه از سرما از ناودان تا
زمين بيفشرد، عربي⁴ حبّ، و تركي كشيدن.
دنه⁵ به فتح، نعمت و گويند دنه اي يعني نعمت
پسند (نعمت⁶ مپسند)، و قيل به ضمّ دال.
دوته⁷ دوتا و دوتو.

1. ر: باشد.

2. سراج /2

دودواله¹ نام بازی است، و آن از دو چوب
باشد که به تازی قله خوانند، و این
دادواله² نیز گویند، و بازیگر.
دوده³ دال⁴ اوّل مضموم و دوّم مفتوح، پسر
مهتر و فرزند و خاندان، و دود چراغ که در

1. سراج 2/

چشم کشند و ازو سیاہی سازند، و زنبور
نیز¹.
دوره² بهفتح، پیمانہ شراب و پیالہ شراب کہ
بدان دور روان کنند، و دایرہ.
دوڑہ³ دال مضموم و زای فارسی، نیش و نیش
زنبور، و گیاهی کہ بہجامہ آویزد و سنگک
نیز گویند، ہندوی «چٹڑہ⁴» گویند.
دوسندہ⁵ دال مضموم¹ و سینِ مہملہ و واو

1. ب: «نیز» ندارد.

2. جہانگیری 2/

فارسي، چفسنده و زمين چرب و لخشان، و
به فتح دال نيز.
دوشاخه² نام پيكان است، و آن تير³ كه درو
پيكان دوشاخه وصل كنند.
دوشه⁴ واو فارسي، آوندي كه بدان گاو و
گوسفند بدوشند.
دوشيده⁵ با واو فارسي، از پستان و يا از
درخت شير بکشند.
دوشيزه⁶ واو فارسي، دخترک به شوي نارسیده⁷
باشد.

شرفنامه 1/

دوگانه¹ با کافِ فارسي، يعني دو بهم شده .
دوله² به فتح، پيمانه شراب و گردباد و دلِق³،
و به ضمّ آنکه خود را چيزي داند⁴ و نباشد،
و مکر و زور⁵.
ده⁶ به کسر، قريه که ديه گویند، و دهنده، و
امر آن بده .
دهاده⁷ هردو دال مکسور، هاي هوي .
دهان دره¹ و دهن دره فازه .

1. آنند /3

دهره² به فتح، دشنه و تیغ سر پهن.
دهنه³ به وزن سحنه، نوعی⁴ از جواهر کم ارز،
و آن سنگی است سبز، در حبشه⁵ باشد.
دیباچه⁶ دالِ مکسور، یک طرف روی دیبا جان
هر دو رُخساره، این لفظ تازی است.
دیهه⁷ یای فارسی، جامه ابریشمی که عرب

1. شرفنامه /1

دیباج¹ خوانند.
دیده² معروف و دیدبان.
دیده‌گاه³ و دیده‌گه هردو کافِ فارسی، جایی که
دیدبان نشینند.
دیگپایه⁴ یا و کاف و با هرسه فارسی، دیگدان
که عربی اثفیه خوانند.
دینه⁵ دالِ مکسور، شبِ گذشته.
دیوچه⁶ یا و جیم هردو فارسی، چوب اندام

1. ر: «دیباج» ندارد.

2. لغتِ شاهنامه

خارک، و جانوري است آبي¹ که بدن خون
زاید از اندام مردم بکشایند.

باب د و فصل ي

داربوي² واو فارسي، عود تيله و امثالِ آن.
دارچيني³ جيم فارسي، دارويي است معروف که

افتد و غله را تباه کند، و آن را جنسي وسوس و
شبره گویند (به هندوي پائی)؛ لغت شاهنامه

هندوي «نچ» گویند.
داغولي¹ به فتح، نام جاسوس نصر² عیار مگاره،
و قصه او در ابومسلمنامه مذکور است.
دانشي³ خداوند دانش و صاحب خرد.
داني⁴ نزديک شونده، ضد قاضي، لفظ ترکي است.
داوري⁵ حکومت میان نیک و بد، یکسوي کردند.

کوکن که جزیره اي است از جزایر دکن و آنچه از سیلان
می شود، بهتر از سایر جاه هاست قلم های آن است، و
سرخ رنگ و خوشبوي تا دو زرع می شود، و آنچه ضخامت
آن کم است غرغه، و هرچه بیشتر است سلیخه، و هر دو
را به هندی نخ نامند، و دارصيني معرب دارچيني است،
و خواص آن مخزني مفصل است؛ بهار 2/

دببقي¹ عطري كه پرورده نهند، عربي² حنوط
خوانند، و جامه اي نفيس.
دختري³ ياي فارسي، دوشيزگي، بكار ت.
دراي⁴ به كسر، جرس آنكه در گردن شتران¹ و

را فيصله مي دهد، ياي آخر آن براي نسبت است، چون
آن ماجرا و منشأ جنگ و خصومت بود، از باب اطلاق
مسبب به سبب جنگ و خصومت را هم داوري اطلاق
كرده اند، و مطلقاً به معني قضيه و واقعه هم آمده
است؛ برهان 2/

گاوآن بندنء، هنءوئ «گهانءا²» گونءء، به فءء
ءال نئز گونءء، و امر بءرآءءن و فاعل آن،
و آوازكننءه و آوازكن.
ءرپئ³ ئائ فارسئ، پئونء.
ءُرءئ⁴ شراب ئئرء كه⁵ ءر ءه مانءه، و روغن
كءره، و هرچه ئئرء بوء.
ءرئ⁶ به فءء ءال، سخن فصئح فارسئ منسوب¹

/1

به درّۀ کوه چنانچه کبک دري، کبک کوهي و
کلام فارسي و درست.
دژخي² به فتح و زاي فارسي، گرفته روي و
بندي بان، و به کسر دال نيز.
دستگيري³ تاي موقوف و کاف فارسي، ياري کردن
و ياريگري و مدد و معونت.
دستنبوي⁴ به فتح دال و واو فارسي، آنچه از

مقدمه بيست و پنج به بعد؛ جعفري

جنس میوه و عطر به دست دارند بوئیدن را.
دستوری¹ به ضمّ، اِذْن و رِضَا و وَزَارَت، به فتح
نیز.²

دستیاری³ تاي موقوف، یعنی قوْت و قدرتِ دست.
دشنگی⁴ به فتح تین و شینِ معجمه ساکن و کافِ
فارسی، روزگار، و به سکون شین و نون مفتوح
نیز.

دغوی⁵ غین و واو و یای⁶ فارسی، نام دشتی که
طاووس بن نوذر و رستم و گیو آنجا به شکار

جهانگیری /2

دختری را یافته که کیکاؤس آن را به‌خانه
داشته، و سیاؤخش¹ زاده اوست، و گسته² بن
نوذر، فرشیدور³، و لهاک برادران پیران را
همدر آن دشت گشته.
دلرباي⁴ آن که دلِ عُشاق به‌حسنِ خود ببرد،
وا⁵ اعلم.
دلکشاي⁶ کشاینده دل، و در اصطلاح⁷ نیز صفت
فتّاحی را گویند که در مقام اُنس در دل.
دمسازي⁸ موافقت در خیر و شرّ و محبّت در سیر
و محبّت در عیسر⁹.
دوالي¹⁰ نام مردی ارمنی که سکندر نوشابه را

1. ر، ل: سیاؤش.

2. ر: کیتهم.

3. ت: کهال؛ ر: فرشیده در دو کمال.

4. آنند 3/

حباله او کرده و بردع¹ او را باد.
دوراي² با واو فارسي، نوعي از مزامير که
نای گویند، زای معجمه نیز.
دورنگي³ با کاف فارسي، دورويي و نفاق.
دوستگاني⁴ واو فارسي و سين مهمله موقوف، آن

پیاله که حصّه دور خود به دوستی دهند و کاف
نیز فارسی است.
دولتی¹ دالِ مفتوح، خداوندِ دولت، و دولت
هستی، و² صاحبِ دولت هستی.
دولتِ خدایی³ صاحبِ دولتی، و خداوندِ دولت.
دولی⁴ دغاباز.
دوشیزگانی⁵ واو و کاف هر دو فارسی، دختری که
غیر بکارت خوانند.
دویی⁶ نفاق و بیگانگی.
دهقانی⁷ آنکه در دیه ساکن باشد، و دهقان
هستی.
دی⁸ دالِ مفتوح، زمستان، و آفتاب در جدی

از دستش سته و چون خونِ دشمنان درکشیده و این
جامع را گفته که پیاله دوستگانی است؛ جعفری

بیست و نُه روز که آن را دی‌ماه گویند، و نهم روز از ماه، و دی به دالِ مکسور روز گذشته که همین شب در میان گذشته باشد.

دیناری¹ دالِ مکسور، مهرة زر است مشهور، و جنسی از جامه حریر، و روز گذشته نیاری و دین آرنده، و دین آری، و دینار هستی، و مالک دینار هستی.

دیوانگی² جنونیت، و اصطلاح³ صوفیه استیلای

امور و مصالح دی‌ماه، و روزِ دی به مهر دیبادین و دیبازر و نام ماه دهم است از سالِ شمسی، و آن مدت ماندن نیِراعظم است در بُرج بزو آن را جدی گویند، و به هندی «ماگه» گویند، و ماه اول از فصل زمستان است و چون دین ماه به‌غایت شدت سرما باشد لهذا گای از لفظ دی سرما مراد باشد، و شب تاریک به این معنی دی مخففِ دیجور است، و به معنی روز گذشته است؛

سراج /2

احكام را گویند بر صفاتِ عاشق در اعمال که
مقامِ منطقی است.
دیوپی¹ یا و با هردو فارسی، عنکبوت².

1. شرفنامه /1

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب د و فصل الف

دارالبيضا¹ سراي است در بصره بناكرده عبدا
زياد و درو صورتهاي سر بريده نوشته اند، و
در دهليز² سكاني و شتري و گوسپند
نوشته اند.

1. فرهنگ فارسي /5

درهاي بيضا¹ مرواريد² سپيد و بُرّاق.
دو حورلقا³ جان و خرد.
دو غبا⁴ واو فارسي، آشتي كه از جغرات سازند.
دولاب مينا⁵ واو فارسي، آسمان.
دولتگيا⁶ كاف فارسي، گياه دولت.
دهخدا⁷ دال مكسور⁸، خداوند ديه.
دهكيا⁹ خوط ديه، دهكپا با باي فارسي¹⁰ نيز
خوانند.

1. ر: درياي بيضا؛ مدار 2/

دیرمینا¹ به فتح، آسمان در پای عدل حنا، عدل
جایگري گرفته و جایگیر شد و عدل را عروسي
شد.

دیگسودا² با یا و کاف فارسي، آنکه خیال در
دل کرده باشند.

باب د و فصل ب

دارالادب³ مجلس علم و فضل، و مدرسه و دبستان
و امثالهم⁴.

دارکوب⁵ واو دوّم فارسي، کزّ و فرّ و گیر و
دار، و امر و نهی است⁶.
دختر آفتاب⁷ مَي انگوري، و مَي.

1. جهانگیری /3

درآمد از خواب¹ بیدار شد.
در عرق آفتاب² شرمنده.
دریاب³ مددکن⁴ و معونت و تدارککن⁵.
دژآهنگ افراسیاب⁶ زا و کاف هردو فارسی،
یعنی⁷ نام غاری نزدیک⁸ بردع که افراسیاب
در آن گریخته پناه ساخته شد.
دل شب نیم شب⁹ دو حجرة خواب.
دو چشم خواب مردمک.
دو یوسف خواب¹⁰ به معنی دو حجرة خواب یعنی دو
مردمک.

باب د و فصل ت

در خزا و کنشت¹ در ابر سیاه است.
در خود گریخت² واو معدوله و کافِ فارسی، خود
را گرو آورد.
در سیاهی رفت³ در ظلمات رفت.
دژخت و دژهوخت⁴ هردو زا و واو فارسی، نام
شهری در⁵ کناره دریا، و بیت‌المقدس.
دست از بر سرگرفت⁶ بی‌شفقتی کرد.
دستِ وزارت⁷ واو مکسور، مسند⁸ و صدر وزارت.
دل می‌دادت⁹ یای فارسی، دل تو راضی می‌شد، و
دل تو باور می‌داد.

1. مدار 2/

دندان حوت¹ سرشک باران و آب دیده .
دوشیزگانِ جنت² کافِ فارسي، حورانِ دارالسلامتِ
بهشت .
دهر سپید دست³ با و یا هردو فارسي، روز⁴
جوان مرد .
دهن پشته⁵ بای فارسي، کون .
دیده آهوي دشت⁶ سیاه .
دیده چاه پشته⁷ جیم و با هردو فارسي، اشارت
به دنیا است .
دیده کافوري است⁸ دیده سپید و بی مردمک است .
دیوار بست⁹ اعماد و تکیه¹ کرد، و امیدوار

1. برهان /2

شد.

دیودولت² یای فارسی، دشمن دولت، و مدبر.
دیوسپست³ بهبای فارسی، گیاهی است که تازی
او را حندقوق خوانند.

باب د و فصل ج

دردی اوداج⁴ خون شه‌رگها.

1. ت: تکیه و امید کرد.

2. آنند /3

دستِ رنج¹ حرفت² و هنرپیشه، و الفخت.

باب د و فصل چ (جیم فارسی)

دارسینج³ سین مکسور و با و جیم هردو فارسی،
خانه عاریتی، و دنیا.

دیوکلوج⁴ بچه مردم دیو بدل کرده

باب د و فصل ح

دشنة صبح⁵ روشنی صبح.

دم صبح⁶ آغاز صبح، و روشنی صبح و ظهور آن.

باب د و فصل خ

دستِ ستون زنج⁷ اندیشمند.

گردن؛ مدار 2/

دلوچرخ¹ معروف، بُرج دلو.
دوازده رُخ² نام پهلوان جنگي.
دوميخ³ ياي فارسي، دو قطب جنوبي و شمالي.
ديولاخ⁴ ياي فارسي، خارستان و خرابه زمين

کردن و سرکردن، و دست ستون تهرو بودن عبارت از
حيرت که بر آدمی عارض ميشود؛ آنند /3

ناهموار و ویران.

باب د و فصل د

داد آفرید¹ نام نوایي است.

دار و برد² طاق و طرم، و های هوی، و کرّ و فرّ.

دashed³ عطار، بوفروش.

داغي شد⁴ عیبدار⁵ شد، و بنده و ملوک شد.

دامگاه خرد⁶ دنیا و نفس.

دامن خورشید⁷ آسمان چهارم، و روشني

گویند که دور از آبادانی بود؛ سراج 2/

خورشید¹.
دامن کشید² اعراض کرد، و تارکِ صحبت شد.
دانه کرد³ پراگنده کرد.
در باقی شد⁴ یعنی نماند.
دربند⁵ نام شهری، و نیز گذرگه دریا که عوام
بندرگه⁶ نامند.
در پوست نمی‌گنجد⁷ سخت خوشی و فرحت دارد.

فارسی /2

درج گهر برگشاد¹ دهن به لطافت و لطیفه بگشاد
و بذله گفت.
در حیض اند² ناپاک و تارک صلوة اند³.
در خط شد⁴ بیخود شد و فرمانبردار او شد:
در خط شدم ز سبزي خطاً
تا لب چرا بر آن لب
درخوي سرد⁶ در معرض موت.
در دزد⁷ بیمار شد.
در دمنده⁸ دال موقوف، دردناک⁹، و به فتح دال¹⁰
دوم مستقبل.
در دمیدن بدمند.

لباس بر اندامش تنگ می شود.
1. آند /3

دساب مي‌کرد¹ در شمار مي‌آورد² و يا در حساب
مؤاخذه مي‌کند.
درشت پسند³ بای فارسي مفتوح، آنکه جز را
نپسندد.
در شکر ریزند⁴ در گریة شادي اندازند⁵.
در کجا مي‌خورد⁶ يعني در کجا مي‌زیبد، و کجا
در لایق و درخور است.
در کنار نهاد⁷ ملک شد و حاصل کرد.
در لوزینه سیر دارد⁸ شادي و غم هر دو یکجا
پیش آورد.
در مار ضحاک کشید⁹ در جولان کشید.

1. شرفنامه 1/

درم خرید¹ بنده بهایی و بها خریده، و بنده.
در میان آورد² صفا کرد و ضمان، و میان
آورده، و میانجی و رسول آورده.
در میان باشد³ بگرو بود، و ضمان باشد، و
مثله⁴.
در نمی‌گیرد⁵ نمی‌سوزد⁶، و اثر نمی‌کند، و
کارگر نمی‌آید.
دریای شهد⁷ نام لب آب هیرمند⁸.

غیاث

درین برکه لاجورد¹ اشارت به آسمان .
دژآباد² پُرخشم و جای خشم و جای ظلم .
دستبرد³ چابکدستی، و فربهی و قدرت و قوّت و
فیروزی و حمله .
دست بر دهان برد⁴ کنایت از خوردن است .
دست بند⁵ دست برنجن، و آن پیرایه‌ای است
مرزبان را که عربی سوار و فارسی یاره
خوانند، و نام بازی مر مجوس را و مراقبته
سالکان .

فرات بیشتر است و قسمتی از آن در سیستان جاری
است، فوق‌العاده حاصلخیز می‌باشد، و از این جهت
زمین‌های سیستان بسیار حاصلخیز است .
1. مدار 2/

دست داد¹ مضبوط و رام شد، و حاصل گشت.
دست در آستین کرد² ملک کرد و دست باز داشت،
و قیل دست کوتاه کرد و گردآورده.
دست در کیسه شد³ کنایت از کیسه پُر است، و
نیز دست به جوانمردی نهاد.
دست درهم ندید کَلّی دلاسا نشود.
دست زند⁴ به فتح، پدر رستم را سیمرغ نام
نهاده بود.
دست کشاد⁵ جوانمرد آغاز⁶ نهاد.
دستگاه وجود⁷ قوای بشری.
دست همی‌کند¹ تأسّف همی‌خورد

1. سراج 2/

دعوي خاكي كند² عجز و ضعف كند، و بندگاندي و
تواضع و فروتنی كند.
دل تنور آتشین شد³ دل پُر از آتش شد و
رنجیده و غمزده گشت.
دل خاك پاي او شد دل در زیر پاي او شد.
دل سرد شد⁴ مستقر و ناخواه.
دل صید⁵ او شد دل اسیر او شد.
دماغ دارد⁶ كبر و غرور دارد.
دم سرد⁷ آه سرد، و آه نومیدي، و آه غمزده و
مظلوم.
دنبه می دهد⁸ فریب می دهد.

1. ت: دست همین كند؛ مدار 2/

دندان دارد¹ خشم و کینه دارد، و خالی² دارد.
دندان سپید³ با و یا هردو فارسی، خنده.
دندان نکنی سپید⁴ نخندی.
دندان نماید⁵ بخندد و خوش شود چه خنده لازم
فرحت و سرور است.
دوچشم چهار شد⁶ ملاقات شد.
دونان گرم و سرد⁷ آفتاب و ماهتاب.
دهقان خلد¹ اشارت به رضوان.

شخص مسحور نیز می‌گدازد و لاغر گردد تا بمیرد؛ سراج
/2

دیبای شوشتر دارد.² رنگهای گوناگون دارد.
دیوانخانه روزن شد.³ دیوارخانه جابه‌جا
افتاده و روزنها شدند.
دیوبند⁴ لقب پادشاهی که طهمورث نام داشته و
او دیو را مرکب خود ساخته بود.
دیوسپید⁵ هردو یا و بای فارسی، نام دیوی که
رستم او را کشت.

باب د و فصل ر

دارالخلافت پدر⁶ دنیا.
دارالسرور⁷ سرای سرور، بهشت و عیشخانه.
دارالغرور و دارالزور¹ هردو اشارت به دنیا.

1. شرفنامه /1

داروگیر² کافِ فارسي، فرماندهي و هاي هوي، و
امر و نهي، و گرم و سرد، و ثنا و هجا.
داغدار³ عیبدار و مملوک.
داغگذار⁴ داغ بلادر که بر جامه بهجهت شناخت
زنند، داغگذاري و داغ بلادري گویند.
دامگاه ديو و ستور⁵ دنيا.
دامنگير⁶ مصاحب، و خصم، و مدعي، و مرید.
دائرة دور فلک روي کار ده کار، و سازداري
کار.
دختر روزگار⁷ حادثه.

1. شرفنامه /1

دراز شمشیر¹ تیغ زن، چالاک.
دردانه نار² قطرة خون.
دردخوار³ رودگانی و آنکه شراب تیره خورد و
قادر بر شراب صاف نبود از تهیدستی.
درشاهوار و درشهوار⁴ هردو مروارید بزرگ که
در یک صدف تنها شود.
در لوزینه سیر⁵ در شادی و غم و شیرین و تلخ
و رنج باهم.
در مهاجر⁶ نام دوازده دربند.
دروگر⁷ واو و کاف هردو فارسی، مختصر
درودگر.

1. آنند /3

درویزه‌گر¹ دالِ مفتوح و یا و کاف هردو
فارسی، گدایی که از درها بجوید.
دریابار² شهرها و ولایتها که در کنار دریا و
جزیره‌ها بوند.
دریای قیر³ شبِ تاریک، و دوات پُرسیاهی.
دستِ افزار⁴ آنچه به‌وی کار کنند، آلتِ کار.
دستِ اوامر⁵ پیشگاه⁶ وزارت، و صدر امیران
ولایت.
دستِ برآر⁷ شفاعت کن و دعا بخواه⁸، دست

1. آنند /3

برآور نیز.
دست بر سر¹ تحیر و تفکر و تأسف.
دستِ خر² دشنام دادن و بدگفتن:
کسم پای مرغی ولی دستِ خر رفت ز
دستِ خطر⁴ با تاي موقوف، یعنی داو و آخرِ
باري نرد و قمار که دروگرو⁵ بود.
دستکار⁶ به فتح و تاي موقوف، استاد.
دستگیر⁷ تاي موقوف، باریده، و امر به معنی

1. سراج 2/

دست بگير و اسير و بندي.
دستِ موسي برآرد کوهسار¹ آفتاب از طرفِ
کوهسار برخيزد.
دمدار² بهضمّ، فوج پسین که عربي ساقه
خوانند.
دم مخور³ فريفته مشو و خون مخور و دم که
نفس است فرو مخور.
دنبه پروار⁴ دنبه که پرورده باشد.
دوپيکر⁵ باباي فارسي، بُرج جوزا که دو سر

بنوازد؛ شرفنامه 1/

دارد، و دو پرکاله، و دو صورت.
دوچار¹ هشت، و دوچار روی بر روی آوردن و
روبه رو شدن.
دوچشم چهار² منتظر ملاقات یکدیگر.
دوخواهر³ آن دو ستاره که عربی شعریان و اختا
سهیل نیز گویند نزدیک بُرج سرطان.
دوروزه عمر⁴ اندک عمر.
دوکلهدار¹ آفتاب و ماهتاب، و دو بادشاه

جوزاء، و او را توأمان نیز گویند؛ سرمه

جَبَّار، و روز و شب.
دوگوهر² عقل و روح.
دوهاروت کافر³ دو⁴ چشم خونریز درج در دهن
معشوق و شاهد، و درجک که درو پیرایه و
مروارید و تنکهای زر و نقره بدارند⁵.
ده کیای دهر کافِ فارسی حضرت عَزَّ و جَلَّ جَلَّالَه،
و⁶ عَمَّ نَوَّالَه، برّه.
ده و چار⁷ چهارده.
ده و گیر⁸ کافِ فارسی، داد و ستد.
ده هزار⁹ بازی چهارم نرد، و آن هفت بازی اند.

1. جهانگیری /3

دیدبانان کبود حصار¹ سیاراتِ سبعة .
دیگافزار² آنچه به‌وی دیگ آرایند، هوايچ
دیگ، آنچه براي خوشبو و مزه در دیگ
باندازند.
دیودار³ ياي فارسي، نام دارويي است، گياه

گویند؛ برهان 2/

که اطبًا به‌کاربرند.
دیوسوار¹ یای فارسی و واو موقوف، آنکه جامه
دیو پوشیده بود، و آن جامه‌ای است پلاستین
درشت که هنگام جنگ پوشندش.
دیوهفتسر² شب و زمین.

باب د و فصل ز دختر³ رز مَی انگوری.

درختی است که به‌عربی شجرة الجن و بعضی شجرة ا
گویند، و بعضی گویند که نوعی است از سرو و بعضی
صنوبر هندی گفته، و بعضی درختی مانند درخت کاج،
دارو که علاج فالج و لقوه بدان کنند؛ جعفری

درباز¹ باز و درکشاده و درکشانیده در
بکشای نیز.
دست‌آویز² آنچه مردم بدو چنگ در زنند، و
پناه گیرند، و آنکه برو اعتماد کنند.
دستارچه‌ساز³ هدیه ده و دستمال‌ساز و بر کف
دست⁴ نه.
دستان‌داز⁵ دهکه زن و طرّار که دست به‌کالای
مردمان زنند، و تیر از کمان اندازند، و
اندازه⁶ دست و فراز کنند صدور مجلس و
مسند.
دل‌آویز⁷ هرچه مقبول دل باشد، و آنچه دل او
را بخواهد.

قیل به‌معنی دانه انگور؛ شرفنامه /1

دلسوز¹ دال² مکسور و واو فارسي، مهربان و موافق طبع و يگانه را گویند، خواجه حافظ فرماید:

آشنایي نه غریب است که

چون از خویش برفتم دل

دولتِ تیز⁴ دولتي که یکایک مردم را به مرتبه

رساند چنانچه بزرگی فرماید:

دولتِ تیز رستخیز دولتِ آن به که

باب د و فصل س

دانای طوس⁶ فردوسي مصنف شاهنامه:

1. فرهنگ فارسي /2

سخن‌گوي پيشينه که آراسته روي سخن
دسترس¹ قدرت و بسيار کثرت مال و منال.
دستريس² تاي³ فوقاني و ياي⁴ فارسي، ريسمان
که به دست ريسيده⁵ باشد و⁶ به دست ريسنده و
و به دست بریس.
دست مجلس⁷ يعني صدر مجلس.
دفتر ابلیس⁸ کنایت از کنهات خورد است، آنکه
او را در هند «پوٹلی» گویند.
دفتر ختیش پیش و پس کنایت از ده انگشتان‌هاي
زن.
دودة عباس⁹ امیرالمؤمنین عباس و خلیفه.
دوم خیل نحس دوم خیل شوم و نفس و شیطان.
ده حواس¹⁰ پنج حس ظاهري و پنج حس باطني.
ده مسکن ادريس¹¹ بهشت.

1. آنند /3

باب د و فصل ش

دارگوش¹ کاف و واو هردو² فارسي، نگاهدار.

دایره کش³ پرکار.

دختران نعش⁴ سه⁵ ستاره فرود نعش، و آن را سه⁶

سه⁶ دختران⁷ و سه خواهران نیز گویند.

در آفتاب گردش کاف فارسي مفتوح، يعني در

تمام عالم.

در باغ قلم کش⁸ باغ را ترک ده.

دربندکیش ياي⁹ فارسي، در¹⁰ جزیره شهري است،

و عطار.

دردکش¹¹ دالِ نخست مضموم و دالِ دوّم موقوف و

کافِ مفتوح، دُردنوش.

درکش¹² کافِ مفتوح، اين¹ ناچيز محوکن و بنوش.

1. برهان 2/

بنوش.

در مشرق سپهرش کنایت از شفق است.
درياکش² مَيخواره که به شراب اندک مست
نگردد³.

درین جنبش درین روزگار، و درین سفر.
دست پیش⁴ با و یا هردو فارسي، گریه، و دست
به دعا برآوردن، و⁵ گدایي کردن.
دستخوش بوفروش⁶ و او معدوله، مسخره و دستمال
فریون⁷ سخره، خواجه حافظ فرماید:
دستخوش هوامکن آب رخم

بیمدد سرشک من در

دست در آغوش⁸ و او فارسي، استراحت.
دستکش⁹ فرمانبردار، و مطیع، و نرم، و قاید¹

1. ت: «این» ندارد.

2. آنند /3

نابینا و سایل، و کمان نرم که لازم گویند،
و به ضمّ آنکه زخم از² دست اندازد.
دم سیاوش و دم سیاوشان³ هردو چوبی است که
بدان رنگ لعل کنند، تازی به ضمّ⁴ خوانند، و
دم سیاوشان نیز گویند.
دندان آپریش⁵ باری فارسی، خلال.
دو آتش⁶ دو لب شاهد⁷، و شراب انگور، و آتش
چقمق.
دو خاتون بینش⁸ دو مردمک⁹ چشم، و آفتاب و
ماهتاب.
دورباش¹⁰ به ضمّ، بشینه راهی است زدن که نزدیک

به هرجانب برد؛ مدار 2/

میان و از راه دورشو¹، یکطرف شو²، و دورباش چوبی است مخصوص که به زر و نقره می‌گیرند، و آن علامتِ عهدۀ شحنة و کوتوال است، کسی را که کوتوال بدهند آن³ چوب بدهند چنانچه بسحاق گوید:
کفچه آمد بر قدح گفت که ای تتماج
دوشش⁵ دوازده.
ده نهش¹ زیب و آرایش و زیور.

چوب آن را مرصع می‌باشد و پیشاپیش بادشاهان می‌برده‌اند تا مردمان بدانند که بادشاه می‌آید خود را به‌کناری کشند، و چاووش قافله و نقیب قافله را نیز گفته‌اند، چوبی که چاووش قافله به‌دست گیرند، نیزۀ کوچک و ناچخ یعنی تبرزین کنایه از آه نیز؛
مدار 2/

باب د و فصل ط

درخت² فرمانبر و متخیر و بیخود.
دریامحیط³ آن دریا که گرد برگرد عالم است و
آفتاب درو غروب می‌شود و آب⁴ او گرم و
ستبر⁵ مانند سیماب است⁶.
دستخط⁷ حجت و اقرار.

باب د و فصل ع

دستارچه شمع⁸ فتیله شمع.
دو فرع⁹ هوای آسمانی و هوای¹⁰ زمینی.

باب د و فصل غ

1. مدار 2/

دودِ چراغ¹ تعلیم، و دودۀ چراغ² خوردن یعنی
پیشِ چراغ مطالعه و تکرار کردن چنانچه بیت
لجامه:
... کسی داند که شبی دود از چراغی

باب د و فصل ف

دریا کف³ سخنی و توانگر و کفِ دریا.

باب د و فصل ق

درختِ وقواق⁴ درختی است در⁵ چین که بار او
مانند بشر است در صورت و سخن نگوید، و
چون⁶ بشکندش بمیرد.
در عرق⁷ یعنی در خجالت.
دوازده جوسق⁸ دوازده بُروج فلک.

1. آنند /3

باب د و فصل ک

دامن خشک¹ دامن خالی، و بی² صلاح، و پرهیز³.
دبیر فلک⁴ عطارد که جوزا و سنبله خانه
اوست، که⁵ او را تیر فلک و منشی فلک
گویند.

دختران فلک ستارگان فرود نعش.

دربان فلک⁶ ماهتاب.

در رقص شود مفاصل خاک⁷ یعنی زمین را زلزله
گیرد⁸ و لرزان شود.

دست پاک⁹ بای فارسی، خالی دست و فقیر و

دوازده بُروج فلکی باشد؛ سراج 2/

برهیزگار و متدین.
دست چمک¹ جیم فارسی، چابکدستی، فریبی²،
قدرت و قوت و جلادت و دلیری و فتح و
فیروزی.
دشت تاریک دنیا.
دل خاک³ اولیا و انبیا و سایر مؤمنان و قبر
و درون⁴ زمین.
دم گژدم فلک⁵ کاف اول و زا هردو فارسی،
منزل شوله که منزل ماه است.
دواء المسک⁶ مفرّحی که از مشک ترکیب کنند.
دور فلک⁷ بدانکه فلک را سه دور است:
حمایلی، رحوی و دولابی.
دورنگ⁸ کاف فارسی، منافق که ظاهر دیگر و
باطن دیگر باشد.

1. آنند /3

دونان فلک¹ آفتاب و ماهتاب.
دویک² در اصطلاح نردبازان دو نقش فرد را
گویند که از دو کعبتین وقت غلطیدن بالا
برآید عبارت کمی و نقصان.
دهان کوچک دهن تنگ، و در اصطلاح³ صوفیه صفت
متکلم را گویند به طریق تقدیس از فهم و
وهم انسانی.
ده غلام ترک کنایه از چشم محبوب.
دهقان فلک⁴ زحل که هندوی فلک را گویند،
معروف، و ده انگشت نای زن، معروف.
ده یک⁵ عشر، چنانچه سعدي راست:
چو دشمن خرد ملک باج ده یک
دیر خاک به فتح، اشارت به دنیا است.

باب د و فصل گ (کاف فارسی)

دامگاه گرگ⁷ هر سه کاف فارسی، دنیا.

1. برهان /2

در پوست سگ نفس در وجود.
درین تنگ¹ کافِ فارسی، دنیا، چنانچه² بزرگی
فرماید:

شاد از آنم که شادی و غمی هردو
دلِ دیگ⁴ هردو دالِ مکسور و کافِ فارسی، تة
دیگ، و این اصطلاح اهل⁵ کرمان است.
دمِ گرگ⁶ صبحِ کاذب، و صبحِ الکاذب هوالبیاض
بیدالطویلا مثلِ ذنبالذیب ثمّ یعقبه الظلام.
دیومشنگ⁷ کافِ فارسی، غلّة سیاه مانندی ماش
چون پوستش بازکنند به عدس مقشر ماند⁸.

باب د و فصل ل

دارخال⁹ درخت نهال.

داس کال¹ داس زر پیر یعنی عصای سرکژ.

1. مدار 2/

در صره خون جبال² در کوه³ قاف لعل و جواهر،
درهمیان لعل و جواهر.
درویش سلطان دل⁴ حضرت محمد رسول ا صلی ا
علیه و سلّم.
دریادل⁵ جوانمرد.
دریای لعل⁶ پیالۀ مئی⁷ انگوری و صراحی و خُمّ
شراب.
دریوزۀ دل⁸ به فتح، مشاهدات⁹ عالمغیب، و
مرادات و مطلوبات¹⁰ آن.
دستِ فال¹¹ فروش اولی که کاسبان کنند، آنکه

1. جهانگیری /1

عامّة خلائق دست لاف گویند.
دستمال¹ تاي موقوف، آنکه علامه خلائق دست لاف
گویند، و منديل و گرفتار و اسير و آنکه
بدان دست مالند، و به معني امر دست به مال،
و دست مالنده به معني فاعل.
دسته گل² کارهاي گل یکجا شده، و آفتاب و
شاخهاي گل بشکنند و با گياهي بندند، و
به دست دارند بوييدن را.
دُلْدُل³ هردو⁴ دال مضموم، نام اسپ حضرت علي
عليه السّلام، و با هردو دال مکسور آه آه و
مکّر دل.
دوازده ميل⁵ ميم مکسور، دوازده بُروج و
دوازده⁶ گروه نيز يعني چهار فرسنگ.

1. آنند 3/

دوخیل¹ عبارت از قلّت مردم است، و آدمی و
بری عقل و نفس.
دودِ دل² آه دلِ عاشق، و آه مظلوم و دردمند.
دورگوشمال³ به فتح کاف و هردو واو فارسی،
زمانه قحط و فتنه و ظلم و ایام فقر و
حادثه.
دوسر قندیل⁴ ستاره مضي و سیاره⁵.
دو منزل⁶ دنیا و عقبی.
دوید خوی از بغل⁷ شرمندگی حاصل کرد، و
شرمنده شد⁸.
دیودل⁹ سختدل، و تاریک دل، و دلاور، و عاجل.

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

2. سراج /2

دیوکل¹ تاي موقوف، گرفتار.
دیوگل² نام گُلي است.

باب د و فصل م

دارالخلافتِ آدم³ دنیا.

دارالمنذر الم در درداند از سورة الم
تَرَكَيفَ.

داروي روم سلطان⁴ سکندر ذوالقرنین.

داروي گرم⁵ کنایه از هوايچ⁶ مثل زنجبیل و
زرچوب و زیره و فلفل و⁷ مثلهم کذا في
الحسيني.

داغِ تو داريم⁸ نشانِ محبت و بندگی و عبودیت
تو داريم.

دایر اعظم⁹ به فتح، نهم فلک.

دبیرانجم¹ عطار د.
 دبیر کشور دوّم² عطار د.
 در خط شدم³ متحیر شدم و فرمابردار شدم و
 بیخود⁴ شدم.
 دردم⁵ دردِ من، و دردِ مرا، و شتاب و در
 زمان، و در خون و در نفس، و⁶ دردم واحد و
 و در⁷ قربانی.
 در رکابِ او شدم⁸ متابعِ او شدم، و مصاحبِ او
 گشتم.
 دریای اعظم⁹ آن دریایی که آفتاب درو غروب
 می‌شود، و آبِ او مثلِ سیماب ستبر گرم است.
 دُرّ یتیم¹⁰ مُرواریدِ بزرگِ بیش‌بها.

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

2. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

3. شرفنامه 1/

درین‌خانه ماتم¹ دنیا.
دستِ سحابِ برهم² یعنی ابردست برهم می‌زند از
حسرت و ندامت.
دشتِ محرم وادی عرفات را گویند که احرام
آنجا بندند.
دشمن کام³ رسوا و کمبخت.
دل تسلیم⁴ خاموشی و فرماندهی و
فرمانبرداری.
دل گرم⁵ کاف⁶ فارسی مفتوح، مهربان و عاشق⁷.
دورِ هفتم دورِ قمری که در آن دور مائیم.
دوستکام⁸ آنکه کارهای او برحسب⁹ مرادِ دل
دوستان باشد.

مروارید که یک دانه تنها در صف باشد؛ مدار 2/

دو عالم فلک و ملکوت و غیب¹ و شهادت دنیا و دین فقط².

دو هندوی چشم³ دو مردمک چشم.
دهان ضیغم⁴ نقطه بُرج اسد، و آن خانه آفتاب است.

دیباي روم⁵ جامه‌اي است که در روم بافند، و اشارت به کاغذ رومی نیز.
دیدبانان بام چهارم⁶ آفتاب که بر چهارم آسمان است.

دیدبانان بام عالم⁷ سیارات سبعة.
دیوگندم⁸ جنسی از گندم است دوگانه در یک غلاف، آن را گندم مکی نیز گویند.
دیومردم⁹ مردم شرانگیز¹ و آنکه مردم را

1. ر: غیبت.

2. ت: «فقط» ندارد.

3. سراج 2/

وسواس دهد، و گونه از مخلوقات که به یک
پای جهند، عربی نسناس گویند کذا² فی
النوادر.

باب د و فصل ن

داد و ستان³ بیع و شرا.

دارد ادیم بیکران⁴ شفقت بیحد⁵ دارد.

داس زرین⁶ ماه نو.

دامن‌فشان⁷ دامن‌کشان.

دامن‌کشان⁸ متکبران⁹ و دامن آویزان.

دانه‌کن¹⁰ کاف¹ مضموم، یگان یگان بپراکن²، و

جن و مردمان بدخو، و نسناس؛ فرهنگ فارسی /2

پريشان و پراگنده‌کن.
داورِ آسمان باري تعالي.
دايرهٔ دوران³ فلک.
دخترانِ عمران⁴ مريم رضي ا عنها که⁵ دخترِ
عمران بود.
دخترِ نعلش را کند پروين⁶ پراگنده را جمع
کند.
دخمة زندان⁷ آسمان.
در آبگينه نقش پري ببين⁸ باي⁹ وسطِ فارسي،
مَي در پياله بين، و¹⁰ در قرابه نیز، صورتِ
ساقی در پياله مَي ببين.

-
1. ل: کافي مضموم، آخر در جمله آمده است.
 2. ر: «بپراکن» ندارد.
 3. جهانگيري /3

در آذر مهرگان¹ کافِ فارسي، بُرجِ قوس.
در آستين کردن² ملک کردن، و قبض کردن، و از
آن³ خود انگاشتن.
درازخوان⁴ سفره دراز که به میزبانيها⁵ فراز
کنند، و دراز سفره نیز گویند.
درباختن عطادادن، و در قمار باختن، و
اصراف⁶ کردن و تا⁷ جاي دادن.
در پاي پيل افتاده بين⁸ هردو با فارسي، در
رنج و مشقت بدان و در محنت و غم افتاده
دان.
در پاي فتنه دامن⁹ از¹⁰ فتنه چنان گريخته که
که افتاد و لغزید.
در پرده خماهن¹¹ آسمان.

1. ت: این اصطلاح ندارد.

2. مدار 2/

در تتق سپهرگون¹ در پیاله لاجورد، و در
پیاله زمردین، و در اوراق اشجار.
دُرّ ثمین² مروارید بیش‌بها و بزرگ³.
در خرکمان⁴ در دشواری که از آن خروج ممکن
نبود، و کار لاینفع.
در خود⁵ شدن بیخود شدن، و فرمانبردار شدن، و
قیل در خشم شدن و رنجانیدن⁶.
در دف شکارستان⁷ کناره دف که صورت‌ها
برنگارند.
درس‌خوان⁸ شاگرد و نوآموز.
در سردندان شدن⁹ یعنی¹⁰ به‌سردندان آلودن و
گزیدن.

مایل؛ مدار 2/

درسهایی اختران¹ در دهان دندان، سها عبارت از
دهن تنگ و اختران عبارت از دندان.
درفش کاویان² دال و رای هردو مفتوح و کافی

1 ر، ل: این اصطلاح ندارد.

2. مدار 2/

فارسي، آن پوست گاو¹ که بر سر آفريدون
روز فزه² ضحاک کاوۀ آهنگر به پاي کرده
بود.

درون پروران³ اوليا و انبيا و اصحابِ دل.
درون کام رهاکن زبان⁴ خاموش باش و دم مزن.
درياکشان⁵ مَي خواران که به اندک شراب مست
نشوند⁶.

درين ميدان⁷ اشارت به زمين، و پياله و صراحی
و خُم و مثله.

دژروئين نام حصاري که دختران گشتاسب دروي
محبوس بودند، و اسفنديار آن را فتح کرد و
خواهران خود را از⁸ بند رهانيد، و آسمان
را⁹ نیز گویند.

درفش کاوان نیز.

1. ر، ل: «گاو» ندارد.

2. ل: فرت.

3. ت: اين اصطلاح ندارد؛ آند /3

دستاربندهان¹ دانشمندان، و خداوندان هنر، و
مردمانِ عاقل²، و صدرنشینان، و خردمندان،
چنانچه سعدي فرمايد:
چو قاضي بهفكرت نگردهد ز دستار
دستِ امتحان⁴ قوتِ آزمايي، و آزمایش⁵ نيز.
دست اندازان⁶ شناکنان در آب.
دست افشاندن⁷ ترک کردن، و انکار آوردن، و
سرباز زدن، و بيفرماني کردن.
دست افگن⁸ خدمتي، و يادگار، و هفت¹ دعاي

1. رشیدی

خیر.

دست بر دهان² خوردن دخمة زندانیان آسمان.

دست برون‌کن³ دست قطع کن.

دست به‌شاحی زدن⁴ یار نوگزیدن، و مراد نو
تمناً کردن.

دست پیش داشتن⁵ گریه کردن، و به‌دست طلبیدن.

دست در آستین⁶ فارغ از کار.

دست زدن نادم⁷، و سرودگفتن، و دستک زدن

نیز.

دست شستن¹ ناامید شدن.

دست صلیبی مکن² پیش مخلوق دست بر کمر میند.

دست کشیدن³ بازآمدن، و دست باز داشتن.

دست کفچه کردن⁴ گریه کردن.

دست ماهان⁵ دست ساقیان و دست شاهدان و

⁶خوبان.

دست نشان⁷ مطیع، و⁸ تاي موقوف مأمور⁹ و صدر

1. سراج /2

صدر نشان .
دست و پا زدن¹ کسب کردن، و طلب به حد² کردن،
کردن، و جاي کردن، و نزع .
دست یافتن³ غالب آمدن و به مراد رسیدن به حسب
مطلوب .
دشت مرغان⁴ بهشت، و نام دشتي و⁵ مرغزاري
است مروح و مفرح .
دعوت گیر روحانیان⁶ شخصي که به قوت دعوات و
عزیمت احضار ارواح کند .
دغل خاکدان⁷ قالب بشر .
دق زدن⁸ خواستن و گریه کردن .
دل خورده دان⁹ باریکدان و باریکبین و
نکته دان .
دل خون¹⁰ مشتاق¹ و رنجکش .

1. آنند 3/

دل دل‌کنان² هردو³ دال مکسور و کافِ مضموم،
آه‌کنان، و ناله‌کنان، و فریادکنان.
دل طاق‌کن⁴ محوکن، و دل را مجرد و خالی‌کن.
دم پیران⁵ دعای پیران.
دم زدن⁶ سخن کردن و دعوی.
دنبه نهادن⁷ و دنبه دادن هردو به معنی فریب⁸
دادن.
دندان فروبردن⁹ اقامت کردن بر کاری و سعی
کردن و ستوه آمدن.
دندان‌کنان¹⁰ کافِ مفتوح، رسواکنان، و

1. ت: مشاق.

2. آنند 3/

خوارکنان و بی‌وقرکنان.
دوتا کعبتین¹ و دو کعبتین آفتاب و ماهتاب.
دوخیط ملون² صبح کاذب، و صبح صادق، و روز و
شب.
دودافگن³ افسون‌خوان و ساحری که سحر او از
آتش بود.
دورگردون روزگار.
دورنگین⁴ شفق.
دوصحن⁵ آسمان و زمین.
دومرجان⁶ دو لب شاهدان.
دونان رنگین آفتاب و ماهتاب.
دهر کاسه گردان⁷ روزگار گردنده.
ده هزاران¹ همان ده هزار بازی چهارم نرد.

1. جهانگیری /3

دیده خون‌فشاندن² دیده خون ریز.
دین‌فروشان³ اصحابِ ریا، و آنکه دین به دنیا
فروشنند.
دیوجان⁴ یای فارسی، سخت جان و شیر⁵ و
نامهربان.
دیودین⁶ ابلیس لعین.

باب د و فصل و

در ایام تو در عهد تو، و در روگار تو، دور⁷
تو نیز گویند.
دژ ابرو⁸ زای فارسی، خشمگین و عضبناک¹، و

1. سراج 2/

در ابرو گره زند، دژ² برو به زای فارسی
نیز.
دو بدو³ عاشق و معشوق، و آن دو که درو ثالث
نگنجد.
دورو⁴ نام گُلی است که دوروی دارد، یکم لال و
دوم زرد، و منافق.
دو طفل هندو⁵ دو مردم چشم.
دو گاو⁶ بُرج ثور، و گاوی که زمین بر شاخ
اوست.
ده ماه نو ده ناخن شاهد، و ده⁷ ناخن مطرب.
دیده گاو⁸ نام گُلی است که تشبیه به چشم گاو

قهرآلود؛ شرفنامه 1/

دارد.

باب د و فصل ه

دارالخلافة¹ شهر بغداد.

دارالقمامه² نام شهري و بتخانه و عبادتگاه مغان، و دارالقمامه³ حجره را نیز گویند که در پیش دلیر به جهت خاشاک و روفته انداختن برآرند.

دارالقیامه⁴ به جای میم اول دارالقمامه یای حظی نیز گویند.

دارالنکبة⁵ خانه که در آن بلا برسد، و خانه نامبارک، و دنیا، و در اصطلاح بسحاقیه خانه که در آن هیوه⁶ و عدس پزند.

جنگ پوشند، و نوعی از انگور نیز هست، و ستارة دبران که او یکی از منازل قمر است، و به عربی عین الثور خوانند؛ سراج 2/

داغ بر رخ زاده¹ داغي بندگان زاده .
داغ نه نهنده داغ و نهنده داغ محبت .
دانشپژوه² با و زا و واو هر سه فارسي، روز و
شب، سين مهمله نيز .
دانه زده³ كيوتربچه كه از برنيافته باشد،
و اسپ كه از دانه زيادت رنجور بود او را
دانه زده گويند .
داه ده⁴ دؤم دال مكسور، عشرده، و دايه، و
كنيزك، و ناكس، و خوطه ديه .
دخمه فيروزه⁵ دال مفتوح، آسمان .
در آب خضر آتش زده⁶ يعني آيحيات را⁷ محو
كرده، و يا ترك كرده .
درخت سنبه⁸ به ضم سين، زنبور سياه¹ كه درخت

1. آنند /3

را سوراخ کند، و نام پرنده‌ای که «کتهپوژَه» گویند.

درخواه² گدا، و بخواه، و در خواهنده.
در خوی خونی شده³ در شرمندگی شده⁴ و از
غایت شرم به‌جای عرق اشکِ خونین⁵ چکیده⁶.
در دل از خطّ یداً⁷ قلب‌المؤمن بین‌الاصبعین من
اصابع الرّحمن.

در شفق ماه شراب در پیاله.

در طاق نه در گوشه نه و ترک و نسیامنساکن.

در غرب منتار آمده⁸ ماه نو در غروب نموده
شده.

شاخه‌های درخت بالا رود و با منقار خود حشرات را از
زیر پوست خارج کند و خورد، و با منقار درخت را
سوراخ کند؛ برهان 2/

درم خریده بنده درم خریده .
دریای حامله¹ دریای مُروارید خیزد .
درین‌خانه اشارت به دنیا .
درین هنگامه² کافِ فارسی، اشارت به دنیا .
دژآگاه³ زا و کافِ فارسی، بدخبر و بداندیش .
دست برآورده⁴ تربیت یافته، و غالب آمده، و
دعوی کرده .
دست بسته⁵ بخیل و ممسک و خادم و مصلی⁶، و
آن را که بند در دست نهاده باشند نیز .

1. آنند /3

دست جامه¹ پنبه آگنده که زنان برای ردّ²
سرما به‌هر دو دست پوشند، عرب قفازه
خوانند.
دست جور کوته جور مغلوب، و³ جور عاجز.
دست شکسته⁴ بی‌مابه، و بی‌قدرت، و بی‌ولایت.
دشت تیره⁵ دنیا.
دشمنان کعبه اصحابِ فیل⁶.
دشمن‌گاه آنکه دشمن را در کاهش دارد.
دلها گرم تب زده دلهاي عُشاق و دلهاي اصحاب
دق و او را که علّتِ دق باشد.

-
1. ت: دستِ مرزه؛ ر: دستِ موزه؛ به انگلیسی Gloves،
به اردو دستانه گویند.
 2. ر، ل: «ردّ» ندارد.
 3. ر، ل: «و جور عاجز» ندارد.
 4. آنند 3/

دلها گرم کرده¹ کافی² اوّل فارسی، سوخته دل،
و عاشق، و طالب حرص.
دله محتاله³ گربة فریبنده.
دمزده یعنی مقدار ده مرد.
دم لابه⁴ جنبانیدن سگ دُم را زیر پای مربّی
خود⁵.
دواسپه⁶ شتاب، و آنکه در تة او دو اسپ عرض
گذرند.
دوبهره دو حصّه، و دوچند.
دوبیننده دو چشم و احوّل، کار چشم که یکی را
دو بینند، و مشرک نیز:
یکی هست دارای دو بیننده را

1. کنایه از عاشق شدن؛ برهان 2/

دوتاه دوتاي و خم شده .
دوتاه مهره دو تاه و خم شده و دوتاي¹ و دو
چشمه نيز .
دوچشمه² آفتاب و ماهتاب، و³ روز و شب، و
مثله .
دوده⁴ اوّل دال مضموم و دوّم مفتوح، بيست عدد
که عرب عشرين خوانند .
دوده سپيد و سياه اوّل دال مضموم و دوّم دال
مکسور، دو عالم .
دوده و نرگسه کافِ فارسي، دوازده بُرج .
دوسه پيرانه ده⁵ هفت اقليم، اشارت⁶ به دنيا .
به دنيا .
دو کله دار سپيد و سياه⁷ آفتاب و ماهتاب .
دو گاو پيسه⁸ ياي فارسي، روز و شب، سين
مهمله است .

1. مدار 2/

دو گاهواره¹ آسمان و زمین.
دو لاله دو لب.
دونان از یک خوشه² آفتاب و ماهتاب.
دولتخانه³ خانه دولت و محلّ بار دادن
بادشاه، و جایی که به جشن بهار نو بنشینند
و⁴ عیش و اسباب عیش پیش نهند، خواجه⁵
[حافظ] گوید:
از بهار⁶ امروز
ساقیا می ده که در
دو و ده⁷ دوازده که عرب اثنی و عشر خوانند.
دو و نه⁸ زیب و آرایش زیور، و نود که عرب
تسعین خوانند.
ده دله⁹ دلیر¹، آنکه دل بهمنزله ده² دل

1. آند /3

دارد.

دیده به راه³ منتظر.

دیوزیره یای⁴ اوّل فارسی، جنسی است از شالی
باریک خورد و⁵ گزیده.

باب د و فصل ی

دامن درکشی⁶ یعنی ترک⁷ صحبت کنی، و پنهان
کنی.

دامن کحلی⁸ دامن کبود.

دامن کشی⁹ یعنی ترک صحبت کن.

دامن نگه درازتر داری¹⁰ پرهیزگاری کن و فسق
و¹¹ گناه و جرم و ذنب و خط و عصیان مکن.

دانة عملی¹² مروارید عملی.

دایرة دیرپای با یای دوّم و با هردو فارسی،

1. ر: «دلیر» ندارد؛ ت: فقط به معنی دلیر آمده.

2. ر: ده ده.

3. آنند /3

فلک.
در¹ **تنگنای کاف**² فارسی موقوف، اشارت به دنیا
به دنیا است، و تنگچه و درّه تنگ جا
چنانچه³ خواجه حافظ گوید:
در تنگنای حیرتم یارب مباد آنکه
در **لاله نوش دارای**⁵ در لب آبیحات داری و یا
زهر در شیرینی داری.
در **مسدس گیتی**⁶ در شش جهات جهان.
دست انبوی⁷ آنچه از عطریات و گل بردست
دارند و پیوسته آن را بو⁸ کنند.
دستگیر که دیرپای کاف⁹ و یا و با هر سه
فارسی، فلک و فلک دنیا.
دستگیری¹⁰ تایی موقوف و کاف فارسی مکسور، قوت

1. ت: درین.

2. ت: «کاف فارسی موقوف» ندارد.

3. ت، ر: «چنانچه خواجه... معتبر شود» ندارد.

4. دیوان حافظ

دست و بازو، و یاری دهی، و¹ اعانتِ اسیری نیز.

دستِ مردی² یاریگری و شجاعت و جلادت.
دستی³ یاری و قوت و بسیاری، و آونده
پیمانه‌ای است آبکاران را، و دست هستی.
دستیاری⁴ قوتِ دست و یاری دهی نیز.
دعوتِ عیسوی⁵ سرعتِ اجابت دعاء الموت، دعای
عیسی علیه السلام: رَبَّنَا⁶ أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً.
مَائِدَةً.

دق رومی⁷ دالِ مفتوح و قافِ مشدّد و مکسور،
نوعی از جامه بیشبها که در روم بافند.
دقِ مصری⁸ به‌فتح و قافِ مشدّد، نوعی از
جامه‌های گرانمایه که در مصر بافند.

1. ر، ل: «و اعانتِ اسیری نیز» ندارد.

2. برهان 2/

دلکشاي¹ فرح انگيز و سروري.
دل نمودگي² مردمي و مروّت.
دم سنجابي³ آه دردناک⁴.
دم سيسبزي⁵ دعائي که محي الاموات و مذهبِ علل،
و پاي زهر است.
دندان نمائي⁶ اظهار غضب بکن و دندان نمايند،
و غضبناککننده، و قيل عاجز و درمانده.
دو پرويژني⁷ با و يا و زا هرسه فارسي،
دوباره در غربال بيخته.
دو خادم رومي و حبشي⁸ روز و شب.
دوران خدای به ضم⁹، فاسقان و منافقان¹⁰ و

1. آنند /3

کافران¹.

دورِ قمری² به فتح³، یعنی این دورِ آخرِ ادوارِ
همه ستارگان سیاره⁴ است، و دورِ هرستاره
هفت هزار سال است، و هزارسال تنها⁵ دورِ
قمر است، و شش هزار دیگر به مشارکتِ شش
ستاره و آدم علیه السلام را هم دورِ قمری
بود، و دورِ ما هم دورِ قمری است.
دورِ معجزی⁶ دالِ مفتوح و میمِ مکسور، گردشِ
روزگارِ قمری و دورِ زمان.
دورنگی⁷ کافِ فارسی، نفاق و دورویی.

1. ر: «کافران» ندارد.

2. آنند 3/

دورويي¹ منافق، و نام گُلي است که دو رنگ
دارد سُرخ و زرد، او را گُلِ دورويي نيز
گویند.
دوستگاني² پياله که دورِ خود به ديگري دهند.
دو طفل نوري³ دو مردمک چشم.
دو طوطي⁴ اشارت به دو لبِ معشوق و معشوقه⁵، و
و دو⁶ لبِ مطرب.

1. حاشية مدار 2/

دو علوي¹ زحل و مشتري.
دو گروهی² واو دوّم³ فارسي، تضادّ و تردّد، و
نفاق، و دورويي⁴.
دولتِ خدایي⁵ صاحبِ دولتي، و خداوندِ دولت
هستي.
ده ختني⁶ ده انگشت.
دهر نکوهي⁷ کاف و واو هردو فارسي، مذمتِ
دنیا و شکایتي روزگار.
ده گيایي⁸ دهقان.
ده مرده گويي⁹ آنکه مقدار ده کسان بگویند و

1. سراج 2/

بسیار گوی.

ده و پانزده داری¹ زیب و فرّ و آرایش داری.
دیده چو تختِ جوهری² دیده کبود و سبز بی‌نور.
دیده کافوری³ دیده سفید که بینایی درو
نبود.

دیوآتشی⁴ نفسِ اماره⁵.
دیرپای⁶ دال⁷ مکسور و یا و بای فارسی،
بسیار بمان و بسیار پاینده.
دیرِ عیسی⁸ به‌فتح، دیری که ترسایان آن را
به‌وی نسبت کنند، عوام‌النّاس دیرِ عیسی
می‌گفتند و علی کرم ا وجهه و علی
زین‌العابدین حسین رضی ا عنهم.
دیوپای⁹ با¹ و یای فارسی، عنکبوت.

هرزه‌گویی که یک کسی کار بسیار کس کند؛ سراج
/2

ديودلي² سختدلي، و دلاوري، و نامهرباني.

ديو است، عنكبوت بزرگ که پاهای بزرگ و بلند دارد؛
سراج 2/

باب الذال مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب ذ و فصل الف

ذا.¹ آن مرد

ذكا.² آفتاب، و بهضمّ تيز دل شدن و تيزي دل.

باب ذ و فصل ب

ذب.³ ذال معجمه مفتوح، دفع و نگاهداشت، و در

فرهنگنامه قاضي خان.⁴

1. غياث

ذذب¹ مکرّر به معنی دفع و نگاهداشت نبشته است
وکل² شئی آخِرَه الذب³ المنع والدفع.
ذنب⁴ به فتحین، دُم و⁵ دنبالة چشم، و
ستاره ای است ضدّ رأس، نحس⁶ شرق ذنب در قوس
قوس و بیهوش به جوزاً؛ و نون ساکن به معنی
گناه.

ذهاب⁷ به فتح، رفتن و روان شدن و روانی و آب
که قعرش پیدا نبود، و چشمه که از زمین و
یا از سنگ بیرون بدرآید چنانکه هرگز
نیایستد.

1. ر: این اصطلاح ندارد؛ آنند 3/

باب ذ و فصل ت

ذات¹ هستي هرچيزي.
ذروت² كُلُّ شَيْءٍ اَعْلَى.

باب ذ و فصل ح

ذرايح³ كِرْمِي¹ است مقدار به زنبور به رنگ زرد

1. آنند /3

با نقطه‌های سُرخ، چون او را بگیرند بی‌توقف
بدل کند، و آنجا آبله پیدا شود و پخته
گردد، هندوی «چسپنگی»² گویند.

باب ذ و فصل ر

ذخر³ به‌ضم، بخشی⁴ نهادن است، ذخیره⁵ کردن.

باب ذ و فصل س

ذنب‌الغرس⁶ ذنب‌الخیل، کرفش کوهی⁷.

باب ذ و فصل ق

ذرق⁸ گیاهی است مانند کوهی گندنا و نبات
اورادعیه است که تخم او در آنجا بود دانه
کرد.

ذولق⁹ به‌فتح، زیان.

باب ذ و فصل ل

ذبل¹ به‌فحتین، پوست² باخه بحری.
ذنب‌الخیل³ به‌فحتین، کرفش، ذنب‌الغرس نیز
گویند.

باب ذ و فصل م

ذم⁴ به‌فتح و میم مشدد، نکوهش و نکوهیدن.

باب ذ و فصل ن

ذنودن⁵ غرور و فریفته شدن.
ذوالنون⁶ یونس بن مئی¹ علیه‌السلام، و

و کرانه زبان و تیزی آنها.
1. ر، ل: این واژه ندارد؛ لغتنامه: پوست باخه
دریایی یا بزّی یا گوش ماهی یا استخوان یا
استخوان پشت دابه دریایی که از آن دست برنجن و
شانه‌ها سازند؛ آند 3/

صاحب‌الحوث مثله، و² نام ولي از اوليائي
خداي تعالي كه ذوالنون مصري گويند.

باب ذ و فصل و
ذو³ به فتح، خداوند.

باب ذ و فصل ه/ة
الذرة⁴ به فتح المعجمه و تشديد الزاء، هي
اصغر النمل.
ذروه⁵ به فتح، كنگره، و سرکوه، و بلندي
هرچيزي، و بيابان.
ذره⁶ به فتح¹، مورچه خرد، و آنچه گرد آفتاب

نماید و گردِ روزن که در روشنی آفتاب
پدیدآید، و جزو لایتجزی، و² بهضم گاورس،
ارزن و آن غله‌ای است باریک.
ذریه³ ذالِ مضموم و را یا هردو مشدد،
فرزندان و نسلِ آدمی، و پری، و هو اسم وقع
علي‌الاباء والامهات والرجل والنساء.
ذله پرنده‌ای است خورد.

باب ذ و فصل ي

ذکی⁴ مردِ تیز دل و زیرک.
ذمی⁵ ذال و میم مشدد مکسور، مالگذار، و
زنهار.

نام غله که آن را ارزن گویند، و به معنی غله زُرْت
که آن را به هندی جوار گویند، و خوشه آن بالای
درختش بر انتها باشد نه در وسط درخت؛ فرهنگ فارسی
/2

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب ذ و فصل ب

ذات الذوايب¹ درخت² بزرگ، در هندوي «بیر³»
گویندش.

باب ذ و فصل ج

ذات البروج⁴ آسمان⁵ هشتم⁵ که آن را کرسی
خوانند.
ذوالمعارج⁶ خداوند درجات.

باب ذ و فصل د

ذات العماد⁷ آن باغ که شداد آن را بهشت دنیا

1. مدار 2/

ساخته بود.

باب ذ و فصل ر

ذوالخمار¹ نام مردی که امیرالمؤمنین علی

رضی ا او را بکشت.

ذوالفقار² به فتح¹ و فای مکسور²، تیغ اسدا

محل آن را در عربستان جنوبی یاد کرده و گفته اند چون شَداد ذکر بهشت بشنید خواست در این دنیا بهشتی بسازد، از این رو در موضعی در عدن، شهری بناکرد که سنگ‌های آن از زر و سیم و دیوارهای آن با حجار کریمه مرصع بود، و پس از اتمام بنا خواست که آن دیدار کند، چون دعوت هود پیغمبر را نپذیرفته بود، به‌هنگام دخول در آن باغ وی را قبض روح کردند و شهر مذکور در زیر ریگ مدفون گردید،

/5

الغالب علي ابن ابیطالب عليه السّلام³.

باب ذ و فصل ك

ذات الحبک⁴ آسمان.

باب ذ و فصل ل

ذات الشّمال⁵ سوي دست چپ.

باب ذ و فصل ن

ذات اليمين⁶ سوي دست راست.

ذباب عين⁷ علّت چشم، و مردم چشم⁸.

ذوالمتن¹ خداوند نعمتها و خداوند قوتها

1. ر: «بهفتح» ندارد.

2. ت، ل: «و خاي مکسور» ندارد.

3. ر: کزّم ا وجهه.

4 و ل: ذات الحنک؛ لغتنامه: ابن الاثير در المرصع آرد: گویند به معنی صاحب خلقت نیکو است و از اینجاست که بافنده جامه خوب را گویند، ما احسن حبکه، و نیز گفته اند ذات الحبک به معنی زینت است، و برخی گویند به معنی راه هاست؛ شرفنامه 1/

باري تعالي.
ذوالنورين² اميرالمؤمنين عثمان بن عفان رضي
ا تعالي عنه.
ذوالنون³ مهتر يونس، و نام ولي كه او را
ذوالنون مصري گویند، رحمة ا عليه.
ذواليزن⁴ نام بادشاه يمن.

باب ذ و فصل ه

ذاتالذوابه⁵ درختي است كه هندوي «بُرُ» گویند.
ذوذوابه⁶ نام ستاره اي است نحس مانند

1. ر، ل: اين اصطلاح ندارد.

2. شرفنامه 1/

گیسودراز برآید، و آن بر قول منجمان فارس
دوازده نوع است، خواص آن بعضی وبا و مرگ
مفاجات و تقاتل¹ و قحط و تنگی سال است، و
به قول منجمان هند هشتاد نوع است، بعضی²
از آن نحس و بعضی انحس نعوذ بالله منها و
من جمیع البلیات.
ذی‌اجنحه³ فرشته و خداوندان⁴ بازوی، و⁵ اعلم
بالصواب.

باب ذ و فصل ی ذکی⁶ مرد تیزدل و زیرک.

که اگر به طلوع اش شعاع او به طرف مغرب باشد
ذو ذابّه خواندندش مستحسن بل انسب، و اگر شعاع آن
به هنگام طلوعش به سوی مشرق باشد ذو ذابّه گفتندش
اولی است، و نکته این تفریق بر ارباب خیرت محتجب
نیست؛ مدار 2/

باب الرّاء مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب ر و فصل الف

راهبا¹ زاهد ترسايان و همواره زنجير بر خود
بندد براي طاعت و مجاهده زنجيرة خود بسته
دارند.

رتيلا² بهفتح، خبزدوك كه عربي جعل و هندوي
«بهوند» گویند:

هزاران كفش بر ر تيلا گر خزد در
رخشا⁴ بهضمّ، رُخشان و تابان بهحذف نون است⁵.
رسوا⁶ بهضمّ¹، فضيح و² مشهور بيدي و رندي.

1. سراج 2/

رضبا³ خوشنودي، و نزديکِ صوفيا اختيار مراد
حقّ بر مراد نفس است.
رطيبا به فتح و راي مکسور، چيزي است جرم شکل
که نقطها مقدارِ عدس دارد، و آن را شادنج
و شادنه نیز گویند.
رعنا⁴ به فتح، نام گلي است زرد و سُرخ⁵، و
زني سست و قيل⁶ زني خودآراي، و در ساز و
نادان و چالاک، کذا⁷ في التّوادر، و شوخ.
روا⁸ جايز و رواکننده.
روستا⁹ به ضمّ واو فارسي، باشنده ديه ستاينده

گردد، بي حرمت، بي عزّت، مقتضع؛ مدار 2/

روي .

روهینا¹ و **روهینا** هردو واو فارسي با يا
نيز، نوعي است از پولادِ هندي به‌غایت گران²
و بیش دارد، و³ روهینا در فرهنگ ابراهیم
به‌ضمیر نبشته است.
ریا⁴ نام بادشاه .

باب ر و فصل ب

راتب⁵ معروف، و روزمره .
راهب⁶ زاهد ترسیان .

آند /3

رباب¹ بهضمّ سَازي است که مطربان دارند، و² آن معروف و مشهور است، و بهفتح ابر سپید، و نام زنی و نام مردی که عاشقِ رعد بود، و³ در اصطلاح صوفیه رباب ندایی که بهگوشِ دلِ سالک می‌رسد که ارجعی، و نیز آواز بهشت را گویند.

رَبّ آب⁴ مَی انگوری.

رضاب⁵ آب دهن و لعاب.

رکاب⁶ بهکسر رکابِ زین است¹، و پیاله دراز

گوشه‌نشینی ترسایان را گویند؛ مدار 2/

هشت پهلو، لکاتبه:

یک رکابم کند ز به رکاب تو گر
روب² واو فارسی، روبنده چیزی، و بروب
به معنی امر، خاکروب و خاشاک دهنده و
جاروب بده.

روداب³ واو فارسی، نام مادر رستم است.

باب ر و فصل ت

راحت⁴ عکس رونج، و در اصطلاح⁵ صوفیه وجود
امری را گویند که مراد ارادتِ دل باشد.
راست⁶ پرده از پرده‌های سرود، و ضدّ دروغ، و

بر پهلو بنند، و زیر رکابی نیز و کسی که پیاده
در رکاب کسی رو آورده؛ سراج 2/

ضدّ کژ، و سرصنوبر، و ستارة سعد.
رخت¹ به فتح، اسباب و کالا، و طعام یک مرد²،
و شتر که مخصوص به جهت سواری دارند و هر
حاجت بر او سوار شوند³، و بنه و ساز.
رست⁴ به فتح، خلاص یافت، و گرد و خاک، و رُسته
به معنی صف و رها شده، و به ضمّ را روئیدن⁵ و
روئید، و دلیر و شجاع، و به معنی زمین کذا⁶
في النّوادر نیز آمده است:
سر او باغ چوبی کدخدای
گل و بنفشه مَرُست و سر

رشت¹ به فتح و شین معجمه، گرد و خاک.
رعادت² ماهی است در بلاد مصر، چون گوشت او
بر عضوی نهند بیخبر گرداند³ و حس او را
ببرد، چون در دام افتد کشتی از رفتن باز
دارد اگرچه ملاحان مبالغه کنند.
رماست⁴ به فتح، گونه از علك رومی.
روات⁵ به ضم، استخوان ریزیده و بوسیده.

باب ر و فصل ج

راتیج⁶ سندروس¹.

1. سراج 2/

رخج² زشت.

رَوْنَج³ به‌فتح‌تین، عصیب و قیل رونج به‌واو
مکسور و به‌جای نون بای حطّی، روده و عصیب،
جگرآگنده نوشته‌اند.

ریباج⁴ گیاه خُرفه⁵.

ریواج⁶ جیم فارسی، گیاهی که چرندگان را

صنوبر باشد، و آن سه نوع است: یکی روان که منعقد
نشود، و نوع دیگر صلب و بسته باشد و نوع سوم صلب
است لیکن آن را به‌آتش پخته باشند و این نوع را
قلقونیا گویند و به‌شیرازی زنگباری خوانند؛ مؤید:
صمغ درخت صنوبر؛ مدار 2/

مستي آرد، و میوه آن مقدار ساق دست باشد
به غایت نازک و خوشبو¹ بود، ریواس² به جای
جیم سین مهمله نویسند، هندوی «چکری»
گویند.

باب ر و فصل ح

راح³ شراب و شادی.

راح روح⁴ نام یک نوایی است.

روح⁵ جان و عیسیٰ. **فایده:** روح بر سه نوع

می‌شود، به موسم گل بود، به تازیش ریواس خوانند؛
مدار 2/

است، حیوانی در دل و طبیعی در جگر و نفسانی در دماغ، هر سه خلاصه خون است، و¹ در ضمیر گوید: هر یکی از اخلاط اربعی یعنی از خون و بلغم و سودا و صفرا است، نقل من واقعات الناطقی الارواح ثلثه روح جار و روح مقیم و روح امین، امام الروح المجاری اذا نامی العبد بذهب عنه روح الجاری و یبقی روحان و لایخرجهما الا عند الموت اما الروح المقیم صفة اذامات العبد یدخل علیه منکر و نکیر و سالا فاجاب لیما بقدرته به حکمة بما سالا عن الاسلام والایمان و اما الروح الامین لا.

ریح² به کسر، باد و بوی.

باب ر و فصل خ

راخ³ غم و اندوه.

رُخ⁴ به ضمّ، نام¹ جانوری است که رُخ شطرنج

1. ت: «و در ضمیر... از خون» ندارد.

2. آنند /3

بدان وضع کرده‌اند، و عنان اسپ، و جان² و روي و رُخساره، و در فرهنگ حسيني آورده است که با راي مضموم، جانوري است بر کوه‌ها و جزایر می‌باشد، آنچنان بزرگ است که پیل و گرگ هردو را به یک حمله می‌رباید و در دهنِ بچه خود اندازد، و شنیده‌ام که در جاده بار برای پادشاه آنجایی یک نیمه بچه او کشیده انداخته آورده بودند³ مقدار گنبد بزرگ سلطان ابراهیم بود و در شطرنج که رُخ وضع کرده‌اند همان است، و اعلم العهده علي الراوي⁴، و⁵ در اصطلاح صوفیه تجلیات¹

را کشي می‌نامند؛ جعفري

محض را گویند، و رُخ به فتح دم سرد که از
گرانی بار² و مشقت برآید.
ریخ³ رای مکسور، معروف، و پس افکنده مرغ و
پرندگان.

باب ر و فصل د

راد⁴ جوانمرد و دانا و خردمند و حکیم.
راستاد و رستاد⁵ هردو وظیفه.
راه آورد و ره آورد¹ هردو، چیزی و نشانی که

1. اصطلاحات صوفیه

مسافر به وقت مراجعت برای فرزندان و اقارب
و احبّاي شهر یا بر سبیل هدیه و یادگار
به نشانی بیارد، و عرب آن عراضه خوانند.
راه بند² های موقوف، راهزن و راه دار، و
سالوک نیز³.
رجل الجراد⁴ به کسر، نام دارویی است که
زرا بناد نیز گویند.
ردّ⁵ به فتح، دانا و خردمند، و حکیم و
پهلوان، و ترک کرده و رانده.
رسد⁶ زبید و سزد.

1. فرهنگ فارسی /2

رشنواد¹ به فتح، نام مردی.
رصد² به فتحین، چو تره به ارتفاع هفتصد³ گز
که بر تیغ کوهی شامخ بندند و بر آن حکما
و منجمان و مهندسان نشینند، و طلوع و
غروب ستارگان و اسرار فلکی معاینه و

1. برهان /2

مشاهده کنند.

رصدبند¹ آنکه واضع قوانین نجوم بود، و² گناه، و به سکون الصاد چشم داشتن، و رصد محلی که باج خواه بنشیند.
رعد³ به فتح، نام عاشق رباب، و تندر (Thunder)،
و⁴ رعد فرشته‌ای است مؤکل برابرها تازیهای آتشین با وی ابرها براند و از زدن او برآید، کذا فی حجت الاسلام.
رکید⁵ به فتح و کاف فارسی، آهسته آهسته با خود از غم و اندوه سخن گفتن.
رند⁶ به کسر، منکری که انکار او از زیرکی

1. آنند /3

بود و کیاست باشد نه از جُهل و حماقت، و آنکه کارِ خود به فراست و عقل کند، و به فتح اوّل خراش، و آنچه بدان خراشند، آلتِ خراشیدن، و¹ در ضمیر گوید رند شرابخوار و کوچه گرد.

رواد² و **راؤد³** هردو واو همزه مفتوح، زمین سنگلاخ⁴، آنجا که زمین نشیب و فراز بود و نشیب بسیار بود، و تیرگی آب روان و سبزه بدان رُسته بود، و پشته به ضمّ واو و همزه نیز.

رود⁵ واو فارسی، جوی آب روان، و تارهای

وقتِ تراشیدن از چوب جدا شود؛ سرمه

ابريشم كه به رباب و چنگ و به ربط و طنبور
و امثال سخت كنند نواختن، را ورود به زبان
تركي فرزند را گويند، خواجه¹ حافظ
فرمايد:

خواهي كه برنخيزدت از

دل در وفاي صحبت رود

رود ابرد³ جفاكار و جور.

ريبد⁴ به كسر، نام مقامي است لشكرگاه بيران⁵
سرلشكر افراسياب.

ريد⁶ به كسر، پس افكنده اسپ و استر و مثله.

گرم پر و موي از وي دور كنند كه آن يلمه گويند؛
فرهنگ فارسي /2

ریشخند¹ تمسخر.
ریوند² یای فارسی، گیاهی است که چرندگان را
حرارت فروشانند.

باب ر و فصل ر

رام اردشیر³ نام شهری.
رامر¹ نام² شهری است که ابریق آنجایی گزیده³

.(

1. لغتنامه: فریب، گول کردن کسی را، توقع و تمنا و
امید، تملق و خوشامد و تکریم، تواضع از روی
استهزا؛ آند /3

و مشهور است چنانچه⁴ گویند ابریق رامری.
رامشگر⁵ میم مکسور و کاف فارسی مفتوح،
سرودگوي و مطرب.
راه دار⁶ همان راه بند، دزد و راهزن و
سالوک.
راه گستر⁷ کاف فارسی مضموم، اسپ و شتر و
هرچه برنشستنی بود از مرکوبات بود⁸.
راهوار و رهوار⁹ هردو، اسپي که لگام فراخ

1. لغتنامه: نام شهري که در آن کوزه و ابريقهاي
بي نظير مي سازند به غايت زيبا و نيكو؛ زفان (ن)

دارد.

رستگار¹ رای مفتوح و کافی فارسی، خلاصی یافته
و فیروزی یابنده.
رواصیر² اچارها.
رودبار³ واو فارسی و⁴ دال موقوف، رود بزرگ

اسب لایق راه، فراخ و نرمرو؛ آند /3

و زمین که درو از هرطرف آب جمع شده باشد،
و زمین که مجمع جویها درو بود، و چند
جویها یکجا روان شده کذا فی الدستور، و
حسینی گوید رودبار جوی بزرگ.

روزگار¹ زای معجمه مسکور، روز جنگ و روزگار
کردن، و زای موقوف و کاف فارسی کنایت از
روز و شب است یعنی² دهر است روزگار:
روزگار روزگار

روزگار از بندگان

ریچار³ رای مکسور و جیم فارسی، طعامی است،
از جغرات می‌پزند به هررنگی که خواهند.

باب ر و فصل ز

1. آنند /3

راز¹ سخن پنهان که عربی سر خوانند، و نام
شهری است، و راز² آنکه دیوار برآرد و
عمارت کند، عربی آن ابناء خوانند و گلگر
که به عربی طیّان خوانند.
راویز³ گیاهی است که از بیخ او آچار سازند،
و شتران خورند، اشترغار و شترغار نیز
گویند.
رز⁴ به فتح، انگور و رزشالی از¹ شالی کوب

1. آنند /3

تازی است، و امر بریزیدن است که معنی آن
رنگ کردن است و فاعل آن رز از شالی کوب.
رستخیز و **رستاخیز**² هردو رای مضموم و خای
مکسور، قیامت.
رسن باز³ به‌فحتین، طایفه بازیگران که اهل
هند «بیدپا»⁴ گویند، و آن بازیگر که از چنبر
رسن بیرون⁵ آید.
رمز⁶ اشارت و پوشیده، و در اصطلاح صوفیه آنچه

گل سرپوش از پایین جدا می‌شود و پرچم و تخمدانی
باد و با پنج پرچم بهم چسبیده از آن بیرون می‌آید
و میوه‌ای می‌سازد که آن را انگور می‌گویند؛
شرفنامه 1/

عاشق و معشوق مشترک است.
رنگرز¹ به وزن رنگزر² کافِ فارسی، رنگریز که
عربی صباغ خوانند، و رنگرزان³ رز به اضافه
و رنگ ریزنده به معنی فاعل، خواجه سلمان
راست:

تا باد خزان رنگ و

گویی که چمن کارگه

روز⁵ عکس شب، عربی یوم خوانند، و در اصطلاح⁶
اصطلاح⁶ صوفیه تتابع انوار را گویند.
ریژ⁷ یای فارسی، امر از ریزیدن است و
ریزنده، و نعمت و هوس و مراد و هوای و

1. مدار 2/

رحمت و زاي فارسي آخر نيز.
ريماز¹ به كسر، جامه.
ريونيز² ياي دوّم فارسي، پسر كيكائوس داماد³
طوس بن نوذر كه به دست فرودين سياؤخش كشته
شده بود.

باب ر و فصل س

رأس⁴ عقده اي است فلكي و⁵ آن نقطه است كه
ارتفاع خط رقمرو خط در فلک پيدا آمده است
و آن در هر بُرجي هرده روز مي ماند و حرکت
او در بُروج است شرفِ رأس در جوز او حوت در

1. شرفنامه /1

قوس.

رس¹ به فتح، گلوبندِ زنان و برس و رسنده
به معنی امر و فاعل.

رواس² گونه از عِلک³ رومی، و قیل مصطکی.
روس⁴ نام شهری است، و نام ولایتی در ترکستان
چنانچه گویند جامه روسی است، و روباة

1. ر: این واژه ندارد؛ لغت شاهنامه

روسي که پوستين ازو شود.
روشناس¹ آشنایي خلق که عربي وجيه² گویند.
روناس³ روئیناس هردو، چوب که بدان جامه لعل
رنگ کنند، روین⁴ نیز گویند؛ هندوي «مجیٲه»
گویند.
رئیس⁵ مقدم ده⁶.
ریس⁷ شوربایي است مخصوص که آن شوربا پیش¹

1. مدار 2/

از کفچه زدن از هریسه² می‌کشند و رسیده³
چیزی، و امر از رسیدن.
ریواس⁴ همان ریواج، و⁵ آن گیاهی است که
چرندگان را مستی آورد، و میوه آن به‌غایت
نرم باشد، و⁶ هندوی «چکری» گویند، ریواس
نیز.

باب ر و فصل ش

راش⁷ چاش، انبار غله.

از کفچه زدن؛ لغتنامه: قهر و غضب و خشم؛ جعفری

رامش¹ میم مکسور، سرود و شادی و طرب و
خوشی²، در³ صنعت قلب، بزرگی گوید:
رامش مرد گنج تو قوی را به جنگ
رخش⁵ به فتح، نام اسپ رستم، و به ضم¹ قوس ا

1. شرفنامه /1

تعالی که جهلا قوس قزح و کمان رستم گویند
و قوس مطلق نیز، و درخش و عکس و روشنی.
رش² به فتح مسافت میان دو دست چون فرازکنی،
و آن را به تازی باع³ گویند، آکوش فراز و⁴
کوشک باران اندک ذره را گویند قطرة آب
چشم چنانچه امیرالمؤمنین حضرت علی[ؑ]
فرماید:

کتبت صحیفي في علي الحدين رشا
و کسا في وصيرنا الزمانه
و نیز شرف و کرم، و سرشک باران خورد
قطره، و هیجدهم⁵ روز از ماه و رش⁶ در⁷ لغت
عرب چیزی اندک و پاره از خون که چکیدن
همچون رشاش بود، و باران اندک، و ذره، و

شیطان؛ برهان /2

رش نامِ خرمای سیاه که هم در ولایت شیرازی
می‌باشد، و جای دیگر و¹ محلی دیگر نادر
بود.

رندش² را و دال هردو مفتوح، بُراده چوب و
بُراده آهن و پولاد و مثله، اهلِ هندش «لوبچن»
گویند.

رنگفروش³ کاف و واو هردو فارسی، افریشم‌فروش
و افریشم‌گر، و فریب‌گر و مکاره و مرایی و
رنگریز.

روش⁴ را و واو مکسور، خوی و طور و طرز و
مذهب و رسم⁵.

ریش⁶ به‌کسر، آنکه عربی¹ لحيه خوانند، ریش

1. ت: «و محلی دیگر نادر بود» ندارد.

2. آنند 3/

نام گیاهی که عربی لحيۃ القیس خوانند، و با یای فارسی جزاحت که ریم و خون از وی رود، و آزردهگی، و شوربا که از هریسه پیش از کفچه زدن کشند، و² تازی پر جانوری، و در بهشت چهارکش را ریش بود: مهتر آدم علیه السلام و مهتر نوح علیه السلام و حضرت محمد صلی الله علیه و سلم را کذا در حجّت الاسلام.

باب ر و فصل ع

ربع³ به فتح، منزل و به ضمّ از چهارم یک. ربیع⁴ نام بهار، و نام مردی صاحب فراست و

چون بپزندش ازو شیر روان شود، اکثراً آهوان او را بخورند؛ سراج 2/

کیاست که حاجب امیرالمؤمنین منصور علی بن
عبدا بن عباس رضی ا عنهم بود.
رقاع¹ به کسر² را، نام قلم است که از شش نوع
قلم، خواجه یاقوت معتصمی رحمة ا علیه واضع
در لفظ قلم در باب قاف مفرد و آخر قاف
اسامی و بیان هرشش نوع قلم گفته آید
انشاء ا تعالی، و رقاع میوه ای است مانند
جوزالغی باشد مگر آنکه سر او شکافته
باشد، و لون او به سُرخِ مایل بود، و خطی
است از جنس خطوط.

باب ر و فصل غ

راغ³ دامن کوه به جانب صحراء و صحرا و بن

فراست حاجب امیرالمؤمنین منصور علی؛ شرفنامه

کوه و¹ زمین کشتزار.
ربوغ² مرد، ترکی است.
روغ³ واو فارسی، آروغ که هندوی «ٹکار» گویند.

باب ر و فصل ف

راف⁴ به فتح، جابتری که عربی بسیاس خوانند.
رف⁵ به فتح، آنچه در دیوار عمارت برون داشته

وفایی

برای نشست مردم کنند و این نوع عمارت در
ملک بالا بیشتر بود و¹ شعاع نور که باشد، و
برو و بروارخانه نیز گویند.
رفرف² هردو رای مفتوح و هردو فای ساکن،
برده³ به حضرت عزت، و قیل چیننده تیزرو از
براق، کذا فی الضمیر⁴، بیت:
ز رفرف گذشته در آن پسرده
و شادروان سبز و مرغزار و تکیه‌گاه و بالش
و تخت بهشت و براق و بساط گرانمایه و
دامن زره⁵.
رود کشف⁶ نام مقامی است و⁷ رودی.

باب ر و فصل ق

در عمارت‌های خراسان است؛ غیاث

راشق¹ جانوري.
راوق² معروف³، بالونة⁴ شراب و آب.
رواق⁵ بهفتح⁶، پيشگاه خانه، و بهكسر را
اصح.
رواق و روق⁷ هردو راء مفتوح، پالوده صاف
كرده و⁸ رواج تازي كه اهل پارس استعمال
كرده اند.
رونق⁹ بهفتح، تازگي و فرّ و زيّب و طراوت و
سبزه و رونق، و آب و تاب.

باب ر و فصل ك

1. ت: اين واژه ندارد؛ ر: رائيق؛ آنند 3/

راک¹ دنبه سرزن قچ، و کاسه که² تازی جفنه
گویند.

الرکیک³ الضعیف.

رمژک⁴ وزن مردک، زای فارسی، از جای
فرودخزیدن و لغزیدن و گناه کردن، و به ضمّ
رای مهملة اول نیز.

روشک⁵ واو فارسی و شین موقوف و نون مفتوح،

1. شرفنامه /1

دختر دارا بن داراب پادشاه ایران که
سکندر آن را به وصیت پدرش در حباله خود
آورده بود، و¹ عقد با او بست، چنانچه
خواجه فرماید، بیت:
همان روشک را که بری تا شود کار
ریدک³ نام مردی و کودک.
ریدک⁴ جای و محلّ باشد، و سخنی⁵ است که به جای
ویحک باشد.

باب ر و فصل گ (کاف فارسی)
رجگ⁶ رای مفتوح و جیم مضموم⁷ و کاف فارسی،

فارسی 2/

آروغ، جیم فارسی و کاف عربی نیز، و آن
بادی است که از گلوی مردم برآید از پزی
طعام و یا از آب خوردن افزون.
رشک¹ به کسر²، ریم و ژولیدن، و به فتح را
غیرت و حسد، و کرمی که به تازی صواب
خوانند، و حسدی که از محبت بر³ محبوب خود
خود بود⁴، عرب آن را غیرت⁵ خوانند.
رگ⁶ کاف فارسی و رای مفتوح، آنکه از تندي و
خشم آلودگی نرم نرم با خود سخن گوید،
گویند فلان می رگد.
رنگ⁷ کاف فارسی، بُزکوهی و گوزن و آهو، و

1. جعفري

آنچه در دشت باشد از وحوش، و حیلت و خیانت و مکر و گونه و خجالت است، و شکل جلاجل، و خشم با خجالت آمیخته، و شرم و خوشی و فایده، و نقطه سیاه و روشن، و سیرت و شرینی کار، و مایه، و سیمی که از دزدی و قمار و امثال آن به حاصل آید.

ریش خوگ¹ یا و کاف هردو فارسی، خنزیر که از اندام و گلوی² برون آید.

ریگ³ یا و کاف هردو فارسی، آنکه عربی رمل خوانند:

به سرهنگ⁴ سلطان که نطعش بانداز و چون خون کسی را بادشاه سیاست کنند فرماید: نطع بگسترانند و بر آن ریگ

سیرت، شخص احوال و دوبین است (کنا، بهینگا)؛ شرفنامه /

پاشند¹ و بر آن سیاست کنند تا خون به زمین
نرسد².

باب ر و فصل ل

الرحل³ مسکن، الرّمل و مایستصحف من الاثائه.
رحیل⁴ سفر، و شکسته⁵ چنانچه⁶ خواجه نظامی
فرماید:

چو بر⁷ لشکر دشمن به مرغان کشی فیل و

رسیل⁸ پیرو.

رطل⁹ رای مفتوح و طای ساکن، جام و نیم من،

1. ت: اندازند.

2. ت: نیفتد.

3. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث

و مرد سست، به کسر را به معنی نیم من نیز.
رعی‌الابل¹ گیاهی است چون شتر بخورد زهر
گزندگان او را زیان نکند.
رنجال² به فتح، طعام.
روپیل³ نام پسر مهتر یعقوب نه⁴ از مادر
یوسف علیه السلام.

باب ر و فصل م

رام⁵ بیست و یکم روز از ماه، و نام عاشق

فارسی /2

ویسه¹، و فرمانبردار و مطیع و نام عادی²
است از هند.

رخام³ به ضمّ، جنسی است از سنگ معروف، و رُخ
من و رُخ مرا.

رزم⁴ به فتح¹، جنگ و نبرد جایی، جایی جنگ.

که او مظهر بشن و شنو است، و جمعی اسم کش (کرشن)
که او نیز مظاهر بشن است، صفت عصمت و عفت بر رام
غالب بود؛ آنند /3

رسام² رای مفتوح و سین مهمله مشدد، نام
نقاش بهرام گور، و نام آهنگری که به تدبیر
سکندر آینه ساخته بود.

رستم³ به ضمّ را، نام پهلوانی مشهور از
پهلوان لشکر ایران که والی ولایت زادلستان

ناورد، نبرد، و به تازیش حرب و دغی؛ زفان (ن)

و ملک نیمروز هند بود، پدر او زال و
دستان گفتندی.

رسم¹ به فتح، داغ² و عهد و روش و وزارت:
شنیدم که شیر³ چو⁴ خسرو به رسمش
رعی الحمام⁵ گاو مشنگ.

رغم⁶ به فتح، خاک آلوده شدن، و خوار شدن، و
خواری گویند. رغم انفه خاک آلوده شد بینی
او، و⁷ این تازی است.

رم⁸ رمة گوسفندان و اسپان و میشان، و

1. ت: این واژه ندارد؛ شرفنامه 1/

رمنده، و نام دشتي، و نام رودي که او را
رودرم گویند.
روستهم¹ واو فارسي، همان رستم که پهلوان
بود.
رودِ ژم² نام لبِ آبي است.
روم³ به ضمّ، شهري و ولايتي است معروف اغلب⁴

هموار به نجد که در آن چند رودباري ريزد؛ شرفنامه
/1

آدمیان تیشه ریش باشند و رُخ من و رُخ مرا.
رهام¹ های مشدد، نام پهلوانی پسر گودرز.
ریم² به کسر، معروف، و ریم آهن سوخته از
کوره آهنگران بیرون آید، هندوی «لوهسنگهان»
گویند، و آنکه عربی آهو گویند.

باب ر و فصل ن

راستان راست روان و راستگویان و بزرگان.
راسن³ سین مفتوح گیاهی است که¹ آن را گندنا

1. سراج 2/

رومي گویند و آن سبزه اي است که در پياز و سیر و ترب ميکارند، و² آن را گندنا شامي گویند.

رأمین و رامتین³ هردو، عاشق و یسه که آن را رام نیز گفتندی⁴، و نام چنگی که چنگ خوب مینواخت بلکه واضح او بوده⁵.
ران⁶ درخت انگوزه⁷ که آن را انگزد و انگزه نیز خوانند.

دنبه فربه را باو بخورند لذت عظیم دهد، در خراسان روید و به هرات بهتر از آن باشد که جاي دیگر؛ آند /3

رانين¹ نوعي از سلاح پوشش مبارزان بر هر²
دوران پوشند.
راهزن و رهزن³ هردو، قطاع الطریق و مطرب، و
راهزن و راه بزن و راه⁴ زننده.
راه کهکشان⁵ راهي است بر آسمان که هرشب
نمودار گردد، و عربي آن را مجره خوانند.
ربون⁶ راي مفتوح و باي مضموم، آن سيم که

1. فرهنگ فارسي /2

پیش از مزد به مزدوران دهند، و را به ضمّ
امروز بیعانه گویند.
رخبین¹ رای مفتوح و یای فارسی مکسور، دوغ
ستبر مانند² پنیر³ که هنوز نکشیده باشند،
هندوی «مٚه» گویند.
رخشان⁴ به ضمّ، رخشنده، روشن و رُخ ایشان.
ردان⁵ به فتح، دانایان و سخیان.
رزان⁶ جمع¹ رز، انگور و ریزان و رنگکنان،

1. فرهنگ فارسی /2

سلمان راست:
رفت آنکه به‌زنگار و گفتم² سم‌گور و لب
رزیدن³ رنگ‌کردن، رزان فاعلِ آن.
رزین⁴ به‌فتح، استوار و محکم.
رسیدن⁵ واصل‌شدن و ریخته‌شدن غله و میوه، و
بالغ‌شدن کودک.
رشتن⁶ رای‌مکسور و شین‌معجمه ساکن، ریسمان
ریسیدن.
رشکن⁷ رشک‌برنده.
رشن⁸ به‌فتح‌تین و شین‌معجمه، گزیدن و

-
1. ت: «جمع رزم» ندارد.
 2. دیوان سلمان (اوستا)

گرندگی¹.
رکیدن² به فتح³، از خشم آلودگی با خود نرم
نرم سخن گفتن.
رمیدن⁴ به فتح، گریختن⁵.
رنجیدن⁶ ساختن و ناخوش شدن، و الفختن⁷.
رندان⁸ به کسر، شرابخواران و کوچه گردان، و
آنانکه کار خود به فراست و عقل کنند.
رندیدن⁹ رستن و تراشیدن و خراشیدن.
روان¹⁰ به ضم¹ را، به معنی² جان، و بعضی

در صبح روز سوم پس از مرگ، اعمال خوب و بد
درگذشتگان را می‌سنجد؛ سراج 2/

اساتذه بهفتح را گفته‌اند اما از خطّ ملک
شمس‌الدین دبیر پورچا و ملک کریم‌الدین
لغوی و مذکر و مولانا زین‌الدین محقق و
امیر خسرو غفرا عنهم بهضمّ را محقق است
بهفتح بوده و نسخه مصحح است چه روان
بهفتح را رفتن است، و در حسینی گوید
بهفتح را روان به معنی جان و روح بخواندن
و دانستن عجب تنی بی‌جان و محض بی‌فرهنگی
است، پس بهضمّ باید خواند نه بهفتح را.
روزبان³ زای موقوف، سرهنگ.
روشان⁴ واو فارسی و شین موقوف، کواکب.
روین⁵ واو فارسی و یای مکسور، روی ناس¹، و

حیوانات، و شیخ‌الرئیس در معراجیه گوید که روان
نفس ناطقه است و جان روح حیوانی و روان از آن
گویند که همیشه در حرکت فکری است؛ لغت شاهنامه

آن گیاهی است که بدان جامه رنگ کنند،
به هندوی² «مجیّته» گویند.
رویین³ واو فارسی، از جنس سینه‌ای است که
هفت جوش باشد و از آن طاس‌ها و آوندها
راست می‌کنند، کذا⁴ فی الضمیر و الحسینی،
و نام مبارزی ایرانی که به دست بیژن بن
گیو کشته بود⁵.
رُهبان⁶ به ضمّ را، زاهد ترسایان.

گل‌های کوچک زرد، ارتفاع به دو متر رسد، ولی
برگ‌های آن درشت‌تر است و از ریشه آن ماده قرمز
رنگی به دست می‌آید که در رنگ‌رزی بکار رود؛ لغت
شاهنامه

رهنمون¹ راهنمائي.
رهيدن² به كسرتين، خلاص يافتن و خلاص دادن.
رهين³ به كسرتين، گروكان و كمينه چيزي،
به فتح محبوس نيز.
ريحان⁴ به فتح، نام خطاطي كه خط ریحان منسوب
بدو است، و سپرغم و همه گلها را نيز
گویند، جمع ریحان و سبزه و خوشبوي، لفظ⁵
عربي است پارسيان استعمال کرده اند.
ريسيدن و رسيدن⁶ هردو راي مكسور و ياي اول

فرهنگ فارسي /2

فارسي، ريسمان رشتن.
ريمن¹ ياي فارسي، خر² و اسپ سرکش و غضوب³، و
بغير حرف فارسي نيز.
ريون⁴ راي فارسي، همان ريوند، و آن گياهي
است که حرارت را فرونشانند.
ريهيدن⁵ به کسر را، افتادن، و⁶ ياي اوّل
فارسي نيز.

باب ر و فصل و

1. سراج /2

راهو خزنده اي است دشمن، مار هندوي «نيوله»
گویند.

رفو¹ آنکه جامه نقصان شده را بسوزن بستند².
رگو³ بهفتح، جامه کهنه و ریزنده.
رو⁴ بهفتح، امر رفتن، برو و رونده، و⁵ رو
بهضمّ جهت و روي و سبب و مکر و فریب.
روارو⁶ کثرت آمد و شد، و لشکر و خلق.
روزِ نو اوّل روز از بهار که در آن آفتاب در
حمل آید، و آن روز جشن سلاطین و ملوک بود.
رهرو و راهرو⁷ کلاهما، مسافر و سالک.
ریو⁸ ياي فارسي، مکر و حيله و فریب، و پسرِ

1. فرهنگ فارسي /2

کیکاؤس دامادِ طوس که به دستِ فرودین سیاؤش
کشته شد.

باب ر و فصل ه

راتبه¹ همان راتب، روزمزه².
رازیانه³ زای⁴ معجمه مکسور، دارویی است که
اهل هند آن را «سونبه⁵» گویند.
رافه⁶ گیاهی کوهی همچو سیر بریان کرده
بخورند.

راقوته⁷ وزن ماشوره، پودنه⁸.
رانده⁹ از پیش دورکرده چنانچه ابلیس.

1. ر: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی 6/2-

رانه¹ خطابِ ملوکِ هندوان، و آنکه کمتر از
رای بود.

راوباده² به کسرِ واو، انگزد، به ضمّ واو نیز.
راه³ راه معروف آنکه عرب سبیل خوانند، و
پرده‌ای است از پرده‌های سرود، و راه کرت،
یکبار و سند و سرود، ره به فتح⁴ غیر الف
نیز گویند.

ربوخه⁵ آنکه از ذوق جماع خوش شده باشد، و
خوشی که از جماع پیدا شود به وقتِ جماع
هرکه به خوشی رسد گویند ربوخه شده است، و
خوشی.

وا داشته، به حرکت انداخته اسپ و غیره، بیرون
کرده.

1. سراج /2

رحبه¹ نام موضعی و محلی است در بغداد، و
زمین فراخ که کاروان فرودآید.
رُخساره² یکطرف روی و عارض.
رخشه³ به فتح⁴، آتش، لخشه به لام نیز گویند،
شعلة⁵ آتش.
رخنه⁶ به فتح، آن سوراخ کداره که در و دیوار
و سقف و مانند آن بدانند، و دریچه بود.

1. آنند /3

رده¹ رسته که عربي صف خوانند، و بُرج.
رژده² مانده کوفته، و از رده راه.
رژمه³ رای مفتوح و زاي ساکن، تنگي و بقچه⁴
و تخته جامه.
رزه⁵ رای¹ مکسور و زاي معجمه مفتوح، رسن

1. سراج /2

آویزان که به هندوی «الگنی»² گویند، و «بلگنی» نیز.
رسته³ به فتح، خلاص یافته⁴، و صف، و رسته بازار، و به ضمّ از زمین برآمده.
رستینه⁵ به ضمّ، گیاه، و هرچه بروید همان⁶ را گویند.
رشاشه⁷ به فتح و رشه هردو به فتح، قطرة باران که باریک بود، هندوی «پهویی»⁸ گویند.
رشته⁹ به کسر و تاء، ریسمان و نارد که آن

و در غایت محکمی بود، طنابی که دو سر آن بسته باشند و بر آن رفت آویزند؛ فرهنگ فارسی /2

زحمتي است، و نام طعامي است، و آن بر دو نوع است، يکي با قيمه پزند و دوّم بي‌قيمه، و رشته به‌فتح و شين معجمه گرد و خاک، و نام مقامي است.

رعشه¹ به‌فتح² و عينِ مهمله، لرزه.

رفوشه³ به‌فتح، برچیدن، و پي گناه، و سخر⁴.

رقه⁵ به‌وزن مکّه، نام موضعي است، و زمين

که از آرد خمير به‌صورت نواري باريک برند و در آتش و غذاهاي ديگر به‌کاربرند (سيوئل/Noodles) و کرم باريک که در زير پوست آدمي برآيد؛ سراج 2/

ریگناک، و نام لبِ آبی.
رکاشه و ریکاشه¹ هردو با شینِ معجمه نیز.
رگوه² به کسر، ابریق و پارة جامه، و رگوي،
به فتح را و کافِ فارسي نیز.
رمله³ به فتح، نامِ شهري است در شام، و رقه⁴
بدین حدود است.
رمه⁵ به فتحین، ثریا، و گلّة گوسپندان و
میشان و اسپان و بُزان و گاوان و سپاه و
لشکر.

فتح کرد و سکنه مسیحی آن بپرداخت جزیه مصالحه
کردند، و در آن آثار باستانی موجوداند، و مقابل
آن در ساحلِ شرقی نیل نیز قریه‌ای است به همین اسم؛
مدار 2/

رنبه¹ به فتح، موی زهار، و به زبان هندوی آلت
آهنین را گویند که بدان کاه از زمین
خراشنده و زمین بکاوند.
رنجه² آزرده.
رنده³ وزن گنده، گیاهی است، و آلتی که بدان
چوب را بتراشند، گویند⁴ مشت رنده یعنی
رنده و میان کن.
رنوشه⁵ به فتح، بادشاه نوجوان.
روانخواه⁶ به فتح، گدایی که از درها بجوید.

1. زفان (ن)

روانه¹ به فتح، روانه شدن.
رودابه² به ضم³ واو فارسي، نام⁴ مادر رستم، و
آن دختر مهرباب والي کابل بود و بر زال⁵
زر عاشق بود، آخر الامر زال به او را نکاح
کرد، و ازو رستم⁶ زاده شد.
روده⁷ واو فارسي، آنجا که طعام در شکم
سرگين دان مردم و جانوران.
روزمره⁸ واو فارسي و زاي معجمه موقوف،
بدانچه روز بگذرانند، و وظيفه.
روزنه⁹ به فتح، روزن.

روزه¹ قطع و امساک، بغیر واو نیز.
رومه² به ضمّ، موی زهار، اندام نهانی و بخیل،
با واو فارسی نیز.
رومیه³ رای مضموم و میم مکسور و یای مشدّد
مفتوح، شهری است که نوشیروان آن را بر
نمونه انطاکیا بناکرده، و خلق انطاکیه
درو ساکن گردانید⁴.
روه⁵ به ضمّ سیرت و نیکی و عادت و پارسایی و

منفذي که در دیوار اطاق و جز آن باشد، پنجره
کوچک، دریچه؛ آند /3

گرایش، و از اینجاست که ترسایان را
روهبان گویند، و روهبان مرکب از این است.
ریزه¹ یای فارسی، کودک و خورد.
ریزیده² رنگ کرده، و³ با زال معجمه کودک و
چیزی خورد که از شکستن چیز بریزد، و آنچه
زرگران از گداخته دروی ریزند، ریز با زای
معجمه نیز.
ریشچه⁴ ریش خورد یعنی عنفقه و ریش بچه نیز
گ⁵ ویند.
ریشیده⁶ یای اول فارسی، ریشه دستار که چشمه
چشمه⁷ کنند یعنی کبود و سبز و لعل و سپید
سازند.

ریشه¹ به کسر رای مهمله، بیخ با یای فارسی معروف چنانچه ریشه دامنې و ریشه دستار و مثله.

ریکاسه² به رای³ مکسور، خارپشت که عربی قنغد خوانند، و هندوی «سیپه» گویند.

باب ر و فصل ی

رادی⁴ جوانمردی و جوانمرد هستی.
راهوردی⁵ توشه، و آنچه از سفر بیارند برای دوستان به طریق هدیه و نشانی، عربی آن را عراضه خوانند، و اعلم.
راهوی⁶ نام مقامی و نام پرده ای است سرود

1. ت: این واژه ندارد؛ سراج 2/

چنانچه عراق و حجاز و سپاهان و نهاوند و خراسان.

رای¹ خطاب بادشاهان هند.

رستی² بهضم و سین مهمله، حلوا و³ جنس از شالی.

رسمی⁴ بهفتح، خدمتگار مقرب چون جامدار و شرابدار و سلاحدار و عهده‌دار و مثله.

رکنی⁵ بهضم، زری خالص و منسوب به‌مردی

اختلاف است؛ جعفری

کیمیایگر که¹ رکن نام داشت، و رکناباد که
تفرّج گاهی است در شیراز، را رکنی گویند،
خواجه حافظ فرماید:
شیر ازو آب² رکنی و آن
عیش مکن که خال رُخ هفت

رگویی⁴ رای مضموم و مکسور و واو فارسی، چادر
یک تخته⁵، و پاره جامه کهنه و سوده و
ریزیده.

رمانی⁶ رای مضموم و میم مشدد، یاقوتِ سُرخ و
گرد به رنگ دانه های انار است.

رندی⁷ به ضمّ، نام مقامی که پیش از کعبه محلّ

رکنی به معنی گوشه دار نیز؛ آنند /3

طاعت دم قدس، رندي به کسر در لفظ رند شرح
نیشته شده است، و در اصطلاح¹ قطع نظر است
از انواع طاعاتِ اموال.
روباة ترکی² واو فارسی، خزنده‌ای است که بر
پشت او خارها باشند، عربی قنفذ خواند،
اهل هند «سیپه³» گویند.
روباهی⁴ مکر و حيله.
رودکی⁵ با واو فارسی، نام شاعری که¹ از

سراج /2

انوري و خاقاني مقدم بود.
روزي² واو فارسي، آنکه عربي آن را رزق
خوانند، و جامگي و نان و کار و مشاهر و
سالينة خدمتگاري.
روسي³ واو و با هردو فارسي، زنچه اي و
قحبه، وزن بدکاره، و مرد قواده.
روستايي⁴ واو فارسي و سين موقوف، دهقاني و
ستاينده⁵ روي، صفتکننده.
روسي⁶ نسبت به ولايت روس، و جامه اي است سُرخ،
و⁷ از پوستيني از روباة روس گزيده تر از

اثر رودكي كليله و دمنة منظوم است.
1. ر، ل: «که از... مقدم بود» ندارد.
2. ت: اين واژه ندارد؛ لغت شاهنامه

پوستین‌ها باشد چنانچه خواجه نظامی
فرماید، ابیات:
شنیدم که روباه خود آرای باشد به‌رنگ
پی پوست پوستین خون همه کس تن او پوست
بدان موینه قصد به‌رسوایی از تن
روشنی¹ معروف یعنی² نور و پرتو آفتاب و ماه
و چراغ و مثله، و آهن گوهردار.
روغن جوشي³ هردو واو فارسی، نان آنکه در
میان روغن پزند، و روغنی آنکه نان
در میان روغن خلط⁴ سازند.
رومی⁵ منسوب به روم، و جامه‌ای است.
روی⁶ واو فارسی، چیزی است از معدنیات مثل

1. فرهنگ فارسی /2

مس به قلعي آميخته، هندوي «بهنگار» گويند،
عربي صغر خوانند، و روينده بر چيزي و بر
زمين، و بروي به معني امر روينده، به ضمّ
معروف كه عرب وجه خوانند، و نوع و طاقت و
سبب و مكرّر و ريا و نفاق:
به روي و ريا خرّقه گرش با خدا در تو
و² در اصطلاح صوفيه مرآة تجلّي را گويند.
رها شدي³ خلاص يافتي، به ضمّ نيز نان را
گويند.
رهاوي⁴ به كسر، همان راهوي پرده سرود است.
رهي⁵ به كسرتين، بنده و چاكر و ناله، به فتح

و ريا، تفحص جستجو؛ جعفري

را نیز.

رئیدنی رشتی¹ به فتح و شینِ معجمه، خاکروب.
ری² به فتح را نام شهری است از خراسان و
گویند آن شهری است که به سبب عفونت هوا و
حوادث شدن وبا و طاعون، در این وقت هم³
خراب است، و⁴ ویران و نیم معمور و
آبادان، و امام خاقانی در مذمت آب و هوای

فرهنگ فارسی /2

آن شهر شعری نبشته است، از آن دو بیت
نبشته آمد:

دیدم سحرگهی ملکالموت

بی‌کفش می‌گریخت ز دست و

گفتم¹ تو نیز؟ گفت چو

بویحیی² ضعیف که باشد

و نیز یک قطعه منظوم بزرگی نبشته است،
قطعه:

عربی از دوکان چرب رودی خرید

داشت در جیب تا ناگهان در رهش

نام آن را نکو هرطرف می‌دوید

ایر در کف گرفته هَلْ وَجَدْتُمْ بِمِثْل

و اصمعی⁴ گوید: الرِّي عَرُوسُ الدُّنْيَا.

ریحانی⁵ به فتح، گلفروش و بوستانی.

1. ر: «بیت دوم تا عَرُوسُ الدُّنْيَا» ندارد؛ ل: «و نیز یک
تا عَرُوسُ الدُّنْيَا» ندارد.

2. بویحیی کنیه عزرائیل³ است؛ دیوان خاقانی

ریشخندی¹ شین معجمه موقوف، مسخره و مسخرگی
و سخر بچگی.
ریگ ماهی² یا و کاف هردو فارسی، کرسی است
که پیوست در ریگ تابان می‌باشد، و در ریگ
چنان فرورود که ماهی در آب، و در خوردن
باه بیفزاید.

1. فرهنگ فارسی /2

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب ر و فصل الف

راه فنا¹ پری، آفات و امراض رو میزن.
رشته پول² به اضافت و غیراضافت با و واو
هر دو فارسی، نام طعامی است از رشته باریک
با گوشت و برنج مثل قلیة برنج می‌پزند،
کذا³ فی الحسینی.
رعنا⁴ آفتاب.
رقعة نمبر⁵ زمین¹.

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ آند /3

روح معلّا² جبرئیل علیه السّلام .
روي بقا³ راه پائندگي و صحت .
روي نما⁴ يعني هديه رو که به دیدن روي عروس
را دهند، و رونما و نماينده روي .

باب ر و فصل ب

راز دل آب⁵ عکس که در آب نمايد، و سبزه .
رز آب⁶ شراب انگوري که⁷ زرد بود .
رفت آن آب آن رونق رفت، و⁸ آبروي آن رفت .
روز حساب روز قيامت، پنجاه⁹ هزار سال دنيا

1. ت: «زمین» ندارد .

2. سراج 2 /

خواهد بود.
روزِ خسپ¹ مدبّر و غافل در کار.
روضه خوب² بهشت.
روهنة ترکیب³ ترکیبِ قالبِ بشر.
روي حساب⁴ راه حساب.

باب ر و فصل ت

رخت بربست⁵ مسافر شد و بمرد.
رکاب تو گرانگشت⁶ سواری کردی و حمله آوردی.
رکاب تو گرفت⁷ اتباع تو و خدمتگاری تو گرفت
و به تو اختیار کرد.
رقیبان دست⁸ سیارات و نگاهبانان صدر.
روان طریقت⁹ اهل سلوک.

1. ت: این اصطلاح ندارد؛ آند 3/

روز بازخواست¹ روز قیامت، خواجه حافظ

فرماید:

ترسم که صرفه‌ای نبرد

نان حلال شیخ ز آب

روز نجات³ روز قیامت و روز خلاص از شرّ

دشمنان.

روزه عزلت⁴ روزه طی.

ره زنان طبیعت⁵ عناصر اربعه، و دیو مردمان.

ره هواست نتوان رفت⁶ اختیار فقر و دل نتوان

کرد.

باب ر و فصل ح

راح⁷ شراب و خوشی.

راح روح⁸ نام لحمی و نوایی.

1. برهان 2/

باب ر و فصل خ

روبة سُرخ¹ قننذ که هندوي «سيهه» گويند، و قيل
روبهی که پوستين سُرخ دارد.
روزِ رخ² آنکه رُخسارِ او منور بود.

باب ر و فصل د

ران‌گشاد³ سوار شد و عيب نمود.
راه‌بند⁴ رهن و زکواتي.
راه‌نورد⁵ مرکب و مسافر پياده رو، و رهنورد

صورت صحت ترجمه از نامي پهلوي است؛ اين کلمه را
به صورت راه روح هم نوشته‌اند؛ سراج 2/

نیز.
رحمت‌آباد¹ خانقاهی است در شیراز، باغی² و
با عمارت‌های خوب و مکلف، و بهشت و مگه و
مدینه و مجلس اهل ا.
رخت افکند³ مقیم شد و عاجز آمد.
رشته جان تا دوتا بود⁴ تا آنکه جان تردّد
بود و اسیر محبّتی نبود.
رشته در دست خواب و خور دارد⁵ اسیر خواب و
خور است.

شاهنامه

رقم کشید رد¹ کرد و قرارگرفت و نبشت.
رکناباد² به ضم³، تفرّج گاهی است در شیراز که
چشمه ا اکبر آنجا جاری است.
رنگ آورد⁴ شرمنده شد، و فریب داد، و دغا
کرد.
روباة زرد⁵ نوعی⁶ از روباه، و آفتاب.
رود شهد⁷ واو فارسی، نام لب آب هیرمند⁸.

-
1. ر: رود فراز.
 2. فرهنگ فارسی 5/

روز بد¹ روز عُسرت² و تنگي³، و روز گناه
کردن، و موسم کفار⁴، و روز بتپرستي
بتپرستان⁵.

روز بيم و اميد⁶ روز⁷ رستخيز، روز قيامت.
روز عالم شد⁸ روز اين جهان به آخر رسيد.
روز هرمزد⁹ را و هاي مضموم، روز پنجشنبه.
روهيناي هند¹⁰ نوعي از پولادِ هندي، و قيل

زمين داور عبور کند، از طرفين رودخانه هاي متعدّد
به آن مي ريزند، نزديک قلعه بست به رود ارغند آب که
از نواحي قندهار جاري است، نهرهاي متعدّد از
هيرمند به داخل خاک ايران جاري شده پس از مشروب
ساختن اراضي سيستان مازاد آب آن به درياچه هامون
مي ريزد.

1. مدار 2/

روهینای هند غیر یای دۆم نیز.
روی تردّد¹ راه تردّد و² دودله.
روی در روی آمد³ متوجّه و مقابل و به مکابره
آمد.
ره آورد⁴ نشانی که برای دوستان آرند، عربی
عراضه خوانند، و تحفه نیز.
ریحان زرد⁵ شعاع آفتاب.

باب ر و فصل ر
راست پندار صاحبخانه و صاحب رختخانه⁶، و

روهینا؛ آنند /3

اتباع‌دار و عیال‌دار، و خانه‌دار¹.
راه‌گول‌دار² و او فارسی، دنیا.
راه‌گذار³ رهگذر و شارع عام، و طفیل چنانچه
گویند: از راه‌گذار او چنین باشد یعنی از
طفیل او چنین شد.
راهوار⁴ اسپ فراخ کام، رهوار نیز گویند.
رخش بهار⁵ یعنی بهار.
رصدگاه دهر⁶ کافی⁷ فارسی، دنیا.
رنجوردار⁸ رای⁹ وسط موقوف، محافظ و غمخوار

1. ر: «خانه‌دار» ندارد؛ ل: جامدار.

2. شرفنامه 1/

زحمتي:

مگر تندرست از که می‌پیچد از غصه

رنگ زنگبار² هردو کافِ فارسي، سیاه.

روح‌الاکبر³ جبرئیل علیه السّلام.

روز بازار⁴ رونق و رواج کارِ دینی و دنیاوی

هردو جهانی.

روزِ پیکر⁵ روز⁶ روشن و منور.

1. ر: این بیت ندارد؛ بیت از سعدي شیرازي، کلیات
سعدي

روزگارمبدر¹ یعنی اضافت عمر مکن.
روضه دوزخ اثر² تیغ و سپر برنده و سوزنده
عدو.

روضه دوزخ بار³ تیغ.
روی کار⁴ راه کار، و سازواری کار.
ریح الدبور⁵ باد فروردین، باد غربی که باد
صبا گویند⁶.

باب ر و فصل ز

راغ سبز⁷ فلک، و اشارت به فلک اول است.
رسن باز⁸ نون¹ مجزوم، طایفه بازیگران که بر

1. شرفنامه /1

بر رسن بدوند و در چنبر رسن شده بدرآیند
چنانچه خواجه سلمان فرماید²:
چرخ چنبر شب رسن بود و
بس معدّق کان رسن بازان
رشته دراز⁴ مدّت طویل و⁵ دراز.
رقیبان راز⁶ عارفان و اصحاب راز، و ارباب
مشاهده و مکاشفه.
رندان خاک بیز⁷ آن¹ زیر کان که هیچ دقیقه

بر آن ریسمانها و چوبها و نیاها برآیند و انواع
بازیهای غریب کنند، و آن را در عرف هندنت گویند؛
لغتنامه: کسی که روی ریسمان برود و بازیها کند؛
مدار 2/

از دقایق دینی فرونگذارند، و سالکان.
رودساز² مطرب.
روزِ شبخیز³ شبرو، و دزد، و⁴ عیار است.
روغنِ سبز⁵ میان روغنِ گاو و گوسپند گیاهی‌های
خوشبویی، و ریحان و پودنه پزند تا
خوشبویی گردد و سبزرنگ باشد، و روغنِ سبز
در استعمال بسیار آمده است.
روغنِ مغز⁶ واو فارسی، عسل⁷.
ریزی بریز⁸ هردو یای فارسی، رحمتکن، و جُرعه

1. ر: «آن» ندارد.

2. سراج 2/

بریز، و بیفشان.

باب ر و فصل ژ (زای فارسی)

رویین دژ¹ نام شهری است از توران زمین

باب ر و فصل س

راسا بالراس¹ سر به سر، و سر تا پای.

است؛ برهان 2/

روح القدس² جبرئیل علیه السّلام .

باب ر و فصل ش

روزِ کوشش³ روزِ جنگ .

روزه دارِ آتش⁴ کنایت از تیغ است .

باب ر و فصل ط

رعناي صاحب بربط⁵ زهره که مطرب به فلک است .

باب ر و فصل ع

رنگِ ربیع⁶ کافِ فارسی، رونقِ بهار .

روضه باغِ رفیع⁷ مرغزارِ بهشت و محمّد رسول ا

1. ر: رابا؛ ل: راسا نراس؛ مؤید: عذاب و بلندی و گندگی؛ مدار 2/

صَلَّى ا عَلَيْهِ و آلِهِ و سَلَّمَ .

باب ر و فصل غ

روغن چراغ¹ معروف، و در اصطلاح روغن کتان را گویند کذا في الحسيني.

باب ر و فصل ف

رشته قطایف² با کسر به اضافه و غیراضافت، نام حلوایی است به غایت لطیف. رود کشف³ نام مقامی است.

باب ر و فصل ک

راز نهان خاک⁴ بناتات. رُسته خاک⁵ رای مضموم و سین مهمله، آدم

حضرت محمدؐ؛ آند /3

عليه السَّلام .

رشته ضحاک¹ ماران که بر دو کتف ضحاک پیدا
بودند .

روشنان فلک² سیاراتِ فلک .
ریش خوک³ یای فارسی، زحمت خنزیر .

باب ر و فصل گ (کافِ فارسی)

روضه رنگ⁴ کافِ فارسی، سبزوام .
روهنده فیروزه رنگ⁵ آسمان .

باب ر و فصل ل

ربیع الاطفال⁶ خاکدان .
رقم اوّل⁷ عرش، و الف، و حکم ازل .

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ سراج 2/

رهروانِ ازل¹ سالکانِ دین و طالبانِ حقّ تعالی را گویند.

باب ر و فصل م

رقیبانِ هفت بام² سیّاراتِ سبعة.

رنامِ جام³ سرخپه‌های که بر پیاله از رنگ می‌افتد.

رنگِ ماتم⁴ سیاه رنگ.

روغنِ گل و بادام⁵ آنکه بادام را با گل ترکیب کرده پرورده از آن روغن می‌کشند، آن را روغنِ گل هم گویند.

روندگانِ عالم⁶ سیّاراتِ سبعة.

رویِ نسلِ آدم⁷ پیغامبر و اشرافِ آدمیان.

عرش و حرف اوّل یعنی الف؛ آند /3

رویین خم¹ به ضمّ، دمامه².
ره انجام³ مرکب و قاصد.
ره روم⁴ مسافر و سالک.

باب ر و فصل ن

رازِ زمین⁵ سبزه و گلها و رُستنی. بیت:
ابر غمّاز است زان

هر کجا غمّاز با شد

راستان⁶ صدیقان و راست روان و راستگویان⁷.
راست روشن⁸ نام وزیر بهرام گور، ظالم آخر

آرام نیز؛ آند /3

به دست بهرام کشته شد.
راس‌العین¹ مدینه‌ای است در جزیره، سیصد چشمه
آنجا پدید آید، چون جمع شود بحرالخاربون²
گویند.
رامش‌جان³ نام نوایی و لحنی.
رامشگران⁴ کاف فارسی، مطربه.
رامش‌گزین⁵ کاف فارسی مضموم، مطرب و مطربه،
و ارباب مزامیر.
راهروان⁶ مسافر و سالکان.
راهروان باطن سالکان دین و مشایخ.
راهزن⁷ قطاع‌الطریق¹، و مطرب، و امریزدن راه

1. مدار 2/

راه و فاعلِ آن، و راه زننده.
راه فردان² راه نوردان و مسافران.
رایت کاویان³ کافِ فارسی، آن پوست که در وقتِ
فترت ضحاک کاوۀ آهنگر بر سر فریدون بر
نیزه برپا⁴ کرده بود.
رایض من عقلِ من.
ربع زمین⁵ زمین آبادانی که عربی ربع مسکون
خوانند.
ربع مسکون⁶ خشکی که آبادانی خارج دریا است.
رخنه زده زبان⁷ یعنی مطعون خلایق و⁸ جای دخل

1. ت: «قطاع الطريق... فاعلِ آن» ندارد.

2. ل: این اصطلاح ندارد.

3. مدار 2/

ره زنان و طاغیان.
ردیفِ سرطان¹ بُرجِ اسد چنانچه² حکیم انوری
فرماید:
ور پَرّه زند لشکر
جز داخل او نیز ردیف
رشته جان⁴ جان را رشته از آن گویند که
مهره‌های استخوان بدو منظم است.
رطب‌اللسان⁵ شیرین زبان، و تازه زبان، و
بسیارگو⁶.
رطل‌گران⁷ رای مفتوح و کافِ فارسی مکسور،
پیمانه بزرگ، و پیاله بزرگ.
رقعة بلند نیلگون⁸ اشارت به آسمان.

1. سراج 2/

رَقْعَة پستِ نیلگون¹ زمین.
رنگِ آزادگان² هردو کافِ فارسی، روش و سیرت
آزادگان.
رنگینِ کمان³ قوسِ قزح.
رواقِ بیستون⁴ آسمان.
رودِ زن⁵ مطربی که رود نوازده، و رود را بزن و
و بنواز، چنانچه خواجه سلمان فرماید:
زهر گر نیکو زنی در
رود را نیک زن تا
و به اضافه رود از آن زن نیز.
رودِ مهران⁶ نامِ مقامی و نامِ رودی.
روشنان⁷ ستارگان.
رومی بچگان⁸ اشکِ لعل، و انگشتِ لعل و گلہای

1. سراج 2 /

سُرخ .

رومي بچگان روان¹ اشکِ خون آلوده روان .

روي آوردن² توجه کردن .

روي خاندان³ اشرفِ خیلخانه .

روي در روي آمدن⁴ مقابل شدن با کس .

روي درکشیدن⁵ پنهان شدن، و پوشیده بودن .

روي شناسان⁶ معارف و مشاهیر⁷ و آشنایان و

مقربان⁸ .

روي گلگون سُرخ روي .

رويین تن⁹ اسفندیار بن گشتاسپ شاه ایران، و

گلها نیز؛ برهان /2

معدۀ نیز.

رهروان گردون¹ سیاراتِ سبعة.

ره‌نشین² رهگذری، و غریب، و بیخانمان، و
گدازاده.

ریحانی گلگون³ به‌فتح راء، خمار و شرابفروش.

ریگ روان⁴ یا و کافِ فارسی، ریگی⁵ است جانبِ
شمال از نقره خام چون آب روان، و هرچشمه
که از آن زاید آب آن با سیماب آمیخته
بود، و هرکه بخورد بمیرد، و در آن ریگ

جهانگیری /2

هیچ جانوری را سکونت نیست:
خاک پایت که درین چشم
بر مثال شیش های ساعت
و¹ همان ریگ را در شیشه می اندازند شمار
ساعات کنند، کذا فی الضمیر و خلاصه.

باب ر و فصل و

رقص پهلو² رای³ مفتوح و بای فارسی، استراحت
و⁴ غلطیدن از پهلو به پهلو، این⁵ سماع است
از سرور فضلا و کنجواجگی قدس سره:
نیمی ز حیات رقص و آن نیم دگر
روارو⁷ کثرت آمد و شد خلق.
رهرو⁸ مسافر و سالک راهرو.
ریش گاو¹ رای مکسور و کاف مکسور، غافل،

1. ر، ل: «و همان... و خلاصه» ندارد.

2. فرهنگ فارسی /2

احمق.

باب ر و فصل ه

رازِ دل زمانه² آفتاب.

راو ماده³ وزنِ گاو ماده، انگزد که انگوزه و

انگزه نیز گویند.

ربالصیغه⁴ اصلحها و اتمها.

رخت خورشید و ماه¹ روشنی آفتاب و ماهتاب.

1. سراج 2/

رصدگه و رصدگاه² درگاه و محلّ بار دادن
بادشاهان:
چه باید رصدگاه به جزییه دهی
رضوانگاه⁴ بهشت.
رندي دهل دریده⁵ رندي از شرع بیرون آمده، و
مست.
روانخواه⁶ به فتح، گدا.

1. سراج /2

روح ا.¹ مهتر² عیسی علیه السّلام .
رود جامه³ نوع از آلاتِ سرود .
روزِ سیه⁴ روزِ بد، و روزِ نحس، و روزِ ماتم .
روغنِ رفته⁵ عمر و حیاتِ او و دولتِ او سپری
شده باشد .
روغنِ کده⁶ و او⁷ فارسی، خانه که درو جواز
روغن بود .
ریشخنده⁸ رای مکسور، مسخرگی و مسخره⁹ .
ریشه بسحاقیه¹ یای اوّل فارسی، کسوت و لباس²

همین باشد، بعضی به معنی دریوزه گویند؛ مدار 2/

لباس² مرشديان است قدس روحهم که بر سر
مي‌بنند، کذا³ في الحسنی.
ريگ مٲانه⁴ يا و کاف هردو فارسي، نام عٲتي
است نعوذ⁵ بالله منها.

باب ر و فصل ي

راح ريحاني⁶ مي خوشبويي.
راه خسرواني⁷ آن سرود مسجع که باربد مطرب
پرويز شاه وضع کرده و خسروانيش
نام نهاده.
ربعي⁸ راي مضموم، نوعي از اصطراب، و از چنگ
و از پيالها.

1. مدار 2/

رُخ پُر از خالهاي شنگرفي¹ رُخساره از اشک
خون آلوده .
رصدگه خاكي² دنيا .
رکاب مَي³ پياله، و آن پياله دراز پهلو بود .
روح طبيعي⁴ نفس، روح حيواني .
روغن زباني⁵ شيرين و نرم زباني و با لطافت
سخن، و چرب زباني و چاپلوسي و موزون سخن
و مثله .
رومي خوي⁶ آنکه به یک خوي ثابت نباشد بلکه با
هرکه بياميزد خوي و عادت او گيرد .

1. ل: این اصطلاح ندارد؛ مدار 2/

رومي و زنگي¹ روز² و شب، و ابلق.
رويین تني³ واو فارسي، کنایت از معدة
خون آلوده، و سختي تن.
ره انجام روحاني⁴ بزاق، و نفس مطمعتنه.

1. سراج /2

باب الزّاء مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب ز و فصل الف

زُبّاً¹ زاي مفتوح و باي مشدّد، نام دختر
بادشاه چين كه در غايت حسن و لطافت و در
نهايت فراست و كياست بود، چون پدر او ر
خذيّمه ابرش كشت قابض ملك اين عورت گشت و
سوگند خورد تا آنكه انتقام پدر نكشم موي
اسافل خود² دور نكنم.
زباناً³ به فتح¹، منزل من منازل القمر في

1. مدار 2/

بُروج العقرب، و آن بلند است.
زرسا² سونش زر که از کان برگیرند.
زرقا³ زای مفتوح و رای ساکن، نام زنی کبود
چشم، و زنی دختر خذیمه ابرش که زیرک و
عاقله بود، و گویند از فراست سوار را از
یک روزه راه می‌دید، و در حدت بصر
ضرب‌المثل شده بود، زرقاء الیمامه گفتندی،
و نیز زرقای مذکوره در هوای کبوتران بر
سر آب⁴ نیز فرود آمدندی به یک نظر بشمردی.
زرقطونا⁵ به فتح، اسپغول.
زقونیا¹ به فتح، نام دارویی است، و نام

مدار 2/

درختي است معروف که او را زقوم که هندوي
«سپند» و «تهوپڑ» گویند.
زلیخا² زاي مفتوح و لام مکسور، نام عاشق و
منکوحه مهتر³ يوسف عليه السلام.
زند اوستا و زند ستا⁴ هردو غیرهمزه تفسیر
زند است، و زند کتابي است در احکامی دین
آتشپرستی از تصنیفات⁵ ابراهیم زرتشت.

1. ر: این اصطلاح ندارد؛ جعفري

زوفاً¹ بهضمّ، دارویی است، و گویند زوفای تر
ریم پشم گوسفندان که در آن زمین است،
حاصل میشود، زوفای خشک یکی از گوزن
میشود، دیگر تولد او بر دنبه میش و
گوسفند باشد.

زهرا² بهفتح، پیدا و روشن و تازه، و زهرا
زنی برنده از خلق برای خالق تعالی چنانچه
فاطمه زهرا رضی تعالی عنها.

زیبا³ بهکسر یای فارسی، نیکو و آراسته.

باب ز و فصل ب

زراب⁴ بهفتح، زر حل کرده، و می زعفرانی.

1. آنند /3

زراسپ¹ بای فارسی، نام پهلوانی که پسر طوس بود.

زکاب² به فتح، سیاهی که بدان نویسند، و بعضی گویند که آب زاک سیاه که از آن سیاهی سازند.

زوداب³ زای مضموم و واو فارسی، همان روداب که به رای مهمله مسطور گشت، مادر رستم.

زهاب⁴ به فتح، آبی که از زمین و یا از کوه و

معجم البلدان: زراب موضعی است در راه تبوک به مدینه که مسجد رسول^ﷺ بدانجاست، و کوه‌های مرتفع بین فید و جبلین یادشده؛ سراج 2/

یا از سنگی بر زمین آید چنانچه هرگز
نایستد و آن آب عمیق که قعرش هیچ‌شناوری
درنیاید، و زهاب آبی اندک و یا بسیار
روان باشد و نایستد و به جایی مجتمع
گردد، و چشمه جاری که باشد.
زهرآب¹ آن آب که درو زهر تعبیه کرده باشند،
و آن آب که بدان خمیر بندند و کرده پنیر
بسته.
زیب² یای فارسی، نیکویی، و آراستگی، و
زینت.
زینب³ به فتح، نام حرم حضرت محمد صلی ا علیه

شناگر به عمق آن نرسد؛ آند /3

و آله و سلّم که اوّل در حباله زید بود.

باب ز و فصل ت

زال خوست¹ و او فارسی، پیرسالخورد.

زبردست² توانا و فایق، و ضدّ زبردست، و زای

فتح فارسی نیز.

زربفت³ نسیج، و هرچه به⁴ زربافته باشد و یا

زردوزی کرده.

زُرّت⁵ زای مضموم و رای مهمله مفتوح، نام

زید بود، و نیز نام دختر شیر خدا حضرت علی
علیه السلام که در حباله حضرت جعفر طیار^۱ بود؛
شرفنامه 1/

غله‌اي است سپيد و كرد، و هندوي «جوار»
گویند.

زردشت و زرتشت و زردتشت و زردُهشت و زراتشت
و زرادشت¹ همه نام حکيمي که به دروغ دعوي

مي‌بازد)، پس اين غله جوار است نه جوازي؛ آنند
/3

پیغمبري کرد و دین مُغي را بنا نهاد، و در
آتش‌پرستي کتابها تصنيف کرد چون زند و
پازند و زند اوستا و زند ستا، و آن را
ابراهيم عليه اللّٰعنت گفتندي، و او از بلخ
بود، و آنانکه مهتر ابراهيم عليه السلام را
زردشت مي‌گویند مخطي و زنديق باشند.

زشت¹ به کسر، ضدّ خوبی که عربي قبیح است.
زفت² به ضمّ، بخیل و گرفته روي، زفتي بخيلي و
گرفته رويي، وقير و میوه و یا هرچيزي که
بخوردن آن گلو گیرد، هندوي «گسیلا» گویند،
به فتح تناور و ستبر و پرومژه نیز، زفتي

به هفتاد فرقه رسید؛ جعفري

فربهی و تیزی.
زُخت¹ به ضمتین، چیزی درشت و سخت و گره
بسته، به فتح زا نیز.
زهشت² به کسرتین، نفس یعنی دم و دمه، وقیل
به فتح‌ها، و قاضی ظهیر دلوی زهتت نفس با
فای ساکن می‌نویسند.
زیت³ به فتح، زیتون و آن درختی است معروف
چرب، از چوب او روغن کشند و در اطعمه
می‌کنند⁴ و آن را روغن زیت خوانند، و آن
مشهور و مقوی است.
زیرپایت⁵ طعامی است.
زیردست¹ یای فارسی و رای موقوف، رعیت و

1. جعفری

مالگذار و فرمانبردار.

باب ز و فصل ج

زرغنچ² وزن بدرنگ، نام گیاهی است که برگ او به برگ سداب ماند، و آن را از چین دسته آرند، و آن را حلبه‌چینی گویند.
زمج³ به فتح، زمج بلور که هندوی «پهتکری» گویند، و نام موضعی است، و به کسر و جیم فارسی زمج بلور مذکور⁴، و نام پرندهای است چنگالدار که از هوا⁵ کبوتر را ببرد،

1. آنند /3

زمج به‌فحتین نیز گویند.
زناج¹ زای مضموم و نونِ مشدّد، روده غیرچرب
قیمه پُرکرده که در روغن بریان کنند،
زناجش² می‌نامند، و آن را به‌زُنار تشبیه
کرده‌اند، جیم³ فارسی نیز.
زونج⁴ زای مضموم و واو مفتوح، جگرآگنده که
عربی عصیب خوانند، و روده و مانند آن.
زیر باج⁵ مورها مصنوع است.

باب ز و فصل ج (جیم فارسی)

زاج⁶ جیم فارسی، زچّه، عورتی که چیزی¹ باشد

1. ل: زناج؛ سراج 2/

تا چهل روز² او را زچّه گویند.
زچ³ بهضمّ و جیمِ مشدّدِ فارسی، تیرِ پرتاب،
بهفتحِ سنان.
زیچ⁴ بهکسر و جیمِ فارسی، لاغر و سخره و راه

هفتم او را زاجه خوانند، و زاج جوهری باشد کانی
شبیّه بهنمک؛ سراج 2/

نفس و رشته بنا و آن کتاب که ازو تقویم استخراج کنند.

باب ز و فصل خ

زرنیخ¹ نام دارویی است که هندوی «هراثال» گویند.

زرنخ² به‌فحتین، زرخدان معروف، زرنخ زدن

جداول آن اوضاع کواکب و خطوط طولی و عرضی که در آن مقادیر حرکات مراکز کواکب باشد، و حرکات تداویر اوجات معلوم می‌کنند؛ جعفری

بیهوده گفتن است.

باب ز و فصل د

زاد¹ بهفتح، فرزند و ولادت و زاده، و بهتازی
توشه.

زافید راز.

زامیاد² بیست و هشتم روز از ماه.

زباد³ زای مفتوح، خوی گربه مشکین.

زراوند¹ بهفتح، نام دارویی است که هندی

1. برهان /2

«کچور» گویند.

زرنباد² دارویی است که به تازی رجل الجراد خوانند، و به هندی «کچور» گویند.

زرود³ به فتح، نام بیابانی است⁴ بی آب، چنانچه شیخ فرماید:

عزیزی که بر چه غم دارد از

زریوند⁵ زای مفتوح و یای فارسی، نام مردی

1. مؤید: دارویی دو نوع یکی طویل دؤم مستدیر مازوگران است و پوستی وی هموار باشد، و طویل به اندازه انگشت نردست است میانه بیخ او به شمشاد ماند و طعم او اندکی تلخ بود، طویل را نر گویند و مستدیر را ماده؛ آند 3/

مبارز مازندراني.

زشت ياد¹ به کسر و تاي موقوف، يعني يادکن
کسي به بدي، عربي غيبت خوانند، نعوذ² بالله
منها.

زمرد³ به ضمّ يکم و فتحِ دوّم و ضمّ سوّم، جوهری
است سبز، و خاصيت وي آن است که چون نظر
افعي بروي افتد دیده هاي او بترقند و برون
افتند، کذا في الشرح، و به فتحتين و زاي
مضموم و غيرتشديد و قيل ميم مفتوح و راي
مهمله مشدد مضموم.

زند⁴ به فتح، کتاب مغان از تصنيف زرتشت در

برهان /2

آتش‌پرستی، آن را زند استا نیز گویند، و
اسدی گوید زند تفسیرِ پازند است، و بعضی
گویند زند استا تفسیرِ زند است، و بعضی
گویند زند صحفِ ابراهیم علیه السَّلام است، و
این قول روا نداشته‌اند، و آتش‌زنه که آن
را چقمق گویند، و¹ نام پهلوانی.
زند رود² زای مفتوح و رای مضموم و دالِ موقوف

زنه و بزرگ نیز؛ لغتِ شاهنامه

و واو فارسي، نام لب آبي است.
زنگانه رود¹ به فتح و كاف و واو فارسي، نام
رودي كه زنگيائي درو غرق شده بودند، و
نامسازي زنگيان را:
چو زنگي در آمد ز شهرود رومي
زورمند³ واو فارسي و راي موقوف، خداوند زور
و زور آور.
زوهمند⁴ واو فارسي، كشت باليده افزوده و
پاكيژه، و با هاي موقوف نيز.
زهد⁵ پرهيزگاري، و در اصطلاح صوفيه اغراض را

بلكه زبده انهار دهر است، و باغي چند بر لب زنده
رود باقي بوده، يكي از آنها را باغ كاران
مي ناميده اند،

گویند از زیادتی و فضولی دنیاوی.
زیاد¹ زای مکسور، نام مردی کافر که گواهی
میداد که حضرت رسالت صلی ا علیه با زن
زید زناکرده او را زیاد منکر گفتندی، و
نیز بازی دوّم از آن نرد است و آن جمله
هفت بازیاند: فارد، و زیاد، و ستا، و
هزاران، و خانه‌گیر، و طویل، و منصوبه، و
نیز به معنی زیست باد و زنده باد به جای
دعاست، چنانچه گویند بسیار زیاد و کم

گفته‌اند که خالی شدن دل است از آنچه دست از آن
خالی است، و گفته‌اند که اعراض از زیادتی و فضولی
باشد، و گفته‌اند که بیرون آمدن است از آرزوهای
دنیا و ناموس و غیره؛ کشف‌اللُّغات: به اصطلاح سالکان
زهد عبادت است بیرون آمدن از دنیا و آرزوهای که
بدو تعلق دارد مثل مال و ملک و جاه و ناموس
و غیره، و قیل زهد آن را گویند که ارزن و فرزند
بیزار شود بلکه خود را و ماسوای حقّ را گم کند؛
آند /3

زیاد، و نیز از یاد یعنی از حفظ، و نوعی از منصوبه نردبازی هرنقش که در کعبتین افتد و هنگام باختن یکی از آن زیاده بازند، این قول منقول از اداتالفضلا است.

باب ز و فصل ر

زاخر¹ دریای وادی که آب او موج میزند.
زار² جای چیزی که چیزی از آنجا خیزد چنانچه سبزه زار و لاله زار و³ بنفشه زار و گلزار، و زاری نالش اندوه زدگان و خواری.
زاستر⁴ یکسو و دورتر و بالاتر و پستر، و جدا و دورتر از چیزی.
زاغر⁵ غین مضموم، چینه دان مرغ که عربی

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ آنند 3/

حوصله خوانند، هندوي «پوٽه» گویند و
سنگدانه، زاي فارسي و غين مفتوح نیز.
زال زر¹ پدر رستم و آفتاب و تنکة² زر.
زاور³ به‌فحتين، دارويي است که روشنايي چشم
بيفزاید، غيرهمزه آمده به‌معني ستارة
زهره، زهاور غيرهمزه نیز.
زاهر⁴ پیدا و ظاهر و روشن.
زبانير عطا⁵ و آن چوب که مدعي را ساکت
گرداند.
زبور⁶ به‌فتح، نام کتاب که منزل بر داؤد

1. آنند /3

پیغمبر علیه السلام نازل شده بود.
زحار¹ به کسر، فرود ناف، و محلّ موی اسافل، و
مردی مرد.
زحیر² به فتحین، پیچاک شکم.
زر³ به فتح، ترک کردی، و امر ترککن، و زر که
عربی آن را ذهب خوانند، و هرنقدي که بود،
و پیرکهن، و لقب پدر رستم که او را خلق
زال زر گفتندی سبب آنکه چون از مادرزاده
شد سر او و مژه جمله سفید بودند، و⁴ در
اصطلاح صوفیه ریاضت و مجاهده.

زیر¹ به وزن² وزیر، مایه صفرا و یرقان، و اسپرک که بدان جامه زردرنگ کنند، و آن سبز و کبود است، و زعفران، و قیل گیاهی است زرد و زردچوبه و بقم و درختی است که برگ زرد و خوشبو است، به کسر زای معجمه نیز.

زغیر³ وزن⁴ زیر، تخم کتان، و⁵ آن تاری است، به هندوی «آسی» گویند.

زفر⁶ به فتحین، کله دهان که زف به غیر را

1. فرهنگ فارسی /2

نیز گویند.
زکار¹ به فتح، لجوج و ستیهنده، به ضمّ زا نیز.
زکفر² زای فارسی مفتوح و کاف ساکن، کشیبا
که عربی صابر خوانند.
زکور³ به فتح زاء، بخیل⁴ و ممسک و دزد، و زای
فارسی نیز.
زمج بلّور⁵ هندوی «پهتگری» گویند.
زمهریر⁶ سرمای سخت، و آن سرما که بدان

روی آن روید؛ جعفری

دوزخیان را عذاب کنند.
زُنار¹ رشته که کافران در گلو اندازند، و در
اصطلاح² صوفیه قوت و قیام نمودن بنده است
در عبادت و بندگی و دوام خدمت نیز، و
استظهار را گویند به حبل متین توحید ذاتی.
زنبر³ زا و بای مفتوح به وزن¹ چنبر، زنبل²

فوق کرة ارض، و در کتب علم حکمت آمده است که
بخارات دریا تصاعد نموده چون به طبقه زمهریر
می‌رسد از برودت منجمد شده ابر می‌گردد؛ برهان
/2

یعنی آنچه بدان گل کشند، و آلت جنگ و
گلیمی و یا مشکی از دو سر چوب³ درو بسته
و برو خاک و گل و سرگین و مثله، بکشند دو
تن یکی پیش و یکی پس، و انگشتان که تازی
منقل خوانند.

زنبور⁴ زای مضموم، آن دو⁵ نوع است، از یکی
شهد و دوومی مجرد نیش دارد، مصرعه:
از یکی زنبور نوش و آن
زنجیر⁷ به کسر، مشهور، و تخته سپار به فتح

می‌توان گفت؛ وفایی

الف.

زَنهار و زینهار¹ هردو با یا و غیر یا، امان
و عهد و پرهیز، و به معنی تأکید و شکاف و
حذر و شباب.

زوآر² به فتح، نام رودی، و گویند که کسی
بندی و یا زندانی باشد او را خدمت و تعهد
وقت کند.

زوآر³ به ضمّ زاء، خدمتگاران بندگان و

دادن آماده و مهیا (تیار) نمایند؛ لسان

بیماران، و زنده ضدّ مرده، به تشدید واو
زیادتکنندگان و به فتح نیز، و بیمار.
زور¹ به کسر، لایق و زیبا از درو اندر خود
اندر خرد، و خواری، و در خورد و سزاوار، و
شایان و فراخور و مترادفانند.
زیر² به کسر، تاري است از تارهاي رباب و
باریک³، و تار⁴ دوّم که متّصل اوست بم
خوانند، و ناله باریک، و ناي⁵ بزرگ، و
آواز مرد⁶، عرف حفظ خوانند، و به فتح زا

سرمه

بالا که عربی فوق خوانند، و حرکتی که نصب
گویند، و¹ به معنی از بالا سینه.
زیگر² کافِ فارسی، آنکه کسی باد اندرِ دهن
افکند، از هرسوی دیگر از سرانگشتان برای
جای بادش بزند تا باد از او به آواز برون
آید.
زیور³ به کسر و یای فارسی، پیرایه که آنچه
بدان زیب و آرایش حاصل گردد.

باب ز و فصل ش

زاش⁴ توده غله، جاش نیز گویند.
زاوش⁵ مشتري، و آن ستاره‌ای است در ششم
آسمان⁶.

1. ر، ل: «و به معنی از بالا سینه» ندارد.

2. وفایی

زرکش¹ پاجامه² زردوزي.
زُناجش³ همان زُناج.
زوش⁴ بهضم⁵، تند، و روي گرفته و ترنجيده و
زود خشم و سخت طبع، با واو فارسي نيز.
زهش⁶ بهکسرتين، صفت و تحسين.

1. آنند /3

باب ز و فصل غ

زاغ¹ گوشه²، و گوشه کمان، و گوشه هرچیزی، و
کلاغ و میل کردن به چیزی.

زراغ³ به فتح، زمین ریگناک، و دانه خورد.

زرغ⁴ به فتح، کشتزار.

زماروغ⁵ به ضمّ، سماروغ، و¹ آن رستینه است،

سرچشمه؛ آنند /3

به فتح نیز.
زیغ² به کسر³، بوریا که از دوخ⁴ بافند، یای
فارسی نیز.

باب ز و فصل ف

زرّاف⁵ به ضمّ، زرّافه با تشدید نیز.
زف⁶ به فتح⁷، کَلّة دمان.
زفاف⁸ به کسر، عروس به خانه شوهر بردن¹.

1. ت، ر: «و آن رستینه است» ندارد.

2. جعفري

زلف² مويهاي معروف، و در اصطلاح صوفيه كتابت
است از كفر و حجاب، تجلّي جلالی و هرچيزی
که درو فتح باشد و فتوح باشد، حنین و نیز
غیب هوا را گویند، وجود که هم کس را
به معرفت وجود علم حاصل است.
زنجرف³ شنگرف.

شرفنامه 1/

زندباف و زندواف¹ هردو، هزار دستان که عربي
عندليب خوانند.
زوف² بهضمّ، قعر و مغاک دور اندر، و معني
باریک، زاي فارسي نیز.

باب ز و فصل ق

زراق³ دروغي.
زرق⁴ بهفتح، وزن⁵ فرق، ریا و نفاق.
زرق⁶ زاي مضموم و رای مشدّد مفتوح، باز جره

آن زهر قاتل است؛ برهان 2/

وَهُوَ مُعَرَّبٌ، وَ آَن بَاز سَپِيد اَست، زَرَارِيقُ
جَمع .

¹ زَرَنِيْقٌ بَه فَتْحٍ، زَرَنِيْخٌ، بَه كَسْرِ نِيْزٍ.
² زَنَدِيْقٌ بَه كَسْرِ، اَنكِه عَمَل بَر كِتَاب زَنَد كَنَد،
بَه مَعْنِي بَدْمَذَهَبِيَان وَ بَدْدِيْنَانِ عَرَبٍ³.
⁴ زَوَارِقٌ زَاي مَفْتُوحٍ، طَعَامِي اَست اَز اَرْد خَمِيْر
كُرْدِه مَقْدَار نِيْم جِيْتَل رَاست كُرْدِه مِي پَزَنَد
كُذَا⁵ فِي الْحَسِيْنِي.
⁶ زَوْرَقٌ بَه فَتْحٍ، كَشْتِي وَ جِهَاز خَوْرَد، وَ جِهَاز

شرفنامه 1/

تنک.

باب ز و فصل ک

زاک¹ زمج بلور که هندوي «پهٔکری» گویند، و نام گیاهی که ترک نیل گویند.
زاک نمک و زاج زورناک² واو فارسي و رای مهمله موقوف، خداوند زور، نیرومند.
زردک³ به فتح⁴، تصغیر زرد، و بیخ گیاهی است که آن را کذر⁵ گویند و جامه⁶ خودرنگ که درویشان پوشند، و⁷ نام جانوري.

کلاهی را نیز گویند، به اندام کشتی که قلندران بر سر گذارند، کهکاري هم گویند؛ مدار 2/

زرشک¹ به‌کسرتین، نام میوه‌ای است خوشترش که
مریضان را ازوی آس² پزند.
زغاک³ به‌فتح، شاخ⁴ انگور.
زمچک⁵ به‌کسر و جیم فارسی مفتوح، همان زمج
که پرنده است، کبوتر دار باید.
زورناک⁶ واو فارسی، خداوند زور که قوتش از
همه راجح آید.

باب ز و فصل گ (کاف فارسی)

زراغنگ⁷ به‌فتح، ریگناک و دانه خورد، با کاف

1. سراج 2 /

فارسي اصح.

زرنگ¹ به‌فحتين و كافِ فارسي، خردل، و درختي
است کوهي که هرگز بار نيارد و هيضم را
شايد، و چوبِ او نيك سخت است و آتش او دير
ماند، و اگر انگشتِ او زير خاکستر نهند تا
پانزده روز آتش او بماند²، و زرچوبه و
گله اسپان، به‌ضمّ زا نيز گويند، و زنجير
باريك که بر درها زنند.

ريگناک محکم و فواق بود،

زغنگ¹ به‌ف‌ت‌ح‌ت‌ی‌ن ک‌اف² ف‌ار‌س‌ی و ن‌ون³ س‌اک‌ن، ه‌ک‌ک
ک‌ه ع‌ر‌ب ف‌و‌اق و ه‌ن‌د‌و‌ی⁴ «ب‌ک‌ی⁵» و «ب‌چ‌ک‌ی»
گ‌و‌ی‌ن‌د، زغنگ وزن مرتک⁶ نیز گ‌و‌ی‌ن‌د.
زنگ⁷ ز‌ای م‌ف‌ت‌و‌ح و ک‌اف ف‌ار‌س‌ی، پ‌ی‌خ‌الِ چ‌ش‌م ک‌ه

1. آنند /3

از بخار چشم خیزد، و روشنی ماه و زنگار
بر آهن و آب و مثل آن نشیند، و ولایت
زنگیان و زنگار که بدان نقاشان رنگ کنند،
و شراب و جلاجل، زای¹ فارسی مفتوح ژنگ
به معنی جلاجل و قطرة باران، و نیز.

باب ز و فصل ل

زابل² اصلی است، و نام ولایتی که آن را

و روشنی ماهتاب؛ مدار 2/

نیمروز خوانند، زاوّل نیز گویند، و نامِ شهری است.

زاخّل¹ درختِ آک را گویند.

زاغنول² غین³ معجمه⁴ موقوف و واو فارسی، نوع از کلند که نوک⁵ او به نوکِ زاغ ماند.

زال⁶ پیر و پیرِ فرتوت، و نامِ پدرِ رستم چون

گوشه‌ای است از موسیقی، گوشه‌ای است از دستگاه سه‌گاه؛ سرمه

موي سر او مژه اش سفید بودند، پدر او را
دستان نام نهاد و زال لقب کرد، خلق او را
زال زر نیز گفتندی.

زاویل¹ راج که عربی بنا خوانند.

زحل² زای مضموم و حای مفتوح، نام ستاره ای
است بالای هفتم فلک، میزان³ و هبوط به حمل
دارد، و او نحس اکبر است، و آن ممر رای
تلخکننده میوه ها است، هندوی «فلک» نیز
گویند.

زگال⁴ به ضم، انگشت سوخته که عربی فخم

خوانند، کافِ مشدّد نیز گویند.
زنجبیل¹ نام چشمه است در بهشت، و آنکه او
را سندهی گویند.
زنگل² زای مفتوح و کافِ فارسی مضموم، جرس
خورد که در پای کودکان بندند، عربی جلاجل
خوانند، هند «گهونگهرو» گویند، و زنگل چنگل
آهني که نباشان بدان گور بکاوند.
زیبال³ به کسر، شیرتند.

باب ز و فصل م

زادشم⁴ نام مردی پسر تور بن فریدون.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ آند 3/

زحام¹ به کسر²، مزاحمت و انبوهی، و³ انبوهی
مردمان و بسیاری مگس چنانچه شیخ سعدي
راست:

نه از مشتري كز به يك هفته رويش
زقوم⁵ به فتح و تشديد، درختي است در باديه
كه سقمونيا صمغ اوست، و درختي است در
دوزخ نعوذُ بالله مِنْهَا فَاِمَّا، فارسيان مخفف
استعمال كنندش.

زم⁶ به فتح، يخ بود چنانكه گذشت، و يخ كه

بود چنانکه از دهان از درون برون رود
به سخن¹ گفتن، و مثله.
زمام² به کسر، مهار³ که مارها نیز گویند.
زمزم⁴ هردو زای مفتوح و هردو میم ساکن، نام

در ساحل جیحون در سرحد ایران زمین، رود زم جیحون
است؛ فرهنگ فارسی 5/

چاهی در حرم کعبه شریف که چاه زمزم گویند که¹ آب زمزم از حوالی مکه برون نمی‌رود، فرشته را فرمان می‌شود و بدله آن آب دگر باندازند چنانچه قولي است: إِنَّ مَاءَ الزَّمْزَمِ جَاكَجَارُ اللَّيْنِ لَا يَخْرُجُ مِنَ الْمَكَّةِ وَلَا يَدْخُلُ بِلَدِ آخِرٍ، و تازی زبان خرم آهسته آهسته.
زهم² خوی کثیف که مترشح از حیوانی که او را زباد³ گویند.

باب ز و فصل ن

زاقدان⁴ زهدان که عربی⁵ رحم خوانند.
زاگان⁶ جمع زاک است، و نام ولایتی است.

زاولان¹ بند آهنین که بر پای محبوس و گریز
پا نهند، زاولانه نیز گویند.
زاولستان و زابلستان² هردو، نام ولایتی از
رستم و اجداد بود.
زبون³ به فتح و بای مضموم، شتر لگد زن مرد و
شنده راء، و راغب و خریدار و گرفتار و
اسیر و مفت و زبردست و بیچاره.

مشهور است از آن قبیل باشد؛ فرهنگ فارسی 5/

زبین بهفتح و¹ یای مکسور، آنکه پیش پای
زند.

زدائیدن² بهضمّ، صاف کردن.

زدن³ بهفتحتین⁴، بهمعنی شراب خوردن، و
ساختن و نواختن پرده، و راه سرود، و
دروغ⁵ زن و دروغگویی و نیز زدن بهمعنی نظر
کردن گفته‌اند، و نیز بهمعنی از زدن
چنانچه شراب از زدن، دن⁶ خم شراب و پیاله
و⁷ حوض که در آن انگور مالند، لکاتبه⁸
بیت:

جرعة کو از لب مّی گون

مدّعی باشد که خواهد

زدودن⁹ بهضمّتین¹، روشن کردن و زنگ دور

1. ر: «و یای مکسور» ندارد.

2. آنند 3/

کردن.

زراغن² همان زراغنگ، و زمین³ ریگناک.
زرفین⁴ زای مضموم، آهنین⁵ باشد که بر درها
زنند، و حلقة در⁶ افکند، و زنجیر باریک
که بر درها زنند و بر طبلها⁷ نیز،
زرافرین⁸ نیز گویند.
زره‌گران⁹ نام شهری در ملک بالا.

چرک از بدن و فتنه از ملک و غم از دل؛ شرفنامه
/1

زعفران¹ مشهور، گوشت گاو خشک کرده درو
اندازند، بدان فروشند، به این نوع در
کاشمیر می‌کنند چنانچه بزرگی می‌فرماید:
هرجا که محرمی است کسی
آری ز گوشت گاو بود با
زغن² به‌فحتین، غلیواز و گویند گنجشکی است
سیاه.
زفان³ به‌ضمّ، زبان.
زلیفن⁴ به‌فتح و یای فارسی، ترسانیدن و

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ آند /3

تهديد، و به لغتي ياي عربي و فاي مكسور.
زمان¹ به فتح، وقت.
زمستان² هواي سرد، و در اصطلاح³ مقام حمود
را گویند.
زمن⁴ بر وزن زفن به فتح، زمانها⁵، و به کسر
سیم آنکه از جاي جنبیدن نتواند، جامانده.
زمودن⁶ نگار⁷ کردن و نقش بستن.
زندان⁸ به کسر، بندیخانه و نواخانه نیز
گویند.

تهديد؛ جهانگيري /2

زندخوان¹ هزار دستان .
زندن² به فتح، نام شهري .
زندنيچي³ با جيم فارسي، جامي است منسوب
به دو، و آن ستبر و شفت باشد⁴ .
زنگان⁵ كاف فارسي جمع زنگ، و نام شهري است .
زنگله شاوران⁶ و زنگله شاورزان¹ هردو كاف

1. آند /3

فارسي، نام کوهي است که موبدان آنجا
باشند، و² نام مردی از ایرانیان.
زوزن³ به وزن⁴ روزن، نام ولایتي و نام
بادشاهی.
زهیدن⁵ به کسرتین، آب از چشمه بیرون آمدن و
افتادن و⁶ خلاص یافتن.
زیبان⁷ مختصر او زیبا است، نون زیادت کردند
و یای فارسي نیز، و جمع زیبای کرکان

شاور/شاپور، پهلوان ایرانی معاصر کیکاؤس و
کیخسرو؛ شرفنامه 1/

به‌خلافِ قیاسِ دو‌الان .
زیبن¹ وزنِ زیبق، آنکه پشتِ پای [زدن]، و آن
بازیگرِ خراسان است.
زیرافگن² کافِ فارسی، نامِ پردهٔ سرود.
زیرقان³ ماهتاب.
زینان⁴ تخمی است هاضمه که اهلِ هند «اَجْواین»
گویند.

باب ز و فصل و

زالخو⁵ واو فارسی، پیرسالخورده .

1. آنند 3/

زرو¹ به‌فتح و واو فارسي، ديوچه آبي كه بدان
خون زايده بكشانند، به‌ضمّ زا² نيز.
زلو³ زاي مفتوح و لام مضموم، همان زرو ديوچه
خونگش.
زمو⁴ گل تر و خشك، زاي مضموم نيز و واو
فارسي.
زنجرو⁵ زاي فارسي و جيم و راي مهمله مضموم،

فرهنگ فارسي /2

صمغي که بدان زر¹ حلّ کنند، به تازي
عنزروت² خوانند، و³ گیاهی است، به فتح جیم
نیز.
زیلو⁴ به کسر و لام مضموم، شطرنجی و زلیچه و
بساط⁵.

باب ز و فصل ه

زاده⁶ فرزند.
زاره⁷ خوار و نالان⁸ از غم، و زاری کردن.
زالکه نام گیاهی است که آن را اشنه خوانند.
زال کوفه¹ کاف مضموم، یعنی آن زال که چشمه

سرمه

طوفان قوم نوح^۱ اوّل از تنورِ او بیرون^۲
برآمد روان^۳ شده بود.
زاوانه^۴ نوعی از بندهای آهنین که بر پای
مردم کنند، و نیز گردن‌بند، و پای‌بند و
تخت‌بند.
زاوه کوه^۵ نام کوهی است.
زاویه^۶ پیغوله و گوشه‌خانه و گوشه چشم.
زاینده^۷ مادرزاده^۸.
زبان‌بُره^۹ نوعی از اسپغول که عربی لسان‌الحمل

1. برهان 2/

خوانند، و در طبّ حمید¹ خانی تخم
بقلة الحمقا، تخم لونگ² نوشته است³، و در⁴
حسینی اسپغول می‌نویسد.
زبوخه⁵ خوشی و ذوق جماع.
زبوده⁶ نوعی از سبزه مأكول که گندنا
خوانند، بهضمّ زای نیز.
زبیده⁷ زای مضموم و بای مفتوح، نام زن⁸
امیرالمؤمنین⁹ هارون رشید، غایت¹ صالحه:

لسان الحمل گویند؛ برهان /2

نه انجیر شد نه مثلِ زبیده‌ست
زچّه² زای مفتوح و جیمِ فارسی، نفاس آن زن که
فرزندزاده باشد تا چهل روز زچّه بود آن را
ازاچ نیز گویند.
زخاره³ شاخِ درخت.
زخمه⁴ به‌فتح، بدانچه⁵ بربط و رباب و امثالِ
آن زنند.
زخناره⁶ بر وزنِ نرماده، شاخِ درخت.
زدوده⁷ به‌ضمّتین¹، روشن کرده و زنگِ دور

1. ر، ل: «غایت... هر بیوه‌ای» ندارد.

2. جعفری

ساخته .

زده² به‌فحتین، خورده و کوفته³.
زراچه⁴ زای مضموم و جیم فارسی، نام زنگی
است که پهلوان لشکر زنگیان بود که در اوّل
مصاف هفتاد مبارزان روم از دست او کشته
شدند، آخر الامر از دست سکندر بیگ ضربت گُرز
کشته شد، گروهی به‌جیم عربی خوانند.
زرافه⁵ به‌فتح، نام جانوری که شترگا و گویند،
و به‌ضمّ زرافه، و⁶ به‌تشدید زرافه نیز، و

و جلادادن؛ شرفنامه 1/

نمطهاي¹ خاص از چرم زرافه کنند.
زرده² به ضمّ، آزرده و کوفته و مانده.
زرده³ به فتح، اسپ زرده آنکه میان کمیت و
بوز بود، آنکه به رنگ ادبَس باشد، و
بيشتری⁴ به زردی گردی، و نام کوهی است که
کان نقره از آنجاست، و⁵ کنایت آفتاب نیز
چنانچه خواجه سلمان فرماید:
زرده بر قُلّة کھسار

اي پسر سیراب گردان
زّه⁷ زاي اوّل مکسور و دوّم فارسي مفتوح،

1. ر، ل: «نمطهاي... زرافه کنند» ندارد.

2. سراج 2/

ریسمانی آونگ¹ که برو هرچیزی اندازند و
آویزند.
زغازه² نان گاورسی، با رای مهمله و هردو
معجمه نیز.
زغونه³ واو فارسی، ماشوره که⁴ زنان از
ریسمان خام که بر سر دوک ریسند مثل بیضة
مرغ سازند⁵، بهضمّ زا نیز.
زفانه⁶ بهضمّ، زبانه.
زفیده⁷ زای مفتوح، وزن⁸ رسیده، به آب تر
شده، زای فارسی نیز⁹.

زقه¹ زاي مضموم و قافِ مفتوح، دارويي است که بچگان را دهند، و نوشيدني که وقتِ زادنِ کودک را دهند، و به مجرد زادن که براي کودک دايه بدهد، به فتحِ زَا نیز و قيل به تشديد قاف.

زکاسه² به ضمّ، روباةِ ترکي که خارپشت نیز گویند، هندوي «سيه»³ و عرب قنغد هم گویند، گویند، و⁴ به معني ژکاشه به زاي فارسي و شين معجمه نیز.

زله⁵ زاي مکسور و لام مشدّد مفتوح، کرمي

1. آنند 3/

خزنده‌ای¹ است، بعضی از آن پر نیز دارند و
بیشتری از گرمابه‌ها باشد و شبها بانگ
کند، به‌هندی «جهینگر»² هم گویند.
زمزمه³ آواز تر⁴ و نرم.
زموده⁵ به‌فتح، نگار و نقش کرده.
زنبورخانه⁶ خانه شهد که درو شهد بود، و
خانه زنبوران.
زنبوره⁷ به‌ضمّ، جنسی است از اسلحه سر تیز، و

در هوای گرم بر برگ گیاه نشیند و صدا کند، و
به‌معنی جانوری که در زمین نمناک و حمام‌ها بهم
رسد و به‌شب فریاد کند، تذو جانوری است شبیه
به‌جَعَل که اکثر در گرمابه‌ها باشد (به‌هندی جهینگر)؛
زفان (ن)

جماعت انبوه و پیکان سر تیز.
زنجه¹ زن فاحشه و فاجره² که در بازار
نشینند.

زنگله و زنگوله³ و زنگه هر سه کاف⁴ فارسی،
جرس و جرسخورد که عرب جلاجل، هندوی
«گهنگهرو» گویند، زنگل به غیرها نیز
خوانند، و نام مبارز تورانی و نام پهلوان
ایرانی پسر شاوران که با سکندر حکایتها
بود.

کدوی خشک از درون خالی نصب می‌کردند و دو تار بر
آن بسته می‌نواختند؛ جهانگیری 2/

زواره¹ به ضمّ، نام برادرِ رستم.
زواله² به ضمّ، آرد خمیرکرده و در آن مقدار
انگشت دست راست می‌کنند، و از آن تنکها
بغرا سازند و پهن سازند، عربی فرزوقه
خوانند، هندوی «پیڑه³» گویند.
زه⁴ به کسر، پاداش و نیکی و آفرین و زهی،
مرکب از این است: دوال باریک و زه گریبان
و زه مناره و صفه و چبوتره و امثالهم، و
به فتح زا نطفه و فرزند جنین و زادن و
زهدان که تازی رحم خوانند که آنجا نطفه

1. برهان /2

قرارکرده .

زهازه¹ هردو زای مکسور، از هردو سوی آفرین
و تحسین و نیک نیک کردن و گفتن و برابر
نیز.

زهرة² بهفتح، تلخه که هندوی «پته» گویند، و
مجال و قدرت، و بهضم شکوفه، و سیاره ای
است بر سؤم فلک که او را مطرب فلک نیز
گویند و آن محرق تیزکننده میوه هاست، سعد³
و ماده و بر دو تر ثور و میزان خانه او
در شرف او در حوت و هبوط او در سنبله، و
بهضم و فتح و سؤم مصحح است وحي من
القریش، بیت⁴:

کار عالم شد موافق

زهرة رانی زهرة تا راه

باب ز و فصل ي

1. جعفري

زاري¹ خواري و نالش و زار هستي و زار شوي.
زاي² زاینده و امرزادن.
زبان طوطي³ نام گیاهی است.
زجاجي⁴ بهضم، پرده از پرده هاي⁵ چشم و آن
جمله ده برده اند مانند آوند و پیاله و
صراحی که از شیشه بود، و⁶ امثال آن، بیت:
بیت:
جمال دختر رز نور
که در نقاب زجاجي و
و به معي زجاج هستي يعني شیشه هستي.
زداي⁷ بهضم، روشن کننده و روشن کن.
زمي⁸ بهفتح، مختصر زمین که عربي ارض

1. آنند /3

خوانند.

زنجيري¹ به کسر، دیوانه و زنجیرگرد و زنجیر هستي.

زندگي² زندگاني³، و در اصطلاح صوفيه قبول و اقبال که به حضرت ربوبیت، و این زندگي به تدریج ابري شود.

زندنيچي⁴ جيم فارسي، جامه ستبر ابريشمي سفت مثل ايافت يعني اهار داده.

به معنی برودت و سرما است، چون طبیعت زمین سرد است زمي گفتند، اکثر زمین گویند؛ سراج 2/

زندی¹ به فتح، آنکه عمل بر کتاب زند کند.
زهارى و زینهارى² هردو امان خواه، و آنکه
در امان آمده باشد، و³ مطیع اسلام جزیه،
عربی دهی خوانند.
زوبعی⁴ مکر و خداع و فریب.
زورقی⁵ کلاه به زبان سمرقندیان.
زورگویی⁶ کاف و واو دوّم فارسی، مفتری و
بهتان نهنده و دروغ‌گویی و دروغ‌گویی هستی.
زولابی⁷ به ضمّ و واو فارسی، نام جاسوس
صاحب‌الدعوه ابومسلم⁸ مروزی که با انواع

1. سراج 2/

هنر و حیل مار از خوارج برآورده بود
رحمة ا علیه .
زهی¹ به کسرتین و یای فارسی، کلمه مانند خهی
از زه زهی و از خه خهی یعنی تحسین و
آفرین .
زی² به کسر، سوی و امري به زیستن، و یای مشدد
لباس .
زیانی³ زنده کنی و زنده بینی و زیان هستی، و
مؤکل دوزخ را گویند .

دربارة وی راه افراط پیش گرفتند و چنین پنداشتند
که او از طریق حلول روح خداوند به مرتبة الوهیت
رسیده است، و از این رو او را برتر از جبرائیل^۱
و میکائیل^۲ و دیگر ملائکه دانستند و می گفتند که
او زنده جاویدان است، و همواره در انتظار وی
بودند، مرکز این دسته در مرو و هرات بود .
1. ت: این واژه ندارد؛ آند /3

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب ز و فصل الف

زالِ رعنا¹ دنیا.

زلفِ چلیپا² جیم و یا هردو فارسی، زلف
شکن³ دار و خم و در خم.

زلفِ خطا⁴ گناه.

زن رسوا آفتاب، و زن فاحشه.

زهره نوا⁵ به ضم، خوش الحان و خوش آواز و
خوشگو.

زیبق مجزا⁶ قطرات باران.

زیره با¹ آش زیره و هرنانخورشی که شوربا

1. جهانگیری /3

بسیار دارد، در آخر نام او با آرند چنانچه گندم‌با، و زیره‌با از کَلَّة گوسفندان پزند، و آن برای مرض جنونی بسیار نفع دهد.

زیر و بالا² به‌کسر³، چیزی پریشان و نازیبا و بی‌ترتیب و نرم و گرم و مثله.

زین چارتا⁴ اشارت به‌چهار رکن عالم چنانچه خواجه سلمان⁵ فرماید:

طبع گیتی راست شد در عهد

نشود صورت مخالف هیچ‌کس

باب ز و فصل ب

زبان چرب⁶ ترزبان، و در اصطلاح امری را گویند که موافق طبع سالک باشد.

1. مؤید: از کَلَّة گوسفندان می‌پزند برای مریض که نحیف می‌باشد می‌خورانند، نفع بسیار دارد، آشی که زیره بسیار در آن اندازند و به‌دیوانگان دهند برای نفع شدن جنون؛ مدار 2/

زَرِدِ آب¹ مَي زعفران و زر حل کرده .
زر مقلوب² رز که درختِ انگور است .
زحرة شب³ به فتح، روشني صبح .
زمین کوب⁴ واو فارسي، اسپ و ستور و استر و
امثالهم .
زهرآب⁵ آبي که درو زهر تعبیه کرده باشند .
زیر لب⁶ ياي فارسي و لام مفتوح، پوشیده و

1. برهان /2

آهسته گفتن است.

باب ز و فصل ت

زانو نشستن¹ مأمور و مطیع و همنشین و ملازم
و با او نسبت.

زبان خموش است و دهان پُر از عرب است طریق
ضربالمثل است، جایی که کسی حکایت خود²
می‌کند پیش بزرگی، و این از ادب نیست که
صفت خود کند، پس دیگری او را منع می‌کند
تو مگو دیگران خواهند گفت، گفت که آنچه
خوب است پنهان و پوشیده نخواهد ماند، و
این ضرب مثل خاص شیراز است، کذا³ فی
الحسینی.

زبان زمانه تر بود است⁴ زبان زمانه در
گفتار بوده است.

زبردست⁵ به فتح زاء، قوی چه به تن چه به لشکر،
و فایق بلند.

زربفت⁶ نسیج بافته و زردوزی.

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ زانو نشستن به معنی غنچه
نشستن نیز (به هندوی اُکڑوں بیٹھنا)، متفکر و اندوهگین
نشستن، مراقبه.

2. ر: خوش.

3. ر: «کذا فی الحسینی» ندارد.

4. مدار 2/

زردوست¹ بخیل و حریص بر دنیا و دوستدارنده
او.

زرین درخت² نام درختی که رحم زنان را بکار
آید.

زسین سخن فراخ تر است³ در گفتن درنیاید، چه
سین سخن کنایت از سخن است.
زیردست⁴ رعیت و مملوک و نرم.

باب ز و فصل ج

زرغنچ⁵ غین مضموم، نام گیاهی است که برگ او
به برگ سداب⁶ ماند، و⁷ آن را از چین آرند،
و آن را حلبه‌چینی گویند.

زرین ترنج¹ کنایت از آفتاب است.

باب ز و فصل خ

زاده مریخ² مس که منسوب به مریخ.

زاغیا سُرخ³ بای فارسی، جانوری است از جنس

خوردنی، گوشتش نرم و لذیذ بود.

زبان تلخ⁴ بدگوي و سخت، و در اصطلاحات صوفیه

پاسخ قهر را گویند مر سالک را.

زرگر چرخ⁵ کاف و جیم، هردو فارسی، آفتاب.

زنبوران سُرخ⁶ انگشتان افروخته، و نوعی⁷ از

1. ر: به جای «ترنج»، «برنج» دارد؛ برهان 2/

زنبور لعل.

باب ز و فصل د

زالِ سرسپید¹ دنیا.

زبان بستد² خاموشي فرمود و ساکت و صامت

گردانید.

زبان بکشاد در گفتار آمد، و در گفتار آورد.

زن بمزد³ قواده و قلبتان⁴ که مطربي زن را

بستاند.

زندگاني مي دهد⁵ مي ميرد و زندگاني مي بخشد، و

زندگاني فدا مي کند.

زنگانه رود⁶ کاف و واو هردو فارسي، لب آبي

1. جهانگيري /3

است در ولایت زنگبار که زنگیان درو عرق
شده بودند، و نامسازی است از آن زنگیان
را.

زود زود¹ تواتر و زود زود.
زهرخند² آن خنده که برای دفع خجالت³ بود، و⁴
و⁴ زهر بخند، نظم:

بخندید و گفتا که افسوس بر کار
فلک بین چه ظلم که اسکندر آهنگ

باب ز و فصل ر

زاده خاطر⁶ مصنفات و اشعار.
زال زر⁷ آفتاب، و تنکه زر نیز.

1. مدار 2/

زال سپید سر¹ دنیا.
زاله از نرگس تر اشک از چشم تر.
زبده البحر² کف دریا.
زردوار³ نام دارویی است دافع مضرت زهرها.
زر سُرخ سپهر⁴ آفتاب.
زره دور⁵ واو فارسی، جنسی است از پیکان.
زرّین عذار⁶ زرد رُخ.
زمزم رسنور⁷ آفتاب.
زنار ساغر⁸ آن خطها که از مَی خالص تا سر

بیندازند، سیمرغ زال را از آنجا برای طعمه بچگان خود برده، چون حیاتش باقی بود سیمرغ او را با بچگان خود پرورد، چون هفتساله شد سام به خواب دید که کسی می‌گوید که پسر تو زنده است، چون به طلب رفت سیمرغ زال را به سام داد، و بعضی گویند که یک شب در دامن کوه زال را افکنده دوّم روز سام رفته او را از آنجا باز به خانه آورد؛ برهان 2/

پیاله بروند.
زنبور کافر¹ زنبور که هندیش بر² گویند.
زندان سکندر³ شهر یزد.
زن فعل سبز چادر⁴ آسمان.
زنگله روزگار⁵ کاف فارسی، آفتاب.
زنهارخوار⁶ عهدشکن و پیمان شکن.
زودسیر⁷ سین مفتوح، شتابرو و تندرو، و با
کسر سین و یای فارسی آنکه همه از اندک
صحت سیر گردد، و بی وفا و بدمزاج.

فرهنگ فارسی /2

زیر میانہ سیر¹ آنچه نہ سخت سنہ و نہ مہینہ
باشد.

زیر و زبر² تہ و بالا کردہ، و ابتر و خراب.

باب ز و فصل ز

زادۃ شش روز³ این جہان و آن جہان، و آنچه
آفریدہ شدہ است.

زرداب ریز⁴ خونریز، و خونریزنندہ.

زرہ دوز⁵ واو فارسی، جنسی از پیکان.

زیر طوق تو شب و روز روزگار فرمانبردار تو.

زیر طوق تو کردن شب و روز⁶ روزگار فرمانبر
و مطیع.

1. مؤید: زیر میانہ یعنی سخت کمینہ باشد ؛ آنند
/3

باب ز و فصل ش

زرّین کفش¹ موزه .

باب ز و فصل ص

زر خلاص² به کسرِ خاء، خالص زر که از بوته برون
آرندش .

باب ز و فصل غ

زهرة میغ³ باران و قطراتِ او .

باب ز و فصل ف

زاده عوف⁴ عبدالرحمن بن عوف □ .

زرّین صدف⁵ آفتاب .

زرّین کف⁶ آفتاب .

باب ز و فصل ک

زاهد خشک⁷ زاهد که بی‌درد و بی‌عشق¹ و جاهل

1. مدار 2/

بود، و فروتنی.
زِرِ خشک² زر مجرّد که مزاج خشک دارد، و زِرِ
خالص، و آتش.
زنده کردن خاک³ رویانیدن سبزه‌ها و بعث
مردگان.

باب ز فصل ل

زال بدفعل⁴ اشارت به دنیا.
زال سر سفید سیه‌دل⁵ دنیا و پیری که مهر و
شفقت در دل ندارد و نامهربان بود.
زلفِ دل⁶ از گرمی دل و سوزِ دل و مثله.
زنگین گل⁷ هردو کافِ فارسی، اشارت به کتاب

اهتمام در زهد داشته باشد؛ فرهنگ فارسی /2

به معانی خوب.

باب ز و فصل م

زبان قلم¹ تراشگاه آن.

زحل رنگم² کاف فارسی:

سیاه رنگم و ز باغ توام ای

زر بوم³ زر خالص که از کوهستان آرند⁴.

زیرنشین عالم⁵ امیر و بادشاه.

باب ز و فصل ن

زاجد حرف پایان⁶ حرف غین.

زاغ پرشکن⁷ زلف پُریچ و پُرخم و خم در خم.

زاغ کمان⁸ فرتوشه کمان.

زال مداین⁹ آن زال که خانه او درون خانه

نوشیروان بود، و¹⁰ او بردست نوشیروان

نفروخت و آن زال ماده‌گاوِ دربارِ عالم

1. مدار 2/

نوشیروان شده، می‌گذشت، کسی مانع و زاجر
نمی‌شد.
زانونشین¹ مطیع و مأمور.
زبان‌بریدن² عطا دادن، و مدّعی را ساکت
گردانیدن به‌حجت³ و ایراد.
زبان‌دادن⁴ فریب دادن.
زبان‌دان⁵ فصیح یعنی صاحب قیل و قال، و آنکه
همه زبانها بداند و شاگرد.
زبان درکشیدن ساکت ماندن.
زبرکردن و ازبرکردن⁶ هردو یادکردن و ضبط
کردن.
زبون چهار زبانی مکن⁷ گرفتار بار زبانی

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

2. برهان /2

مکن، و گرفتار چهار عناصر مکن.
زخم بریان¹ دم پختی مخصوص است.
زرد دندان² چوب پاره‌های زرچوب و آن در مزه
تلخ دارد به اندکی عطریه.
زردمار کم زبان³ عبارت از قلم.
زرده کامران⁴ آفتاب و روز.
زرین نمکدان⁵ هلال.
زعرض دورکن⁶ بمیران.
زلف پیچان موی که بر عارض خوبان حلقه‌وار
نماید.
زلف زمین⁷ شب، و آن ذره که در ذات هر آدمی
مرکب است، و بلیه ارض.
زمزم افشان⁸ و⁹ زمزم آتشفشان آفتاب است و

عناصر مکن؛ آنند 3/

اشکریزان .

زگرد ناوک من¹ کافِ اوّل فارسي مفتوح، از دودِ آهن من .

زنارالمسلمین² زناج روده غیرچرب که قیمه پُرکرده در روغن بریان کنند .

زنجیرِ آسمان³ چنین گویند که در زمان پیشین چون میان دو کس خصومت واقع می‌شد زنجیر از آسمان فرود آویخته شدی تا آن زمان دو متخاصم دستِ کسی که به زنجیر می‌رسیدی، او بر حقّ بودی، و آن را که نرسیدی باطل بودی، و بعضی گویند زنجیرگاه نوشیروان بود .

زنج زدن⁴ بسیارگویی کردن و بیهوده گفتن .

زندان با مسجون⁵ ماهی با یونس علیه السلام .

زندخوان⁶ عندلیب، و جهودی که زند بخواند .

زن دودافگن¹ شبِ تاریک، و زنِ ساحره .

1. مدار 2 /

زن سیرتان² مفعولان و نامردان.
زنوتا کهن³ جوان تا پیر، از قدیم تا جدید.
زورق زرین⁴ ماه نو و قمر و آفتاب را گویند.
زورق سیمین⁵ ماه.
زهرة رُخان⁶ خوب رُخان و سپیدرویان و پوستان.
زهرة من⁷ بهضم، طبع من، و⁸ بهفتح مجال و
قوت و قدرت من.
زین کوچه باستان اشارت به دنیا.
زیورکشان⁹ زیورپوشنده، و آنان که زیور
تسلیم شأن¹⁰ باشد.

باب ز و فصل و

1. جهانگیری /3

زال سپیدابرو¹ دنیا، و پدر رستم که او را
دستان گفتندی.
زان هفت به‌خانه ابرو² از آن سیاراتِ سبعة در
بُرج میزان.
زبانِ گاو³ نام گیاهی که لسان‌الثور خوانند،
و برگ او پهن و درست باشد به‌زبانِ گاو
ماند.
زهرة گاو⁴ کافِ فارسی، مهرة زرد چون زردی
بیضة، و آن در میان زهرة گاو و برون آید،
چون بشکافندش در زمانی در دهان بدارند
بعده محکم گردد، گاوبُز نیز گویند.

1. ت: این اصطلاح ندارد؛ جهانگیری 3/

باب ز و فصل ه

زالِ کوفه¹ آن زال که چشمه طوفانِ اوّل از
تنور او بیرون آمده بود.
زال موسیه² چنگ، و دنیا.
زانو کنم رسدگه³ در مراقبه شوم و اندوهگین⁴
و غمزده بنشینم.
زاهد کوه⁵ اشارت به آفتاب، و⁶ زاهدی که در
کنج کوه جاگرفته باشد.
زرده فواره⁷ آفتاب.
زرّین ترنج فلکه⁸ فای مضموم، آفتاب.
زرّین کاسه¹ اشارت به آفتاب.

1. جعفري

زَرین هزاران نرگسه² ستارگان مثل³ نرگس.
زمین جسته⁴ جیم مفتوح، زمین زراعت رانده.
زمین خسته⁵ خای مفتوح، زمین زراعت رانده.
زمین زاده⁶ مراد از حضرت محمد مصطفی
علیه السلام، و آنچه به روی زمین پیدا آید،
خواجه⁷ نظامی فرماید:
زمین زاده بر زمین و زمان را
زنبورخانه⁹ خانه زنبوران شهد و غیر آن.
زیر تیشه¹⁰ هردو یای فارسی، سخره.

1. جهانگیری /3

باب ز و فصل ي

زاغ و باز و تذرو و طوطي زاغ عبارت از رنگ
و باز سپاري بریده و تذرو چونه و طوطي
برگ تنبول، ابیات:

زاغ و باز و دوش دیدم به مجلس

برگرفتم به یک کشف زان هر چهار

زبان طوطي¹ نام گیاهی است.

زر جعفري² زر خالص و عیار که به جعفر بدو

نسبت کنند و³ گویند جعفر علم اکسیر

دانستی.

زرده مهی⁴ زر خالص کامل عیار.

زر رکنی⁵ نوعی از زر خالص که خالص که به رکن

منسوب است.

زر شش سري⁶ زر خالص کامل عیار، و شش سري از

1. سرمه

آن گویند که در خراسان بتی با شش‌سر از زر
خالص ساخته بود، می‌پرستیدند، اهل اسلام او
را شکسته تنهایی زر بسته سکه زدند، از آن
سب زر شش‌سری گویند.

زرِ مصري¹ زرِ خالص.

زرِ مغربی² زرِ خالص.

زرِ رومی³ آفتاب.

زشتی و نکویی⁴ نیکی و بدی، شادی و غم و رنج
و راحت.

زلفِ شبِ پیمایِ بایِ دوّمِ فارسی، شبِ بیدار و
دردمند و عاشقِ مهجور و⁵ فراق‌زده.

زمام‌کشِ ترکی⁶ مریخ و⁷ آن ستاره‌ای است.

زمینِ پیمای⁸ بایِ دوّمِ فارسی، مسافر و سیّاح.

زنانِ شوی¹ مباشرت و انعقادِ نکاح.

1. مدار 2/

زنبور گيلي كافِ فارسي، زنبورِ سياه در گيلان،
رنبوران سخت زهدار باشد.
زنجيري² ديوانه و آنکه او را به زنجير بسته
بودند.
زيتوني³ از آن زيتون، و سبز وام.

1. آنند /3

باب الزاء فارسي مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب ژ (زاي فارسي) و فصل خ

ژخ¹ زاي فارسي مفتوح، گوشت پاره که بر تن مردم همچو دانه برآید، عربي ثؤلول خوانند، هندوي «منا» گویند و به کسر زا آوازِ جرس و آوازِ حزين و بانگ.

باب ژ (زاي فارسي) و فصل د

ژرد² زاي فارسي مفتوح، بسيار خوردن.
ژغند³ به ففتحين، بانگ تند و برجستن است.

1. جعفري

ژند¹ با زاي فارسي، چيزي عظيم و منكر، و پيل مست را ازين² جهت ژند پيل گویند، و ژند پاره كهنه چنانچه ژندپوش يعني كهنه‌پوش و خرقيه‌پوش.

باب ژ (زاي فارسي) و فصل ر

ژغار³ بهفتح، نعره و فریاد، و بهزاي فارسي بانگ سهمناك، بهضم⁴ نیز. ژكور⁵ زاي فارسي مفتوح، زفت يعني بخيل و

مهيّب كه دوان كنند و آن را هزا گویند بهمعني بانگ يوز؛ وفايي

بیچیده و دزد، به زای عربی نیز.
ژواغار¹ نام مغي بود².

باب ژ (زای فارسی) و فصل ژ (زای فارسی)

ژاژ³ هرسبزه که بی‌مزه و بی‌تخم باشد، و
بیهوده و زاوله، و آنکه عرب علك خوانند و
آن صمغ سرو است.

1. برهان /2

باب ژ (زاي فارسي) و فصل ف

ژرف¹ زاي فارسي وزن برف، قعر و عميق و غور،
بن چاه و بن حوض و بن حوض لب آب و مغاكي
که دور اندر بود، و معني باريک و عجيب
آورده² باشند.

باب ژ (زاي فارسي) و فصل ک

ژيک³ زاي فارسي مکسور، قطرة باران.

باب ژ (زاي فارسي) و فصل ل

ژغل⁴ بهفتحتين⁵، گردل.
ژنپل⁶ زا و با هردو فارسي، آلت جنگ و آن
مربع است باد و بازو که دو کس يکي درپيش
و يکي درپس بگيرد و بدان گل تر و سرگين و

1. لغت شاهنامه

خاک و امثالِ آن را بکشند، و در هند
خشتپژان دارند و آن را در زبانِ عربی منقل
خوانند، و گلیمی و مُشک از دو سرچوب درو
بسته و بدان گِل و خاک کشند، و¹ مردی دراز
بالا که کودکان با او خندند، و² آن زبیر
است.

ژول³ زا و واو هردو فارسی، شکنج و ناهمواری
نیز.

باب ژ (زای فارسی) و فصل ن

ژاژیدن⁴ هردو زای فارسی، ژاژ خاییدن و
بیهوده گفتن⁵.

ژکان⁶ بهضم، آنکه از خود رمیده باشد،
شتابان، و قیل زکان کسی بود در خود همه

1. ر: «و مردی... او خندند» ندارد.

2. ت: «و آن را زبیر است» ندارد.

3. مدار 2/

رمد، و آن زاك¹ سیاه که از آن سیاهی نیز
سازند.

ژوپین² واو و³ با هردو فارسی، نیزه که عربی
شَلّ خوانند، اهل هند «سپلره» گویند.

ژیان⁴ زای فارسی مکسور، خشم آلوده از شیر و
مار و پیل و امثال آن، هرچه بود از درنده
بهایم، بعضی گویند که استعمال این لفظ جز
وصف⁵ شیر نیامده است.

باب ژ (زای فارسی) و فصل ه

ژاله⁶ تگرگ که سنگباران نیز گویند، و مُشک¹

1. ر: راکه.

2. آنند 3/

باد دمیده که در وقت آشناکردن در آب بر
خود گیرند، آن را شناهی² گویند.
ژکاره³ به ضمّ، ستیهنده و لجوج و گران، و
بعضی فرهنگیان به زای فارسی مفتوح گویند.
ژنده⁴ زای فارسی مفتوح، کهنه⁵ گشته و ستبر،
و چیزی است پوشش درویشان خرّقه و گلیم
کهنه و امثالهم، و⁶ پیل و شیر مست و مهیب
شیر، و شاید که پیل را ژنده گویند یعنی

بگذرند و آن را جاله نیز گویند؛ فرهنگ فارسی
/2

کهنه پیل غالباً مثل کهنه و مست و بزرگ
می‌باشد، کذا¹ فی الفاروقی.
ژولیده² بهضمّ زا و واو هردو فارسی، یکدیگر
آمیخته و گردآلوده و برهم شده.

باب ژ (زای فارسی) و فصل ی

ژی³ زای فارسی مفتوح، آبگیر و آبادانی،
عربی آن را غدیر خوانند.
ژاژخای⁴ بیهوده‌گویی و لایعنی کلام‌کننده و
بی‌فایده.

1. ت، ل: «کذا فی الفاروقی» ندارد.

2. ت: این واژه ندارد؛ آنند 3/

باب السّين مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب س و فصل الف

سا¹ خراج و گزیده، و ساینده و امر به ساي، و
سوده، و به معنی اسا مانند.

ساترا² ترکی است.

سارا³ خالص، چنانچه گویند عنبر سارا عنبر

1. شرفنامه 2/

مُشک و خالص و سیاه و غیرسیاه و سپید، و
نام مردم نوح علیه السّلام، و هرچه خالص
بود، بیت:

کنم زنده آیین بسی مُشک سارا
سبا² سین و با به فتح، نام شهری است که ملکه
او بلقیس حرم سلیمان علیه السّلام در آن شهر
ملکه بود، و³ قیل نام شهری از شهرهای
لوطیان که حنّف شده بود.
سپیدبا⁴ با و یا هردو فارسی و بای آخر

(شاهنامه فردوسی)

فرهنگ فارسی: ساره بنتِ هاوان بن باخور یکی از دو
زن ابراهیم^۵ و مادر اسحاق^۶ بوده، عمر او را از
صد سال متجاوز نوشته‌اند، و چون وی درگذشت دز
مغاره مکفیله که حضرت ابراهیم^۷ برای مدفن خود
خریده بود، مدفون گردید.

1. ت: این بیت ندارد.

2. فرهنگ فارسی /5

تازي، معروف، و شوربای برنج.

ستا¹ به کسر، ستایش و ستاینده، و نام پرده سرود، و ستاره، و آفرین و حمد و بستای به معنی امر ستاینده و رُباب سه تاره، و نیز بازی سَوَم از بازی های نرد، و آن جمله هفتانند: فاد و زیاد، و ستا و هزاران و خانه گیر و طویل و منصوبه.

سجا² سین مهمله مکسور، عنوان نامه و ریسمان که بر نامه پیچند.

سرا³ به فتح و رای مهمله، خانه مختصر از

سپیدبا شوربای برنج، هندش «پیچ» خوانند (پیچ)؛
شرفنامه 2/

سرای است چنانچه سرای این جهان دنیا و
سرای آن جهان عقبی، و خانه سپنجی، و به کسر
سین سراینده، گویند و بسُرا.
سُرنا¹ سین مضموم و رای ساکن، شهنایی و نایی
است خورد که بنوازندش.
سروا² به فتح، حدیث.
سزا³ به فتح، موافق و پاداش نیکی و بدی،
لایق.
سزکا⁴ شمارا، ترکی است.

1. آنند /3

سقمونیا¹ به فتح، صمغ درختی است که آن را
زقوم گویند، و² در ضمیر به ضم سین نیز، و
قیل جمالکوته و گیاهی است ترش و پرشرمهل
صغرا.

سکبا³ به کسر، سرکه، ابا یعنی نانخورشی که
برای ملوک و سلاطین از سرکه و میوه خشک و
نبات و گوشت بپزند، بیت⁴:
اگر سکبا خورم در مذاقم خوش بود

شما را است.

1. شرفنامه /2

سکوبا¹ به فتح، نام مردی صاحب دیر و او ترسا بود، و² سکوبا نام دیری است از آن رومیان و نام مردی که این دیر برآورده اوست.
سمانا³ به فتح، یعنی ولج، هندوی «لاوه»⁴ گویند.
سمیرا⁵ سین مفتوح و میم مکسور، آلتِ گِرا⁶ یعنی آلتِ حجام، و نام موضعی به راهِ مکه است که⁷ آن را مغیلان بسیاراند.

1. برهان 2/

سنا¹ به فتح تازی، روشنی، و فارسی چوبی است که از آن مسواک سازند، و او را به مگه و حرم نسبت کنند، سنای مگی و سنای حرمی گویند، و سنا سپیدپوست، و سگی آبی که سیاه باشد، و² مسجد و شریف و پرتو و بلندی.

سودا³ اندیشه و سیاهی و خیال و خلل دماغ و دیوانگی و خشم و زحمتی است که در سر پیدا می‌شود و طالب⁴ و یبوست دماغ.

سوفرا⁵ نام وزیر قباد که بادشاه مداین بود، و او پدر بزرجمهر حکیم بود.

سها⁶ به ضمّ، ستاره‌ای است میانکی بنات النعش

1. مدار 2/

کبزي، در غایت باريکي و خوردي، سهي ياي
آخر نیز خوانند، بيت:
آنکه سُها را هست بهمقدار
دهن² را بدان تشبيه کنند.
سهلا³ در آساني باد و در آساني آمده.
سيا⁴ بهکسر، مختصر از سياه و سيه نیز.
سينا⁵ بهکسر، سوراخکننده، و نام آن کوه که
موسي عليه السلام بر آن تکلم با حضرت صمدیت
جل و علا کرد، و نام پدر بوعلی حکیم.

آن متصل است با ستاره دؤم از سه ستاره بنات؛
لغتنامه: ستاره اي است ريز و بسيار خفيف در
بناتالنعش کبزي؛ مدار 2/

باب س و فصل ب

سپنجا¹ به کسر² و بای فارسی، ولایتی که کاموس ضابط آن به مدد افراسیاب او را به یاری پیران به جنگ طوس سرلشکر کیخسرو فرستاد، رستمش به کمند گرفته و خورش بریخت.

سداب³ به فتح سین و دال، گیاهی است مثل⁴ پودنه که دایگان عورات حامله را از بهر اسقاط حمل دهند و نیز آش کرده بر بالای نانخورش پاشند⁵، برگهای او از باد بجنبد⁶ بجنبد⁶ از خوردگی و سطبری، به ضمّ نیز.

1. شرفنامه /2

سراب¹ به فتح، زمین شورستان سفید که از دور
آب نماید، کناره آب چنانچه خواجه حافظ
فرماید:

دور است سر آب ازین²

تا غول بیابان

سرپ³ به ضمّتین و بای فارسی، آنکه عربی آنک
گویند، هندوی «سیسا» خوانند، و رای ساکن
نیز.

سرخاب⁴ به ضمّ، نام پرنده ای است مشهور¹، و

1. قرآن کریم

کوهي است به تبريز، و شراب، و نام فرازي
است بلند به تبريز، و نام پهلواني که سُرخه
نيز گفتندي، ترکي است، خواجه² سلمان
گويد:

ز آب³ سُرخ مي افتاده

چه جاي زال که رستم

سرداب⁵ به فتح، خانه مخصوص براي سروي آب
راست کنند و آب سرد، و خانه تابستاني.

مانورک نیز گویند، به تازیش ابوالملیح وشواز و
قبره نامند، و هند چکوا خوانند، و نام مزار گاهی
است به تبریز؛ برهان 2/

سرکوب¹ واو فارسي، منازع زيردست، و² نوعي
از آلتِ جنگ، حصار.
سلب³ به‌فحتين، پوشش، و به‌سکون لام نفس
ربودن.

سنب⁴ به‌ضمّ، سُم اسپ، و سوراخ‌کننده و
سوراخ‌کن، آنچه بدان سوراخ کنند، سنبه
نيز.

سنباب⁵ به‌کسر، نوعي از پوستين‌هايي که ملوک و

1. بهار 2/

اکابر و صدور پوشند، و نام ولایتی.
سطلاب¹ به‌ضمّتین، همان اسطلاب که مسطور شد.
سهراب² نام پسر رستم که رستمش به‌نادانی در

از پوست آن پوستین سازند و آن را از ترکستان
آورند (به از گُبری/Squirrel)؛ شرفنامه 3/

میدان بکشت، آخرالامر چون دانست پسر است
نادم و¹ پریشان و محزون شد سود نکرد،
چنانچه بزرگی فرماید. بیت:
وقت² هرکار نگهدار

نوشارو که پس از مرگ
سیب³ یای فارسی، سرگشته، و نام میوه‌ای است

با رستم ملاقات شد، به‌علامتی که از مادر شنیده بود
پدر را شناخته و از رستم نام پرسیده، و از مهره
نشان که پدر به‌مادر داده بود رستم او را شناخته،
ولی دیر گشته بود و سهراب به‌سرای فانی رُخ نهاد؛
لغت شاهنامه

مشهور که تازی¹ تَفّاح خوانند.
سیماب² به کسر، چیزی است کانی که عربی زیبق
و هندوی «پارا» خوانند، و به معنی خیره و
سیم آب، آب از آن نقره کنند.

باب س و فصل ت

ساخت³ اسم ساختن، و دوال رکاب و دوالهای
زین که هر دو طرف آویزان بودند.
سبات⁴ به ضمّ، گران خواب.
سبست¹ به کسرتین، سبزه که تنه ندارد مثل

1. ت: در ملک بالا عرب تَفّاح.

2. شرفنامه /2

خوید چاروا خورد، به تازی رطب خوانند،
به فتح با نیز.
سبیل² موی لب.
سپست³ به کسرتین و بای فارسی، پلید و گنده
بوی و گند، و قیل خوشبوی.
ستوت به فتح تین⁴، زیره که⁵ خوشبوی است که
پوست ندارد.
سخت⁶ به ضم وزن کرد، و سختن وزن کردن.
سربست⁷ وزن بردست، مشکلی که حل آن ممکن

1. شرفنامه 2/

نبود، و سخن پوشیده، و به معنی سراب است.
سرشت¹ به کسرتین، مایه طبع و آفرینش و خلقت،
و مایه سرشتن.
سرگذشت² کاف فارسی مضموم، ماجرا و افسانه.
سرنیشت³ حکم ازلی و نقش پیشانی.
سطقسات⁴ به ضمتین، رومیان طبایع اربعه را
گویند، و⁵ نیز اسطقسات گویند.
سعت⁶ نوعی از غله، و⁷ نام کوهی در یمن
است.

مشکلی که حلّ نتوان کرد نیز؛ آند /3

سفت¹ به کسر، کتف، دوش و شکل و مانند، و
به فتح، بسیار شراب خوردن که تشنگی بشکند.
سقرات² به فتح تین همان سقلات، و قاف مکسور
است.

سقلات³ جامه پشمینه گرانبها که سقلاط نیز
گویند.

سلاط⁴ نام نواگري⁵ و مطربي⁶.

1. جعفري

سَلت¹ چوبی که پوست ندارد.
سلاجت² نام دارویی است.
سموت³ سین مفتوح و میم مضموم، فتراکِ زین.
سنگ پِشت⁴ کاف و یا هردو فارسی، جانورِ آبی
که در مذهب شافعی آن را می‌خورند، عرب کشف

1. شمس‌اللغات: ستردن و پاک کردن کاسه به انگشت و سر
تراشیدن و بریدن و انداختن انگشتها و استخوان‌ها،
و بهضم چوب برهنه یعنی بی‌پوست؛ مدار 2/

خوانند و هندوي «کچھوا» گویند.
سوت¹ شیر، ترکی است.
سوغات² راه آورد که عربی عراضه خوانند.
سومنات³ واو فارسی، بُتخانه ای است در زمین
گجرات که سلطان محمود غازی انارا برهانه
خراب کرده، و نام دیوی.
سویست⁴ به فتح⁵، ناکامی و ناآگاهی که تازی
غفلت خوانند.
سیست⁶ برجست.
سین دخت⁷ سین مکسور و دال مضموم، زن مهربان

1. مدار 2/

والي كابل كه مادر و دايه و جدُّ مادرِ رستم
بود.

باب س و فصل ج

ساج¹ مادهٔ مرغ كنجد خوارك كه هندوي «تليِر»
گويند، و نامِ درختي كه هندش «ساگون» گویند
و درختِ سال²، ساج به معني تابه، تركي است.

رودابه جدُّ مادريِن رستم بود؛ لغتِ شاهنامه

سارج¹ شارک که آواز او² را به چهار تاره نسبت کنند، و چهار تاره مزاميري است. سارنج³ مرغکي است ضعيف و کوچک، با راي مهمله نیز⁴. ساغرج⁵ نام شهري. سافنج⁶ اندیشه، ترکی است، شاقنج با شین⁷ معجمه و به جای فا، قاف نیز گویند.

1. آنند /3

سپنج¹ به کسر و دوّم باي فارسي مفتوح، چيزي
عاريت گویند، و سپنجي عاريتي، به معني
پانزده به حساب جمل و جفره، و به معني² چه
جيم سه و ها پنج.
سحج³ تنگي نفس⁴، و به کسرتين و جيم و قيل
به کسر سين، و هردو متصل به غير نون سحج

1. لغت شاهنامه

نیز گویند.

سرای سرنج¹ بای فارسی، خانه عاریتی و دنیا²

نیز، لکاتبه بیت:

چه کشی رنج از آن بر امیدش مباش و

سرنج³ به‌فحتین، اسپ بدست و به‌تازی زین

اسپ، زین ترکی است.

سرنج⁴ به‌فحتین، طاس رویین که دوتا باشد،

یکی را به‌دیگری زنند و بر او از آن سرو

گویند⁵، هندوی⁶ «تال» گویند.

سرنج⁷ اول¹ مفتوح و فای ساکن وزن² خرنج³،

1. مدار /2

خربزه⁴ نارسیده و خورد که بشکنند و بدان
شراب خورند و سیلی⁵، و بهجیم فارسی مفتوح
نیز.

سکنج⁶ بهفتح یکم و ضمّ دوّم، گنده دهن.
سَنج⁷ وزنِ کنج و بهمعنی امر بسنج وزنِ کن، و

نارسیده بود و بهماوراءالنّهر او را بشکنندش و
میانش تهی کنند و بدو شراب خورند؛ سراج 2/

سنجنده وزن کننده، و کاسه نوبت که از رویین بود، و چاشنی و سخاره و زُخساره و صدف که برسر بُتخانه زنند، و آنکه هندوي «جهال» گویند، و نیز به زبان ترکی موي، و به ضمّ سین سُرینِ مردم و غیرِ آن، و سنج نام کوهي است در¹ یمن که جمع کردن و طاس دوتا که زندهش و بدان بسُرایند، هندوي «تال».

سونج² به فتح تین، شادي، ترکی است.

سیج³ به کسر و جِم فارسي، موي و به فتح نیز⁴، و ترکی است.

باب س و فصل چ (جیم فارسي)

سر آغوج⁵ در ضمیر گویند جیم فارسي، پاره

1. ر: «در یمن» ندارد.

2. سنگلاخ

جامه که زنان زیر دامني افکنند تا وقايه باشد، وي را از چربش و ريم به‌بوي و سرپوش نیز گویند.

سراغچ¹ جيم فارسي، همان سرآغوش.
سمج² به‌ضمّ و جيم فارسي، نقب³ و حفره زده به‌زیر زمین آگنده و چوب خانه کرده، و به‌جيم عربي و سين⁴ مفتوح، ناخوش و ناشيرين.

باب س و فصل خ

ساذخ⁵ نام دارويي.

سبساخ زرد.

ستيخ⁶ به‌کسر و ياي فارسي، چيزي است استاده

هندش کونجی نامند؛ برهان 2/

چون ستون و قد و قامتِ مردم و راست قد و
مانندِ آن.

¹سُخ به ضمّ خوش، و سخ مثله.

²سرشاخ به اضافه و غیر اضافه، چوبها که بدان
بام خانه بپوشند و سرهایشان برون عمارت
بود و سر از آن شاخ، سرفرع.

³سلخ آن توقي بالا خود مع التغير في معناه او

راستِ قد و مانندِ آن؛ سراج 2/

لفظه .

سنگلاخ¹ کافِ فارسي موقوف، زمين سنگستان .
سويخ² نام شهر است.

باب س و فصل د

سابور و سابود³ هردو، خرمن ماه و مهر که
عربي هاله خوانند، و آن رسن که بازيگران

مي آيد لهذا روز مذکور به اين اسم مسمي گشت، و آخر
شدن ماه؛ فرهنگ فارسي /2

در پای آویزند.

ساد¹ ساده.

سارد² به‌فتح، کهنه.

سبد³ به‌فحتین، آوندی که از شاخ‌های بید و

کژونی⁴ سازند، و نام کوهی.

سپرد⁵ به‌ضمّتین و بای فارسی، تحمّل و

گوشه‌نشینی و راه سلوک و فروتنی، و به‌فتح

بای فارسی نیز سپرد به‌سین مضموم و بای

فارسی و رای مهمله هردو مفتوح، پایمال

کند و به‌پای مالد.

سپند⁶ دانه‌ای است که به‌جهت دفع چشم زخم

1. لغت شاهنامه

بسوزند، و نام کوهی است، و سه پند سه
نصیحت، بیت:

می‌نوش و بی‌ریا شو

جانم سپند آنکه مرا

سپهید¹ سین مکسور و مضموم و بای فارسی
مفتوح، سپهسالار و سرلشکر.

حصاری بوده محکم که رعد غمّاز و گروهی دزدان در آن
رهزنی می‌کردند، و بعد از فوتِ گرشاسپ نریمان
به‌تسخیر آن کوه و قلعه رفته و به‌شکل گلوله توپي
که بر بالای کوه داشتند و بر او انداختند، در پای
کوه کشته شد و چون نوبت جهان پهلوانی به‌رستم
رسیده بود کاروانی آراسته و چون در آن حصار نمک
بهم نمی‌رسید بارهای نمک را بهانه کرده درون حصار
راهش دادند، شب هنگام با همراهان بیرون آمده
حصار را بگیرفت و حصاریان را بکشت و شهر سپند را
بنیاد برافگند، این قصّه به‌نام دژسفید مشهور است
لیکن سهو کرده است آن واژه سپند است نه سپید؛
برهان /2

سپید¹ ضدّ سیاه، و نام دیوی که رستم به‌مازندان او را کشته، و نیز نام دژی از توران زمین سهراب ابن رستم فتح کرد و هجیر بن گودرز² را زنده دستگیر ساخته، و نام رودی. به‌فتح‌سازی است رباب شکل، و نام حصاری است در ایران زمین.

ستاد³ به‌کسر، ضدّ⁴ نشست⁵، استاده شد و ستد و

1. قلعه‌ای است؛ آنند /3

ستده باد.

ستاوند¹ به کسر، صفة بلند.

ستود² به فتحین، ستایش و درود³ ماضي.

سجاوند⁴ به کسر، نام شهري است.

سجد⁵ به فتحین، سرماي سخت تا کسي را سرما

زند گویند، سجیده شده است و بسجید و

گویند روزي سجاید یعنی نیک سرد می شود، و

به شین معجمه نیز.

1. لغت شاهنامه

سد¹ به فتح، عدد معروف که به غلط صد می‌نویسند
مصطلح²، و به تشدید دال.
سرای جاوید³ یای دوّم فارسی، اشارت⁴ به عقبی،
آن⁵ جهان.
سُرخ‌بید⁶ سین مضموم و یای فارسی، نوعی از
هفده بید که⁷ آن درختی است.
سرد⁸ وزن⁹ فرد ضدّ گرم، ورزه و به معنی بد ضدّ
ضدّ نیک، سرد شد مرد خجل شد، و سرد به معنی
سست و حیز¹⁰ نیز.
سِرند¹¹ به کسرتین، گیاهی است که همواره در آب

-
1. معنی که در متن تحفه آمده در هیچیک فرهنگ که تحت
نظر مصحح این فرهنگ هست، دریافت نشد.
 2. ت، ل: «مصطلح» ندارد.
 3. برهان /2

روید و آشناگر را به پای درآویزد و نیک
دراز بود و آن را هندوی «سوال» گویند، و
آن رسن که بازیگران آن را به پای افکنند،
به‌فحتین نیز و قیل به‌فتح را نیز، سرید
به‌یای حطّی نیز گویند، و¹ در نوادر به‌فتح
را مرقوم است.

سرواد² سین مفتوح، حدیث شعر و نظم به‌زبان
عجم و اسدی به‌ذال معجمه گویند، و سرود.
سرود³ به‌ضمّ سین و رای مهمله، سرایند و گفت و
گفتن و آوازکردن، و او فارسی نیز.
سعد⁴ به‌فتح، نام عاشق اسما، و نیکبخت، مشکک

عشقه، و ریسمانی که یک سرش حلقه داشته باشد و در
خاک پنهان کنند تا چیزی پا در آن گذارد و گفتار
شود، و رسنی که در بازیها کسی را به آن آویزند
نیز؛ شرفنامه 2/

و آن بیخ گیاهی است خوشبوی، هندوی «موته»
گویند.

سعود¹ به ضمتین، منزل و ستارگان سعد.

السغاد به کسر، نزوا الذکر علی الانثی.

سغد² به ضم سین و غین معجمه ساکن، نام ولایتی

منازل قمر و آن دو ستاره است بر هردو سرون جدی و
یک ستاره دیگر است نزد آن هردو ستاره ای که آن را
شاة سعد گویند به معنی گوسپند او که این سعد گویا
آن گوسپند را ذبح می‌کنند، به همین جهت آن را سعد
ذابح گویند، و نام پادشاهی، و نام موضعی نزدیک
مدینه، و کوهی است به مجاز، و شهری است که در آن
زره‌ها ساخته شود و گویند که قبیله ای است؛ مدار

/2

است که آن را بهشت دنیا گویند، و نام
نوايي.

سفرود¹ به فتح، سنگخوارک که ² آن مرغی است.
سمند³ به فتح تین، اسپ که رنگ او به سیاهی و
زردی زند، و گویند آنکه موی او زردی زند
و فش و دم او سیاه باشد.
سنجد⁴ سین و جیم هردو مکسور، میوه ای است که
به تازی عَنَاب خوانندش، طریقه کنار به غایت

آن جمع شود؛ برهان 2/

سرد دارد و گرد و سُرخ و خورد باشد، و
انگشت عروس را بدان تشبیه دهند، سنجد
جیلان و سنجد سیلان¹ نیز گویند.
سند² به کسر به وزن رند، حرامزاده که از کوی
بردارند، و نام لب آبی است که به سرحد
مُلتنان روان است.
سواد³ به ضمّ، صد بیاض، و اقلیمی است ده هزار

1. ر: «سلیان» ندارد.

2. فرهنگ فارسی /2

فرسنگ و سفت آن و گرد برگرد شهر.
سود¹ به‌ضم، نفع، و ماضی سودن و مساس و
آلودن عطر و مثله، و آن کردن عطر و گیاهی
و ماضی آن.
سوسپند² سینِ دوّم موقوف، شتر گیاه.
سهد³ حاجت.
سیاؤش آباد⁴ نام شهری است که آبادان کرده
سیاؤش بن کیکاؤس است.

روستاهای عراق و ضیاع‌هایی که در عهدِ عمر بن خطاب
به‌دست آمد؛ شرفنامه 2/

سیلاب کند¹ به فتح، آ بگیر، و آنجا که سیل
برده باشد و به زور آب کنیده بود و
ایستاده.

باب س و فصل ر

ساجور² چوبی که در گردن سگ بندند و او را
گردن بند سگ گویند.
سار³ مانند، و پرنده ای است که شارگ گویند،

1. فرهنگ فارسی /2

و جاي چيزي¹ چنانکه گویند شاخسار و چشم‌سار.
سازگار² با کافِ فارسي، لایق و موافق در کارها. عربي³ سازنده‌کار.
سازوار⁴ موافقِ مزاج و ساخته.
ساصر⁵ به‌ضمّ سین دوّم، کلک یعنی قلم و خامه و کلکی که از آن خامه⁶ سازند، کفش و ریسمان و پشم، و به‌فتح سین دوّم نیز شارک.
ساطور⁷ طاي⁸ حطّی مضموم، کارد کژ⁹، گوشت بُر، بُر، و کارد¹⁰ بزرگ.

1. ر، ل: «چيزي... چشم‌سار» ندارد.
2. شرفنامه 2/

ساغر¹ غین مفتوح، آوند شراب و پیاله .
سبتر به کسر، پرده، و به فتح پوشیدن .
سبزوار² معروف و نام ولایتی است .
سبزه زار³ آنجا که سبزه ها رویند .
سبکبار⁴ به فتح تین، بی وقر و شتابکار که آن

1. سراج 2/

را به تازی عجول گویند¹.
سپار² به ضمّ و بای فارسی، آن آهن که بدان
زمین پاره کنند و گاو آهن که هندوی «پهالی»
به معنی بسپار³ و سپارنده، و به کسر سین
نیز.
سپر⁴ اول مضموم و دوّم مفتوح، سپرنده چیزی،
پایمال کننده و پایمال کن، و به ضمّتین
سپارنده و دیعت کننده، و دیعت کن و چیزی
سپردن.
سپندیار و سپندار و سفندیار و سفندار⁵ همه

1. ت: «گویند» ندارد؛ ل: خوانند.

2. ر: سپار؛ شرفنامه 2/

نام پسر گشتاسپ که رویین تن لقب داشت، و
آفتاب¹ در حوت.
سپهدار² سرلشکر و دارنده لشکر انبوه.
سپهر³ به کسر سین و بای فارسی، آسمان و لشکر
کذا⁴ فی الشرح، به ضمتین، بیداری.
ستمگار⁵ کاف فارسی، ظالم سالار، سرلشکر و
امیر کاروان و پیشرو قافله و بزرگ قوم و
سرگروه سابقه سالار سرلشکر.
ستور⁶ به ضمتین و واو فارسی، اسپ و چاروای
دیگر و گاو⁷، به کسر سین نیز.

سدير¹ به فتح، قصر قريب من الخورنق، سغرنه
سدير نيز گویند.

سر² به فتح، معروف که عربي رأس خوانند، و
هوس و مهتر قوم³، و بالاي چیزی و محنت و
منتهی، و خیال و به کسر راز و پوشیده،
به ضم کفشی که از ريسمان و پشم و موي
سازند.

سراسر و سربر⁴ هردو، از یک سر تا سر، دوّم
سر همه.

1. مدار 2/

سردار¹ به فتح، بادشاه، و خداوند مهتری و
بزرگی، و به کسر سین رازداری، دارنده سِرّ،
و به معنی امرای سربدار.
سریر² سین مفتوح، آنکه نادان کمان رستم و
عربای جاهل قوس قزح خوانند، و سریر تخت
را نیز گویند، و کرسی آن حصار که در وقت
تخت جام کیخسرو هست، سریرِ فلک بنات النعش.
سزاوار³ شایان جزای فعلی که کرده باشند از
نیک و بد.
سعتر⁴ به فتح، گیاهی است که به زلفی خوبان
ماند، به یای نسبت سعتری شاهد را گویند که

1. آنند /3

زلفِ خود را بیاراید، و نام گیاهی که مثلِ
تره و پودنه که صوفیان به جهت نفس‌کشی
خورندش، تاي سوم نیز مفتوح است، در ضمیر
گوید: ستر نام مقامی که اغلبِ خوبان درو
باشند، و دارویی است که هندوی «موجرس»
خوانند.

سغر¹ به‌فحتین، جانوری است که بر پشتِ او
تیرها باشند مثل² دول ابلق، عربی قنغد و
هندوی «سیه» گویند، سفرخانه گذاشتن است،
و به‌جای رفتن، سغر و سفر هر دو جانوری است
چون سگ میانه، خارها بر تن او رُسته و چون
تیر از کمان آن را بیندازد، و همچون تیر
بخلد، سگرگاو و ترکی است.

سغیر³ به‌فتح، پیغامبر و رسول و میانجی و
نویسنده و ایالِ اسپ.

سقسار⁴ دله، ترکی است.

سقنقور⁵ به‌فحتین، آن ماهی که برای قوتِ باه

1. شرفنامه /2

خورند.

سکار¹ به کسر، آتش افروخته، و نوعی از
طعام‌ها که آن را مالیده گویند².
سکندر³ به کسر و کاف⁴ مفتوح، نام پادشاهی
مشهور که او را ذوالقرنین گویند، و

صحراهای آسیا و اروپا و آفریقا زیست می‌کند، رنگ
پوست آن در قسمت پشت غالباً صورتی و گاهی زردرنگ
با نوارهای تیره و پوست شکمش سفید است، ریگ
ماهی، نهنگ دشتی؛ برهان 2/

بلند¹، و به‌دري² سرآمدن اسپ و غلطیدن و
بیفتادن، و در شیراز مشهور است که اسپ
هرگاه غلط خورد و سراید گویند سکندر
خورد، بیت:

از برای خضر خطت اشکم

می‌رود بر روی ما امّا

سگ جگر⁴ هردو کاف فارسی، دلاور و سختی‌کش.

سگسار⁵ کاف فارسی، سگ خصلت یعنی حریص، و
نام ولایتی است.

سگنگور⁶ هردو کاف فارسی، نوعی از انگور، و

1. ر: «بلند» ندارد.

2. ل: «به‌دري» ندارد.

3. شرفنامه 2/

آن میوه‌ای است دشتی خودروی که اندرون اولزج است، هندوی «لہسوڑہ¹» گویند، سین مفتوح است، و² در دستور سگ انگور گیاهی است که به تازی عنبالثعلب خوانند، هندوی «کڈرداکھ» گویند، و قیل نوعی انگور.

سلغر³ نام پدر سلجوق که بادشاه شیراز بود.
سما⁴ به فتح، گیاهی است که نسبت او در کشتزار باشد، و هر حیوانی که بخورد بمیرد.
سمر⁵ به فتح‌تین و میم مشدد، ماله خورد آهار، غیرتشدید نیز، سمر به فتح افسانه و حکایت گذشته.

1. ر: بسوره.

2. ر، ل: «و در دستور... نوعی انگور» ندارد.

3. فرهنگ فارسی /5

سمنار¹ به کسر، نام حکیمی که بنای خورنق کرده بود.

سمنبر² سفید وام و سفید اندام، و نام زنی، و آنکه کنارش چون گل سمن بود.

سمندر و **سمندور**³ به فتح تین و دال مضموم، هردو مرغی یا جانوری که در آتش باشد و نسوزد، و گویند موش آتشکده که از پوست او

1. شرفنامه /2

دستمال سازند چون ریمگین گردد در آتش
اندازد، ریم او بسوز و او سالم ماند و پاک
گردد، دال مفتوح نیز.
سنار¹ به فتح، زمینی که آب او تنگ بود چنانچه
به گیل نزدیک بود و کشتی را بگیرد.
سنجار² نوبت و چاشنی و وزن.
سنجر³ سین مفتوح وزن خنجر، ملکشاه بادشاه

1. جعفري

خراسان¹ ممدوح انوري و سوزني و عبدالواسع
جیلّي رحمهم ا عليهم.
سندر² بچه گويي که پدر وي معلوم نبود، و
حرامزاده.
سُنقر³ سين و قاف هردو مضموم، پرنده اي درنده
که بدان شکار کنند، و آن بر دو نوع است
سنقر⁴ و قره سنقر.
سنگبار⁵ به فتح و کاف فارسي موقوف، نام
زميني است.
سنگسار⁶ کاف فارسي موقوف، به سنگ زده که

فارسي /2

مرجّم خوانند.

سوار¹ به کسر و ضمّ، دست و رنجن، کذا في

الديوان والضمير، و به ضمّ راکب.

سور² به ضمّ، عروس و مهماني و شادي و شاد و

میزباني و ختنه و حصار گلین، تازي ريص

خوانند.

سوسمار³ اول مضموم و سؤم موقوف، خزنده اي است

که شافعي مذهب خورندش و پيه او را زنان

از بهر فربهي خورند، دو زبان دارد، عربي

1. شرفنامه 2/

ضب خوانند، هندوي «گوه» گویند.
سوفار¹ بهضم، دهانه تیر و سوراخ سوزن.
سوگوار² واو اوّل و کاف موقوف هردو فارسي،
ماتم زده و غمگین.
سیر³ بهفتح، روان شدن، و بهکسر نام گیاهی
است که بویش مکروه بود، عربي فوم خوانند
نفرالانسان علي اصله⁴ سنمارماه، بهکسر سین
و یای فارسي، که بدان وزن کنند، و شش و
نیم درم سنگ، و سیر با یای فارسي ضدّ
گرسنه، و وزني است متعین، و آن شش درم
سنگ است در زمین بالا و در بلاد هند هفتاد

1. رشیدی

و دو درم سنگ است، و در مقام مسکن کاتب
سیر صد درم در سنگ است.
سیسار¹ به کسر، جانوری است آبی که نهنگ
گویندش، و سیه سار نیز.
سیسنبر² به کسر، گلی است که او را به گوش
مانند کنند چنانکه³ امیر معزی می فرماید،
بیت:

تا که سیسنبر ندارد
سیغور⁴ به فتح، جامه ای است سیاه ابریشمین و
پوستین.

باب س و فصل ز
ساز⁵ شکل و ساختگی، و آلتی که بدان چیزی

1. مدار 2/

ب سازند، و¹ ساز مزامیري است معروف و نوای
مطربان، و استعداد سرفراز و سرافراز
هر دو، گردن‌کش و بلند سر، و با قوت و
شوکت، و² امر بساز و سازنده به معنی فاعل
و راست‌کننده.
ساکیز³ به کسر⁴ کاف، نمد.
سبز در سبز⁵ نام نوایی است و لحنی.
سپرز⁶ به ضمتین، عضوی از اعضای درونی، هندوی
«تلی» گویند.

آلت موسیقی؛ فرهنگ فارسی /2

سپوز¹ به‌ضمتین یا و واو هردو فارسی،
سپوزنده، چیزیِ خلاننده و² خلانند و بخلان:
تو برداشتی آمدی همی در سپوزی
ستیز⁴ به‌کسرتین و یای فارسی، ستیزه
به‌حذفها، و آن ستایش و جدل و عداوت و
سه‌تیز؛ بیت:
تو تیز و طبع تو هم
نگار من بگو آید به‌این

سرانداز⁵ نام جامه‌ای است ابریشمین معروف
که⁶ پوشش عروسان بود و زردوزی، و آنکه در
در میدان سرها باندازد و سراندازه و
سربانداز به‌معنی امر.

1. سرمه

سرز¹ به وزن قرض، ماله .
سرسبز² حیات³ تازه و جوان .
سکیز⁴ یای فارسی، بر جهنده به صفتی⁵ .
سگ یلدز ستاره نحس‌ترین ستارگان و حکما
طمغاج⁶ و چین آن را به شتر⁷ بختی دهن
بازکردن تشبیه کرده اند، هندوی «بهدره»
گویند .
سنز⁸ سین مضموم و نون مکسور، سیاه دانه،
هندوی «کلونجی» گویند، و حلوای⁹ آن بسیار
نفع دارد، شونیز هم گویند .

1. جعفري

سوز¹ سخن، ترکی است.
سولیز² حنا³، ترکی است.
سین⁴ مکسور، تیر که از کمان بفرستند و
نیز ضد، و بعضی به‌یای فارسی گویند، و تیر
و کمان، و پی ترکی است.

باب س و فصل س

سابوس و سبوس⁵ به‌فتح و واو فارسی، پوست غله
که هنگام آرد پختن بدرآید.
سالوس⁶ فریبنده و مزور یعنی دروغ و نام، و
بانگ دریا، و رندی، و چرب‌زبان.
ساویس⁷ واو مکسور، چیزی که درو پنبه نهند، و

1. شرفنامه 2/

و پنبه آگنده که وقتِ جنگِ بپوشند.
سپاس¹ به کسر و بای فارسی، مینت و شکر و حمد و
در استعمالِ آن²، به ضمّ سین نیز.
سپس³ به کسر و بای فارسی مفتوح، پَستر و پس
که⁴ عربی بعد خوانند.
سداس⁵ به ضمّ ششگان.
سدکیس⁶ سین مفتوح و کافِ مکسور، مانند کمان

باشند در آنجا نهند؛ جعفري

ملون در هوای بشگال¹ بر آسمان برآید،
عربی قوس خوانند، یای فارسی نیز.
سریاس² به فتح و بای فارسی، گرز عمود، و
لخت³ نیز گویندش.
سرخس⁴ به فتحین، نام ولایتی و نام شهری.
سقلیس⁵ نام شهری که آبادان کرده ذوالقرنین

1. برشگال.

2. لغت شاهنامه

است.

سندروس¹ به‌ضمّ و دال موقوف، مهري است و چوبي است که روغن کمان از وي کشند و به‌رنگ زرد بود.

سندس² سين و دال هردو مضموم، ديبياي ثنک.
سوس³ به‌ضمّ، نام دارويي که هندوي «مليّهي⁴» گویند، و نام جانور آبي که پية آن پيران

به جهت فربهی خوردن بیشتر زنان خورند.
سوکلس¹ کباب، ترکی است.
سویس² به فتح، ناآگاهی که عربی غفلت خوانند،
واو مکسور و آخر تا نیز سویست گویند، سین
مکسور نیز.
سئیس³ به وزن رئیس، ستور بند، آنکه اسپان را
بدارد:
ای سئیس مرکبانت
وی غلام آستانت خسرو
سیبوس⁵ به فتح، اسپغول که عربی بزرقتونا
گویند.

باب س و فصل ش

سبزپوش⁶ بای دؤم و واو هردو فارسی، زاهد⁷ و

1. ت: این واژه ندارد؛ مدار 2/

و اهل مصیبت.

سیرش¹ به کسر بای فارسی، دامنی زنان، و² در بعضی نسخه سیرش با یای حُطّی فارسی نیز.
سپه کش³ سین مکسور و مضموم و بای فارسی مفتوح، لشکرکش و صاحب لشکر و کشنده لشکر.
ستایش⁴ به کسر، دعای نیک و آفرین و ستودنی⁵.
سریاش⁶ بای فارسی، همان سرباس به سین مهمله، گرز.
سرجوش⁷ واو فارسی، شوربای که در اول جوش

شونده بلکه خود را و ماسوای حق را گم گرداننده.
1. لغتنامه: دامنی، رومال، دستمال، نقاب و حجاب؛
شرفنامه 2/

کشند، و آن را سردیگ نیز گویند.

سرزنش¹ ملامت و عتاب.

سرمش² سین و میم هردو مکسور، زردآلوی خشک.

سروش³ بهضمتین و واو فارسی، فرشته و قیل

سروش مهتر جبرئیل علیه السلام، و سروشه

بهها نیز گویند، و هفدهم روز از ماه، و

پیغامبر، و آدمی آینده و رونده بهجایی و

از جایی نیز.

سریش⁴ بهکسرتین، چیزی معروف که کمانگران و

1. آنند /3

تیرگران دارند، و آن را از چرم خام
جوشانیده بگشند.
سگالش¹ به کسر و کاف فارسی، کوشش و جهد و
اندیشه مندی.
سوکلش² کیاب، لفظ ترکی است.
سونش³ سین مضموم و نون مکسور، آهن ریزه و
جز آن، و بُراده که هندوی «لوپچن» گویند
چنانچه سیف⁴ اسفرنگ فرماید:
سونش لعل ریزد از پَرّ

مصلح کار را به آن برهم چسبانند؛ شرفنامه 2/

گر¹ بخورد از کشته

سیاؤش و سیاؤخش² هردو سین مکسور و واو مفتوح، نام پسر کیکاؤس که هم در طفولیت به‌رستم سپرده بودند تا بپرورد، بعد بلوغ باز آوردند پس سودابه زن کیکاؤس عاشق او شد، پدر او را خواست تابانش عذاب کند، سیاؤش گریخت و با افراسیاب ساخت، افراسیاب³ او را دختر خود داد، آخر الامر

1. متن: گر برد؛ آنند

هم بردستِ افراسیاب کشته شد، و¹ بر خون او گیاهی رُست که او را خونِ سیاؤشان گویند.

باب س و فصل ط

ساباط² پوشش که زیر آن راهگذر بود.
سباط³ بهضمّ، اسمِ شهر بالرومیة، و در⁴
فرهنگها با شین⁵ معجمه مندرج است.
سرط⁶ بهفتح، بهحلق فروبردن لقمه.
سقراط⁷ بهفتح، نام حکیمی است که در عهد
سکندر زاهدترین حکمای روزگار بود.
سقرلاط و سقلاط⁸ هردو سین¹ مفتوح، جامه ای است

1. ر، ل: «و بر خون... سیاؤشان گویند» ندارد.

2. مدار 2/

است پشمین قیمتی که بیشتر² در فرنگ
باشند.

سقط³ به‌فحتین، خطا از قول و فعل، و به‌معنی
سر و دست و پای گوسفند نیز⁴، و به‌معنی
افتاد و فرومانده و بیکار شده.

سماط⁵ به‌فتح، اسپي که پیش کسی به‌طریق
بارگیری کنند، و به‌کسر صف و نطع چرمین⁶.

باب س و فصل ع

سماع⁷ به‌فتح، شنیدن سرود و گوش کردن و
نهادن، و گوش سه نوع کانی، و حیوانی و
نباتی.

باب س و فصل غ

سارغ¹ زرد، ترکی است.

ساغ² هوشیار، ترکی است.

سبیغ³ بویا، ترکی است.

سپریغ⁴ به فتح سین و سکونِ بای فارسی،

خوشه‌های انگور پُربار، و سین مضموم و بای

مفتوح نیز آمده.

ستاغ⁵ به کسر، کرة اسپ شیرخوار نازین کرده،

1. آند /3

و به معنی اسپ مطلق نیز آمده، و گویند
ستاغ ماده¹ شتر شیرآور و جز آن، و سرون
را نیز ستاغ گویند.
ستغ² سودا، ترکی است.
ستیغ³ به کسرتین و یای فارسی، چیزی است راست
ایستاده به قد چون ستون و مانند آن، و
آسمان را گویند، و راست قد، و سه عدد تیغ.
سغ⁴ به فتح، پوشش چون پوشش⁵ گنبد و سقف
بی تیر، و گذاره، و سرون گاو، نیز به کسر.
سماروغ⁶ به کسر و فتح سین، رستینه که تخم

1. ر: «ماده» ندارد.

2. سنگلاخ

ندارد، از جایگاه عفن و نمناک و شوره
روید چون مزبلها و پهلوی جویها و چاهها و
دیوارها و گرمابه، سپید مانند چترمار
برآید خلق، آن را چترمار گویند، و زماروغ
نیز گویند¹.

سمغ² سین مفتوح و میم مضموم، شیرة درخت که
منجمد شود، هندوی «گوند» گویند.

سیمرغ³ نام جانوری است معروف، و در ضمیر

خایه دیس باشد و در شورستان نیز روید، گروهی دیوه
خوانندش و به آذربایگان کلاه دیوان گویندش (حالا
برای غذا درست میکنند و بسیار پسندیده مردم است،
و زراعت و کاشت میشود، خودرو بسیار کم است)؛
شرفنامه 2/

گوید: "جانوري است که هزار پیل غذای
یکروزه اوست"، و اسد گوید: "نام جانوري
در قاف، و اسم مجهول".

باب س و فصل ف

سدف¹ همان سده، آن روزي است مغان را که سده
گویند.

سرف² بهفتحتین، دردِ گلو که از سرفه بود،
بهفتح سین و رای ساکن و بهضمّ سین نیز،
عربی که آن را سعال خوانند.

سقف³ بهضمّتین، حاکم ترسایان.

باب س و فصل ق

سُجق⁴ چرب روده، ترکی است.

سَدق⁵ و آن روزي است مغان را.

1. آنند /3

سَرشَق¹ شگاف و ترقیده .

سَرْمَق² سین³ و میم هردو مفتوح وزن⁴ مردک، نام گیاهی که اطبًا بکار برند، و بهضمّ سین تعریب سَرمه که توتیا گویند، و سبزه⁵ که هندوی «بتها» گویند.

سَرْمَق⁶ سیر که عربی فوم خوانند.

سَغَاق⁷ پیاز⁸، ترکی است.

سَغَاق⁹ بهفتح، قدح بزرگ، و بهضمّ پیالَة مَی،

بهمن است، ملوک و سلاطین مرغان و جانوران صحرائی را گرفته دستهای کاه را برپای شان بسته آتش زدند و رها کرد تا در صحرا و هوا بدونند و بپرند و شعله‌های آتش در کوه و بیابان زنند، و واضع این جشن کیومرث است، را گویند؛ مدار 2/

و مَي در تصوّف سغراق برداشتن شراب اهلِ
بهشت را گویند.
سغَرچق¹ بار، ترکی است.
سَقشَق² سفال، ترکی است.
سِغَلق³ میش، ترکی است.
سَفاق⁴ شگال⁵، ترکی است.
سَفق⁶ آهو، ترکی است.
سَقراق⁷ همان سغراق، ترکی است.
سَلجوق و سَلجق⁸ هردو نام بادشاهی، ترکی است.

شرفنامه 2/

سماق¹ بهضم، نام میوه‌ای است که ترش بود، و از آن ترش می‌پزند، غایت لذیذ بود، و جنسی² است از سنگ غایت³ سخت و همواره و گزیده‌تر.

سنجق و سنجوق⁴ هردو به‌فتح، علم و کمریند.

سنق⁵ پس، ترکی است.

سرمساق و سیرماق⁶ نام گیاهی است و قیل سیر.

سیق⁷ پایاب¹ ترکی است.

سلجوق است؛ شرفنامه 2/

باب س و فصل ک

سارخک² پشه که عربي بعوضه³ خوانند.
سالوک⁴ راهزن و شنگ⁵ که عربي قطاع الطريق
خوانند، و مسافر.
سُبک⁶ به ضمتين، و به فتح سين ضدَّ گران و مردم
بي وفاء، و شتابزده و بي وقر.
سپاروک و سماروک⁷ به ضمِّ با و واو هردو
فارسي، کبوتر، به فتح نیز.
سپتاک⁸ و سپیتاک¹ با و یا هردو فارسي،

باد آن را راند.

1. ت: پایان.

2. شرفنامه /2

سپید، و به‌فتح سین نیز گویند.
ستاک² سین مکسور، شاخ نو از درخت و بُن
ریاحین روید.
سِتک³ سین مکسور و تاي مضموم، مرجان، ترکی
است.
سچک⁴ سین مضموم و جیم فارسی مفتوح، هکک که
عرب آن را فواق خوانند، و آن شیر که با
دوغ دوشند، و به‌فتح سین و به‌ضمّ جیم نیز.

گویند؛ شرفنامه /2

سرچک¹ افسانه، ترکی است.
سرشک² به کسرتین، آزاد درخت، و آن درختی که
گلهاش سفید بوند، و لطیف و کوچک به سُرخي
گراید، قطرة باریک از باران، و آب چشم و
جز آن که به چیزی رسد، گویند سرشکِ آب.
سرک³ سین مکسور و رای ساکن، سپیده و سُرخي و
نام علتی که سرخباده گویند.
سرکک⁴ وزن اندک، فندق ریسمان.

1. سنگلاخ

سَرمَاکک¹ به فتح، نام بازی است که بچگان
به یکدیگر سوار می‌شوند.
سَروَتک² به ضمتین و تاي مفتوح، شورش³، رای
ساکن و واو و تاي مفتوح نیز، و⁴ در
فرهنگنامه سَروَتک.
سَرونک و سَرموتک⁵ با نون و میم همان سَروَتک.
سک⁶ دارویی است که او را از مُشک و رامک که

1. سراج 2/

از قرص‌های خوشبوی مصنوع ترکیب کنند،
هندوی «سلارس» گویند.
سک و **سردک**¹ هردو به‌کسر، سرکه و سببا ازین
مرکب است.
سکال کک استخوان، ترکی است.
سکسک² وزن مردک، ضد رھوار و آهسته رو.
سگک³ به‌فتح کافِ اوّل فارسی، گیاهی که بار او
با جامه‌ها آویزد، اهلِ هند «چرجیّه»⁴ گویند.
سلکک⁵ به‌فتح، ناودان که بعضی موری گویند.
سماروک⁶ به‌فتح، کبوتر، واو فارسی نیز.
سماک¹ اظهر و سماک، رامح و سماک، اعزل² که

1. مدار 2/

شان را کرگسان فلک گویند.
سمک³ به‌فحتین، ماهی⁴، و به‌ضمّ میم رعنايي و
بی‌هنري.
سنکرک⁵ سین و کاف مضموم، بادریسهٔ دوک عرب
فلک خوانند، هندوي «پهرکی» گویند.
سنگرک⁶ استخوان، ترکی است.
سنگک⁷ سین و کافِ اوّل فارسي هردو مفتوح

1. مدار /2

تصغیر سنگ و ژاله که آن را تگرگ گویند،
هندوي «اولا» خوانند.
سوجک¹ به ضمّ، شیرینی، ترکی² است.
سوزاک³ نام زحمتی که به دشواری بول برون
آید.
سوسک⁴ تیهو، و آن جانوری است خرد.
سوک⁵ واو فارسی، گل سیاه و خلیش گنده.
سوکک⁶ سین مضموم و لام مفتوح، زردی کِشت.
سولک⁷ واو فارسی، همان سیک زردی کِشت.

1. مدار 2/

سونانک¹ و سوناک هردو سین مضموم، نفس بینی،
دم که طرف بینی برون آید، و بعضی سونانک
با دو نون گویند.
سه کوهک² واو فارسی، نام گیاهی.
سیامک³ به کسر، نام پسر کیکاؤس شاه که هم در
حیات پدر مُرد.
سیخک⁴ تصغیر سیخ و سیخ چوبین باریک خورد که
گوشت را بر آن سیخ کنند و بپزند و بر
تابه بریان کنند، و به سنگ بلورین آن را

زار افتد؛ مدار 2/

بشبلند تا روغنش بدرآیند، و میان آن روغن
بریان شود.

سیسک¹ بهفتح، گندم خوارک، و آن کرمی است.

سیک² بهکسر، زردی کشت.

سیلک³ کرم گندم خوارک.

سینک⁴ و **سنلک** وزن مردک، مشنگ، و آن نام

غله‌ای⁵ است که هندوی آن را «کلاوه» گویند،

بهکسر سین ژاله، و بهفتح شکل نیز گویند.

باب س و فصل گ (کاف فارسی)

سایة برگ⁶ گیاهی است چون گوسپند و شتر ازو

1. شرفنامه /2

بخورد خواب برو مستولي شود، و از برگ و
بيخ او آبي برون آيد، در آفتاب برون نهند
منعقد گردد، به تازي آن را تفاح¹ خوانند.
سپيلگ² به كسرتين و باي فارسي، آنكه نر انگشت
بر انگشت وسطي زنند، اغلب در حالت سرود
گفتن مطربان دارند، آواز بلند و باريك مرغ
كه عربي صفير خوانند.
سترگ³ به ضمتين، يعني شيره، و تند و خشناك
و بزرگ و مردِي لجوج و بزرگ جُئِه، به كافي
فارسي نيز.
سترنگ⁴ كافي فارسي وزن فرهنگ، نام درختي است

خواب آرد؛ برهان /2

که بار او به شکل آدمی باشد، وقواق نیز گویند، و هرکه او را بکند¹ بمیرد، و² در ضمیر گوید سترنگ گیاهی است که در هند باتهاخوری گویند، و مرد³ لجوج را نیز گویند. **سترنگ**⁴ پوستینی سخت لعل. **سر آهنگ**⁵ سین و های مفتوح و کاف فارسی، پیشرو لشکر، سرهنگ نیز، و سرلشکر و قاید⁶. **سردیگ**⁷ کاف فارسی، همان سرجوش یعنی شوربایی

شود و آن سگ بمیرد، و در بعضی از نسخ طب دیده شده است که به هندی لکھمنان نامند، فاما گیاه لکھمنان را این خاصیت نیست چه کننده او نمی میرد و بیخ او را مشابهت به صورت آدمی است، و در ولایت بهار و کوه های روید، و آن را آسترنگ و یبروج و مردم گیا و مردم گیاه و نیز گویند؛ برهان 2/

که در اوّل جوش کشند و آن را سردیگ نیز
گویند.

سلگگ¹ هردو کافِ فارسی، متّصل نیز گویند.
سنگ² وزنِ رنگ، کافِ فارسی، آنکه عربی حجر
گویند، و گرانی و هرچیزی و وزن و وقر و
قیمت و قدر.
سوگ³ واو و کاف هردو فارسی، مصیبت و تعزیت،
و ترک اسباب عیش و عشرت پس از مرگ
عزیزان.

باب س و فصل ل

ساده دل⁴ سلیم القلب و بی‌کدورت و نادان که
احمق خوانند.

کنند؛ آند /3

سال¹ معروف، دوازده ماه، و نام درختی است
در هند که از آن کشتی سازند، حضرت
امیر خسرو در صفت کشتی در² قران السعدین
می‌فرماید³:

ماه نوي که اصل وي یک مه نو گشت بده

سالغل بیندش، ترکی است.

سبل⁴ به‌فحتین، علتی است از آن چشم، و آن
آن است که موی فرود پلک در چشم برآید،
هندوی «پروال» گویند، و⁵ باران و خوشه، و
نام اسبی نیکو در عرب و رگ سُرخ که در چشم

1. آنند /3

پدید آید.

سپیل¹ به کسرتین و بای فارسی، همان² سپیلک که مسطور گشت، نوای مرغ که عربی صفیر خوانند.

سجل³ به کسرتین، حکم نامه و نشانی⁴ قاضی و پیاده حاکم چنانچه⁵ شیخ سعدي در بوستان فرماید، بیت:

چو قاضی به فکر نگرند ز

سجیل⁷ تعریب سنگ گل و قیل سچین در اصل بوده است، نون را با لام بدل کردند سجیل شد.

سرپل⁸ سین مفتوح و بای فارسی مضموم، نام مقامی.

1. سراج 2/

سرخیل¹ سین و خا هردو مفتوح، سرکرده و سرلشکر و صاحب خیلخانه.
سرهال² سین مکسور، ژوبین، و آن آلت.
سطل³ و سلطکل⁴ هردو با سین مفتوح، آوندي سین و برنجینه که در آن شراحي می‌پزند و طاسک که اهل هند «تهال» گویند.
سفال⁵ پشتِ باخه، و به‌ضمّ گِل ناپخته و استخوان جوز فارسي و استخوان پسته و جوز

1. شرفنامه 2/

و فندق و مانند آن نیز¹، و سفال آن
ریزهای مدور که از سفال سازند و بچگان
بازی کنند.

سفل² به کسر، فرود و³ ضدّ علو.

سقال⁴ با قاف، ریش، ترکی است.

سکال⁵ به ضمّ، تازی زبان هوا، و به فتح رنجور،
ترکی است.

سگال⁶ سین مکسور و کاف فارسی، گوینده و
اندیشه کننده، و میل و گرد، و گفتن بدسگال
یعنی بدگویی و بداندیش و بدخواه، و به معنی
امر بسگال.

سگل⁷ گیاهی است که در جامه آویزند، هندوی

1. ر، ل: «نیز و سفال... بازی کنند» ندارد.

2. مدار 2/

«چرچٲه¹» گويند.

سل² بهفتح، داغ، و بهكسر علتّي است كه مردم را ضعيف گرداند و نزار، و نيز يكي از افزار هندوان كه آن را «سيله³» گويند و زوپين كذا في الضمير، و بهضمّ، چپ، تركي است.

سلاسل⁴ آب جوش و سرد، و آب كه از آسمان گلو فرود رود، و زنجير.
سلسلالبول⁵ جگر ميزك.

1. ت: چتچره؛ ر: حنجره؛ ل: اين واژه ندارد.

2. آنند /3

سنبل¹ وزن دُنبل سین و با هردو مضموم، گیاهی خوشبوی که به خط و زلفِ خوبان تشبیه کنند، و آن خورش آهوی مُشک است، و فردوسی گوید: سنبل ریحان است، و مثل² ریحان هندوی «جهپَر» گویند و بُرجی از بُروجِ فلک و سنبله، باها نیز گویند، هندوی «کنیان» نامند.

سندل³ به وزن⁴ افضل سین⁵ و دال هردو مفتوح،

کمتر نتواند کرد، مدار 2/

کفش.

سنگل¹ همان سنگک که مذکور است.

سوکال² به فتح، ترنجور، ترکی است.

سوکل³ بریان‌کن، ترکی است.

سهل⁴ به فتح⁵، آسان، و نام یکی از اولیاء ا

تعالی، و سهل عرب زمین و مگه که به غایت

نرم است، و نام وزیر مأمون که پدر او فضل

بن یحیی بن خالد بن برمک صاحب کرم وجود و

اهل خاندان او کریم بودند رحمة ا علیهم

اجمین.

سهیل⁶ سین مضموم و های مفتوح، نام پهلوانی

که با حمزه رضی ا تعالی عنه جنگ کرده

بود، و نام ستاره‌ای است که به طلوع او آب

کم گردد و سرما آغاز شود، و⁷ کرمهای

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ آند 3/

ولدالزنا بمیرند، و هرکرا ناخنه در چشم
باشد نظر بر سهیل بسیار کند ناخنه برود،
و گویند در عهدِ قدیم مردی باجبان بود در
یمن از اسباب مردمان بهبهانه باج غارت
بردی بدان شامت خدای تعالی او را مسخ کرد،
و به صورت ستاره بر آسمان هشتم برد و در
ثابتات نصب کرد، و ااعلم، و بهسین مفتوح
و های مکسور آواز بانگ اسپ.

سیخول¹ یا و واو هردو فارسی، خزنده است که
برپشت او خارهای تیز و دراز مثل دوک بوند
عربی قنفذ و هندوی «سیئی²» خوانند، و او را
روباة ترکی نیز خوانند.
سیغل³ غارت، ترکی است.

باب س و فصل م

سام⁴ کوهی است در ماوراءالنهر که فردی آن

1. سراج 2/

زابل¹ آبادان است، و به زبان تازی مرگ، و نام جد پدر رستم که مدار ملک و عماد دولت منوچهر شاه ایران زمین و ولایت نیمروز و زاوولستان و کل هندوستان اقطاع او بود، و نام پسر نوح علیه السلام که پدر بزرگان² تر بود، و³ آن سام که بعد از هزار سال پس از مرگ به دعای مسیحا زنده شد کذا فی الضمیر. **سپرغم**⁴ به ضمتین، ریحان تتاری⁵، و به کسر سین و را به معنی سپر از آن غم، و پایمال از

و نیز کوهی است در ماوراءالنهر، و به تازی زبان رگ زر و مرگ را گویند؛ مدار 2/

آن غم .
سپهرم¹ به‌کسرتین بای فارسی، نام پهلوانی
تورانی.
سپیدم² به‌کسرتین و با و یا هردو فارسی و
دالِ مضموم، نوعی از سبزه‌های مأكول که آن
را سُرخ‌مرد نیز گویند.
سپیده‌دم³ به‌کسرتین⁴ با و یا هردو فارسی،
بامداد که عربی صبح گویند، و در ضمیر
به‌معنی صبح کاذب مسطور است.
ستام⁵ السین مع التا اؤل مکسور، ساخت زر و

1. شرفنامه /2

نقره¹، از آن زین² اشتران و اسپان.
ستیم³ به کسرتین و یای فارسی، سرما که بر
ریش زند و بیاماساند، و⁴ در اسدی گوید: و
آن ریم که بر سرگاه جزاحتگاه فراهم آید و
خون درو پُرگردد، و استیم⁵ نیز گویند.
سدوم⁶ به ضمتین، نام حکیمی است که بی‌دیانت

1. ت: «نقره» ندارد.

2. ر: «زین» ندارد.

3. شرفنامه 2/

بود، و¹ نام شهري از شهرهاي لوط
عليه السلام، و نام قاضي آن شهر كه باطل را
حق و حق را باطل مي‌نمود.
سرانجام² به فتح، عاقبتكار، آخركار.
سرسام³ به فتح، علتی است، و سوزش زبان و خلل
دماغ، به كسر نیز⁴.
سريشم⁵ به فتح و ياي فارسي، سريش چنانچه
خواجه نظامي گوید:
سبوي كه سوراخ به موم و سريشم
سلام⁶ نام خداي تعالي، و سلامتي بهشت، و سلام

1. ر، ل: «و نام شهري... باطل مي‌نمود» ندارد.

2. شرفنامه /2

کردن، و رُخت، در تصوّف درود و محمّدت را
گویند.

سلم¹ به وزن عزم، نام پسر فریدون، و **به تازی**
گردن نهادن و دلوی که گوشه، و به کسر سین
سلام³ و آشتی، و به فتحین بیشی دادن بها⁴،
و به ضمّ سین و لام مشدّد مفتوح نردبان.
سلیم⁵ درست اندام و نرم دل و بی‌عیب و مار
گزیده.

سم⁶ به فتح، نام پهلوانی، به تشدید میم زهر،

درود محمّديّ را گویند.

1. لغت شاهنامه

به‌ضمّ خا، خانه که زیر زمین کند و راست
کرده باشند و سمج نیز گویند.
سموم¹ به‌فتح، بادِ گرم و بادِ قهر غایت با
حرارت حدّی که اگر بر کِشتزار بگذرد بوی از
بیاد منقطع گردد.
سنام² به‌ضمّ، نام شهری، و کوهان³ اشتر.
سنگم⁴ به‌فتح و کافِ فارسی، جانوری است، و
قیل کِرمی است که می‌پزد، و به‌معنی سنگ و
وقر وزن من.
سوام⁵ به‌فتح، جنبندگان زهردار چنانچه¹ ظهیر

سمجه/سمجه نامند؛ لغتِ شاهنامه

فرماید، بیت:

چه بارهاست ز تو بر دل²

چه رنجه³ است ز تو بر دل⁴

سوتام⁵ واو فارسی، اندک، به واو عربی نیز.

سهم⁶ وزن فهم به فتح، ترس و بیم و هیبت، و

تازی حصّه، و تیر که⁷ به کمان اندازند.

سیام⁸ به کسر، نام کوهی است در ماوراءالنهر

اسپ است و چرنده و جانور زهردار مانند مار و
کژدم و امثال آن، و بهضمّ به معنی بها و مرغی است؛
مدار 2/

که ابن مقنّع به دروغ و¹ طلسم از آن چاه²
ماه برآورده و آن را مائة سیام و مائة
کاشغر و مائة نخشب و ماهکش³ گویند که
هرچهار شهر را منور⁴ کردی.
سیم⁵ سین مکسور، نقره و نقد و ماهی درم دار

گویند، و مقنّع نامش عطا و از مردم شهر مرو در
خراسان است، در زمان خلافت مهدی عباسی در
ماوراءالنهر در نواحی سغد و ایلاق ظهور به حلول و
تناسخ اعتقاد داشت، ادعای الوهیت کرد، چون در فنّ
سحر و نیرنجات مهارت داشت گروهی به او گردیدند و
عبادت کردند و برای تعالی کلام او جانها فدا
کردند، چهارده سال بر این منوال شوکت او روز
به روز افزونتر شد، قطرانی جوشانیده و خود را
درون انداخت و در آن حلّ شد، و نشانی از وی
نماند، چون چهره ناپاکش بسیار زشت و خود یک چشم
بود با مقنّعه چهره اش را می پوشانیدند، از این رو
مقنّع نامیده شد؛ لغتنامه: آن ماه پس از آن کوه
طلوع می کرد و تا پنج فرسخ در پنج فرسخ نور آن ماه
تافت؛ سراج 2/

که شیم به‌شین معجمه نیز گویند، و نوعی از ساز مزارعی و برزگیری، و سیم در تصوف¹ تصفیه ظاهری و باطنی را گویند.

باب س و فصل ن

ساتگین² کاف فارسی، آوند شراب و پیاله خمزه می، و³ نام اسلحه.
ساربان⁴ و **ساروان** هردو شتربان⁵، و در⁶ اصطلاح صوفیه ساربان راهنما را گویند.
سارقین⁷ نام دارویی است.

ساریقون¹ سپیده .

سازیدن² به کسر زای معجمه، ساختن و راست کردن، و درخور آمدن.

ساسان³ نام پسرِ بهمن اسفندیار است، چون بهمن ملک به همای که هم دختر و هم منکوحه او بود، داد، ساسان از خوفِ سیاست خواهر گریخت و با جمعی از درویشان اختیار کرد و پسرِ ساسان را نیز نامِ ساسان بود با یک

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ مدار 2/

والی پارس ساسان بن ساسان را دختر داد،
فرزندان ساسان بن ساسان قابض ملک پارس
شدند، و آن ملوک را ملوک ساسانیان گویند،
و به معنی گدا نیز.
سالیان¹ سالها و به معنی سال واحد نیز،
چنانچه² شیخ سعدی در بوستان فرماید:
چنان زی که زان ترا سود و کس³ را
سامان⁴ اندازه و حدود درخور، و قرار
پذیرفت، و همیشه و چاره کار، و قصبه و

1. سراج /2

شهر و ديه، كذا في الضمير¹.
سان² مانند و رسم، و سنگي كه بدان كارد و
جز آن تيز كنند، عربي مس خوانند.
ساوين³ سبدي⁴ كه درو پنبه نهند.
سائبون⁵ نام پرنده خورد⁶ چون گنجشك كه در
جنگلها خانه او به شاخهاي با رنگ آونگان
بود بر يك تار ضعيف.
سبدچين⁷ به فتحتين و جيم فارسي، باقيات¹

1. ت: النوادر.

2. سراج /2

میوه و انگور که در باغ جابه‌جا مانده
باشد بعد² چیدن.

سپاهان³ سین مکسور و بای فارسی، جمع سپاه،
و نام شهری است از زمین فارس، گویند که
دجال از آن ولایت آید⁴، و در⁵
عجایبالبلدان شهری است مبارک هوای لطیف
دارد، اهل وی زیرک باشند در صناعت⁶، و
این شهر را اقلیم یهود به‌خواندندی، و
گویند هر قحطی که در عالم باشد، ابتدای
آن از سپاهان بود، و گویند هرکه سپاهان
رود و چهل روز بماند البتّه اثر بخل از وی
ظاهر گردد، و آن را سپاهان و صفاهان و

درختها بیجامانده باشد؛ شرفنامه 2/

اسپهان و سفاهان نیز گویند¹، سیب² و
گلشکر در سپاهان خوب بود کذا فی الضمیر.
سپردن³ به‌ضمّتین و بای فارسی، تسلیم کردن، و
در گوشه نشستن، و به‌فتح با راه رفتن و
پایمال کردن.
سپرغن⁴ مناره.
سپستان⁵ به‌کسرتین و بای فارسی، همان
سگپستان.
سپندان⁶ به‌کسر و بای فارسی، دانه معروف که
به‌دفع چشم بسوزند و⁷ دوش به‌طرف خود کنند،

1. ل: خوانند.

2. ر، ل: «سیب... فی الضمیر» ندارد.

3. شرفنامه /2

سپند و اسپند نیز گویند، از¹ برای دفع زخم
چشم بد خواهش مرا.
سپوختن² به‌ضمّتین با و واو فارسی، در آوردن
چیزی در چیزی است³، سپوزیدن نیز بود.
ستان⁴ سین مکسور، جای وحشت⁵ و قفا غلطیدن،
و به‌معنی امر بستان، و به‌معنی فاعل
ستاننده و⁶ جای چیزی چون نمکستان و
شکرستان و گلستان.
ستردن⁷ به‌ضمّتین، تراشیدن و دورکردن.
سترون⁸ سین و تا و واو هر سه مفتوح،

1. ر: «از برای... خواهش مرا» ندارد.

2. ر: سوختن؛ شرفنامه 2/

نازانیده و آن زنی که از زادن بازمانده،
عربی عقیمه خواننده، و قیل آن زنی که در
همة عمر جز یک فرزند نزاید استرون، بهکسر
همزه نیز.

ستودان¹ بهضمّتین، گورخانه گبران و خانه
باشد که گبران بهگورستان خود کنند و
مُردگان را آنجا نهند، و در فرهنگ حسینی
مسطور است که ستودان بهجای تا نون نیز
یعنی جای آتشپرستان طعام کنند و جشن بنا
نهند و جامه بادشاهی بروکشند، ستوندان
نیز.

ستودن² بهضمّتین³، صفت کردن و ستائیدن⁴ نیز.
سجائیدن⁵ بهفتح⁶، سرد شدن.

توّد و تناسل نمی‌شود پیدایش او از خرّ و اسپ
ماده باشد؛ شرفنامه 2/

سجستان¹ به کسر معرّب سیستان.
سجقان² موش، ترکی است.
سختن³ بهضمّ به وزن سُفتن، وزن⁴ کردن و نرم
گفتن، و بهفتح سین نیز.
سخن و سخون⁵ هردو معروف، و اصل کتابت به واو
معدوله است چنانچه لجامعه، قطعه:
به جنب فرّ و شکوه تو چه جاي فرّ فریدون و
در آن امور که رای هزار همچو بلیناس
و سخن⁶ در تصوّف اشارت را انتباه الّهی را
گویند مطلقاً.

1. رجوع کنید واژه سیستان؛ آند /3

سراثیدن¹ به کسر سین، در پرده سرود گفتن و
حکایت گفتن به لطافت، سرود² خواندن و
نوازدن مرغ.
سریان³ بای فارسی، شمله که عرب عمامه
گویند، و خود که تازی آن را مغفر خوانند.
سرتلان گفتار، ترکی است.
سرشگوان و **سرشگون⁴** هر دو به کسرتین و کاف
فارسی مضموم، پرده عروسی⁵ و جز آن یعنی
حجله و آن پرده خواب که عربی کله خوانند،
به فتح کاف نیز.

1. سراج 2/

سرطان¹ به فتح، پنج پایه، و نامِ عِلّتی است و آن دمیدگی که در میان دو شانه برون آید، معاذاً²، از آن خطر است، اگر به آغاز نمود اَرَا و کارد بی‌درنگ در آن بخلانند ریم برون آید و صحت شود، و بُرج فلک که خانه ماه است، و نهنگ نیز³ گویند به اصطلاح منجمان روم⁴.

سرغین⁵ به فتح و کسر و ضمّ سین، نای، ترکی

1. آنند /3

است.
سرفیدن¹ یعنی آواز به‌گلو کردن، و به‌تازی
سعال گویند².
سرمن³ شلغم، ترکی است.
سرن به‌کسر، بخیل، ترکی است.
سروان⁴ به‌فتح جمع سرو و ان درختی است که
قدخوبان بدو تشبیه کنند چنانچه خواجه
معزّی مداح سلطان سنجر ملک شاه بود، گوید:
اولاد قوام‌الدین سروان بلندند و
سروستان⁷ و او⁸ مکسور، آنجا که درختان سرو
باشند، و نام نوایی و لحنی.
سرون⁹ به‌ضمّتین، شاخ گاو و گوسپند و مثله، و

مؤید 1/

سرراناها يعني سُرين نيز گويند، و به فتح سر
را گويند.

سعدين¹ سين و دالِ مفتوح، زهره و مشتري.

سفتن² به ضمّ، تراويدن و سوراخ کردن.

سفتين³ نامِ ولايتي است از ترکستان که آنجا

مُشک خيزد و خوبان بسيار بوند.

سفن⁴ همان سوهان، و پوست قبضة شمشير از چرم

درشت بود و کيمخت و پوست سوسمار.

خوانند؛ رشيدی

سقسقان¹ عقق، ترکی است.
سقسین² نام ولایتی.
سقلاطون³ جامه‌ای است پشمین بیش‌بها که سقلاط
نیز گویند.
سقیلان⁴ نام کوهی در زمینِ روم.
سک انگبین⁵ به‌کسر و کافِ دوّم مضموم فارسی،
ترشی است معروف⁶ که آن از آب و سرکه و
شهد مرکب سازند، و دوشاب⁷ نیز.
سکان⁸ به‌فتح، دنبالة کشتی¹ و به‌تشدید نیز،

1. ر: این واژه ندارد؛ سنگلاخ

و اهل خانه .
سکاهن² به کسر، سرکه کفشگر که از آهن³ و قند
سازند، و چرم که بدان سیاه کنند، و ریم⁴
آهن .
سکن هشت عدد، ترکی است .
سکنجیدن⁵ به کسر کافِ فارسی، تراشیدن و
گزیدن .
سکنسن⁶ هشتاد عدد، ترکی است .
سگالیدن⁷ به کسر و کافِ فارسی، اندیشیدن و
خواستن⁸ .

شمس‌اللغات: به ضمّ دنباله کشتی و باشندگان به جایی؛
آنند /3

سگپستان¹ کاف و بای فارسی، انگور دشتی، و
در طب حمیدی گوید سگپستان میوه‌ای است که
اندرون لزج بود، و هندی «لہسوڑہ» گویند.
سگزن² تیری چنانکه یک اندازه، و سپری و دو
شاخ، و تیر خورد، و گز.
سگیزیدن³ به‌کسرتین و یای فارسی، برجستن
ستوران.
سلجوقیان⁴ آل سنجر و سلجوق جد سنجر بود.
سماکین⁵ سماک رامح را گویند، و سماک اعزل.
سمان⁶ بیست و هفتم روز از ماه.
سمن⁷ سین مضموم و میم مفتوح، نام گلی است

1. فرهنگ فارسی /2

مشهور، و آن دو گونه است سمن زرد و سمن سپید و خاصیت سمن است چون بوی ناکرده در چشم نهند، ناخنه و گل چشم را ببرد و آفتاب و ستارگان جنوبی همین تأثیر دارند زیرا که گرم اند، و بعضی گویند سمن گل چنپه است.

سمنان¹ به کسر، نام شهری.

سمنگان² نام شهری در ولایت توران³.

سمنون¹ به فتح، نام مردی.

دنبیر نیز گویند؛ شرفنامه 2/

سمین² به فتح، فربه .
سن³ به فتح، تو .
سنان⁴ به کسر، آهن و بن نیزه .
سنبیدن⁵ به وزن جنبدن به ضمّ سین، سفتن و زیر
پا آوردن .
سنجد جیلان⁶ به فتح، عناب، و آن را سنجد چیلان
با جیم دوّم فارسی نیز .

1. آنند 3/

سنجیدن¹ وزن کردن، سرمای سخت شدن و
سنجائیدن و سجانیدن نیز گویند، با شین
معجمه نیز.
سندان² به فتح، کرسی آهنگران³ گویند، عرب⁴
علات و هندوی «اېرن» گویند.
سن سن⁵ به فتح⁶، مکرر، به معنی خطاب یعنی
توتو.
سنگ پستان⁷ همان سگپستان.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ لغتنامه: ارزییدن، لایق
بودن، مقایسه کردن، قیاس کردن، آزمودن، امتحان
کردن نیز؛ آنند 3/

سوان¹ تذرو، ترکی است.
سوزیان² سرمایه و غمخوار، و مختصر از سود و
زیان.

سوسن³ بهضم⁴ و واو معدوله فارسی، نام درختی
و تیکی⁵ که گل او را گل سوسن گویند، و آن
سپید و ام است، گلشن را به زبان تشبیه⁶
کرده اند و⁷ گل او ده برگ مثل زبان، و او

را سوسن ده زبان گویند.
سوغان¹ پیاز، این لفظ ترکی است.
سوفن² سنگ زن، ترکی است.
سوکلن³ تذرو، ترکی است.
سوهان⁴ بهضمّ و واو فارسی، آهن دراز و خشن
که بدان خشونت از آهن دیگر برند و بدان
آهن بُراده⁵ کنند، عرب مبزل⁶ خوانند.
سوین⁷ بهفتح، آبدانِ سگ یعنی آوندي که سگ را
بدان آب دهند.
سیاؤشان⁸ بهکسر¹ جمع سیاؤش، و چوب بقم را

1. ر: این واژه ندارد؛ مدار 2/

گویند، چوبی است که بدان جامه رنگ سُرخ
کنند، هندوی «مجبّه» گویند.
سیبوسن² اسپغول.
سیجان³ نام شهری است غیر از سیستان.
سیحون⁴ یای فارسی، نام لبِ آبی است در سرحد
عجم، و آنان که لب آب گنگ را سیحون
گویند، غلط است.
سیستان⁵ به کسر، نام شهری است.

-
- ریخته شده همان زمان از آن مقام این درخت رُسته.
1. ت: «به کسر» ندارد.
2. ر: سپوسن؛ شرفنامه 2/

سیستن¹ به کسر، بنیاد نهادن²، سیستمیدن نیز
گویند.

سیسجان نام شهری است از سیستان.
سیلان³ به کسر سین، از جنس دوشاب است، و یای
فارسی نیز، و به فتح دوّم ولایتی و⁴ جاری و
روان.

باب س و فصل و

ساسو⁵ نام مردی.

ساو⁶ باج که از سوداگران ستانند، و خراج و

مرسوم، و سونش زر و جز آن، و زرِ خالص و ریزة زر.

سبارو و سمارو¹ هردو کبوتر.

سبزغو² نای، ترکی است.

سبو³ به ضمتین⁴، آوند شراب⁵ که مشهور است،

آب⁶ و روغن و مثله درو کنند، و او⁷ فارسی

نیز، چنانچه خواجه حافظ فرماید:

آخرا لامر گـل حالیا فکر سبوکن

ستو⁹ به کسر، مهري که ظاهر وي زر و نقره

باشد و میانه مس، به عربی¹⁰ ستوقه خوانند،

سفر ترکی است.

1. آنند /3

سختو¹ به ضمّ، نام طعامی است که درو چرب روده
برنج با مُقیل پُرکنند و به طریق کیپا²
بپزند، و در لطیفه با قضیب تشبیه
کرده اند.

سرو³ نام درخت بلند و راست که هرگز بار
نیارد و همیشه سبز بود، بادِ خزانِش زیان
نکند، و آن بر سه نوع است: سرو آزاد که
یک شاخِ راست رُسته بود، و دویم سرو سَهی که
دو شاخِ راست برآمده باشد، و سوم سرو ناز
که شاخها کشیده و راست باشد، شاخ سرو بر
طریق پنجه باشد، بزرگی⁴ فرماید، قطعه:

1. سراج 2/

عجیب از طبیعتِ یا ندارند نور
دلبران را که سرو چوبیست
به ضمتین شاخ بهایم و رمه .
سغدو¹ به ضمّ، طعامی است.
سغو² بانگ آواز طاس.
سغو³ پیمانہ، لفظ ترکی است.
سکارو⁴ نام طعامی است، واو را انگشت پخته
خوانند، و مالیده⁵.
سکالیو⁶ تخته نان و غیره و نان به آتش پختن،
و نام طعامی است، سین مفتوح نیز،
مالیده⁷.

1. شرفنامه 2/

سکو¹ بدانچه غله افشانند.
سمغو سین² و غین مضموم وزن گُل سو، طعامی
است آشامیدنی.
سُمنو³ به ضمّ نوعی از طعام آشامیدنی که رشته
نیز گویند و آن را اکرا⁴ نیز خوانند.
سَمو⁵ به ضمتین، بلندی، چنانچه سلمان فرماید:
پیش چترت کان مقدم بر
جبه و اکلیل را بر ارض

1. برهان /2

مقدم¹ و سماک و² جبه³ و اکلیل⁴ نام منازل
ماه است، و جبه پیشانی و اکلیل تاج را هم
گویند، و این صفت چتر ممدوح می‌کند⁵ یعنی
آسمان چتر ترا سجده می‌کند حدی و افسر خود
را بر نعین می‌مالد و تواند بود که مراد
اکلیل و جبه ستارگان باشند یعنی چتر تو
چنان مرصع و روشن است که پیش او آسمان
ستارگان را بر زمین می‌مالد یعنی⁶ خوار
می‌دانند.

سو⁷ به ضمّ، آب، ترکی است، لجامه بیت:

1. آنند /6

جست و جویی ما سوي در بیابان چو تشنه

باب س و فصل ه

ساده.² بی‌نقش و بی‌ریش و مجرد، و جامه سپید و چادری که نیمی³ در زیر بندند و نیمی سرپوش سازند، بیشتری زنی دهگانیان هندوستان دارند، هندوی «دندیه» گویند، و آنکه چیزی نداند و ندارد و ساده دل نادان و مصفاً دل.

سارچه.⁴ جانوری است که او را شارک و سارج به‌غیرها نیز گویند.

سارقیه.⁵ نام موضعی در راة مکه.

در کنار آن چشمه اسپي بر زمین کوفت تا لگد بر او زد و بکشت؛ آنند 3/

ساره¹ زن ابراهیم علیه السلام، و چادر که
هنود² پوشند، و چادر که نیمی بر سر پوشند
و نیمی در ته بندند، اغلب زنان اهل هند
دارند و زنان دهاقین پوشند، هندوی «ساری»
گویند، ساده به جای رای مهمله دال نیز
خوانند.

ساقه³ آن لشکر که در عقب بنگاه⁴ بود و بس
سراچه خاص فرودآید، و⁵ مدار نیز گویند.

ساقیه⁶ به کسر⁷ قاف و فتح یا جویی که میان⁸
کشت و باغ رود.

سالخورده⁹ پیر فرتوت و معمر.

فارسی /5

سامه¹ سوگند و عهد و خاصه .
ساوه² ریزة زر که عربی قراضه خوانند، و
مبارزی قرابت کاموس³ که رستمش کشته⁴ بود،

زیاد عمر دارد، پیرِ فرتوت گویی کثرت سالیان او
را خورده است؛ شرفنامه 2/

و نام شهري که مولدِ خواجه سلمان [ساوجي] شاعر از آنجاست، و در ساوه رودي بود که هرسالي یک آدم را غرق مي‌کرد، چون تولدِ محمد مصطفي صلي¹ عليه و سلم شد آن رود که آبِ او را سياه گفتند خشک گشت.

سايه² پرتو چيزي بر چيزي، و نام ديوي.
سبابه³ معروف که به تازي نَي خوانند، و نام ديوي.

سباده⁴ به ضمّ، سنگ که بدان سلاح تيز کنند سنگ سباده گویند، و به بای فارسي نیز.
سباره⁵ سنگ فسان.

1. ت: «صلي ا عليه و سلم» ندارد.

2. آنند 3/

سبزه¹ اخضر، و آن رنگي است معروف و کنایت
از تیغ سبز است.
سبوسه² سین مفتوح و واو فارسي، پوستِ گندم و
جو که در پختن بیرون می‌آید و به‌ناگه در
سر می‌شود.
سپاسه³ به‌کسر و بای فارسي، مَنّت بر کسی
نهادن.
سپاه⁴ به‌کسر و بای فارسي، لشکر و انبوه، و
به‌ضمّ سین نیز آمده، و اسپاه به‌کسر همزه
نیز.
سپنجی‌خانه⁵ به‌کسر و خا و بای فارسي، یعنی

1. غیاث

خانه عاريتي و دنيا¹.
سپوخته² به ضمتين و واو فارسي و خاي موقوف،
خف پاره جامه سوخته و هرچه وي³ را سوختگي
و درد رسیده باشد، و نام گياهي که همواره
در آب روید و آن را به جاي خف در زیر چقمق
نهند.
سپیده⁴ با و يا هردو فارسي، رنگي معروف که
بر کمان آلايند، سپيداج نيز گویند.
ستاره⁵ آنکه عربي نجم خوانند، و قبّه اي است

1. ت، ر: «دنیا» ندارد.

2. جعفري

که برای خفتن¹ زنند، و نامسازی است از جنس رباب که بیش از سه‌تار برو سخت نشده باشند.

ستاه² به‌کسرتین سیم قلب، و نام پرده‌ای است در سرود، و سه تو، و سه عدد.

ستنبه³ سین مکسور، لجوج و ستیهنده، و گویند دیو⁴ستنبه که مردم را در خواب فروگیرد، و عربی کابوس و هندوی «أجهاوه»⁵ گویند.

ستوده⁶ به‌ضمّتین، مدح کرده و به‌نیکویی ذکر

دو مهره است که روی تخته اندازند؛ شرفنامه 2/

کرده، و به‌سین مضموم دست زده و کهنه شده
و نیک کهنه.

ستوقه به‌کسر، ستو، فارسی¹ معرّب است که ظاهر
و نقره یا زر بود، در میانه مس یا آهن
بود.

ستوه و **سته**² هردو به‌ضمّتین، تنگی³ و ناخوشی
طبع را گویند، بستوه آمد تنگ آمد و ناخوش
شد، استوه به‌ضمّ و الف نیز.

سته⁴ به‌کسر، رنجور، به‌کسر سین و تشدید تا،
انگور و چیزی شبینه، و به‌تازی سته شش را
گویند و سته نیز جای تا نون، به‌فتح⁵
به‌معنی لعنت، و به‌شین معجمه سته نیز

را بگویند؛ شرفنامه /2

انگور.

ستیه¹ به کسر و ياي فارسي، تجاوز از حدّ و بي‌فرماني.

سجّاده² به فتح³ و جيم مشدّد، تشليخ⁴ يعني مصليّ، و راه کشاده و راست و سنّت، و⁵ به کسر و غيرمشدّد سه راه و سه سنّت، در تصوّف سجّاده تغير ظاهر را گویند.

سخته⁶ به ضمّ، اندیشه باريک و نرم.

سخره⁷ به ضمّ، بيکاري و الاخ و بيکار، کار بي‌مزد.

سدپايه⁸ به فتح⁹، کرمي است معروف که بعضي

1. آنند /3

هزار پایه نیز گویند.
سده¹ به فتح، دهم روز از بهمن ماه، و آفتاب
در بُرج حوت، و آن روز جشن مغان² است.
سراپرده³ بای فارسی، سراپچه و پرده.
سراچه⁴ به فتح و جیم فارسی، سرای خورد و⁵
خیمه را نیز گویند.

1. سراج /2

سراسیمه¹ به کسر² سین ثانی و به فتح سین اوّل
شیفته و سرگشته یعنی دیوانه مزاج و
دیوانه .
سراینده³ سین مکسور، سرودگوي و راوي⁴ و
مرغ نوازان .
سرپوشه و پوشنه⁵ با و واو هردو فارسي، دامني
دامني و سرپوش و طبق پوش و امثال آن .
سرچه⁶ جيم⁷ فارسي، آبگينه، ترکي است .
سرخاره⁸ سوزن زرین که زنان بدان مقنّع⁹ را

1. آنند /3

با سر دوزند تا از سر نیفتند و از
گرداگرد روی نرود.
سرخره و **سرخچه**¹ هردو به وزن دریچه، زحمتی
است دمیدگی که بچگان را برون آید، و عربی
آن را حصه خوانند، و هندوی آن را «بودری²»
«بودری²» گویند.
سرخه³ به ضمّ، نام پسرِ افراسیاب بادشاه که
فرامرز بن رستمش زنده گرفته، و رستم او
را به کین سیاؤخش کشتن فرموده.
سردابه⁴ آنخانه که برای سردی نزد آب راست

1. شرفنامه 2/

کنند، و خانه تابستانی که نیک سرد بود.
سرزیره¹ گیاهی است خوشبو.
سرسبزه² حیاتی تازه و خوش.
سرغبوبه³ زردچوبه، ترکی است.
سرگشته⁴ کاف فارسی، شوریده مغز و پریشان که
عربی آن را حیران خوانند.
سرلجقه⁵ ملخ.
سرمه⁶ به فتح، نام گیاهی است که اطباء آن را
در ادویه به کاربرند، و عربی آن را قطت
گویند، و به ضمّ نادم دیهی نزدیک سپاهان که

کند (به هند تهبخته)؛ شرفنامه 2/

كان سِرمه آنجاست، و آن سِرمه سپاهان نیز
گویند.

سرواله¹ به ضمّ، گیاهی² است نوک تیز دارد.

سرویسه³ با یای فارسی، قوس ا تعالی که جهلا
قوس قزح و کمان رستم نیز گویند.

سره⁴ به فتحتین، پاکیزه و راست و بی‌عیب.

سریاوه⁵ گیاهی است سُرخ مربّع برگ او کرد
متفرّق.

سریچه⁶ به کسرتین و جیم فارسی، جانوری خورد

1. سراج /2

که تازی احمرالرأس خوانند، و جانوری است
که عربی آن را صعوه خوانند، و هندوی
«مولا» گویند.

سغبه¹ به فتح، چربو و چیزی فریفته.
سغده² به فتح³، آماده و آراسته برای کاری.
سغرنه⁴ به ضمتین، خزنده ای است که بر پشت
خارها مثل دوک دارد، عربی قنفذ و هندوی
«سابی» گویند، به فتح غین⁵ نیز.
سفالینه⁶ به ضم، آنچه از گل پخته بود از
آوند و صراحی و ساغر.
سفته⁷ آنچه کسی را به مقامی نبشته برهانند و

به‌جایی دیگر بستانند، هندوی «پندی» گویند¹،
و به‌ضمّ سوراخ کرده، و حلقة زر و سیم در
گوش نهاده، و جنسی است از پیکان نیز
به‌غایت سر نیز و جنسی از ترکان.
سفچه² به‌فتح و جیم فارسی، خربزه خام یعنی
خربزه نارسیده که بدان شراب خورد، و سفچ
به‌غیرها نیز گویند.
سفره³ سین مضموم، کندوری خورد و چهار گوشه
و گرد⁴.
سفیره⁵ نئی که بدان تنسته تنند.
سفله¹ فرومایه، و به‌ضمّ نیز.

کنند، پیکان نوک تیز و بُریده، چیزی است که از
جایی به‌جایی فرستند خواه مال باشد خواه ارمغان، و
سخن نو و تازه و طرفه که تازه ابداع شده باشد؛
سراج 2/

سقله نگاهدار، ترکی است.
سکاچه² بهضمّ و جیم فارسی، آنکه بهتازیش
کابوس خوانند.
سکرفیده³ بهفتحتین، اسپ که در سراید،
سکرفنده بهجای یا نون نیز گویند.
سکره⁴ بهضمّ، کاسه که اهل هند «سکوره» گویند.
سکنه⁵ بهکسر، گرد بُرسازی، و بهتازی بیرم
خوانند.
سگه⁶ سین مکسور و کاف مشدّد، میخ درم و لباس

1. جعفري

مردم، و آن میخ که برو القاب بادشاهان
نقره کنند تا مهر بر درم زنند.
سکینه¹ نوعی از دارچینی است.
سکیزنده² به کسرتین و یای فارسی، اسپ بر
جهنده و جوالان کننده.
سکیله³ سین مفتوح و کاف مکسور، هک که عربی
فواق و هندوی «هچکی» گویند.
سکیه پی، ترکی است.
سگرنه⁴ به ضمتین و کاف فارسی، آنکه عربی
قنقد خوانند⁵، و هندوی «سپی⁶» و خارپشت
نیز گویند و خارها باشد مثل⁷ دوک، سکاشه
نیز گویند.

سَلَّه¹ سین مفتوح و لام مشدّد، زنبیل سبدي که
در آن مار بدارند، و آوندِ طعام، به کسر
نیز.
سماخچه² به ضمّ و جیم فارسي، سینه بند زنان،
به کسر³ نیز.
سماکاره⁴ به فتح، همان سماکار یعنی نقیب
خماران و بکنی‌گران و سبوکشان ایشان نیز.
سمانه⁵ به فتح، پرنده اي است.

1. رشیدی

سمچه¹ بهضمّ و جیم فارسی، نقب و حفره زده زیر زمین، و کنده چون خانه کرده .
سمه² بهکسر سین، ماله آهار خورد، و زنگ آب، بهفتح نیز.
سناره بهفتح، سنگ و زن چون مئقال و سیر، و نام دیوی مازندرانی.
سنبه³ بهضمّ⁴، آلت تیز کردن آسیا برای آس کردن، و در بعضی فرهنگهاست سنبه میتین آنکه از آن آسیا بود و آن را گرد بُر

رشیدی

آسیازنه نیز گویند و گرد بُر خيام که بدان
بایزه خيام سوراخ کنند و ماله آهار.
سندره¹ به کسر، نام² پهلواني بود، و بچّه
حرامزاده، و آنکه او را از کوي برداشته³
و بچّه⁴ کوي گویند، و لقيط.
سنگوه کاف و واو فارسي، نام گیاهي که خار
او سه گوشه باشد.
سنگچه⁵ به فتح کاف و جيم هردو فارسي، ژاله.
سنگخاره⁶ کاف فارسي موقوف، سنگ سخت.
سنونريه⁷ نام مقامي.
سنه⁸ به ضمّ، زن پسر.

1. سراج 2 /

سوخته¹ واو فارسي و خاي موقوف، معروف و آنکه جگرش از حرارت فاسد شده باشد و آنکه او را دردي رسیده بود، و پریشان² که عرب آن را حیران خوانند، و شنیده ام که آفتاب را نیز گویند.

سوسه³ سپش گندم که هندي «سوسری» گویند.
سوغه⁴ به فتح، مرسومي که غازیان از حصّة نویسندگان را بدهند.

سوفسطائیه¹ قومی از حکمای زندیق.
سوکه² به ضمّ، سوراخ آلتِ مرد، و سوراخ فرج
زن.
سیاه³ آنکه عرب اَسود خوانند، و غلام، و
عبارت از انگشت سیاه.
سیاه چرده و سیه چرده و سیاه چرزه و سیه
چرزه⁴ کلّهم جیم فارسی، آنکه سبزنگ بود، و
گندم گون نیز، چنانچه حافظ گوید:
آن سیه چرده که شیرینی
چشم مَی گون لبخندان دل
سیچغنه⁶ جیم فارسی، نام پرنده ای است درنده

1. آنند 3/

که بدان شکار کنند.
سیشه سیخ، ترکی است.
سیله¹ به کسر² و یای فارسی، گله اسپان و
رمه.
سینه³ که عرب صدر خوانند، و در اصطلاح صوفیه
صفت علم النهب را گویند.

باب س و فصل ی

ساتگی و ساتگینی⁴ هردو کاف فارسی، قدح بزرگ
و آوند شراب که ساغر و پیاله گویند.
ساری⁵ پرنده ای است معروف که هندوی «شارک»

گویند، و روان تازی است، و نام مقامی، و
سرایتکننده باشد.
سازگاری و سازواری¹ کافِ فارسی، موافقت در
طبایع و کارها.
ساسی² گدا و گدایی.
ساقی³ شراب دهنده، و در اصطلاح⁴ صوفیه تجلی

مغول و حوادثِ دیگر رو به‌خرابی نهاد، در دورهٔ
صفویه به‌امر شاه عباس بناهای مهمی در آن ساختند،
ولی در اواخر آن دوره رو به‌خرابی نهاد، در دوران
رضا شاه پهلوی بر اثر عبور رآه آهن رو به‌ترقی
نهاد؛ برهان 2/

محبّت را گویند که موجب شکر بود.

سالي¹ دیرینه.

سامري² میم³ مکسور، نام شخصي زرگري ساحر که

حقایق و معانی عارفان را سرور دارند، و نیز ساقی صور مثالیه و جمالیه را گویند که از دیدن آن سالک را مستی بهم رسد، و نیز ساقی عبارت از شراب رساننده بود یعنی مفضی اسرار الهی در دل و قیل مرشد و محبوب حقیقی که پرورنده درون عارف کامل است، و در کتاب مقصود الطالبین نوشته که ساقی دو قسم است یکی به واسطه و یکی بی واسطه، ساقی بی واسطه ذات حق است چنانچه در آیه قرآن «سَقُّهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا» ()

نام او موسی بن ظفر بود از بنی اسرائیل که در عهد موسی علیه السلام از زر و غنایم گوساله ساخته بود و آن را به خاک سم اسپ براق مهتر جبرئیل علیه السلام که در روز غرق شدن لشکر فرعون همراه¹ فرعون گرفته در بانگ آورده و به نیم سبط را از بنی اسرائیل بدین فریب گوساله پرست کرد، چون نزدیک آدمی شدی در اندام آتش خاستی، لامساس گویان گریختی یعنی مرا مساس مکنید، و این از موسی بود کما قال ا تعالی و تقدس اصدق القائلین «فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ»²، و³ گویند سامری خالزاده موسی علیه السلام بود.

ساوچی⁴ جیم فارسی، پیغامبری، ترکی است.
سای⁵ آس بکن، به معنی بسای و آسایش و سائیدن و سائیده و مانند.
سبکساری⁶ به ضمتین، بیوقری و خواری و

1. ر: «همراه فرعون» ندارد.

2. قرآن کریم، سوره طه ()

شتابزدگی، و به‌فتح سین نیز.
سپرگی¹ به‌کسر و بای فارسی، سختی و رنج و
درد، و کاف فارسی نیز، و² بعضی سپرگی
به‌جای با یای دو نقطه‌ی نیز گویند.
سپری³ سین مکسور و بای فارسی مفتوح، تمام
شده یعنی به‌سررسیده، و نیز جنسی است
معروف بی‌پیکان آهین با سه پر و بحر
سررسیدن و تمام شدن و سپر هستی.
سپنجی⁴ به‌کسر و بای فارسی، خانه عاریتی، و
پانزده هستی.
سپوزی⁵ به‌ضم سین و با و واو هردو فارسی،

سیکسار؛ برهان 2/

به‌عنف¹ در آري² و روغن کنجد و³ خلاني،
بوستان بيت:
عدو تير افکنده وجودم نیازد و
تو برداشتي و همي در سپوزي
سپيد بالاي⁵ بای اول و یای اول هردو فارسي،
صبح کاذب، و در ضمير گوید: صبح صادق.
سپيد پهنایي⁶ هردو با و یای اول هرسه
فارسي، صبح صادق.
ستاي⁷ به‌کسر⁸، ستاینده، و مزاميري است که
آن را ستاره گویند.
ستغچي⁹ جیم فارسي مکسور، سوداگر، ترکی است.
سرابيلي¹⁰ مخنث و بسیريچه، سرابيلي¹ با دو

کنجد؛ آند /3

یا نیز، و سرابیلی گروهی که از غایت حمق
نره اسپ می‌پرستند.
سرای² خانه، و نام شهری است در ترکستان که
سرای بانو نیز گویند، و از سیل آنجا گِل
نمی‌باشد.
سرخي³ در تصوّف قرب را گویند.
سردی⁴ در تصوّف مقامی بردالستر را گویند، و
این نهایت مقام محبت است.
سرسري⁵ هردو سین مفتوح، کار آسان که در آن
رعایت حقوق آن کار نکند و در آن کار

گفته‌اند؛ شرفنامه /2

تکلفی نیز نکنند.
سرکشی¹ تکبّر، در تصوّف مخالفت اراده و مراد
سالک را گویند.
سرنای² به ضمّ، نای، ترکی است، سرنی نیز.
سروسهی³ آن درخت سرو که از آن دو شاخ برآمده
باشد، و شاخی متمایل نگشته، و نیز نام
نواهی و لحنی است.
سروی⁴ سرون، شاخ، در تصوّف علو مرتبه را
گویند.
سری⁵ به فتح و رای مکسور، مهتری که عربی¹

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ اصطلاحات صوفیه

سود و خوانند، و مالمال² و³ سرهستي، و
نام شيخي كه سري سقطي⁴ گويند.
سرياني⁵ به ضمّ، لغتِ ترسايمان.
سري⁶ به وزن⁷ بصيري، نام بادشاهي سري و
آن حصاري است كه درو تخت كيخسرو
نهاده اند.

فارسي /2

سعتري¹ به فتح و عين مهمله ساكن، زني بود كه
شرمگاه خود را با شرمگاه زنِ ديگر مساس
كنند چون² زن و شوي.
سغدي³ به ضم سين، نام ولايتي و نام شهري كه
او را بهشت دنيا گويند، و نام مردی كه
بربط منسوب بدوست.
سغري⁴ به فتح⁵ غين معجمه ساكن، كيمخت، و عين⁶
عين⁶ مهمله نيز.
سفجي⁷ به فتح، پاسبان.
سفلي⁸ به كسر، زير و پاتله كه هندوي «كژاپی»
گويند.

1. ر: سعري؛ سراج 2/

سقوطري¹ نام دارويي است رُستني که آن را صبر نامند چنانچه گویند صبرِ سقوطري.
سگزي² به فتح و کافِ فارسي، نام کوه رستم دستان که ساکنان آنجايي را سگزيان نامند و ايشان بدین لقب مي‌بخشند، سگزي نیز گویند به جاي کافِ فارسي جيم.
سلاحي³ سلاحدار.
سلطاني⁴ در تصوّف جريانِ اعمال و احوال را گویند بر عاشق چنانکه بر حکم ارادة الهي بر مقتضاي اوست.
سلطقي⁵ و **سلقطي⁶** به فتح، نوعي از پوشش قلندران کوتاه بادرزهاي بسيار از هرچهار سو آويخته.

1. آنند /3

سلمي¹ نام معشوقه در عرب.
سلوي² به فتح، وُلج.
سليماني³ خرمایي است سپيد، و سليمان هستي و
بادشاهي⁴.
سماري⁵ به ضمّ، کشتي آب.
سماعلي و سماعيل⁶ هردو به فتح، طایفه اي⁷ که
که عمود اسپ را پرستند.

1. شرفنامه 2/

سنایی¹ به فتح، نام ولی به شاعری معروف است
عربی و حکیمی.
سواری² در تصوّف احاطت و استیلاي الهی را
گویند.
سوچی³ به فتح، پیغامبر.
سوری⁴ به ضمّ، نام گلی است که به پیکان تشبیه
کنند.
سوزی⁵ به ضمّ و واو فارسی، از تصاریف فعل از
سوختن چنانچه دوزی از دوختن و توزی از
توختن.
سوشغری⁶ گاو میش، ترکی است.
سیکی⁷ می که در جوشانیدن ثلث¹ بازمانده

1. مدار 2/

باشد، عرب مثلث خوانند، و² صراحی و شراب.
سیلی³ به کسر و یای فارسی، طپانچه که بر قفا
زنند.
سیمای⁴ به کسر⁵، ظاهر و نشان و پیشانی⁶ تازی
است.

به عربی مثلث خوانند یعنی از شش دانگ چهار دانگش
برود و دانگ باقیماند، و این لفظ در اصل سه یکی
بوده؛ سراج 2/

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب س و فصل الف

سبزپا¹ نگون‌بخت و بدطالع، و² در ضمیر گوید
که سبزپا نیک پی کسی که از اثر پای او
آبادانی و سروری و بهی³ زیاد شود، و
نامبارک⁴ قدم کذا فی الضمیر.
سبک لقا⁵ سبکخیز و خوش دیدار، و آنکه زود
ملاقات شود و دیرنشین نبود⁶.
سپیدپا⁷ هردو با پای فارسی، مبارک قدم.
سراپا⁸ سراسر، از سر تا پای، چنانچه¹ بزرگی

1. جهانگیری /3

بزرگی فرماید:
دیوانه خودسر و لبریز محبت و
و² همه وجود، خواجه حافظ فرماید، بیت:
بجز³ این نکته که حافظ ز
در سراپای و جودت هنری
سرای جزا⁴ عرصات قیامت، و آن جهان.
سقف مینا⁵ آسمان.
سکبا چهرها⁶ سین مکسور و جیم فارسی،
ترشروی.
سکنة صحرا⁷ آب و درختان و سبزه، و مثل آن
از طیور.
سگان جیغه⁸ دنیا، کاف فارسی، طالبان دنیا.
سماع کردسما¹ آسمان در رقص شد.

-
1. ت: «چنانچه بزرگی... سراپا دُردي» ندارد.
 2. ر، ل: «و همه وجود... نیست که نیست» ندارد.
 3. دیوان 3-

سوق الثلاثا² باز است در بغداد ک خانهای فحول
علمای ترسا آنجا³ اند.
سیاه کم بها⁴ به کسر⁵، غلام کم ارزش، و در
اصطلاح بسحاقیه سکا⁶ را گویند، عبارت⁷ از
خال و زلفِ شاهدان نیز، بیت:
ز بنفشه تاب دارم که ز
تو سیاه کم بها بین که
سیمین هبا⁹ عبارت از ابر.

باب س و فصل ب
ساعاتِ روز و شب¹⁰ بیست و چهار سامانه، بیست
و چهار تارهای چنگ.
ساقی شب¹¹ ماهتاب و صبح و پیر و مرشد.

1. مدار 2/

سایة ركب¹ حمايت و اتّباع.
سایة شب² ظلمت شب و سیاھی شب و هی ظلّ الارض.
سركوب³ به فتح⁴ و واو فارسي، منازع زبردست و
و فايق در⁵ هرفنّ و آلتی⁶ جنگ حصار.
سركه فشان در عتاب⁷ به كسر، درشتگوي و طاعن.
سه سراب⁸ سه پیالۀ شراب را گویند.
سهیل عرب⁹ نام مردی از مشاهیر عرب.
سیراب¹⁰ به كسر، سیر¹¹ و نمک یکجا می‌کوبند¹² و
آب زده می‌دارند، با گوشتِ اسپ بخورند؛ این

1. جهانگیری /3

طعام ترکان است، و¹ با بای فارسی پُرآب و تازه‌تر.
سیم مذاب² آب صاف و شراب مقطرات.

باب س و فصل ت

سبزپوشان بهشت³ حوران.
سبکدست⁴ به‌فحتین، شتاب و آنکه به‌سرعت کار کند.

سپیددست⁵ با و یا هردو فارسی، مهتر موسی
علیه‌السلام، و سخی و مبارک است.
سرای‌نهفت⁶ آن جهان، و قبر.
سریست⁷ با فتح سین و با، کاری و سخن مشکل
که حل آن نتوان بود.

1. ت، ل: «و با بای... تازه‌تر» ندارد.
2. آند /3

سرتافت¹ باغي شد.
سرتخت سبز باد² تخت تو پاينده باد.
سرخبُت³ نام بُتي است، و خنگ بت.
سرشک خجلت⁴ به کسرتين، گريه شرمندگي.
سرگذشت⁵ به فتح، ماجرا و ماضي، و آنچه گذشته
بود.
سرنبشت⁶ حکم ازلي.
سروخت⁷ در اصطلاحات اهلِ شيراز است چون کسي
فهم نمي‌کند و يا بکار نمي‌رسد گويند اينک
سرو خشت يعني برو، سر خود را به سنگ بشکن،
و آهسته باش:
سر⁸ تسليم من و خاک در

1. ت: اصطلاح ندارد؛ شرفنامه 2/

مدّعي گر نکند فهم
سفال پشت¹ باخه، هندوي «کچھوا» گویند.
سفرة فصاحت² فصاحتِ زبان و مصنّفات و منشآت
نیز.
سمن ریخت گل چینه ریخت و ستارگان ظهور
آورد.
سه ظلمات³ ظلمتالبطن و ظلمتالرحم و
ظلمتالصلب⁴.
سه نوبت⁵ نوبتِ پيري و جواني و کودکي، و قيل

شیرازی

تهجد و چاشت و اشراق، و قیل در عهد سنجر
شاه سه وقت نوبت میزدند و قیل بخشش¹ و عدل
و دلاوری.

سیاه‌خانه وحشت² دنیا و گور.
سید دست³ بخیل و نامبارک دست و بخیل و ممسک
و بدبخت.

باب س و فصل ج

سخن سنج⁴ شاعر.
سرباد سنج⁵ سرکه درو باد، غرور باشد و
متکبر.
سه پنچ عبارت⁶ است از ده عدد نقش سه
کعبتین.
سه نتاج⁷ حیوانی و کانی نباتی.

باب س و فصل ح

سبکروح¹ به ضمتین²، ظریف.

سرمفرّح سین مکسور و هردو را مدغم کنایت از
نهنگی³ است که دروي قدری نیک باشد و مستی
مستی کند و هضم طعام بسیار بود.

سعد ذابح⁴ ستاره منزل ماه در بُرج دلو.
سه روح⁵ سه موالید حیوانی⁶ و نباتی و
انسانی.

باب س و فصل خ

سران چرخ⁷ کزّ و بیان و حاملان⁸ عرش و ملائکه
مقرب.

سلطان چرخ⁹ آفتاب و همان چرخ اضافت الشیء و
بی‌نفسه.

1. برهان /2

سنگلاخ¹ زمین سنگستان و زمین قلب.

باب س و فصل د

ساده مرد² نادان و سلیم القلب نیز، و
بیریش³.

سایة پرورد⁴ بای⁵ فارسی، مفتخوار و آسوده
حال.

سایة خورشید⁶ حمایت آفتاب.

سبع شداد⁷ هفت آسمان، هفت طبق زمین.

سپربرد⁸ گرفته ماند.

سپید آید شرم آید و خجالت آید.

ستم آباد⁹ جای ظلم و¹ جای که ظلم بسیار

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ برهان 2/

کنند.
سراندرزد² سربکش و³ ترکِ صحبت و ترکِ کار
کرد.
سربرد⁴ طبیب⁵ کار و آنچه بدان روزگار کار
بگذرانند.
سر برکمر میزند⁶ مالیخولیا و دیوانگی
می‌کند.
سر به‌گریبان برند⁷ فکر کنند و خیال کنند.
سر تو دارد⁸ خیال⁹ تو دارد، و محبت تو
دارد.
سر جفت‌کند¹⁰ دو سر درهم یکجا کند، سريکه از
تو بپیچد، آنکه بی‌فرماني از تو کند.

1. ل: «و جايي که ظلم بسیار کنند» ندارد.
2. آند /3

سُرخ‌بید¹ نام درختی، نوعی از بنده بید.
سردباد دم سرد و آه سرد، و باد صبا.
سرد شد² مرد کاهل شد.
سرسبز باد³ زندگانی باد، و⁴ همیشه تازه باد.
سعد و سعود⁵ منزل قمر است نزدیک جدی، و قیل مرد و زن.
سغبه او باشد شوق او باشد.
سکندرآباد⁶ نام شهری است جانب جنوب، آباد آن کرده سکندر ذوالقرنین.
سکندری می‌خورد می‌جهد و سرکشی می‌کند و می‌غلطد، و در شیراز چون اسپ کسی به سر می‌آید گویند:

1. سراج /2

سکندري مي‌خورد، چنانچه بزرگي فرمايد:
از براي خضر خطت اشکم
مي‌رود بر روي ما امّا
سبیکه بيت آن است که اشک² من برمین
مي‌افتد به‌خضر خط تو نمي‌رسد.
سگي که وفا کرد³ سگ اصحاب کهف.
سلب فرشته دارد⁴ سبزپوش است.
سنگ اندازد بشکند.
سه بعد⁵ طول و عرض و عمق جهان.
سه فرزند⁶ حیواني و کاني و نباتي.
سه موالید⁷ کاني و حیواني و نباتي.
سیر در لوزینه دارد⁸ غم و شادي بهم آورد.

1. شرفنامه /2

سیاؤخش آباد¹ و سیاؤخش گرد و سیاؤش آباد²
هرسه سین مکسور، نام شهري به توران زمین و
بناکرده سیاؤش.
سیاه و سپید³ روزگار و کلّ خلیق و نیکی⁴ و
بدي و ظلمات و نور
سیماب شد⁵ گریخت و بیقرار شد، و آب نقره
شد.

باب س و فصل ر
سابقه سالار⁶ سرلشکر و مقدم لشکر و امیر

کاروان.
ساقی بکار¹ آب در یعنی در شراب خوردن.
سالبر² بای مفتوح، درختی که یکسال بار آرد
و یکسال بار نیارد.
سایبان اخضر آسمان.
سایه و نور³ سایه درخت و شب و روز.
سبحة بلور⁴ ستاره.
سبحة دار⁵ به ضم⁶، ذاکر و مصالح و مسبح⁷ و
مستغفر.
سبز آخر⁸ خای مضموم و الف ممدوده، آن آخر
اسپان که علف سبز درو بسیار بود و سبزگاه
و خوید باشد.

1. ل: بکاه.

2. این اصطلاح ندارد؛ جعفری

سبکتر¹ شتابتر.
سبکسر² تیز پر.
سپهر اسیر³ کره آتشین.
سپیدتر روشنتر و صافتر و مشهورتر، و زلف⁴
خوبان.
سپیدکار⁵ صالح.
سپیدی پر⁶ روشنکننده و پرده‌گشای، و بای دوّم
مفتوح برنده سفیدی.
سختی دیوار دهر⁷ آفتاب و حوادثِ روزگار.
سخن‌جور⁸ سخن بی‌لطافت، و سخن¹ دلشکن.

1. آنند /3

سخن چون دُر² یعنی سخن چون مروارید، و در اصطلاح صوفیه اشارت واضح را گویند در ماده و غیرماده، و در محسوس و معقود.
سخنور³ خداوندِ سخن یعنی و فصیح لسان.
سرای تزویر دنیا.
سرای سرور⁴ خانه شادی، و بهشت و دلِ عارف.
سرای شرور⁵ سینِ اوّل مفتوح و سینِ دوّم معجم مضموم، می‌کده و طرب‌آباد، و دنیا و قمارخانه و دوزخ.
سرای عشر⁶ آن نقش که بر سرِ هرده آیت

1. ت: «سخن دلشکن» ندارد.

2. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ اصطلاحات صوفیه

بنویسد، و نزدیک بعضی سرعشر الف جمل که
در تحت احاد می‌آید.

سرای غرور¹ دنیا.

سربسر و سراسر² هردو، یک سر تا دوّم سر.

سربه‌مهر³ میم مضموم، پوشیده و پنهان.

سُرخرو بن خار خز؟

سُرخ زنبور⁴ نوعی از زنبور و انگشت افروخته،

سُرخ زنبور یعنی زنبور سُرخ که او اسلام

نیاورده بود، یعثوب که شاه زنبوران بود بر

زمین پیش امیرالمؤمنین حضرت علی رضی ا

عنه اسلام آورده، و سُرخ زنبور کافر کنایت

از آتش افروخته.

سُرخ‌سوار⁵ جگر.

1. جهانگیری /3

سردار¹ به فتح، مهتر قوم، و به کسر آنکه با
وي² رازدار گویند، و³ دارنده سر، و
سربدار.
سردار هفت کشور بادشاه هفت اقلیم.
سردسیر⁴ سردخوي⁵.
سرشک شور⁶ به کسرتین و واو فارسی، اشک
غمزدگان.
سست مهار⁷ رام و مطیع و بی استعداد.
سعد اصغر⁸ زهره.
سعد اکبر⁹ مشتري.

1. آنند /3

سفرة محقر به ضمّ سین، کنایت از سفره که اغلب
پهتی¹ و زوراق باشد.
سگ جگر² گردل و نامهربان.
سگسار³ سگ خصلت و حریص⁴.
سلحشور⁵ سین مکسور، مستعد و ساخته و سلحدست
پیاده، هندوی آن را «پایک» گویند.
سلطان دریابار⁶ بادشاهی که در جزیره‌ها

1. ر: تهی.

2. آنند 3/

باشد، و سلطان دریا سلطان که گندها در
تحت فرمان او باشد.
سلطان دهر حضرت عزت جل و علا و جلاله.
سلطان سپهر سین مضموم، آفتاب، و همان سپهر
اضافت الشيء الي نفسه.
سلک دور قمر¹ روزگار و روز و شب.
سم راه گستر² کاف فارسی، سم اسپ و سم استر
و خر و مثله.
سنبلتر³ زلف خوبان، و خط نو برآمده.
سنبلة زر⁴ انگشتران⁵.
سونش کافور⁶ قطرات باران.
سه خواهر⁷ آن نیز همان سه ستاره⁸ صف زده
متصل پایه بناتالنعش.

1. جهانگیری /3

سه دختر¹ بناتالنعش، آن سه ستاره صفه زده
متصل پایه بناتالنعش².
سه گوهر³ حیوانی و کانی و نباتی.
سه یکجور⁴ شرابِ مثلث بخور، و چهار پیاله
بخور.
سیدالبشر یعنی محمد مصطفی صلی ا علیه و
سلم.
سیمرغ آتشین پر⁵ آفتاب.
سیم گا و رسداری⁶ ستارگان.
سیماب آتشین پر⁷ آفتاب.
سیهسور سین اول⁸ مکسور، رنگ اسپ.
سیه کار⁹ فاسق و بخیل، بدکاره.

1. مدار 2/

باب س و فصل ز

سبز در سبز¹ سۆم موقوف، نام نوایی است.

سبکخیز² شتابخیز و زودخیز.

سرافراز³ آنکه به هیچ سرفرونیارد

سرانداز⁴ دلاور و⁵ سر بینداز، و سراندازنده،

سراندازنده، و انداز مقنّعة ابریشمی نیز.

سرتیز⁶ مژه معشوق، و نیزه و سنان و خار و

امثالهم.

1. جعفري

سرسبز¹ حیات و بادشاهی.
سرو ناز² آن سرو که شاخه‌اش متمایل شده
باشند.
سگان آرز³ طالبان دنیا به حرص.
سگ یلدر ستاره نحس‌ترین ستارگان، و حکمای
طمع‌ج و مثل آن بر صورت شتربختی دهان
باز کرده‌اند، اهل هند آن را «بهدره⁴» گویند.
سنگ انداز⁵ شرابی که بی‌ناغه خورند، و شرابی
که در آخر دهه مائة شعبان المعظم ننوشند، و
در مائة مبارک رمضان نیز.
سه غرفة مغز⁶ غین اولین مضموم، دماغ که او

1. برهان /2

را سه محلّ است، یکم محلّ فکرت، دوّم محلّ خیال، و سوّم محلّ فکر است که فروتر است. سیه مغز¹ سودایی که خللِ دماغ دارد، و دیوانه.

باب س و فصل س
سالار هفت محروار کوس² آفتاب.
سبز خنگ نحوس³ خای مکسور و کاف فارسی، روزگار، و فلک.
سیدالنّاس⁴ محمّد مصطفی صلی ا علیه و آله و سلّم.

باب س فصل ش (معجمه)
ساعاتِ روز و شب درش⁵ یعنی بیست و چهار تار در چنگ.

ساق عرش¹ ستوني است بالاي عرش، و بعضي گویند
پایة عرش.
سالکان عرش² اهل سلوک.
سبزپوش³ زاهد.
سبزفرش⁴ فلک.
سخت کوش کوشنده و کوششکننده، و محنت و
رنجکش.
سریاش⁵ بای فارسی، گرز جنگیان.
سریوش⁶ دامنی و جامه که بر سر طبق اندازند.
سرجوش⁷ قطع اضافت و با اضافت شوربایی که اوّل

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ آنند /3

اوّل جوش¹ باشد، سر را نفع کند.
سردفتر آفرینش اوّل قطع اضافت و اضافت محمد²
صلوات ا علیه.
سرکش³ سرافراز و نامطیع، و⁴ نام مطرب خسرو.
سفته گوش⁵ کاف⁶ و واو هردو فارسي، بنده.
سواد حبش⁷ حوالی⁸ شهر حبش، و سیاهی، و
عبارت از انگشت سیاه.
سه شش نقش اعلي کعبتين⁹...
سیم کش¹⁰ آنکه سیم خرج بکند غیرمحلّ، و کشنده

/2

سیم و سیم بکش.

باب س و فصل ط

سر بر خط¹ فرمانبردار و امنقاد.

باب س و فصل غ

سبزباغ² تن³ بشر و آسمان و جنّت.

سبززاغ⁴ دنیا و آسمان.

سرتیغ⁵ نوک تیغ و روشنی او.

سگ با داغ⁶ با عیب و عاجز و مطیع و وفادار.

سه ایواغ دماغ و سه غرفة دماغ⁷ هردو، دماغ

را سه محلّ است، یکم محلّ فکر، دوّم محلّ
خیال و سوّم محلّ حفظ که فروتر است، چنانچه
لمؤلّفه، بیت:
در سه ایوان تیز او ز عقل و خرد

باب س و فصل ق

سائیس پنجم رواق² مریخ، و آن سیّاره است در
پنجم آسمان حمل و عقرب هردو³ بُرج خانه
اوست.

سرخشک ابلق⁴ روزگار.

سرشق⁵ شکافته و ترقیده سر.

سني اشاق⁶ خدمتگار کوچک و غلام خورد و خادم
و قلندران، و سي روز مائة رمضان.

باب س و فصل ک

ساکنان خاک⁷ باشندگان ربع مسکون.

سبزپوشان فلک¹ ملايکه آسمان.

سبزپوشان نهم فلک² ملايکه عرش.
سبزکوشک³ آسمان.
سرای خاک⁴ دنیا.
سریر فلک⁵ بنات التّعش.
سعه یک⁶ ثلث، و شراب مثلث.
سفر خشک⁷ سفر که بی‌منفعت بود.
سلطان فلک⁸ ماه و مهر و⁹ همان اضافت الشيء
الي نفسه.
سنبله فلک¹⁰ بُرج سنبله.
سه‌کوهک¹ واو فارسی، نام گیاهی است.

1. جهانگیری /3

سي ستاره پاک² سي³ دندان، سي⁴ سپاره قرآن.
سيه پلک⁵ چشم سرمه رنگ.
سيه تاک⁶ جنسي از انگور که برگ او به برگ
لبلاب ماند و هر درختي که نزديک او باشد
پيچد و بيخ او و ميوه پخته او سياه باشد
و آن را سیه سر نیز گويند.

باب س و فصل گ (کافِ فارسي)

سايه اين دورنگ⁷ حمايتِ زمانه.

سايه برگ⁸ نام گياهي.

1. فرهنگ فارسي /5

سراجة اورنگ¹ اين² جهان .
سردیگ³ قطع اضافت و اضافت شوربای که با دل
خوش باشد، سر را نفع کند.
سفرِ جِرنِگ⁴ زرد .
سه سرهنگ⁵ نه انگشت که به دندان نویسند .
سیمگون خنگ⁶ هردو کاف و جیم فارسی، مائة نو .

باب س و فصل ل

ساده دل⁷ احمق و خالی خاطر .

1. ر، ل: «اورنگ» ندارد؛ آند 3/

سحرِ حلال¹ بیان فصاحت، و سخن قبولِ قلب².
سخنِ دل³ نصیحت.
سراچه کُل⁴ عرشِ مجید.
سفرة خلیل⁵ کنایه⁶ از طعامی که در روضه
مهتر ابراهیم خلیل ا خرج می‌شود.
سنگدل⁷ سختدل و نامهربان و⁸ غرذل و اشکریز،
اشکریز، و آنکه دل او بیقرار بود.
سنگ زد در قندیل⁹ قندیل را شکست و روشنایی
او را محو کرد.
سنگ گل¹⁰ سنگی که از ریگ و گل برون آید،
سنجیل معرّب اوست.
سیاه دل جاهل و منافق و بخیل و نامهربان، و

1. فرهنگ عمید: هنرنامایی، نظم و نثر، کار عجیب و
حیرتانگیز که آلوده به نیرنگ نباشد؛ جهانگیری

آنکه در دلِ او نورِ ایمان نبود یعنی¹
کافر.
سی طفیل² سی مهرة نرد.
سیمابِ دل³ گردل و اشکریز، و آنکه دلِ او
مذبذب بود.

باب س و فصل م

ساخته رنگم⁴ کافِ فارسی، موافقم.
سالار همه عالم⁵ بادشاه هفت اقلیم.
سایبانِ ظلم⁶ شب و صبح اول⁷، صبح کاذب،
چنانچه⁸ لمؤلفه بیت:
سحر چون خسرو خاور
به چتر نور بدل گشت

-
1. ر: «یعنی کافر» ندارد.
 2. ر، ل: این اصطلاح ندارد.
 3. ر: این اصطلاح ندارد؛ برهان 2/

سایه پروردان خم¹ آن دانه‌های انگور که در خم
کنند تا شراب گردد.
سایة ربّ التّعیم² خلیفه و بادشاه.
سپهر هشتم به کسرتین، عرش کرسی.
سپید مهرة رزم³ سنگی که هنودان⁴ در وقت جنگ
جنگ به جای برغون⁵ زنند.
سپیده دم⁶ به ضمّ دال دوّم، جنسی از گیاه‌های
مأکول که سُرخ مرد سُرخ برگ نیز گویند.
سخت لگام⁷ سرکش و نارام⁸ و بی‌فرمان.

1. جهانگیری /3

سرافگنم کاف¹ فارسي، عاجز شوم.
سرِ راه دارم.² ارادتِ سفر و نيّت و خيالِ مسافرت
دارم.
سرعشّه آدم.³ مهتر عيسي عليه السّلام.
سرگرانم.⁴ کافِ فارسي مکسور، ملولم.
سرگم.⁵ بي‌راه و راه گم کرده.
سروش اعظم.⁶ به‌ضمّتين و واو فارسي، حضرت
جبرئيل عليه السّلام.
سکنة عالم.⁷ سين⁸ مفتوح، کلّ مخلوقات.
سلطان انجم آفتاب.
سنگ انداز غم.⁹ وداعِ غم.
سنة ثاميم.¹⁰ سال پانصد و چهل.
سواد اعظم.¹ شهري بزرگ و مکة ا و مدينة النبي.

1. ر، ل: «کاف فارسي» ندارد.

2. شرفنامه /2

سه بعد عالم² طول و عرض و عمق جهان.
سه زخم³ غلطانیدن سه کعبتین در بازی نرد در
طاسک.
سه علم⁴ علم الٰهی و طبیعی و ریاضی.
سی مهر و مائة صیام⁵ سی روزه مائة رمضان
عظمة⁶ تعالی.
سیه چشم⁷ چشم سرمه گون، و نام کنیزک که
خزینه دار مهراب بود.
سیه کام⁸ نامراد و بدروز.
سیه گلیم⁹ بخیل و بدبخت.

1. آنند /3

باب س و فصل ن

ساسانیان¹ آنانکه از آلِ ساسان اند.

ساغرزدن² ساغر خوردن، و ساغر شکستن.

ساق عروسان³ نامِ حلوایی است که از مایده و

شکر شکل ساق آدمی سازند، به‌غایت لطیف

می‌باشد.

سایه‌شکن⁴ شکننده مذهبِ ظلمت و روشن‌کننده و⁵

سایه‌بشکن.

سایه‌نشین⁶ ساحتِ طوبی، بهشت.

سایه‌یزدان⁷ نایب‌ا، و ظلّ ا.

سبجهداران⁸ صالحان و ذاکران.

1. مدار 2/

سبزبادبان مثله .
سبزستان فلک .
سبزپوشان¹ ملایکه و حوران .
سبزطشت سرنگون² آسمان .
سبزگلشن³ یعنی آسمان .
سبزمیدان آسمان .
سبع الوان⁴ طعام های گوناگون، و آن الوان وضع
فرعون بود .
سبکسران⁵ فرومایگان و مفلسان و فقیران .
سبک عنان⁶ شتابرو، و آنکه حمله بر حمله برد

1. جهانگیری /3

و قصد¹ بر قصد.
سپوشکستن² نومید شدن.
سپر از دست افکندن³ به عجز و بازماندن از
جنگ، و سپرانداختن.
سپرافگن⁴ عاجز و عاجز شونده، و سپر بیفگن.
سپهرآفرین حضرت عزت جلّ جلاله.
سپهربرین⁵ آسمان هشتم و کرسی و عرش.
ستاره زمین⁶ اطلق که هندوی «ابهرک» گویند.
ستاره قلندران⁷ سین⁸ مکسور، کنایت از آفتاب
آفتاب است.

-
1. ر، ل: «قصد بر قصد» ندارد.
 2. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ مدار 2/

ستاني زبان¹ خاموشي دهی، بیت:
ستاني زبان از که تا راز
سجاده نان³ سفره که بالاي آن نان فراز کنند،
و سجاده غيرادغام، بجاده⁴ به با نیز
گویند.
سحرآفرین⁵ آفریننده سحر يعني باري تعالی، و
شاعر فصیح.
سحربنان⁶ لفظ مرکب بای مضموم، خط و کتابت
خوب، سحر جادو و بُنان به ضمّ با انگشتان.
سحربیان⁷ شعر پاک از عیت و رکت⁸.
سحرسخن⁹ فصاحت و بلاغت سخن.
سحرگاهان¹⁰ جمع سحرگه و سحرگاه.
سخن آفرین¹¹ شاعر کامل سخن.
سخن پروران¹ شاعران و² فصیحان و صاحب

1. مدار 2/

تقریران .
سخن در غلاف گفتن سخن پوشید و آهسته گفتن .
سدره نشینان³ ملایکه مقرب و جبرئیل
علیه السلام .
سرآمدن⁴ ملول شدن .
سراپرده دوران آسمان .
سر از امر پیچیدن⁵ بی فرمان کردن .
سرانداختن⁶ عاجز شدن .
سرای کهن دنیا .
سرای هفت رخشان⁷ آسمان .
سر بر خط داشتن⁸ فرمانبرداری کردن و اطاعت

1. شرفنامه 2/

نمودن.

سر به‌گریبان بردن¹ فکرکردن.

سرباز زدن² بی‌فرمان کردن.

سر برآوردن و سر برکردن³ هردو باغی شدن.

سر بر زانو نهادن⁴ در مراقبه رفتن، و کوژ
(نگون) گشتن.

سر بر کمر زدن⁵ عبارت از سر بر کمر نهادن
است، و آن صفت خللِ دماغ و مالیخولیا است،
مصراع:

سر سودا بزرگان راز

سریایان⁶ بای فارسی، دستار و شمله و¹ خود

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ برهان 2/

که عرب مغفر گویند.
سرپنجه کردن² زور آزمایی کردن.
سرپیش کردن اندیشمند شدن.
سرتافتن³ بی‌فرمانی کردن.
سُرخ زنبوران⁴ انگشتان سُرخ.
سرخیل شیاطین⁵ ابلیس علیه اللعنت.
سردبیانان⁶ ناموزون طبعان، و کندطبعان.
سردستان⁷ نامِ نوای باربُدی.
سرکه فروختن⁸ ترشروی کردن.
سرگران¹ متکبّر و غضوب.

1. ر، ل: «و خود... مغفر گویند» ندارد.

2. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ برهان 2/

سروخرامان² شاهد تمام خط.
سروستان³ نام نوای باربُدی.
سروش کفشگران⁴ آنکه هندي «کاندا» گویند.
سعدین⁵ مشتري و زهره، سعدیان همان سعدین
مشتري و زهره.
سفال زمین⁶ خاکِ زمین.
سفلین عطارد و زهره.
سقفِ ایوان آسمان.
سقفِ جهان⁷ آسمان.
سکجان سخت جان و سختيکش.
سکنگین⁸ به کسر و کافِ دوّم فارسي، سرکه و

1. مدار 2/

انگبین یکجا می‌کنند و آن¹ را سنگبین می‌گویند، و آن به‌تعریب سنگبین نیز گویند.

سکنة کانون² انگشت.

سگ جگران³ کنایت از مردمان سختدل و دلاور.

سگساران⁴ کافِ فارسی، طالبان دنیا و بیقراران.

سلجوقیان⁵ آنانکه از آلِ سلجوق شاه باشند.

سلطان اختران⁶ آفتاب

سلطان یکسواره گردون⁷ آفتاب.

سمع‌الکیان⁸ نام کتاب تصنیف ابوعلی سینا در علم حکمت.

1. ر: «آن را... به‌تعریب» ندارد.

2. برهان /2

سنگ بر جام زدن¹ از مَي توبه‌کن.
سنگ بر دل نهادن² نومید شدن.
سنگ بر قرابه زن³ قرابه‌شکن و از مَي توبه‌کن.
سنگ‌دلان⁴ شاهدان و معشوقان و ظالمان.
سنگ‌شکن⁵ طایفه از تیشه زنان، و لقب فرهاد،
و جنس از خرما.
سوارِ سیستان⁶ رستم بن زال.
سونس دندان⁷ سرشک باران و برف⁸.
سپهستان⁹ زنی که فرزند نزید و زنی که

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ جهانگیری 3/

باروار نشود.

سه پنج کعبتین¹ عبارت از پانزده عدد نقش سه کعبتین، و کعبتین قرعه شش پهلو را گویند که در پهلوها او از یک تا شش عدد نقش کنند و بدان نرد بازند، و آن قرعه‌ها از دندان پیل بوند، و بعضی کعبتین بازند.

سه جان² سه روح کانی و نباتی و حیوانی.

سیه‌خانه آبنوسین³ نای.

سه خوان⁴ طایفه ثالث ثلاثه⁵ گوی، آنانکه خدای تعالی را سه می‌گویند و می‌دانند علیهم‌اللعنت، و سه خوان سه خوانچه، و سه را بخوان به معنی امر.

سه خواهران¹ سه ستاره صفزده که متصل یکپایه
نعل کبری² اند.
سه فرزند آخشیجان³ حیوانی و کانی و نباتی.
سهیل یمن⁴ سهیل بن تستری رحمة ا علیه.
سیماب آتشین⁵ آفتاب.
سیماب شدن⁶ ناپیدا شدن و بیقرار گشتن.
سیمین صولجان⁷ مائة نو.
سیمین نان⁸ مائة شب چهاردهم.
سینه کشیدن⁹ قوت نمودن.

1. سراج /2

سینه گشادن¹ خوش شدن .

باب س و فصل و

سایة تو² حمایت تو .

سایه رو³ شب و روز، و شب بیدار، و عیار .

سبکرو⁴ به ضمّتین⁵، شتابرو .

سپرگاو⁶ نام اسلحة جنگ، شغ نیز گویند .

سرحلقه رو⁷ پیر و صدرنشین .

سرون آهو⁸ به ضمّتین، شاخ آهو .

سنگ سبو⁹ کاف و واو هردو فارسی به اضافت،

را بر زمین یا چیز دیگر بساید؛ مدار 2/

سبودان و سنگي که بالاي آن سبو دارند،
هندوي «گهژونچی¹» گویند، چنانچه² خواجه حافظ
گوید:

نه من سبوکش این دیر³

بساسرا که درین

سنگ سراپردۀ او عظمتِ عرش⁴.

سوداي هندو اغلبِ هندو سیاه باشد، و خللي.

باب س و فصل ه

ساقیان لهجه⁵ مطربان.

ساکنان سدره⁶ ملایکۀ مقرَّب.

سبزکارگاه⁷ کافِ دوّم فارسي، آسمان.

هرکه بی‌طریقی کند او را سنگ سبو کنند، و آنچنان
است که مجلس دارند و نقیب و سایر اهلِ طریق
نشینند، و شخص مجرم را سبویی از ریگ پُرکرده در
گردن آویزند و در مقابلِ استاده دارند تا وقتی که
جرم او را عفو کنند؛ مدار 2/

سبکسایه¹ گذرنده و کم بقا.
سپهر برشده² آسمان، خواجه³ حافظ فرماید،
بیت:

سپهر بر شده پرویز است
که ریزه اش سر جمشید⁴ و
سپیدکاره⁵ نیکوکار و صلاح⁶ آثار، و صالح.
سپیده مهره⁷ نای ترکی و مهره دریایی که وقت
جنگ آن را بدمند.
ستم‌دیده⁸ مظلوم و مجبور.
ستم‌کشته⁹ به ظلم کشته.
سجه سجه قطره قطره.
سرآمده¹⁰ دانا و رسنده در کار.

1. جهانگیری /3

سرافگنده¹ متواضع و شرمنده .
سرای هفتپرده عالم² بالا و آن جهان .
سربازنه خلخال و فغان³، و دورتر⁴ .
سرپرده⁵ نام پرده در سرود .
سرتیغ کوه⁶ روشن مهر و ماه، و سرکوه و درّه
کوه، و تیزی تیغ دورویی .
سرخاره⁷ سوزن رویین که مقنّع با سر دوزند تا
از سر فرود نیفتد و از گرداگرد روی نرود .
سَرده⁸ یعنی سرباز و چالاک، آنکه بر سر دادن
راضی و طالب بود، و سر دهنده، و سریده

1. آنند 3/

به معنی امر و فاعل.
سرشته¹ مقصود و موی پیشانی.
سرسره² کنایت از صدر³ مجلس، و هرکه بالای
سفر نشیند.
سرکه ده ساله⁴ کینه ده سال.
سرنافه⁵ عبارت از خوشبوی، در ضمیر گوید:
سرنافه عبارت از دهن و اندام است.
سروپاچه⁶ با و جیم هردو فارسی، سر و پای
گوسفند که یکجا پزند، آن را سروپاچه
گویند.
سرینگاه⁷ به کسر، تختگاه بادشاه، و محل⁸
سُرین، و قیل به فتح زنج⁹، خواجه نظامی

1. ت: این اصطلاح ندارد؛ رشیدی

فرمایند:
کسی کو سزاوار سرینگاه او مُشک
سقفِ نیمخایه گنبد و فلک.
سلطان سیه مثله.
سلطان یکسواره² آفتاب.
سنگ در موزه³ کنایت از اقامت و ترکِ سفر است،
است، و کنایه از بیقراری و مزاحمت.
سنگ سیاه⁴ حجرالاسود.
سوادِ سفینه⁵ کدورت و تیرگی.
سودازده⁶ به فتح، دیوانه.
سودامه شب، و آن سیاهی که بر رُخ قمر است.
سوزن ماهیچه کنایت از ماهیچه باریک است.
سه اسپه⁷ یعنی سپاه سخت شتابنده چه چون کسی

1. شرفنامه /2

را سلاطین به مسارعت تمام نامزد می‌کنند در
راه سه اسپ سوار می‌شود تا شتاب تر برسد،
و دو اسپه نیز است.
سه‌تاره بست ستاره¹ زهره رباب² سه‌تاره را
برای نواخت آراست.
سه جاده³ طول و عمق و عرض جهان.
سه‌جمره⁴ در لغت جمله مشرح نبشته شده است و
رمی جمار که حاجیان در بطن وادی که مقام
هفتگان سنگریزه به سه نوبت بدو انگشت
اندازند.
سه ضربه⁵ در اصطلاح کشتی‌گیران سه بار حریف
خود را بر زمین زدن، و در اصطلاح نردبازان
حریف متواتر بازی بردن و فره کردن.
سه قبله⁶ قبله مسلمانان و قبله یهود و قبله
نصاری.

قدیم بوده، دو اسپه نیز شهرت داشت، در زمان مؤلف
سراج؛ غیاث

سیاهی ده¹ ظرافتِ ده و آرایش دهنده و² خلافت،
در سکندرنامه است، بیت:
سیاهی ده خال سپیدی بر چشم
سیخ جوشیره⁴ سیخ پورک موازنه چهار انگشت
دراز و باریک مثل خلیل می‌تراشند و در⁵ وقت
وقت خوردن بغرا جوشیره پیش هر یکی دارند،
پورک و جوشیره می‌خورند، در اصطلاح آن را
سیخ بغرا می‌گویند.
سی مهره⁶ سی روزه مائة رمضان.

1. شرفنامه (تصحیح دستگردی)

سیمین نواره¹ اشارت به ماه².
سینه نامه³ گنهگار و ظالم.
سیه چرده⁴ سبزرنگ و رنگ گندم گون، حافظ
فرماید، بیت:
آن سیه چرده که شیرینی
چشم مَی گون لب خندان دل
سیه خانه و سیاه خانه⁶ هردو لغت بندی خانه، و
خانه نامبارک.
سیه کاره و سیاه کاره⁷ بدکاره و فاسق
سیه کاسه⁸ ممسک¹ و بخیل، چنانچه خواجه² حافظ

1. جهانگیری /3

حافظ فرماید:
برو از خانه گردون
کین سیه کاسه در آخر

باب س و فصل ي
ساده دلي⁴ ناداني و احمقي.
سال جلالی⁵ یعنی تاریخ و آن چند زیادت است

بخیل؛ جهانگیری /3

از سال قمري.
سایبان سیمایی¹ ابر.
سایه پرستی² بای فارسی، فسق و فجور.
سبزدوتایی³ شب.
سبزننگاری آسمان.
سبع المثنائی⁴ فاتحه.
سبک پای⁵ تیزرو و گریز پای.
سبکساری⁶ بیقراری و بیوقری و شتابزدگی.

سال ماه روز

سپري¹ منسوب به سپر و چيزي تمام شده، و جنسي
از تير سه پر و سپر و سيم² هستي، و
پایمال هستي، و گذرنده، و³ اعلم
بالصواب.

سپیدبالاي⁴ صبح کاذب.

سپیدپهنای⁵ اشارت⁶ به صبح صادق.

سپیدروي⁷ با و یا هردو فارسي، سرخرويي، و
آنکه روي منور باشد.

سپیدکاری⁸ با و ياي فارسي و دالِ موقوف،

نيکبختي و نکوکاري.
سراپرده کحلي¹ باي فارسي، ابر سياه و
آسمان.
سرانگشتي² کاف فارسي مضموم، طعامي است
مقدار سرانگشت از آرد راست کرده مي‌پزند.
سرباري³ باري اندک که بسته برسرنهند⁴.
سربزرگي⁵ سروري و پيري و بزرگي.
سرخاري⁶ درنگني و سرخاري و سرخارش سر.
سردستي⁷ في الحال¹ و ماحضري، و در راء سرفک²

1. سراج 2/

سرفک² اضافت است.
سرمه گيتي³ مثله⁴ يعني شب.
سر من داري⁵ خيال و محبت من داري، و همسري
و مهره من داري، خيال⁶ من داري.
سرودگوي سختگوي و ناموزونگوي.
سروسهي⁷ نام نوایي باربد، و نام درختي.
سغد سمرقندي⁸ نام ولايتي است نزديک سمرقند که

(به هندی چھڑی) و به معنی زود و في الحال؛ جهانگيري

/3

آن بهشت دنیا قیل جنّت الدُّنیا اربعة، سغد
سمرقندي و غوطه دمشق دو دیگر تتبع مسطور
کردند ان¹ شاء ا تعالی.
سطل شراجي² همان شطک که خواهد آمد.
سفته راز احمدي³ سفته مروارید سوراخ کرده، و
اجازت از اسرار پیغامبر علیه السلام اوست
معانی احادیث مصطفیٰ.
سقف محنتزاي⁴ فلک.
سگی کردي⁵ نامهربانی کردي و بیرویی و بخیلی
کردي.
سلمان فارسي⁶ شاعري است در زمان نبی محمد

و باغستان و آب و هوای گواره بیرون نرفت، در
تواریخ است که سغد شهری آباد و بزرگ بوده و شمر
نامی از سرداران عرب آن به قهر مسخر کرده و خراب
نموده و سمرقند را ساخته و آباد مانده، اصل آن
شمرکند بوده در آن شهر بربط را نیکو سازند لهذا
بربط سغدی گویند؛ فرهنگ فارسی /5

صَلِّيْ ا عَلَيْهِ و سَلِّمْ .
سماعیلی¹ قربانی، و طایفه اندکه نره اسپ
پرستند.
سناجبا زای² سبزه زای.
سوزن عیسی³ آن سوزن که حضرت عیسی علیه السلام
را بر چهارم فلک پایبند شد، بیشتر ترقی
شدن نداشت⁴، سلطان الشعرا امیر خاقانی
رحمة⁵ علیه این قصیده در حالتی که محبوس
محبوس بود و زحمت رشته داشت، انشاکرده:
من اینجا پایبند چون عیسی پایبند
سه دوری⁷ طول و عرض و عمق جهان.
سیب خاکی⁸ میوه ای است چون خیار خورد، تلخ،

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ لغتنامه: پیروان
اسماعیلیه، شعبه ای از شیعه که به اسماعیل[ؑ] فرزند
امام صادق[ؑ] گرویدند؛ شرفنامه 2/

در ریگستان روید.
سیره‌رویی¹ شرمنده بی‌آبرویی و بی‌وقر.
سیه‌کاری² بدکاری و فسق.

قطار الحمار خوانند.
1. آنند /3

باب الشين مشتمل علي الفصلين: فصل الاول في المفردات

باب ش و فصل الف

شا¹ مختصر شاد چنانچه گویندت شادباش² و شاباش.

شغا³ بهضم شین، تیردان و ترکش، و بعضی فرهنگیان⁴ شین بهفتح گویند.

شقا⁵ کرانه¹ هرچیزی، و کرانه رود، و بهکسر

1. برهان 3/

آسانی و صحت و راحت.
شکیبا² به کسرتین³ و یای فارسی، صابر و
صبور⁴.
شلیخا⁵ صحابه ترسایان، و صاحب مذهب
ترسایان.
شنا⁶ آشنا کردن در آب.
شوا⁷ به کسر، والان خورد که هندش «سووه» گویند،

1. کرانه یعنی کناره.

2. جهانگیری /3

و ریم اندام و سوختگی و پای مردم¹ یعنی
آنکه از کثرت کارکردن گرم دست و پا و
انگشت سخت و درشت و ستبر² و سیاه³ گردد،
و به معنی⁴ تازی بریان.
شوربا⁵ طعامی که در آن شوربا اندازند.
شہبا⁶ شین مفتوح، مادیان خنگ⁷.
شہلا⁸ نام¹ نرگس است که میانه او سیاهی

کارهای سخت پیدا شود، عربی اصم خوانند؛ آنند
/3

می‌باشد، مخصوص او را چشم تشبیه می‌کنند،
زنی² میش چشم.
شیدا³ شین مفتوح، دیوانه و واله زده و⁴
به سرزده و عاشق و فریفته و شیفته.
شیربا⁵ طعامی شیرمایه داده چون جغرات بسته
و گردانند، و در آن بادام و پسته و خرما
اندازد.
شیربها⁶ به کسر، دست و پیمان که برای عروس

1. ت: «نام نرگس... تشبیه می‌کنند» ندارد.

2. ر: «زنی میش چشم» ندارد.

3. سپهسالار

فرستند در وقت نوشه‌ي، شيربها گويند.
شيو¹ به كسر شين و ياي فارسي، گويا كه عرب²
فصيح خوانند.

باب ش و فصل ب

شاذاب³ به ذالِ معجمه، سيراب، و در فردوسي
است شاذاب مهمله تر و تازه چون سيراب.

از عروسي به خانه عروس مي‌فرستند، به تركي ساچق، و
گويا اين بهاي شير مادر عروس است كه داماد از او
خريد مي‌نمايد، ولي در نظر مصحح ساچق براي عروس
فرستاده مي‌شود كه آن بري گويند، و براي مادر عروس
زر، سيم، پول يا چيزي گران قيمت به عوض شير كه
به دختر خود نوشانيده (داده) شيربها آن را گويند؛
برهان /3

شباب¹ به فتح، نام پرده در سرود، و جوانی.
شبتاب² کرمی است خورد سبزگون³ که به شب
اخگرگون⁴ نماید تابان و روشن، بیت:
چو شب تاب کرمی که ز بی نوری شب زند
شترپ⁶ عجلت⁷ پلنگ.
شرب⁸ شین مفتوح و رای ساکن، جامه‌ای است از

1. آنند /3

شعرهای ابریشمی چنانچه¹ خواجه حافظ
فرماید:

دامنکشان همی شد در

صد ماهر² و ز عشقش³ جیب

و شرب⁴ به کسر، النصیب⁵ من الماء و به ضمّ

شین نیز.

شکرآب⁶ شربت.

شکرخواب¹ خواب خوش، و آن خواب که بعد از

می‌کردند؛ شرفنامه 2/

صبحی کنند.

شکوب² واو فارسی، همان شوب به معنی دستار، و شوب به دو با نیز همان.

شکیب³ به کسر و یای دو نقطه، صبر و شکیبایی⁴، عرب صبر خوانند.

شوب⁵ واو فارسی و شین مضموم، دستار.

شهاب⁶ نام موضع که بونجم دروی بود.

شیب¹ به کسر، نشیب یعنی فرود، شیب با یای

1. شرفنامه 2/

فارسي و بای عربي فرود و آشفتن، و به معنی کون² دُبُر، و عقبه ای است در راه، و شیب و تیب از اِتباع اند یعنی فراز و نشیب یک معنی است.

باب ش و فصل ت

شَبَّت³ وزن تَبَّت، شهر جنیان، و شینی معجمه مکسور و بای ساکن، والان⁴ خورد، هندوی «سوه⁵» گویند.

شَتَغَت⁶ شین مکسور و تاي مفتوح، پوشش خانه

1. سرمه

يعني سقف و بلندي، و بهفتح نيز، و قيل
سقف بهكسر نيز.

شست¹ شين معجمه مفتوح و سين مهمله ساكن،
تير برزه كمان، و عدد ده [شش] كه عرب
ستين خوانند، و ابريشم جنگ و آهن كثر كه
بدان ماهي گيرند، و نشتر حجام كه بدان رگ
زند، عرب مبضع خوانند.

شكست² شكستن ماضي آن است، و انهزام و
خجالت.

شگفت³ بهكسرتين و كاف فارسي، عجيب، شگيفت

زفان (ن)

به زیادت یای فارسی نیز، خواجه¹ حافظ
فرماید، بیت:
در شگفتم که درین مدّت
برگرفتی ز حریفانِ دل و
شلاجیت³ نام دارویی است، به سینِ مهمله نیز
گویند.
شملیت⁴ آنکه او را هندوی «میتهی» گویند.
شوات¹ خرچال².

فلان شگفت یعنی خرّم و خندان شد؛ لغتِ شاهنامه

شوکت بزرگ و بزرگ خار و بزرگواری³.
شویست⁴ شین مفتوح و واو مکسور به وزن قویست،
فسون و علاج و پراگندگی، و بعضی به یای
فارسی گویند، شویست به ضمّ شین و واو مکسور
نیز، واو فارسی و بای فارسی نیز.

باب ش و فصل ج

شاج⁵ شورباج⁶.

شاخ تَرَج تره میره.

شترنج و شطرنج⁷ هردو به کسر شین و¹ به جای

1. آنند 3/

تاي دو نقطې طا نيز و راي مفتوح، بازي
است معروف و در غايت شهرت، آنانکه به فتح
شين خوانند غلط مي‌کنند.
شرح² به فتح تين بند عليه و خيمه.
شکنج³ به کسر، نام علتي که به هندوي «بُده»

هندي است چتر که به معني عدد چهار است و انگ
به معني عضو است و به مجاز به معني رکن استعمال
يافته لهذا چترانگ فوجي را گويند که چهار رکن
داشته باشد، و اين بازي نير چهار رکن دارد سواي
شاه و فرزين که فيل و اسپ و رُخ و پياده است، نام
واضح شطرنج حکيم لجاج است به هر دو جيم؛
سراج /2

گویند نغوذ¹ بالله منها، و بهضمتین چینه که
بر روی و بر اندام افتد از غضب و یا از
اندیشه و غم و یا از پیری و نزاری،
هندوی² «جُهره» گویند.
شنج³ به وزن رنج، زمین سخت بن کوه و بینی
پاره کوه.
شیطرج⁴ به فتح،⁵ گیاهی است به هندوی «چَته»
گویند.

باب ش و فصل چ (جیم فارسی)

شخانج⁶ هردو شین منقوطة و جیم آخر فارسی،

-
1. ت، ر: «نعوذ بالله منها» ندارد.
 2. ل: «هندوی» ندارد.
 3. ت: این واژه ندارد؛ شرفنامه 2/

گردک گلین گرد یعنی غلولة گل و پهن
گویند، و این نوع از بازی قمارِ کودکان
است، و به‌جیم عربی نیز.

باب ش و فصل خ

شاخ¹ نام پیاله‌ای است دراز، و شاخ درخت که
عربی غصن خوانند، و شاخ استخوان که هندوی
«پنسی» گویند.

شاماخ² نام غله‌ای است باریک دانه چون کال،
هندوی «ساونک³» گویند.

شامخ⁴ بلند.

زفان (ن)

شایخ¹ نام شهری است.
شبِ فرخ² نام نوایی و لحنی.
شخ³ به فتح⁴، زمین سخت که بی‌برنگیرد، و چرک
اندام و جامه و بینی ساره کوه و مختصر از
شاخ، بیت:
نه در کوه سبزه⁵ ملخ بوستان خورد
شکوخ⁶ به ضمتین و واو فارسی، لغزش و افتادگی

و نام شهری؛ دستور

و برآمدگی و به‌سرآمدنی اسپ¹.
شماخ² مبارز ایرانی که او سوری بود و
بادشاهی داشت.
شوخ³ به‌ضمّ و واو فارسی، ریم اندام، و هر
ریمی که باشد در تن و جامه، و به‌غیر واو
شخ نیز، و دزد و بی‌شرم، و رند و بواد نیز
گویند، و دیده باز، و آن پوست که بر
اندام مردم از کثرت کار و بر دست و پای
مردم بافتد، و ستبر و سیاه گردد، اهل هند
«گره» نامند.
شیخ⁴ درمنه، و با حای مهمله نیز.

1. ر، ل: «اسپ» ندارد.

2. برهان 3/

باب ش و فصل د

شاد¹ شراب و بيغمي که با فرح بود و خورم .
شارمارند² مار سخت بزرگ .
شانند³ به وزن داند، طرز⁴، و مختصر⁵ بنشانند .
شاهبند⁶ جنسي از بند .
شاهبید جنسي از بيد .
شاهرود⁷ هاي موقوف و واو فاسي، نامسازي که
آن شهرود نیز خوانند .

1. برهان /3

شاهید صالح.

شایورد¹ و شادورد هردو، آن دایره که گیرد
ماه و مهرگاه از کاه² برآید، و آن را
هاله خرمن ماه نیز گویند، و بساط و فرش
گسترده‌ی.

شجد³ به‌مفتحتین، سرمای سخت، و چون کسی را
سرمازند گویند شجیده و شجیده شده.

شخسید⁴ از جای فروخزید.

شخود⁵ شین مفتوح خای مضموم، ناخن کنید، و
آنچه به‌ناخن بُرند.

شزند⁶ وزن کمند، نام کتاب مغان.

شغاد⁷ و شکاد هردو به‌کسر شین و در لغتِ اوّل

1. لغت شاهنامه

غین معجمه، نام برادرِ رستم که¹ رستم را
به دغا کشت و رستم او را کشت چنانچه² شیخ
سعدی فرماید، بیت:

نه رستم چوپایان شغاد از نهادش
شکرد⁴ شینِ مکسور و کاف و رای ساکن، شکسته و
شکار کرد و بشکر شکارکن و بشکن.
شکند⁵ شین⁶ مکسور و کافِ مفتوح به وزن⁷ بکند،
نام جانوری است از خزندگان.
شکوخید⁸ به ضمّتین و واو فارسی، اسپ به سرآمد
و لغزید و افتاد⁹.

کشته شد؛ (ولی مؤلف برهان را اشتباه شده که زال
پدرِ رستم بود نه که برادر)؛ لغت شاهنامه

شماکند¹ و **شامکند** هردو، نم‌بزر که از وی برگستوان سازند.

شمشاد² هردو شین معجمه، درختی است بلند که قد خوبان را بدو تشبیه کرده‌اند³، و شانه از آن درخت⁴ معروف است، بیت:
شانه شمشاد بر زلفت

شانه شانه‌تراشان شانه

شملید⁶ و **شبلید** دانه‌ای است که هندوی «میته» گویند.

شمید⁷ به‌فتح، بیهوش شد و بوئید¹.

1. جعفری

شنبلید² به فتح همان شملیت و گلِ لعل که³ از
امیر کمال‌الدین اوچی و رستم طبیب و از
قاضی عبدا لغوز منقول است که شنبلید گلی
است غیر از گلِ لعل خوشبوی که هندوان⁴ در
بُتخانه برند⁵ چنانچه امیر معزّی فرماید،
بیت:

شنبلید و لاله نعمان

هست پنداری به‌مینا در

شند⁷ به وزن چند، منقارِ پرندگان.

شنید⁸ به‌کسرتین¹، سماع² کرد یعنی بوئید

هراسید، متنقّر و بیم زده گشت و رمید نیز؛ جعفری

يعني³ بوي كرد .
شود⁴ بهفتح، همان شويد .
شوید⁵ بهفتح⁶ و واو مكسور و ياي فارسي،
سبزه اي است كه هندو «سوه⁷» گويند، و⁸ آنكه
والان خرد نامند، و شويد بهفتح نام
چهارپايه است مخصوصي .
شهد⁹ بهفتح، آنكه عرب عسل خوانند، و نام
كوهي و نام رودي است چنانچه¹⁰ فردوسي در
شاهنامه فرمايد، بيت:
ز كشمير و تا سراپرده و بيل
شهرآزاد¹¹ نام بادشاهي است .
شهرود¹ بهفتح و واو فارسي، نام جويي است، و

نامسازي است از سازهاي روميان.
شيد² با ياي فارسي، روشني³ و آفتاب که⁴
به‌قصور ازوي روشني است، فردوسي گوید شيد
چشمه آفتاب، و به‌فتح شين فريب و زرق و
دروغ.

باب ش و فصل ذ

شفتالوذ⁵ به‌فتح⁶ ذال معجمه، شفتالو، و آن
ميوه اي است معروف⁷، به‌دال مهمله نيز.

1. جعفري

شواذ¹ حبازي، نام جانوري است شكار از آن باز و قيل چرز.

باب ش و فصل ر

شاپور² نام بادشاهي است از آل اشكارن كه از بنگان يافت بن نوح بود بعد فعفرور در ملك شست و قيل پنجاه سال ملك راند، مهتر

1. آند /3

زکریا را در عهد او کشتند و در راه به اَرّه کشیدند، و نام پهلوانی از پهلوان از آن فریدون که پدر او نستور نام داشت در جنگ افراسیاب با نوذر کشته گشت.

شاخسار¹ آنجا که شاخ‌های درختان کثیر رُسته و بهم پیوسته باشند².

شادبهر³ دالِ موقوف، یعنی خوشدل.

شادخوار⁴ دالِ موقوف و واو معدوله، یعنی آنکه شراب خورد بی‌هیچ اغیاری و مزاحمی.

شار⁵ بنای بلند و خوب و نامور، و نام

1. ر: این واژه ندارد؛ مدار 2/

بادشاهی غرjestان، و راه فراخ و کشاده، و¹
شارک که پرنده‌ای است مشهور.
شالیخوار نام پرنده‌ای است.
شاور² نام نقاشی که صورت خسرو پرویز به شیرین
نمود، و وی را فریفته گردانید، و نام
وزیر خسرو.
شاوغر³ ولایتی است بر کنار ماوراءالنهر، و
از آنسوی بیابان ریگ است و در آن بر ریگ
همه است⁴ و بیشتر جا ساکن‌اند، و همه
مردمان با صلابت و شدت‌اند.
شاهکار⁵ و **شیکار** هردو کاف و یای فارسی،

1. ر، ل: «و شارک... است مشهور» ندارد.

2. ر: این واژه ندارد؛ آند 3/

اجرت براندازة كاردادن، و¹ قيل اجرت اندك دادن.

شاهوار² درّ بزرگ و درّ ثمين لايق تاج سر بادشاهان، و بيشبها كه درّ يتيم نيز گویند، شهوار نيز خوانند.

شبانور³ به وزن⁴ زبانور، شب پرک.

شبر⁵ و **شبير** هردو بای فارسي مشدد و غيرمشدد مفتوح شبر اميرالمؤمنين حسن⁶ و شبير اميرالمؤمنين حسين رضي ا عنها و بالشت⁶ نيز.

شبستر⁷ به فتح، نام مقامي.

1. ت: «وقيل اجرت اندك دادن» ندارد.

2. ر: اين واژه ندارد؛ آنند 3/

شِگِیر¹ به فتحِ شین و کافِ فارسی مکسور،
بامداد، و² عرب آن را صبح خوانند، و آخرِ
شب که عرب سحر خوانند.

شِیَار³ صبر.

شترغار و شترخار⁴ هردو گیاهی است معروف که
شتران می‌خورند، و اشترغار به ضم⁵ همزه نیز

است؛ آند /3

گویند، هندوی آن «جنواسه¹» گویند.
شتروار² بارشتر، و اشتر مانند.
شخار³ شین مکسور، چیزی است که گازران و
رنگریزان به‌کاربرند، هندوی «سجی» گویند،
این را اشخار نیز گویند.
شدیار⁴ به‌ضم⁵، زمین که از بهر زراعت به‌جفت
پاره کرده باشند، و زمین رانده، به‌هندوی

1. ت: جنوانسه؛ ر: جلواسه.
2. آنند 3/

«پلوتی» گویند، و¹ به معنی بیگانه یار شد، و
به معنی رفت یار.

ششدر² هردو شین معجمه، مردارخانه، و این نوع
در نرد فارسی و نرد هندی بسیار افتد، و³
مهر در خانه که بسته گردد، و از آنجا برون
آمدن ممکن نبود، لکاتبه بیت:

مهره جان مهره باز فلک

شعار⁴ به کسر، جامه درونی که⁵ به تن نزدیک
بود.

1. ت: «و به معنی بیگانه یار شد» ندارد.

2. غیاث

شعر الجبّار پرسیا وُشان¹.

شغر² به‌فتح‌تین، آن پوست که بر اندام و دست
و پای مردم از کثرتِ کار ستبر و سخت و
سیاه گردد، اهلِ هند «گَنّه»³ گویند.

شکار⁴ به‌فتح، نام گیاهی که برگش سیاه و ام
بوند و بیخش سبز باشد، شنقار و شنجار نیز
گویند.

شکر⁵ به‌فتح‌تین، شیرینی معروف، و دقّافه
سپاهانی که به‌رغم شیرین خسرو در حباله
خویش آورده بود، شیرین و شکر هردو در
حباله او بودند؛ شین⁶ مکسور و کافِ مفتوح

1. غیاث

یعنی شکننده، گویند دل شکر است یعنی
دلشکن است، از اینجا است که پرنده درنده
را شکره گویند و شکار¹کننده و صید را
شکار گویند، و بشکن.
شکرخار² به فتح تین، درختی است خاردار و
میوه گیرد و دانه اش چون انجیر، به تازی آن
را غرقد³ گویند.
شلوار⁴ به ضمّ، ازار و نوعی از ازار.
شمر⁵ به فتح تین، حوض خورد یعنی آبگیر و جوی
خورد، به ضمّ شین به معنی شمار و بشمار.
شمشار⁶ به کسر و هردو شین معجمه، درختی است

1. ل: شار.

2. ت: شکرخوار.

3. ر، ل: عرقد.

4. غیاث

سخت چوب میانه بالا، نه سخت بلند باشد و
نه پست، پیشه‌وران از آن آلتها سازند، و
به‌شین اول مفتوح و شین دوم مهمله نیز.
شمشیر¹ به‌فتح² و یای فارسی، تیغ و خنجر، و
نام مردی و روشنی صبح و آفتاب.
شمگیر³ به‌فتح و کاف فارسی، نام سرلشکر است.
شناور⁴ به‌کسر، آشنا و آشناکردن، و آن سوی که
در آن سوی کس نایستد، و در غایت خرابی
بود.
شناور و شناگر⁵ هردو، روشنا و آشناکننده،

زفان (ن)

به کسر¹ آشناگر.
شنجار و شنقار و شنگار² هر سه نوع، نام
گیاهی که برگش سیاه و ام بود و پنجش سبز
باشد.
شنگور³ به فتح و کاف فارسی بادریسته خیمه⁴ که
عربی فلکه⁵ خوانند.
شور⁶ به ضمّ واو فارسی، آشوب و غوغا و آن شور

-
1. ت، ر: «به کسر آشناگر» ندارد.
2. ر: این واژه ندارد؛ برهان 3/

که هوای گران¹ و برق‌اندازان در دارویی
آن² اندازند، شوره باها نیز گویند.
شوشتر³ واو⁴ فارسی نام موضعی است در⁵
ترکستان و قیل میان فارس و بغداد که
شستری جامه‌ای است دیبا⁶ که آنجا بافند
شستر نیز گویند.
شوشمیر⁷ ایلاچی.
شهر⁸ بای فارسی وزن⁹ برتر، آنچه به‌قوت او
مرغ پرد.

شهدار¹ به فتح، طایفه که دست و پای و
استخوان شکسته بندند، و در ولایت هند
«کمانگران» گویند.

شهر² به فتح، مصر جامع، تازی ماه.
شهریار³ بادشاه عادل و خلیفه⁴ خلقی
نوشیروان عادل را گفتندی.
شهریور⁵ به فتح شین و یای فارسی، آفتاب⁶ در

1. مدار 2/

بُرج سُنبله که ماه درآید شهریور ماه
خوانند، و چهارم روز از مائة مذکور.
شیار¹ به کسر، زمین پاره پاره کرده به گاو آهن
و شگافتن، گویند فلان دشت شیار زده است و
شیاران خطها که به جهت راندن بر زمین پیدا
شوند.

شیبور² به فتح، مهرة ترسایان، و آن نوعی از
بوق و سپید مهره که در وقت جنگ نوازند،
شپور بای فارسی مشدد مضموم و به غیر یا
نیز.

باب ش و فصل ز

شباز باز گوهری بزرگ جُثه .

شبدیز³ یای فارسی، بامداد، و نام اسپ شیرین

1. لغت شاهنامه

که معشوقه فرهاد¹ و منکوحه و معشوقه خسرو
بود، و نام نوایی و لحنی.
شنگویز² کاف و یای فارسی، سیندهی گویند.
شورگز³ نام درختی است مانند گز.
شوریز⁴ واو و یای فارسی همان شومیز، و نام
دارویی است.

اسپ بودند، و آنچه مشهور است نیست که گلگون نام
اسپ شیرین است و شب‌دیز نام اسپ خسرو، و نیز نام
لحنی؛ لغت شاهنامه

شومیز¹ به فتح شین و کسر میم، مزارع، و
گویند شومیز به ضمّ و واو فارسی زمین پاک
کرده و رانده یعنی شدیار بهر کشت.
شونیز² واو فارسی، سیاه دانه، شنیز گویند،
هندوی «کلونجی» گویند.
شهباز و شهباز³ هردو باز سپید.
شهرناز⁴ نام خواهر جمشید که در⁵ حباله ضحاک
بود، بعد قتل ضحاک فریدون او را در حباله

1. جعفري

خود آورد.

شیراز¹ شین مکسور، شیر که بر دوغ می‌دوشند،
و نام شهری که در فارس آباد کرده عمرلیث
بادشاه، و قیل آبادان کرده مهتر سلیمان
علیه السلام.

شیرانداز² به کسر شین، سرپستان.
شیز³ نام درختی.

باب ش و فصل س

شپس⁴ به ضم، کرم که در سر و جامه افتد.

1. سراج 2/

شماس و **شماس**¹ شین مفتوح و میم مشدد مهتر
ترسایان که پس روان او را شماسیان گویند،
ایشان آفتابپرستانند، و اسپي که سیاهی چشم
او به سفیدی آمیخته بود، او را چغر²
گویند، و آن از عیب است، و آن گردنکش
بود.

شماس³ نام بادشاه، و نام مبارزِ تورانی.
شمس⁴ آفتاب که بر چهارم سپهر است.

بگیرند و در سوراخ باقلا نهند و کسی که تب ربع
داشته باشد بخورد شفایابد، و مجرب است.

1. برهان /3

باب ش و فصل ش

ش¹ یکی از حروف تهجی و به معنی او و او را و
خود و خود² را.

ش³باش مختصر شادباش.

ش⁴اش پیشاب، و⁵ نام شهری که چاچ نیز گویند.

ش⁶اهرش⁷ های موقوف، بیخ ارش را شاهرش
گویند.

ش⁸پوش⁸ شین مفتوح و بای دوّم فارسی و واو

1. آنند /3

فارسي، جامه خواب.

شخس¹ به ضمّ و خاي ساکن، از جاي فروخزیدگی و لغزیدگی و پوستین و از جا فروخزیدن و جامه کهنه نیز.

شش² به ضمّ شینِ اوّل، عضوي از اعضاي دروني که هندوي «پهپهڑه» گویند.

شفش به ضمّ اوّل، شاخ درخت، و قیل اوّل مفتوح و فاي ساکن، شاخسار هر درختي که باشد و چون نَداف از ني محلوج پنبه را گردآرد، و شفشه³ به ها نیز آمده است که شاخ درختي را گویند.

شماش⁴ نام مبارزِ توراني که به دستِ قارن بن کاوة آهنگر کُشته گشته، و نیز بر ابنِ افراسیاب پهلواني هم شماش نام

داشت، آخر¹ سین مهمله نیز.
شندوش² نام مردی پهلوانی³ ایرانی بود، با⁴
یای شیدوش نیز.
شوش⁵ شهری است به خوزستان⁶ زمین.

باب ش و فصل ص

شوم⁷ درد دندان.

باب ش و فصل ض

شحم الارض⁸ خراطین¹.

-
1. ت: «آخر سین مهمله نیز» ندارد.
 2. آنند /3

باب ش و فصل ط

شط² طاي مشدد، كنارة آب.

شباط³ آخرين مائة زمستان.

شمط⁴ بهفتحتين، جامه كبود كتاني⁵.

باب ش و فصل ع

شرع⁶ بهكسر زه كمان، و بهفتح پديد زدن و

هویدا شدن.

شعاع⁷ پرتو و شعاع روشني.

شعشع⁸ پرتو و روشني.

. استنگاس شحمة الارض The white Mushroom

1. مدار 2/

شمع¹ موم اَمّا مشهور و متعارف، همین است که
می‌سوزند می‌گویند.

باب ش و فصل غ

شبچراغ² گوهری³ است نفیس.

شتاغ⁴ به کسر، شیرآور⁵.

شترمرغ⁶ نام جانوری معروف¹ که عربی لغامه

گویندش، و² آن آتش خورد.
شخ³ به فتح، سرون⁴ گاو که بدان جنگ کنند،
به ضمّ نیز، شغه⁵ به ها نیز.
شوغ⁶ واو فارسی، آن بود که بر تن سخت شده
باشد از بسیار کار، و شوخ و بی‌شرم⁷.

که چنین باشد او را گویند حکم شتر مرغ دارد؛
سراج /2

باب ش و فصل ف

شاف¹ تری چشم و² پنبه که به دار و ترکرده بر
چشمان نهند دفع رمد، و دارویی که بصارت
چشم افزاید.

شرف³ به‌فحتین، تخته در که پیش در بود،
به‌ضم جمع شرفه که کنگره است، و بزرگی.
شعف و شغف⁴ به‌فحتین و عینی مهمله و معجمه،
آنکه در خوشی رخساره لعل شود چنانچه قَالَ
أَقْدَشَعَفَهَا حُبًّا.

شف⁵ شین مفتوح، شبگو، با را با فا بدل
کردند.

1. آنند /3

شفشف¹ شاخ درخت و ني نَدَاف كه بدان پنبه
گرد آرد.

شگاف² به كسر، رخنه فراخ و دهن، و امر
بشگافتن و شگافنده.

شگرف³ شين مكسور و كاف مفتوح به وزن⁴ هِزْبُر،
بزرگ و با حشمت و لطافت هرچيزي بود خواهي
كار بود و خواهي مردم، و شگفت و زيبا⁵
نيز گویند، با⁶ كاف فارسي نيز.

شندف⁷ به فتح سين و دال مهمله، دُهل و دمامه

1. سراج 2/

و طبل.

شنگرف¹ شین مفتوح و کافِ فارسی، کِرم
کِشتخوار، و نوعی از رنگهای سُرخ که از
سیماب و گوگرد و مُنسل² ترکیب است، به تازی
شنجرف نیز گویند.

باب ش و فصل ق

شفق³ سُرخي که پس از فروشدن آفتاب پیدا شود.
شفوق⁴ موضعی است و آنجا چاهی است چاه شفق
خوانند.
شق⁵ به فتح شگاف و باردان تابستانی، و لختی

1. سراج /2

از هرچیزی یعنی بخش و نیمه چیزی، و کرانه
کوه و برادر دوست.
شقایق¹ به فتح، گل لاله کوهی، و آن چیزی² است
از رُستنی‌های لعل گون³ بوی ندارد، و لاله
نعمان گویند از غایت سُرخي و خوبی و بلبلان
نیز، شیخ⁴ سعدي فرماید:
جعل را همان قدر اگرچه درون
شقراق⁵ به فتح، حیل‌گر و بازیگر.
شلتاق⁶ به فتح، خرخشه و جنگ.
شولق¹ اسپ سیاه که دست و پا هرچار سفید

کسی، و به کسر به معنی نیمه چیزی و پاره از چیزی و
کرانه کوه؛ مدار 2/

بود.

باب ش و فصل ک

شابابک² درختی است در زمین اهواز.
شارک³ مرغی است مشهور و خوش آواز، شعرا
آواز او را به آواز چهار تاره تشبیه
کرده اند، سار⁴ و سارا و ساری و سارچه و
سارچ نیز گویند.
شاک⁵ بُز نر، و سینه بند زنان.

1. لغت شاهنامه

شالهنگ¹ با کافِ فارسي، گروگان گرفتن، شالنگ
نيز، هندوي «کها» گویند.
شاماک² سينه‌بند زنان.
شبان فروک و شبان فريوک³ هردو شب پرک.
شبان فريفک⁴ ياي فارسي، شب پرک، شبان فريوک
نيز گویند.
شبتک⁵ آنکه به‌بازي لگد بر سينه زند.
شچراغک¹ جيمِ فارسي، کرمي است که شب تاب

1. جهانگیری /1

نیز گویند که شب² را مثل اخگر سوزان
نماید.

شبک³ به کسر، دوک، به فتح نیز، ماة رومیان
است، و آن آخر ماة زمستان است.

شبک شرک⁴ هردو به فتحین، دام.

شجک⁵ هکه یعنی هکک، و شجک به کسرتین نیز
گویند.

شب کوک⁶ کاف اوّل و واو فارسی، درویش که

1. سراج 2/

شبهها آواز کند، علی‌الصباح¹ از درها گدایی کند.

شتاک² به کسر، شاخ نو که از درخت ریاحین برآید، و نیک نازک بود، و این را خورد³ و سنان نیز گویند.

شتگبک⁴ کافِ اوّل فارسی، خوشه.

شرفک و **شرفاک**⁵ هردو آواز دُم شتر و اسپ و جز آن در رفتن.

شرک⁶ نوعی از دمیدگی‌هایی که بیشتر کودکان را

که شبهها بر درخت برآمده سؤال کند؛ سراج 2/

باشد، عرب حصبه، هندوي «بودری» گویند،
بهفتح نیز، و بهضمّ جامه که بدان دارو
بندند.

شفک و **شغک**¹ بهفتحین، نابکار و نادان، و
جلف یعنی تهی از دانش و بی‌هنر.

شک² بهکسرتین، یکی از اسلحة هندوي، و بهفتح
ضدّ یقین.

شکانک³ سنگ دانه مرغ.

شکشک⁴ آواز پا.

شلتوک¹ به فتح، شالي.
شک² به کسر، گل سیاه و تیره که پای ازو
به دشواری توان کشید، به فتح لام جامه بد
بافته و داغ گازی.
شکک³ به کسر، ناودان، شکلک میان دو کاف لام
نیز ناودان، شکلک نیز همان است.
شنک⁴ کاف فارسی، خوشه.
شنلوک¹ لام مضموم، بادریسه دوک که عربی فلکه

1. غیاث

خوانند.

شوالک² پرنده‌ای است سُرخ، و گویند مرغی است که هرزمان رنگ بگرداند، و به‌تازی آن را بوبراقش³ گویند.

شوشک⁴ به‌ضمّ، مرغی است خوردتر از گنجشک و تیهو نیز گویند، عربی آن را تیهوج خوانند و رباب چهار تاره، شاشک نیز گویند، سار و سارا و ساری و سارجه و سارج نیز گویند.

شوک⁵ به‌فتح، خار.

شوکک و **شنگرک**⁶ گرده دوک که تازی فلکه و

1. جعفری

هندي «پهرکی» گویند.

شولک بهضمّ و لام مفتوح، اسپ تیزرو، و رباب
چهار تاره و تیهو، و مفتوح شین نیز.

باب ش و فصل گ (کافِ فارسی)

شاشنگ¹ کافِ فارسی، رباب چهار تاره.

شباهنگ² شین و ها هردو مفتوح، شب و
شبانگاه، و نیز ستاره ای است شبکش و ستاره
سحر که بهتازی شعری خوانند، بیت:

هندوی پهرکی یا لُتُو؛ مدار 2/

به‌خنده عقیقین شباهنگ در میم
عقیقی نقطه دهن میم کرد یعنی بکشاد و
شعری را [در میم] دونیم، به‌خنده دندان
کشاده کرده.

شبرنگ² به‌فتح و کاف فارسی، اسپي سیاه رنگ از
سیاؤش، و نام گلی است در بیابان خودروی
زرد و سیاه وام بود و بوي ندارد.
شتالنگ³ به‌کسر و کاف فارسی، آن استخوان
بلند که بر سر بندکاه بود، لنگ نیز
گویند، عربی آن را کعب خوانند.
شترگاو پلنگ⁴ هردو کاف و با هر سه فارسی،

1. بیت مسطور بالا از تاج‌المأثر گرفته شده است؛
شرفنامه 2/

بهمه‌اي است که عربي زَرّافه گویند.
شَرنگ¹ به‌فحتين و کافِ فارسي، زهر که² عرب سُم
گویند، و گیاه و خربزه، تلخک به‌کسر سين
نیز.

شفتَرنگ و **شفرنگ**³ هردو شين مفتوح و کافِ
فارسي، درختي است مانند شفتالو، بيشتري
سفید و سُرخ باشد.

شکربرگ⁴ نوعي از شکر صاف که از آن پر کالهاي

دُمش به‌دُم آهو و دندان به‌دندان خر و گردن و دستهاي
بسیار دراز و پايها کوتاه؛ دستور

دراز و پهن می‌سازند، شکر قلم¹ نیز گویند.
شفشاهنگ² به فتح و کاف فارسی، نَداف و کمان
نَداف و مشته او را و شاخ‌ها و تخته آهن که
درو سوراخ کشاده و باریک بسیار بود تا
درو تارهای زر و نقره و آهن دراز بکشند و
باریک سازند.

شلنگ³ به کسر شین و کاف فارسی، پیکان،
قاصدان چون ایستاده می‌باشند می‌جهند بر
نمطی که پاشنه پا با سُرین می‌رسد.
شنگ⁴ کاف فارسی وزن تنگ، درخت سرو و شوخ و

شکر قلم نیز گویند؛ برهان 3/

دزد و راهزن و مکابره‌گیر و خوب.
شهلنگ¹ به‌فتح و کافی² فارسی، آنکه رسن را
بتابند، رسن تاب او را شهلنگی³ گویند.

باب ش و فصل ل **شاخیل**⁴ نوعی از غله.

که دانه آن از باقلی کوچکتر باشد و خیار دراز و
کج، و دهی است از مضافات سمرقند، و گیاهی که
اکثر آن را با سرکه و نمک خورند، و به وزن تنگ
درختی است راست و بلند که چوب آن را اکثر به‌کمان
کنند؛ سپهسالار

شال¹ گلیم خورد، و فخر قواس گوید که جُلّ نمد
در زیر برگستوان کنند.
شپل² بای فارسی، پایچه شتر از آنجا که بر
زمین نزدیک بود.
شحم الرّجل³ خراطین که⁴ هندوی «کینجوی» و «کیندوی»
گویند.
شعر الغول⁵ گیاهی است که بیخ از زمین برآید،
سُرخ به سیاهی زند.

شقاقل¹ بیخ درخت گزر دشتی، هندوی «کاکول» و «دودهالی» و «سیالی» گویند، و تخم مکهار.
شکال² عذاب دوزخ، شکال به کسر شین زانوبند شتر و دستبند دست اسپ و استر و مثله.
شکل³ شین مکسور، ناز و کرشمه، و⁴ به فتح شین سان و مانند و نمونه.
شگال و شغال⁵ کلاها به کسر و کاف فارسی، دده ای است که هندوی «گیڈ⁶» گویند.
شل⁷ به کسر شین، یکی از اسلحة هندوی که «سیل»

1. برهان 3/

گویند، و شکسته¹ پای.
شمل² به‌فحتین، پای افزار چرمین.
شنگبیل³ کافِ فارسی شنگویز.
شنگل⁴ شین⁵ و کاف هر دو مفتوح، دزد و راهزن،

است شبیه به‌طعمش تیز است، و به‌وزن تِل نوعی است
از تیماج که زهوار کفش و موزه نمایند جهت نمود، و
به‌وزن گُل چیزهای نرم و نشست بود؛ سراج 2/

و شنگل¹ شین و کاف هردو بهضمّ وزن بُلبُل نوعی از غله که آن را شنگ گویند.
شنگول² بهکسر و کاف و واو هردو فارسی، در ساز و شنگوله نیز لغت است، بهکسر شین نیز.

باب ش و فصل م

شام³ شبانگاه و طعام که شام خورند، و نام اقلیمی است منسوب بهشکر، و آنجا قلیه خوب پزند.

شاه اسپرغم و **شاه اسپرم**⁴ هردو نوعی از ریاحین که ضمیران گویند.

شاه قام⁵ شاه قان، شه خواتین در بازی شطرنج

1. ر، ل: «شنگل شین... وزن بُلبُل نوعی» ندارد.

2. سرمه

حریف غالباً بوده شاه قام و شاه قان
گویند.

شاه نام¹ نوعی از مزامیر.

شُتْم² ستم و غضب کردن بر چیزی و بزور چیزی
ستدن از کسی.

شجام³ به کسر، آفت که از سرما رسد به میوه و
جز آن، و سرمای سخت.

باشد که به یکبارگی مات شود، به جهت دفع مات شدن
شاه خود را از آنجا برخیزاند، و خانه دیگر بر دو
مهره چند فدا کند، آن وقت گویند شاه قام یعنی
شاه برخاست؛ رشیدی

شرم¹ به فتح، حیا و آلتِ مرد که تازی آن را
کیر² خوانند.

شکر قلم³ به فتح تین، نوعی از شکر که آن را
شکر برگ گویند.

شلغم⁴ به وزن⁵ مرهم، گیاهی است معروف که
به تازی آن را لفت خوانند، هندوی «کونگلو»
گویند.

شلم⁶ به کسر شین و لام مفتوح، صمغ درخت.

شم⁷ به کسر، پای افزار مسافران، و به فتح نیز.

1. برهان /3

شميم¹ به فتح، بوي.
ش نوم² به كسر شين و³ نون و واو هردو مفتوح،
ببويم و بشنوم.
شهيـم الرجل به ضمّ، شهامة فَهُوَ شهيم الاجلد ذكي
الـفواد.
شميم⁴ به كسر به وزن سيم، ماهي سيمگون يعني

مسافران دارند؛ وفايي

نقره‌گون، و نام رودی است، و ماهی درم‌دار،
به‌سین مهمله نیز.

باب ش و فصل ن

شادروان¹ دالِ مفتوح، و آن جامه‌خانه که عرب
آن را بساط خوانند، و پرده که بزرگ باشد.
شاذن² آب و پراگنده کردن.
شادمان³ دالِ موقوف، خوش و خوشمان و خوش
شونده و خوش شو، و نام شهری.

رشیدی

شادن¹ آهوبره .
شارستان² کوشک و شهر، در بعضی فرهنگها
شارستان حصار را گویند.
شاشیدن³ پراگنده آب و ترکردن به آب، کنایت
از پیشاب است و بول هم .
شان⁴ زنبورخانه، و ضدّ تان و ایشان نیز
به معنی کار آید، و نیز چنانچه گویند این
آیت⁵ در شأنِ آن منزل است.
شاوران و شابران⁶ هردو مقامی¹ است، و ولایتی

1. ت، ر: این واژه ندارد؛ غیث

نیز، کذا فی الضمیر.
شاهجان² نام شهری است که آن را مرو نیز
گویند، شهجان³ نیز گویند.
شاهقان⁴ شه خواستن در شطرنج بازی چون حریف
غالب بود.
شاه‌نشین⁵ زیلوی⁶ که مخصوص برای نشستن شاهان
می‌ساختند⁷.
شاهیدن⁸ بزرگ شدن و پارسایی کردن.

نام ولایتی است از شیروان؛ شرفنامه 2/

شاهین¹ جانوری است معروف² درنده که ملوک و
سلاطین بدان شکار کنند، و دسته ترازو.
شایان³ درخور که عربی لایق خوانند، و زیبا.
شایگان⁴ با کافِ فارسی، گنج پرویز شاه شهید،
و مالِ کثیر، و نوعی از معایبِ اشعار که در
قافیه مفرد جمع فارسی آرد چنانچه در

/2

قافية زمان و مکان و ساکنان و مردمان
آرند، و در قافية وفا دردها و سوزها آرد.
شبان¹ به فتح، جمع شب برخلاف قیاس، و به ضم
چراننده² و گلّه بان، عربي راعي خوانند.
شبستان³ به فتح و بای مکسور، آنجا که شب
به استراحت بگذرانند، و خوابگاه خانه
سلاطین که مشکوي گویند.
شبیخون⁴ بای فارسي، ناگاه شبشب بر لشکر
خشم⁵ زدن.
شپیلیدن و **شپیلیدن**⁶ هردو¹ بای فارسي مکسور

1. غیاث

ساکن، افشردن و شیفته و دیوانه شدن.
شجن² به‌فحتین³، راه و اندوه⁴ و تلخی، و
به‌تازی حاجت.
شجون⁵ جماعت، جمع شجن است، و به‌فتح شاخ بر
شاخ زدن و⁶ تلخی، شجون حاجتها والواحدہ.
شحن⁷ به‌فتح حای حطی، پُرکردن قَوْلَه تَعَالیٰ فِی
الْفَلَکِ الْمَشْحُونِ تازی است.
شخالیدن⁸ به‌فتح، خلیدن.
شخشیدن¹ از جای فروخزیدن و لغزیدن و گناه

به‌وقتِ کبوتر پرانیدن، نرم کردن و هموار نمودن باد
است؛ جعفری

کردن .
شخلیدن² به فتح، سپیل³ زدن .
شخودن⁴ به ضمّ و به فتح، به ناخن کننیدن .
شخولیدن⁵ به ضمّتین و واو فارسی، صفر زدن، و
چیزی به ناخن کننیدن .
شدون⁶ قرب گرفتن آهو شاخ برآوردن آهوبره .
شران⁷ به کسر، باران تند، و رای مشدّد نیز⁸،
و به فتح نیز .

1. جعفري

شروان و **شروین**¹ هردو به فتح قصبه‌ای است در
ملک بالا که مولد و منشای امیر خاقانی است
و بناکرده نوشیروان عادل، و² شروان در
اقلیم پنجم است، و نام ضابطه شروان و
خاقانی.

شریان³ رگی که دایم بجنبد، و زحمتی، و
شربان با بای یک نقطه نیز، و رگ دل.

شریدن و **شاریدن**⁴ تراویدن جزاحت.

شُش‌پستان⁵ به ضمّ و بای فارسی مکسور، آن که
پستان او نرم شده باشند، و پستان⁶
افتاده.

1. فرهنگ فارسی /5

شطن¹ به‌فحتین، رسن دراز، اشطان جماعت تازی است.

شطون² به‌فتح، دورشدن نیز بی‌تنگ و بی‌پایان.

شفتن³ به‌کسر شین، تراویدن جرّاحت.

شفیدن همان شفتن یعنی تراویدن جرّاحت.

شقون⁴ به‌ضمّ به‌گنج چشم نگریستن.

شکرستان⁵ به‌فحتین و رای مکسور و سین مهمله

ساکن، آنجا که شکر راست کنند، و آنجا که

شرک باشد، و حلواستان را نیز گویند، و

کافِ مشدّد نیز می‌آید، بزرگی گوید:

طوطیان در شکرستان

وز تحسردست برسر می‌زند

شکستن⁷ تقطیع کردن.

1. ت، ر: این واژه ندارد؛ مدار 2/

شکن¹ به‌فحتین²، نام ولایتی کاف ساکن، و شکن
به‌کسر و کاف³ مفتوح چین و پیچ یعنی خم در
در خم در هرچه افتد، و خم و پیچ زلف، و
رشته، و لحن سرود بزمی، و خم هرچیزی
چنانچه گویند خم در خم شکن در شکن،
چنانچه⁴ بزرگی فرماید:

شکن در شکن زلف و رُخی سیب تازه
و خط و چین که در جامه و کاغذ افتد، و
چین که بر پوست افتد چنانچه دفتر، و⁵
شکننده و به‌معنی امر بشکن.

شکوخیدن⁶ به‌ضمّتین و واو فارسی، به‌سرآمدن و
بلغزیدن و بیفتادن و هیبت زدن.

شکوهیدن⁷ به‌ضمّتین و واو فارسی، پوشیدن و

1. سراج /2

زیبا شدن و ترسیدن، و به‌سرآمدن، و سخن
کسی در گوش کردن، و عظمت خویش ظاهرکردن
در سخن.

شکیبیدن¹ به‌کسرتین و یای دو نقطی فارسی،
صابر شدن و صبرکردن، بنیاد شکیباییدن
است.²

شگافتن بریدن و پاره کردن، بنیاد شگافیدن
است.³

شگوفان⁴ به‌ضمّتین⁵ و واو فارسی، شکافان،
لشکر شگوفان، لشکر شگافان.

شگون⁶ به‌ضمّتین و کاف فارسی، نوعی از شگالان،
و بعضی به‌فتح شین گویند.

1. فرهنگ فارسی /2

شَّماسيان¹ شين² ثاني مڪسور مهمله،
آفتابپرستان، و³ قومي بد دين، نظامي گوید:
سياهي ده خاک⁴ سپيدي بر چشم
شمع الكيان⁶ نام كتاب بو علي سينا، و
شمع الكتاب به جاي يا تا و آخر با نیز و
سمع الكتاب با سين مهمله نیز.
شمعون⁷ به فتح، نام مردی، و عين مهمله نیز.
شمن⁸ به فتحين، بُتپرست.

1. جعفري

شمیدن¹ نام مردی، و بیهوش شدن و رمیدن و بوییدن.

شمیران² نام ضابط «شکن» که به یاری پیران فرستاده افراسیاب به جنگ طوس آمده.

شن³ به فتح، آن گیاهی که از پوست آن رسن سازند، و آن شنئی نیز گویند، و از آن «ٹٹ⁴» سازند.

شنجیدن⁵ سرمای سخت گرفتن.

شنفتن⁶ به ضمّین، شنیدن است¹.

شنیدن² به‌کسرتین، سخن در گوش گردن و
بوییدن.

شوتن³ نام مردی و به‌تازی حاجت و تلخی.
شوریدن⁴ به‌ضمّ واو فارسی، در غضب شدن و کاهش
کردن و شور کردن.

شولیدن⁵ به‌ضمّ و واو فارسی، متحیر شدن و
درمانده گشتن.

شومیزیدن⁶ زراعت کردن.

شهرستان⁷ زمینی که در آن شهرها آبادان بود.
شهلان¹ به‌فتح²، نام ولایتی، و قیل نام³ کوهی و

و نام مقامی است نزدیک کوه آرَوَند⁴.
شیریدن⁵ زمین پاره کردن بهر کِشتن.
شیان⁶ به کسر و یای دو نقطه، جزا و مکافات.
شیدان⁷ به کسر، خوان طعام⁸ از هر چه باشد،
یای⁹ فارسی و به جای دال لام نیز (شیلان).
شیراوژن¹⁰ یای فارسی و الف مفتوح، نام مردی

1. ت: شهدان؛ جعفري

و افکنده¹ شیرافگن² و شیرکش.
شیردان³ آوند شیر⁴ و گوشتی که شیر درو باشد،
باشد، هندوی «کھیری» گویند، و نام طعامی.
شیرین⁵ به کسر⁶، ضد تلخ و آنچه شیرآلوده و
شیرآمیخته باشد، و نام زنی معشوقه فرهاد
و منکوحه⁷ خسرو:
لب⁸ شیرین کوه بیهوده
و بچه شیرخواره را شیرین گویند.
شین⁹ شین مکسور، پراگنده و شک، و به فتح
گدایی شب و عیب، و نباتی معروف که دانه
او بخود ماند، و قیل درختی چنار¹⁰ بسیار
شگوفه.

1. ر: افکنده.

2. ت: «شیرافگن و شیرکش» ندارد.

3. شرفنامه 2/

شیوازبان¹ یای فارسی، مردِ فصیح زبان، و
بیشتر فرهنگیان شیرازیان گویند.
شیون² به کسر³ و یای فارسی، ماتم و فریاد.

باب ش و فصل و

شاشو⁴ گیاهی است که تخم ندارد، کاربرند.
شاهداری⁵ شراب، و این نام نهادة جمشید شاه

1. غیاث

است.

شاهو من اسم الرّجال.

شبرو¹ به فتح شین و را، دزد و عیار، و² آنکه
شبها در راه رود.

شترگاه³ به ضمّتین و کافِ فارسی، بهیمه است
وحشی که عرب آن را زرافه خوانند.

شفتالو⁴ به فتح، نام میوه‌ای است که آن را

از آن بلا خلاصی یافت، از آن شاهداردو نام نهاده؛
فرهنگ فارسی 2 / 4

شفتالود نیز نامند، و کنایت از بوسه هم کرده‌اند.

شهربانو¹ نام عورتی است، او² دختر نوشیروان عادل بود که او را در نوبت امیرالمؤمنین عمر رضی ا عنه اسیرکرده بودند، و او زن امیرالمؤمنین حسین رضی ا عنه بود.

شیشو³ شین اول مکسور و شین دوم مضموم، تیهو و⁴ آن مرغی است خوردتر از عقاب، و آن را تیهوج نیز خوانند.

گویند؛ غیاث

باب ش و فصل ه

شادگونه¹ کافِ فارسي، نهالي و جامه خواب.
شاديه² نام دارويي است، شادنه به نون نيز.
شاره³ جامه لعل و تنک که گِردِ شمع درپيچند

1. جعفري

تا باد نکشد، و نیز جامه‌ای است که مخصوص پوشش زنان اهل هند، چنانچه در شاهنامه فردوسی است:

ز گفتار او ز سرِ شاره هندوی
شاگردانه² کافِ فارسی مکسور³، عطای شعر و
مهمانی کودکان وقت نشره⁴، و آنچه کودکان
را در آن وقت بدهند.
شاماچه و **شاماچه**⁵ سینه‌بندِ زنان.
شانه⁶ کتف و کاشانه و خانه زنبوران، و نوعی

رشیدی

از دست افزار جولاهه، و آشیانه مرغ.
شاه¹ بادشاه و آنکه کارخیر او نوشته باشد،
و بزرگترین مهرة شطرنج، و راه بزرگ که
ازو راه‌های بسیار گشاده، و آن را شاهراه
گویند، و عربی شارع، و داماد که وی را
بزرگ و عزیز دارند.

شاهانه² بادشاهانه، و انگور سیاه.
شاهتره³ تره که او تره میره گویند، عربی

سازند و با آن موی سر یا ریش را هموار و مرتب
کنند؛ لسان

بقلة المك خوانند.

شاهدانه¹ دارویی است معروف تخم بنگ.

شاهنشاه² آنکه بادشاهانش خدمت کنند و مالک الاملاک، و آنکه به عنایت او دیگران بادشاه شوند.

شاه³ نام شهری، و پدر سودابه زن کیکاؤس به زمین کاموران.

شاهیده و شاهنده⁴ هردو به معنی نیکوکار که

باید باشد)، اهل هند او را پپره گویند، و در بعضی طب است آنکه هندش دونه و مرده نیز گویند؛ آنند

/3

عربي آن را صالح گویند.
شبانکاره¹ نام ولایتی است نزدیک شیراز.
شبانگاه و **شبانگه**² هردو کاف فارسی، شام که
وقت درآمد اول شب است.
شبانه³ به فتح، خماری و هرچه بدو شب گذشته
بود، و گروهی سته گویند، و به ضمّ چراننده
گوسپندان و بُزان و⁴ مثله که عرب راعی

دستور

خوانند.

شبیره¹ بای دوّم فارسی، شبِ پرک، خفّاش.
شبغازه و شبغاره² هر دو جایگاه و گوسفندان
که شب باشند.

شبه³ به فتح، دام و پرده از پرده های چشم.
شگاه⁴ کافِ فارسی، آنجا که شب کنند، شنگاه
به نون نیز، و شگاه نیز.

شبه⁵ به فتح تین شینِ معجمه، مهرة یمانی و آن

1. برهان 3/

سیاه است، به تازی شجه و به هندوی «شیوه»
گویند، و در نوادر نوشته است: شَبه مهرة
سیاه یمانی که بر سلک مروارید دارند،
خسرو گوید:

به طرز من همه پیچند

شَبه به رشته در عدل

و گویند شبه سنگی است درفشان سبک و زن، و
در یمن کوهی است که از سر آن کوه آب به دو
طرف می افتد بیش از آنکه بر زمین افتد،
به تدریج منجمد شود و شبه از آن حاصل گردد،
در اصطلاح مهرة سیاه باریک که هندوی¹ «پوت»
گویند.

شبیاز² شب پرک است.

شیره و شیره¹ هردو به فتح² و یای فارسی،

شبه مس زرد که برنج گویند،

فشرده و شپلیده، و خوان³ طعام.
شپله همان شبه و شبهه نیز یعنی آوازِ سم
اسپ.
شترگره⁴ به ضمتین و کافِ فارسی نیز مضموم،
مخالف و متجانس و ترکیب مخالف قواعد⁵.
شته⁶ اول مکسور و دوم مشدد مفتوح، انگور و
هرچه بود چون آب و طعام و امثالِ آن، با
سینِ مهمله نیز.
شجیده⁷ به فتح⁸، سرمایِ سخت گرفته.
شخکاشه⁹ شینِ مفتوح، ژاله.

1. مدار 2/

شخوده¹ به ضمتين، به ناخن کنديده و خليده .
شخوليده² به ضمتين و واو فارسي، پژمرده .
شرزه³ به فتح، درنده اي است غالبتر از شير،
و⁴ قيل جنسي از شير است، و شير ژيان، شير
شير مست و جوان .
شرطه⁵ به فتح، بادِ موافق و بادي که از حجاز

1. لغتِ شاهنامه

آید، و قیل هنگام طوفان که در دریا ابر
متراکم می‌باشد و در دریا زلزله می‌آید تا
آنکه آن ابر نماید طوفان نیاراید، بادی
که ابر را ببرد آن باد را شرطه خوانند
چنانچه خواجه حافظ فرماید:
کشتی شکستگانیم ای

باشد که باز بینم آن

شروه² شین مفتوح، نام مردی ارمنی مبارز

لشکر روم.

شروه³ گیاهی است که هندوی «تُلُسی» گویند،

برهمنان⁴ هند حرمتش دارند.

سواحل بحر هند یا بین خلیج فارس و هند و سیلون و
جاوه و چین و جزایر بی‌شمار بحر مذکور ساکن
بوده‌اند؛ غیاث

شش‌پره¹ به‌فتح بای فارسی، نوعی از اسلحه
گرز.

شش‌ضربه² در اصطلاح نژادان شش‌بازی را گویند
که پیای کسی از حریف ببرد و کرد بستاند
و قیل آنکه نژاد نرد حریف را پیای بزند
و بازی ببرد، و فره‌کننده.

شعبده و شعوده³ هردو به‌فتح، بازی.

شعشه⁴ روشنی.

شغه⁵ به‌فحتین، آن پوست که براندام و دست و

1. آنند /3

پای مردم¹ برآید، از کثرت کار ستبر و سخت
و سیاه گردد، اهل هند «گره» گویند.
شفالہ² به فتح، شمع، و در صفت برنج نیز آمده
است به معنی شماله.
شفانہ³ به فتح، مرغی است بزرگتر از غلیواز،
سر او چهار رنگ دارد، و اسدی گوید:
جانوری است مهتر از زغن که سفانہ نیز
گویند.
شفتہ⁴ به ضم، مختصر آشفته چنانچه خواجه
انوری فرماید، بیت:

کار کردن یا از تردد و آن را در این زمانه پینه
گویند؛ جعفری پینه‌ای بود که از بسیاری کار بر دست
و پا بهم رسد؛ سراج و وفایی پیه نوشته، این غلط
است صحیح پینه؛ جهانگیری 2/

امروز در ایام تو آن
بیچاره نعم چون تو
شفشه² به ضمّ، شاخ درخت، به فتح نیز.
شکافته پاره³ کرده و تافته.
شکافه⁴ شینِ مکسور، زخمه که بدان مطربان
رودهای چنگ و رباب و امثالِ آن بزنند.
شکاونه⁵ به کسر⁶، کاوند یعنی نباش که او را
گورشکاونه گویند یعنی کفندزد.
شکربوزه⁷ شکر مصفا و سنبوسه شکرین که

1. دیوان انوری 7: مایه کرم را.

2. فرهنگ فارسی /2

به‌حوایج¹ با میوه‌ها پُرکرده پزند،
سمرقندیان² آن را شکرپیره³ نامند، و آن
به‌طاق تشبیه کرده‌اند.
شکر به⁴ بای⁵ مکسور، جنسی است از به که
به‌غایت⁶ شیرین بود⁷.
شکر خنده⁸ به‌فتح‌تین، آن خنده که از خوشی
باطن زاید و خنده شیرین و تبسم و خنده⁹
محبوب و شاهد نیز.

مغز پسته و بادام نیم کوفته پُرکنند، بعضی به‌معنی
شکربرگ که شکر قلم نیز گویند؛ آند /3

شکرفنده¹ به‌فحتین، اسپي و هرچارپايه
بسراینده .
شکسته² شين به‌کسر، تنگ آمده و شرمنده و شرم
و متکبر .
شکنجه³ شين مکسور و کاف مفتوح، نوعي از
آلت⁴ مجلديان که بدان کتاب بست و قيد
کنند، و عذاب .
شکوخيده⁵ به‌ضم⁶ و واو فارسي، به‌سرآمده و
افتاده از⁷ اسپ و شتر، و هر⁸چارپايه که
به‌سرآمده .
شکوفه⁹ به‌ضمتين و واو فارسي و عربي هردو و

1. ر: اين واژه ندارد؛ جعفري

شکفه¹ به غیر واو به ضمتین، برگ نو دمیده و گل دهان بسته و برگ که پیش از شاخ سر برکشد، و گل بادام، و آن سپید است که به پیری نسبت کنند، و پیش از همه گلها برآید، و برگ نو آمده، هندوی «کونیل» گویند، بیت:

شکوفه پیشرو که پیر به ز
شکوه² به ضمتین و واو فارسی، بزرگی بسیار که عربی حشمت خوانند، و قوت و هیکل و دیه خورد، شکوه به فتح و کاف ساکن دیه پست و دیه خورد چنانچه کلانه³ دیه بزرگ و بلند، و شکوه شین به کسر شکایت.
شگاه⁴ به کسر، تیردان که به تازی جعبه

دستور

خوانند.

شُلّه¹ اوّل مضموم و دوّم مشدّد مفتوح، شرمگاة زنان، و سرگین‌دان و جاي سرگین، و جامه که بر شرمگاة زنان بود، و جاي خاک و پلیدي که در شبها² جمع کنند.

شلیفه³ نام کتابي است در مزاح و فحش.

شماله⁴ به‌فتح، شمع، و طعامي که از گوشت و

زفان (ن)

برنج پزند، و در آن زعفران اندازند.
شامه¹ به فتح، لخلخه عنبر، و آنچه بوي کننده
و دستنبويه نیز² گویند، هندوي «نولاسی» و
بوي خوش نیز.
شمسه³ شين اول معجمه مفتوح و سين⁴ دوّم
مهمله، هرمدوري که منقش بود در سقفها⁵ و
بالشها و دیوارها، و بسترها سخت⁶ کنند، و
و آن گل نیز گویند، و قرصي که در مسجد و
طاق و محراب و غیر آن راست کنند.
شمغنده⁷ به فتح⁸، بوي ناک، و فتح عين مهمله

1. غياث

نیز گویند، یعنی¹ بویی که از اندام مردم
برآید، آدمی بوی ناک و بیم زده و بیهوش
شده .

شمه² شین مکسور، چربی سرشیر که آن را
به هندوی «ملائی» خوانند و به غیر تشدید نیز،
و به فتح شین قدری³ و اندک چیزی، و یکبار⁴
یکبار⁴ بوییدن بود، و بعضی گویند شیری
است که بی دوشیدن از پستان آید .

شمیده⁵ به فتح⁶، رنجیده و بیهوش شده و بوی
کرده .

1. ر، ل: «یعنی بویی... برآید» ندارد .

2. فرهنگ فارسی /2

شناه¹ به کسر، شناه کردن در آب و آشناکننده.
شنزبه² نام گاوي که در کليله و دمنه مذکور
است.

شنکه³ به فتح، آلتِ مرد، و جامه که زنان
به شيب نهند، و سرگين دان و جاي پليد⁴.
شنگله⁵ به فتح و کافِ فارسي، نره اي ذکر، و
به ضمّ دانه انگور که عربي آن را قنابري⁶
خوانند، و ريشه دامي.

1. زفان (ن)

شنگوله¹ کاف و واو هردو فارسي، شوخ و زیبا.
شوشه² به ضمتين و واو فارسي، عطسه، و به سين
مهمله نيز.
شنه³ آواز سم اسپان.
شوبوبه⁴ پارة باران.
شوتيره نام مقامی است.
شوره⁵ با واو فارسي، زمين نمکين، و دارویی
که نفتانندان براي⁶ تيز نفت بزند، شوره⁷
شوره⁷ به فتح شين خجل.

1. ل: شنگوله؛ سراج 2/

شوشه¹ به ضم² و واو³ فارسي، پشته گور⁴ و
علامتي که برسرگور شهيدان نهند⁵، شهيدانه
و سونش و ريزه و پشتاره⁶.
شوله⁷ ماه در عقرب، و نام منزلي از منازل

1. لغت شاهنامه

قمر در آخر برج عقرب، و آن نحس است.
شونیزیه¹ نام مقامی.
شهرآزادیه² نام پادشاهی است که اردشیرویه
را به زهر کشت، و ملک³ وی فرودگرفت.
شهله⁴ به فتح، گلیم خورد که سرپیچ بود، و
شهله⁵ با شین مفتوح گوشتی که مجرب بود
مثل سرسینه و شیردانی که هندوی آن را
«کهری⁶» گویند.
شیدانه⁷ به کسر، میوه است که عربی فندق و

فارسی /2

عَنَاب خوانند.

شیده¹ با یای فارسی، نام پسرِ افراسیاب که پشنگ نام داشت، هرچه² صورتش به غایت خوب بود افراسیاب شیده لقب³ کرد، کیخسرو شاه بن سیاؤخش او را در میدان به کُشتی چنان زد بر زمین که جانش⁴ از قالب بدرآمد، و کیخسرو خواهرزاده او نیز نام حکیمی که شاگرد سمنار⁵ بود و بهرام گور را هفت

برهان /3

گنبد به هفت رنگ ساخته¹ بود.
شیرازه² جزوبندي کتب معروف.
شیرزه³ آنچه⁴ جغرت را بدان دوغ کنند و چک
زنند، شیرانه نیز گویند.
شیرویه و شارویه⁵ یای اوّل فارسی و هردو واو
نیز فارسی، نام پسر پرویز شاه که شش ماه
ملک راند، آخر به جای داروی قوت باه به غلط
زهر خورد و مُرد.

1. ت: او ساخت.

2. فرهنگ فارسی /2

شیره¹ به کسر شین و یای فارسی، خوانی است مثل چوکی، و² شیرة آب میوه شنبلیله و شربت نیشکر و مثله.

شیرینه و **شیرونه**³ هردو نوعی از علت⁴ که به تازی شغه خوانند، و آفتی است که به کشت رسد، و ریش رسد و ریش سرکودک و ریش که تفوز شتر برون آید، و موی و مژه او ریزاند.

شیشه⁵ شست و قیل شست عددی که عربی ستین خوانند.

شیفته⁶ به کسر و یای فارسی و فای موقوف،

1. سراج /2

دیوانه مزاج و عاشق و مجنون.
شیهه¹ به کسر نیز آواز و بانگ اسپان، شنه
نیز.

باب ش و فصل ي

شادي² خوشي و خوش هستي، و نامِ غلامی
به حرام خواری در غایت شهرت.
شافِ شافي³ از غوره و از آبِ انار برای دردِ
چشم می‌سازند.
شامي⁴ خداوندي و فرماندهي.
شاهاني⁵ انگوري است سیاه مخصوص، و شاهانی
یعنی شاهانِ هستي و شاه هستي.

شاهبوي¹ واو فارسي عنبر، و گياهي است كه برگ
او به پاي شتر، وَا² أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ، و
شترپاي³ نيز گويند.
شاهي⁴ جامه اي است در هند، و نام حلوايي است
كه از بيضه سازند.
شهبوي⁵ به فتح و واو فارسي، گلي زرد كه

1. برهان /3

گاوچشم گویند، عربی عرار¹ خوانند، و شببوی از آن گویند که در شب بوی دهد در روز نه.

شبی² نوعی از جامه و از پوستین و سینه‌بند زنان، و منسوب به شب، به کسر شین نیز.
شترپای³ به ضمتین و⁴ بای فارسی، گیاهی است مثل پای شتر برگ اوست.
شخلی⁵ به فتح شین، خار گیاه، و سیخ⁶ گیاه را گویند.

شراحی¹ به فتح، طعامی و آب کبابهای باریک که با برنج یکجا کرده در سطل² اندازند و درون فرن پزند، و سطل³ به زبان هندوی «تهال» را گویند.

ششبندي⁴ به فتح، نوعی از ازار.

ششدری⁵ مجره که با شش در بود، و دنیا.

شعری⁶ به کسر¹ و یای فارسی، ستاره ای است که

1. برهان 3/

پس از جوزا برآید، و شباهنگ نیز گویند، و شعری² نسبت به بلادِ شام دارد، و امام جارا شعری در مقدمه شعری ناهید نبشته است.

شعری به کسر، شباهنگ، و نام دو ستاره اند ثابت در بُرج سرطان، و بعضی گویند یکی در بُرج جوزا و دوّم را سرطان آنکه شمالی است، آن را شعری شامی گویند، و آنکه جنوبی است شعری یمانی گویند، و این در سرطان است، بیت:

چمن مگر سرطان شد که

به باغ داد به یک شب

شکاری³ منسوب به شکار، و قلبتان.

شکپوی⁴ به فتح و با و واو فارسی، شکشک پای

شعری عبور است که آن را در ایام جاهلیت بعضی قریش به خدایی پرستش می کردند، هر جا که فقط شعری نوشته است مراد شعری عبور باشد که بسیار روشن است؛ شرفنامه 2/

رونده .

شکني¹ نام ولايت است.

شکيبايي² به کسرتين و ياي اول فارسي، صبر
کردن و صابري³.

شماخي⁴ نام قصبه نزديک شروان، و دارالملک
شروان نیز، ميم⁵ مشدد نیز.

شمعي⁶ جامه اي است ابريشمي¹ و شمعدار و شمع

رونده؛ جعفري

هستي.

شني² گياهي است که از پوستِ او رسن سازند.
شوشتری و **شستري**³ هردو با واو و غير واو،
نام جامه‌اي که در شوشتر بافند.
شوري⁴ به‌ضم⁵ و واو فارسي، غوغا و
فتنه‌انگيزي.

شوي⁶ به‌ضم، شوهر، و به‌فتح شين و به‌کسر واو
دالان خورد، و به‌شين مکسور واو مفتوح نيز.
شیرداني⁷ گوشتي مجرب که هندوي «کپیری» گویند.

شفاف نباشد، منسوب به‌شمع نيز؛ آند /4

شیرماهی¹ یای فارسی، جنسی از ماهی که بزرگ
باشد و گوشتش لذیذتر بود.
شیروی² به کسر و یا و واو هردو فارسی، نام
پسر پرویز شاه که شیرویه نیز گویند، و
نام مردی از لشکر منوچهر.

و غیره را غیر از شکنبه بالای شکنبه چیزی باشد
مثل کدو؛ مدار 2/

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب ش و فصل الف

شاخ گوزن آید در هوا¹ مائة نو.
شاه خرگاه مینا² خای مکسور و کافِ فارسی،
آفتاب.

شاهنشاه ژند اوستا³ یعنی آفتاب چه جمله
گرامی ازو متولد می‌شود، و آتش‌پرستان هم
بدان⁴ پرستند.

شحنة غوغا⁵ سرغوغا.

ششدر فنا¹ دنیا²، این³ جهان.

1. ت، ل: «اندر هوا» به‌جای «آید در هوا»؛ مدار 2/

شش عروس رعنا⁴ زحل و مشتري و مریخ و زهره و
عطارد و ماه.
شيب بلا⁵ ياي دو نقطې فارسي، اين جهان.
شيب و بالا⁶ آسمان و زمين، و راست و دروغ و
سرد و گرم و نرم و سخت.
شيربها⁷ دست و بيعت عروس يعني مهر و بهاي

1. برهان /3

از آن شیر، و آنچه برای عروس فرستند وقت
شهی¹.

باب ش و فصل ب

شحنه چارم کتاب² محمد مصطفی [صلی ا علیه و
سلم].

شستم به هفت آب³ پاک کردم و پاکیزه⁴ کردم،
کنایه⁵ از کمال طهارت است.

شش جهت آب⁶ شرق و غرب و جنوب و شمال.

شش ضرب⁷ در اصطلاح نردبازان شش بازی را گویند
که پیای از کسی حریف برد و فره کند و
ببرد.

شش نتیجه خوب¹ گوهر و مُشک و سنگ و شکر و ترانگبین، و میوه و رز.
شکرخواب² خواب راحت، و خواب آخر شب و خواب قیلوله.

شکرریز طرب³ گریه شادی.
شمع الکتاب⁴ کتابی از⁵ تصنیف بوعلی سینا، و با سین مهمله نیز، شمع الکیان با یا و نون آخر به جای با نیز.
شیرشوزه غاب⁶ علی کرم ا وجهه.

باب ش و فصل پ (بای فارسی)
شاه یگه اسپ⁷ آفتاب.

باب ش و فصل ت
شانه دست¹ کفی دست.

1. آنند 4/

شاه سه وقت² بادشاه سه نوبت.
شش جهت³ شرق و غرب و جنوب و شمال.
شیش های ساعت⁴ آن شیشه ها که در آن ریگ
پُرکنند و زیر آن سوراخ باریک سازند، چون
از یک شیشه بدرآید و در دوم شیشه افتد یک
ساعت معلوم شود چنانچه در ولایت ماطاس
به پُرشدن آب معلوم گردد، چنانچه⁵ بزرگی
فرماید:

خاک پایت که درین چشم
بر مثال شیش های ساعت و

باب ش و فصل ث
شاه مثلث⁶ بُروج آفتاب.

باب ش و فصل ج
شش خانج⁷ گلوله سفالین و پهلودار که آن را

1. مدار 2/

در گردش آرند و بدان قمار بازند.

باب ش و فصل ح

شمشیر صبح¹ کنایت از روشنی صبح صادق.

باب ش و فصل خ

شاخ به شاخ² گریه بسیار، و از جابه‌جایی.
شاخ در شاخ³ گوناگون از مقام به مقام.
شاخ شاخ⁴ گوناگون و پاره پاره، بیت:
بیندیش زان کز آوازه گردد
شاه طغان چرخ⁶ آفتاب.
شب فرخ⁷ هردو لحنی و نوایی است.
شمع هفت چرخ آفتاب.
شیر چرخ¹ بُرج اسد.

به جهت قمار بازی پُر از سرب سازند؛ مدار 2/

باب ش و فصل د

شادروان مروارید² نام نوایی و لحنی باربیدی.
شاهبید³ جنسی از بید که عربی صفصاف گویند.
شب بهکاهش افتاد⁴ شب کمین پذیرفت.
شب در میان دهد⁵ به ضمانت شب دهد، و
در میان شب دهد چنانچه⁶ خواجه سلمان⁷
فرماید، بیت:
دانی که خال درجه
کان سیم اگر دهد بتو
شب شد⁸ جوانی برفت.

1. آنند 4/

شم کشد¹ بمیرد و هلاک گردد.
شمامه کافوردان² آفتاب.
شهربند³ رای موقوف، آنکه موقوف بود در شهر
که از شهر بیرون شدن نیابد.
شیرسوار جلد⁴ آفتاب در بُرج اسد.

باب ش و فصل ر

شاه کشور چهارم آفتاب⁵.
شاه گوهر⁶ جوهری بود که در خزانه خسرو
پرویز که به پستی و به دریا انداختی و
برکشیدی، جواهر دریا چون آهن رُبا به خود
جذب کرد آوردی.

شبگیر¹ صبح صادق و آخر شب، و شب را بگیر.
شجرة النار² درختی است در شام، از هربرگی
چون چراغ افروخته نماید چون دستبرد نهي
بسوزد.

شحنة پنجم حصار³ مریخ که ترک فلک و جلاد فلک
نیز گویند، و او بر پنجم آسمان⁴ است.
شراب دینار و شربت دینار⁵ هردو نام شربتی
است، و شراب⁶ زعفرانی.
شراب نوشگوار⁷ و او⁸ اول و کاف هردو فارسی،
شراب و شهد و شراب که درو مزاحمت خماری
نبود.

1. شرفنامه /2

ششبانوي پير¹ زحل و مشتري و زهره و مريخ و
عطارد و ماه.
ششدر² مراد از خانه نرد که از آنجا مهره
بيرون نياید.
شکایت گستر³ کافِ دوّم فارسي مضموم، گله‌مند و
بدگو.
شکم‌خوار⁴ سخت گرسنگي و سخت گرسنه و شکم

1. مدار2/

خاره نیز.
شمامة کافور¹ آفتاب و دستنبوي کافور.
شمع مزعفر² کنایت از مزعفر است.
شمع معنبر³ موم که درو عنبر تعبیه کرده
بود.
شهرزور⁴ نام شهري است نزدیکِ کابل.
شیر سپهر⁵ بُرج اسد.
شیرسوار⁶ آفتاب در بُرج اسد.
شیرین کار¹ کاریگری² که در کار خود شیرین

دست و³ حاوي بود، و استاد کار.

باب ش و فصل ز

شاهدروز⁴ آفتاب.

شبدیز⁵ به فتح و ياي فارسي، اسپ شیرين که⁶
معشوقه فرهاد بود و منکوحه خسرو بود، و

1. فرهنگ فارسي /2

نام لحنی و نوایی.
شب شده روز¹ شب شده روشن.
شش انداز² بازیگر که ششگویی در هوا اندازد و
هریکی را به نوبت دست زند، و ماه.
شش روز³ آن شش روز که آفرینش عالم دروست،
كَمَا قَالَ اُتَى تَعَالَى: خَلَقَ⁴ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي
سِتَّةِ أَيَّامٍ.
شکرریز⁵ گریه شادی و نثار، و کلام شیرین، و⁶
و⁶ عبارت از عروس، و جلوه دادن عروس، و
عقد نکاح بستن عروس.

شه نیمروز¹ محمد صلی ا علیه و سلم و بادشاه
سیستان و رستم، و دل، و آفتاب².

باب ش و فصل ش

شاهد زربفتپوش³ آسمان و زمین.

شبپوش⁴ جامه خواب.

شش روز آفرینش⁵ این جهان و آن جهان، و آنچه

آفریده شده است، کَمَا قَالَ اُ تَعَالَى: خَلَقَ⁶

السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ.

1. برهان 3/

باب ش و فصل غ

شبچراغ¹ نام گوهري است نفيس.

شيرمرغ² به كسر به اضافه شير از آن مرغ محال
چه شيرمرغان ندارند، چنانچه خواهه نظامي
گنجوي در سكوندرنامه در صفت بردع
مي فرمايد:

1. ر، ل: اين اصطلاح ندارد؛ آند /4

علفگاه¹ مرغان این اَگر² شیرمرغان

باب ش و فصل ف

شحنة نجف⁴ امیرالمؤمنین حضرت علی رضی ا
تعالی عنه.

شش خاتون ردیف⁵ زحل و مشتري و مریخ و زهره
و عطارد و ماه

شش طرف⁶ شش جهت یعنی شرق⁷ و غرب و جنوب و
شمال.

شیر برف⁸ چون برف افتد و بسته گردد کودکان
آن را به تیشه صورت شیر بتراشند و فیل

1. شرفنامه (دستگردی)

سازند، چون آفتاب برآید گرمی شود برو کاه
پاشند تا گداخته نگردد و سلامت ماند، شیر
برفی نیز گویند.

باب ش و فصل ق

شاه شرق آفتاب.

شاه مشرق¹ آفتاب.

شحنة دريائي عشق² محمد مصطفي صلوات ا و سلامه
عليه.

شير حق³ علي كرم ا وجهه.

باب ش و فصل ك

شاهد طارم فلک⁴ آفتاب.

شاهد لعمرك⁵ حضرت محمد مصطفي صلي ا عليه و
آله و اصحابه و سلم.

شاه فلک⁶ يعني آفتاب.

1. سراج /2

شمع فلک¹ آفتاب و ماهتاب.
شوربای اشک² و او فارسی، اشک غمزدگان.
شیر مرغزار فلک³ بُرج اسد است.

باب ش و فصل گ (کافِ فارسی)

شامِ رنگ⁴ سیاه رنگ.
شاه زنگ⁵ پلنگر که بادشاهان زنگیان بود.
شاه زنگ⁶ کافِ فارسی، کنایت به شب.
شبدیز و نقره خنگ⁷ فلک، شب و روزِ زمانه.
شترگاو پلنگ⁸ زرافه.

1. جهانگیری 3/

شرزه پلنگ¹ به فتح² و با و کاف هردو فارسي،
شیرشرزه .

شدر تنگ³ کاف فارسي، این جهان .
شکربرگ⁴ به فتح تین و کاف آخر فارسي، جنسي
است از شکرهاي صاف که از آن پرکالهاي

و گردن و دستهايش بسيار دراز و پاهایش کوتاه بُود،
گویند زانو ندارد و کاري نیز ازو برنمي آید و
ترکیبش به غایت عجیب و غریب است، و طبع را دیدنش
خوش می آید، گویند نافه حبشي با گاوکوهي جمع
می شود و این صورت متولد می کند؛ شرفنامه 2/

دراز و پهن بندند، و آن شکر قلم نیز
گویند.

باب ش و فصل ل

شتردل¹ گردل و نامرد.

شش هزار سال² آن شش هزار میان آفرینش آدم
علیه السلام و تولد محمد مصطفی صلی ا علیه
و سلم.

شطّ گِل طای مشدّد و کافِ فارسی مکسور، ثری،
خاکِ نمناک.

شیردل³ یای⁴ فارسی، دلاور.

باب ش و فصل م

شاگردِ فاستقیم⁵ کافِ¹ فارسی مکسور، حضرت محمد

1. ر: این اصطلاح ندارد؛ آند /4

رسول اِصَلِّي اِ وِ آلِه وِ سَلَّم .
شاه انجم² يعني آفتاب .
شکر بادام³ مغز سرش⁴ خشک، و نوعي از جنس
بادام است .
شکر قلم⁵ به فتح تين⁶، همان شکر برگ، و آن نام
حلوایي است که از شکر مقدار تراش قلم
می سازند .

باب ش و فصل ن

شاخ آهو با خون⁷ هلال در شفق لعل رنگ .
شاهد جان⁸ مقصود جان .
شاه ریاحین¹ گل لعل و سمن زرد و رای چنپه .

1. ر، ل: «کافِ فارسي مکسور» ندارد .

2. جهانگیری /3

شاه گردون² آسمان به اضافت الشَّيءِ إِلَي نَفْسِهِ ،
آفتاب.

شاه گویندگان³ هردو⁴ کاف فارسی، حضرت نبی
علیه الصَّلوات والسَّلَام ، چنانچه⁵ بزرگی
فرماید، بیت:

چنین گفت آن شاه که جویندگان اند
قال⁷ علیه السَّلَام ، یعنی من طلب شیئا جدّ و
جدّ.

شاه مربّع نشین⁸ کعبه ا، و بادشاه تخت نشین.
شبان وادی ایمن⁹ الف سوّم مفتوح، مهتر موسی

1. مدار 2/

عليه السَّلَام چنانچه¹ خواجه حافظ فرمايد،
بيت:

شبان وادي ايمن گهي

که چند سال ز جان

شب روان³ شب بيداران و عياران.

شب سیه گون⁴ کافِ فارسي مضموم، شبِ تاريخ.

در آن جاىگاه مبارک از درخت ندایي برخاست که اي
موسىٰ منم، من، ا که پروردگارِ جهانيان است؛ نامه
انجمن، سال اول، شماره 1/4،

شبِ عنبرین¹ شبِ تاریک، و شبِ مخاف².
شبِ گیسوفشان³ کاف و یا هردو فارسی، شبِ
تاریک، و غایت⁴ سیاه.
شستگیران⁵ کافِ مکسور، تیراندازان.
شُستان⁶ به ضمّ، زنِ پیر که پستانِ او نرم شده
باشد، و پستانِ نرم و افتاده پستان.
ششخاتون⁷ شش ستاره غیرآفتاب.
ششروزگون⁸ کافِ مفتوح، شش روز آفرینش عالم.
ششسوی و هفت خوان⁹ شش جهت و هفت کشور.
شش عقدِ جهان¹⁰ ثریّا که شش ستاره دارد.

1. آنند 4/

ششم زمین¹ ششم کشور که روم است.
ششمسکن² صدف و نافه و درخت میوه دار و کان
زر، و خانه که درو انگبین منجمد³ شود.
شش و پنج زنان⁴ نرّادان کامل.
شکرخندان⁵ لب معشوق.
شکرزبان شیرین زبان و شیرین سخن.
شمع زنگاری لگن⁶ آفتاب.
شمع شیربستان⁷ عبارت از شهد و شیرة انگور.
شمع الکیان⁸ نام کتاب بوعلی [سینا] و
شمع الکتاب آخر با نیز و سمع الکیان با سین
مهمله نیز گویند.
شمع مینا لگن⁹ آفتاب.

1. مدار 2/

شناسندان عارفان.
شه چین و شاه چین¹ آفتاب و بادشاه² چین.
شیرزدگان³ کاف⁴ فارسی، آنانکه در مدّت رضاع
شیر شیر نخورده باشند.
شیر سیستان⁵ رستم.
شیر شادروان⁶ آن نقش شیر که بر جامه خانه
بافند.
شیر شنگرفگون⁷ هردو⁸ کاف فارسی، می انگوری.
انگوری.
شیرگردون⁹ همان¹ گردون که بر حکم² اضافه

-
1. ل: این اصطلاح ندارد.
 2. ر: «بادشاه چین» ندارد.
 3. ر: این اصطلاح ندارد؛ جهانگیری 3/

الشَّيْءُ³ إِلَى نَفْسِهِ، وَ آفتاب⁴ وَ بُرْجِ اسد وَ
آسمان، چنانچه⁵ خواجه نظامی در سکندرنامه
فرماید، بیت:

ببین شیرگردون که خرگوش با ماه

شیرمردان⁶ سالک و دلاور.

شیرنمدین⁷ یعنی سوزن.

شیرین دهنان⁸ شاهدان و شاعران خوبگویی و

شیرین بیان.

شیشه گردنان⁹ یعنی احمقان.

باب ش و فصل و

شیر مرغزار فلک؛ آنند /4

شاخ آهو¹ و عدة دروغ و کار بی‌فایده .
شاخ گیسو² کافِ فارسی، دسته موی، یای فارسی
نیز.
شاهد ارو³ شراب، این نام نهادة جمشید شاه

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ سراج 2/

است.

شبرو¹ عیار و سالک و شب بیدار، و دزد و راهزن.

شب عیار و سالک و شب بیدار و دزد و راهزن.
شکر تو² لب تو.

شکر وضو³ دوگانه تحیت وضو.

باب ش و فصل ه

شادیانه⁴ مژدگانی.

شاعر اطعمه⁵ مولانا بسحاق حلاج.

شاة یکاسپه⁶ آفتاب.

بنهاد و یک شبان روز بخت، چون بیدار شد از آن
زحمت اثری نمانده بود، آنحال را به عرض جمشید
رسانیدند و جمشید آن را شادارو نام کرد؛ فرهنگ
فارسی /2

شب‌انگاره¹ کافِ فارسي، نامِ ولايتي است نزديک
شیراز و در آنجا نارنج بسيار و خوب
باشند، و وقتِ شب.
شب‌خانه² به‌فتح، خانه که آنجا شب کنند و شب
گذرانند³.
شب‌نیاسوده شب بيدار مانده.
شترگره⁴ ترکیب مخالف و اضداد یکدیگر.

شش **آماسیده**¹ غردل و نامرد.
شش **دیره**² دنیا و مردارخانه که درو مهرة نرد
بیکار باشد و قضیه که مردم از آن نتوانند
آمد.
شش **ضربه**³ شش⁴ بازی که پیای کسی از حریف
ببرد، کعبتین غلطان آنکه پیش دهد حریف را
و بازی از آن نرد.
شش **شکرپوره**⁵ بهفتحتین، سنپوسه شکرین با میوه

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ سراج /2

پُرکرده، سمرقندیان آن را شکرپیر گویند، و
آن را به طاق تشبیه کرده اند.
شکم بنده¹ چاکر بی‌مشاهره، و بسیار خواره، و
بنده شکم.
شکم خاره² یعنی سخت گُرسنه و بسیار خواره و
درد³ شکم.
شکم را چار پهلو کرده⁴ جیم و با هردو
فارسی، شکم را سخت پُرکرده و سیرکرده.
شکم شاخ آبه⁵ شگاف پاره از دریا و جوی.
شکند بیضه در کلاه⁶ حيله و چشم‌بندی و بازی

1. آنند 4/

محو کند و ردّ سازند.
شمسه¹ تا بدان که از شیشه راست می‌کنند
چنانکه در روزن‌های حمام می‌دارند.
شهادت سربسته² آن شهادت که گوش شکّ و شبه
نزند، و³ ذکر آن مخفی.
شه حجله آفتاب.
شیرزده⁴ آنکه شیر مادر به‌مراد نیافته باشد.
شیر ناخورده⁵ شیر نیافته.

باب ش و فصل ي

شاه فلکی⁶ آفتات.
شاه مثلثی⁷ آفتاب.
شب اسری¹ شب جمعه و شب معراج.

1. شرفنامه /2

شبِ پیمای² بای دوّم فارسی مفتوح، شب بیداری،
و³ عاشق مهجور، و⁴ أعلم.
ششدری⁵ این جهان.
ششسری⁶ زر خالص کامل عیار، ششسری از آن
گویند که بُتی زرّین با شش بود در خراسان،
او را کفّار می‌پرستندی، اهل اسلام آن را
شکسته مهر زدند، از آن ششسری گویند.

1. ر: اسیری.

2. ر، ل: بیماری؛ جهانگیری 3/

شکرریزی¹ گریة شادی و سخن شیرین.
شکم خاری² گرسنگی و درد شکم و شکم نجاری³.
شمع الهی⁴ قرآن و اسلام.
شمع صبحی⁵ آفتاب، و مزعفر که در وقت صبح
استعمال خوردن اوست، و شراب.
شیر آسمانی بُرج اسد.
شیران پولاد خای⁶ اسپان⁷.
شیخ نجدی¹ شیطان علیه اللعنة.

1. جهانگیری /3

شیشه حلبی² شیشه که در حلب راست می‌کنند،
کاسه³ و پیاله اغلب آنجایی لطیف بود.

1. جهانگیری /3

باب الصاد مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب ص و فصل الف

صبا¹ بادي است از مشرق به مغرب رود، و بادي
که به وقت صبح بوزد، و² سرگشته و فریفته.
صحرا³ بیابان، صحاري جمع صحرا.
صخرة صما⁴ سنگ سخت و سنگ ناهموار و لشن، و

1. شرفنامه 2/

سنگي است سياه در بيتالمقدس.
صدا¹ بهفتح صاد و دال، آوازي كه مطابق آوازي
كوه و از چاه و از گنبد بازآيد.
صفا² بهفتح، ضد كدورت، و نام مقامي.
صفا³ بهفتح، علتى است كه بشره زرد كند، و

خوف در زير آن وضع حمل شده بود لهذا ديوارى بزيير
آن سنگ كشيده اند و گويند كه ديوار به آن وصول
نيافته هنوز در هوا معلق است؛ مدار 4/3: صخره
بهفتح سنگي است در بيتالمقدس؛ دستور

پت¹ و صفرا از تلخه حادث می‌شود، و تلخه از خون متولد گردد، و علت صفرا بیشتر از خوردن خفريات و سبزي حادث گردد، و خوشاک و غصّه.

صفورا² به فتح، قوم مهتر موسی [عليه السلام] دختر شعیب [عليه السلام].

صلا³ به فتح و لام، آواز جود و آواز میزبانی، و از کندوري و از آتش افروختن برای دفع

غایت گرم است با خشکی، چهارم سودا و رنگ آن سیاه است و به خاصیت سرد و خشک، گاهی صفرا به معنی تلخی آید به مناسبت آنکه خلط صفرا تلخ می‌باشد و جوش و غلبه صفرا را خوردن ترشی فرومی‌نشانند، و صفرا به معنی هرشیء زرد رنگ، و به معنی کمان که به آن تیر می‌اندازند نیز؛ مدار 3/

سرماي¹ عام، و آواز براي عطاي طعام به جهت
استدعاي خاص و عام.

صمّا² به فتح و تشديد ميم، سِگ سخت و لشن.

صنعا³ به فتح، نام قصبه اي است نزديک شام.

باب ص و فصل ب

صاحب⁴ يار و وزير، و نام⁵ شاعري فصيح بود،

و نام مردی که صاحب فضل و کفایت بود.

1. ر: سرما.

2. شرفنامه /2

صطربلاب¹ بهفتحتين²، آلتی است منجّمان و حکما
راء، اصطربلاب نیز گویند.
صقلاب³ قومی اند از مردمان.
صلاب⁴ پشت بر پشت.
صلب⁵ بهضمّ، استخوان⁶ پشت، و بهفتح سخت و
پرده از پرده های چشم، بیت:
صلب و مشیمه⁷ شبک و

1. آنند /4

بس عنكبوت و بيضه عنب و
صليب³ به فتح⁴، چليپاي كشتي و زنان چنانچه
بزرگي فرمايد:
اگر ال⁵ و توحيد صليبش بهم در
معني آن است كه اگر اِلا ا كه در توحيد لا
اِله اِلا ا نمي بود سخا و كرم تولا را كه شكل
سه گوشه صليب است از لا اِله اِلا ا كه

-
1. ت: رجاجي؛ ر: درجاجي.
 2. ر: فرش؛ ل: قرن.
 3. غياث

دور کردی چون عودالصلیب در گردن مصروع
بندند به‌شور بالخاصیت با خود می‌داشت، و
صلیب روزنخانه و ستاره چهارگانه سپس نصر
واقع کذا فی النوادر، و صلیب آن دو چوب
که نصاری با یکدیگر متقاطع راست کنند بر
شکل مهتر عیسی^۱ و آن بپرستند، و صلیب^۱
آنکه او را بردارکنند.

صواب^۲ راست و درست، و کلمه شهادت، و ضد
خطا.

صوب^۳ به‌فتح، باران.

صهیب^۴ به‌ضم، نام یکی از صحابه نبی
علیه‌السلام: قَالَ النَّبِيُّ فِي شَأْنِهِ نِعْمَ الْعَبْدُ
صُهِيبٌ لَوْلَمْ يَخْفَلِ لَمْ يَعْمَهُ.

1. ت، ل: «و صلیب... کنند» ندارد؛ شکل صیلب: .

2. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیاث

باب ص و فصل ت

صامت¹ سیم و زر، مالِ صامت سیم و زر و جواهر، مالِ ناطق اسپ و نشتر و گاو و مثلهم، و² نیز زر و نقره و مسن نامهر زده.

صلات³ به کسر جمع صله، عطای شعر، به فتح⁴ کشاده روشن گفتن.
صوت⁵ به فتح⁶، آواز.
صیت⁷ به کسر، آواز.

باب ص و فصل ج

صبریج و صفج⁸ و صفجه به فتح، کرانه هرچیزی

1. آنند /4

که باشد.

صنچ¹ به فتح، جنگ، و سنچ معرّب آن.

باب ص و فصل ح

صحماح³ جای هموار.

صحیح⁴ تندرستی و دینار درست.

صرح⁵ به فتح تین، گزیده از هر چیزی، و به سکون

را کوشک و خانه، و بنای بلند.

صروح⁶ جماعت.

صفحه به معنی کناره چیزی؛ مدار 3/

صريح¹ به فتح، کشاده و روشن گفتن.
صفح² به فتح، کرانه هرچیزی، و صفحه نیز
گویند.
صلاح³ به فتح، نیکی ضد فساد، و به کسر مثال
فطام⁴ نام مگه.

باب ص و فصل خ

صباخ⁵ نام بادشاه یمن مبارز لشکر کیخسرو بن
سیاوش.

صراخ⁶ به ضمّ، آواز و فریاد.
صرخ⁷ به فتح، به زبان فارسی مرغ سُرخ را
گویند، در اصل سُرخ به سین است مثل⁸ صد که

1. فرهنگ فارسی /2

سد است.

صریخ¹ به فتح، آواز و فریاد خواه و فریادرس.
صطرخ² به فتحین، نام شهری در حدّ شام، و قیل
به ضمّتین، و صطخر نیز گویند.
صماخ³ به کسر، گوش و سوراخ گوش و في السّین
لُغَة فِيهِ وَهُوَ لُغَتِ عَرَبِي كِه صَاد و ضَاد بود،
این لغت با سین هم خوانند و نویسند، کذا
في النّوادر.

باب ص و فصل د

صاعد⁴ منزل من منازل القمر.

صدیوند⁵ گیاهی است که به تازی عصا

1. آنند /4

فیرالرّاعی گویند.
صدد¹ بهفتح، نزدیکی.
صدر مرصود² عمارتی است مخصوص برای دیدن وقت
ساعت که منجّمان راست می‌کنند.
صعود³ بهضمّتین، برآمدن، و بهفتح بلندی.
صنادید⁴ جمع مهتران و سختی‌ها من قول‌الحسن،
نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ صَنَادِيْدُ الْقَمَرِ.
صند⁵ بهکسر، مهتر و بزرگ عیب.
صيد⁶ بهفتح، شکار و شکارکردن.

باب ص و فصل ر
صادر¹ آینده.

1. فرهنگ فارسی /2

صبار² به فتح، میوه درختی است، **طعم**³ او به ترشی و خرمای هندی ماند.

صبر⁴ صاد مفتوح و بای ساکن، شکیبایی کردن و بازداشت کردن کسی از جهت کشتن و یا از جهت سوگند دادن، و به کسر⁵ با داروی تلخ که هندوی «گنوار»⁶ گویند، و قیل ایلورا صبر سقطری نیز گویند، صبر به کسرتین و سکون با با تشدید دوّم، روز از ایّام عجوز.

صرصر⁷ به فتح و هردو راء ساکن، بادِ سخت و بادِ قهر.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ شرح انوری

صریر¹ به فتح²، آوازِ قلم، و آواز³ تخته در و
بانگِ درخت و نعلین و ملخ و امثالهم.
الصغار⁴ به فتح، الذل.
صفار⁵ سرنای و روی‌گر و روی‌فروش.
صفر⁶ به فتح، صد درنده، و صلشکن و لشکرشکن.
صفر⁷ به کسر، علامت بُرج حمل و نیز حمل و

1. غیاث

خالی، و به معنی اندک چنانچه¹ خواجه سلمان
فرماید، بیت:
صفر تختِ زر لاجرم بر فلکش نام
و² صفر به ضمّ صادِ مهمله روی.
صفیر³ به فتح، سپیلک و بانگِ کرگس و
صفیر الصُّلصل بانگِ فاخته.
صنوبر⁴ به فتح، درخت چلغوزه، و در ضمیر گوید

محرم بود از این سبب در این ماه صفر مردم عرب
برای قتال می‌رفتند و خانه‌ها را خالی گذاشتند
لهذا این ماه را صفر نام کردند، و بعضی نوشته‌اند
که به وقتِ وضع کردن اسم این ماه درختان زرد
می‌شدند لهذا این ماه را صفر نام کردند؛
غیاث

درختِ ناز که در ملک بالا چوب او را به جای
چراغ سوزند، و قیل سرو.
صور¹ شاخی که دروی اسرافیل^۲ دمد، و صورها،
ای بَنفَسَخِ فِي الصُّورِ الْمَوْتِي الْأَزْوَاحِ.

باب ص و فصل ع

صاع² پیمانہ و پیمانہ چهار منی، و زمین
مطاک.

صانع³ دستکار.

صداع⁴ دردسر.

1. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیث

صرع وزن¹ فرع، بیماری و آسیب‌زدگی و بیماری است که بیهوش و کلد در دهن آرد و گونه از گونه‌ها چون² عودالصلیب در گردن مصروع بندند، به شود.

صلاع³ سختی و زمین بی‌درخت و ریگ بی‌علد، و جای.

صنع⁴ به‌ضم، نیکویی کردن با کسی.

صواع⁵ آب جامه.

باب ه و فصل غ

صباغ⁶ به‌فتح، رنگرز.

در دسر و مأخوذ از صدع است که به‌معنی شکافتن باشد؛ دستور

صبغ¹ به کسر، رنگ.
صدغ² زلد و پیچیه تافته، و میان و دنبال
چشم و گوش³، اصداغ جمع⁴.
صمغ⁵ شلم درخت، صموغ جمع.

باب ص و فصل ف

صدف⁶ به فتحتین، کرانه کوه و بلندی، و هر
بنا که بلندی و بزرگی دارد، و غلاف
مروارید، و قطب شمالی میان صدف، آن چند

دگرگون می‌سازد؛ دستور

ستاره که به شکل صدفانده، در لغت مژح نبشته شده است.

صَرَّاف¹ آنکه سیم را صرف کند، و گرداننده .
صرف² به کسر، شراب بی آمیغ و ³ چیزی بی آمیزش،
و به فتح گردانیدن و گردش روزگار و افزون
درم بر درم، و قیمت و حيله .

الصَّرُوف⁴ جماعت.

صف⁵ به فتح، راسته و نمازگاه، و صل ایستادن
و گوشت در سیخ کردن، و به صل کشید شتران
را .

صفصاف⁶ به فتح، درخت بید .

1. ر: این واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی 2/

صفت¹ هردو صاد مفتوح، زمین هموار.
صلف² به‌فحتین، لاف زدن و بی‌بهره شدن زن از
شوی خود.
صنف³ به‌کسر⁴ صاد و نون، گونه و پاره از
چیزی، و به‌فتح لغت فیه.
صوف⁵ به‌ضم، پشم.
صیرف⁶ مردِ محتال در کارها و متصرف در

1. ت، ر، ل: ناهموار بوده؛ غیث

هرکاري.

صيف¹ تابستان، و جاي مقام کردن، و بارانِ
تابستاني.

باب ص و فصل ق

صادق² اسماعيل عليه السلام، و راستگو.

صداق³ بهفتح، کابين.

صندوق⁴ صاد و دال هردو مضموم، تابوت، پرده

مردده.

صديق⁵ بهکسرتين و دال مشدّد، راستگو به غايت،

فرهنگ فارسي /2

و بناي مفعول مبالغه را بود، و يوسد
عليه السلام و ابابكر صديق رضي ا تعالى.

باب ص و فصل ك

صعلوك¹ به ضم درويش چنانچه² سعي در بوستان
گويد:

من و چند صعلوك³ برفتيم به ديدار⁴
صك⁵ به فتح و كاف مشدد، كوفتن و زدن، و متت
قوله تعالى فَصَكَّتْ وَجْهَهَا، و در افراز كردن و
چك و طبق برافكندن.
صكاك⁶ كاف مشدد، چكنويس⁷.
صليب الفلك¹ خط محور كه آن از شمال تا جنوب

آوردند، و به فتح اول به معني دوست؛ شرفنامه /2

است، خطّ استوا که آن از مشرق تا مغرب
است، از جماع این دو خط صورتی حاصل می‌شود
آن را صلیب‌الفلک گویند.

باب ص و فصل گ (کافِ فارسی)

**صدبرگ² کافِ فارسی، نام گلی، و صداستعداد و
صدورق و صدنوع.**

باب ص و فصل ل

**صل³ به‌کسر، مارِ بزرگ و بد که درو افسون
اثر⁴ نکند، و مهلک بو چنانچه بزرگی
فرماید:**

طبّ اگر مرگ هیچ طبیبی نشدی

معني بيت آن است كه اگر به واسطه طبّ مرگ
دفع شدي هيچ طبيبي نمرد، و در صراح مسطور
است صل به كسر مار خورد كه افسون نپذيرد.
صَلِّصَال¹ به فتح گل خشك شده كه آوازه دهد.
صُلِّصُل² هردو صاد مضموم، فاخته.
صِهِيل³ به فتح، بانگ كردن، و بانگ كردن اسپ.
صِيْقَال⁴ به كسر، گران تيغ بزدوده، و به فتح
آنكه تيغ⁵ را و آهن را روشن كند⁶.

1. غياث

صَيْل¹ بِنْداز، تَرکي است.

باب ص و فصل م

صمصام² شمشير تيز، صارم نيز گويند.

صميم³ به فتح، بي آميغ و گزيده و خالص و

ميانه⁴ دل، و خالص هرچيزي از بدي و نيكي.

نيكي.

صنم⁵ به فتحتين، بُت از چوب و نحاس و زر.

1. مدار 3/

صوم¹ به فتح، روزه، و درخت.

باب ص و فصل ن

صبحان² آنکه صبوحی خورد.

صحن³ کشادگی سرای و میان بیابان، و قدح

بزرگ، و نیکو کردن و⁴ صلح کردن.

صغانیان⁵ شهری است به ماوراءالنهر.

صفون و صفین⁶ هر دو نام دیه‌ها است، و¹

1. آنند /4

نبردگاه علی رضی ا تعالی عنه، و موضع
کاتب به وقت صحاح.
صن² به کسر، کمیز³ و برد روزی از ایام عجوز،
و سله سرپوشیده که درو⁴ نان نهند.
صنان⁵ به ضم، گند بغل.
صنعان⁶ به فتح، نام شیخی بود که هفتصد
میریدان داشت، آخر عاشق دختر ترسای رومی
شده بود، و قصه⁷ او پیش درین دفتر
برنیاید.

جنگی بود که در ماه صفر

سولجان¹ به فتح، چوگان.
صین² به کسر، تعریب چین، آن اقلیمی است که³
در آن مروارید و مُشک خیزد.

باب ص و فصل و

صبو⁴ میل کردن دل به کسی.
صحو¹ از مستی به هوش آمدن، و هوشیاری.

1. آنند /4

صفو² چيزي برگزیده .
صلغو فلاخن، ترکی³ است.
صنو⁴ به کسر، درختي است که بیخ او يکي و تنه
را دو شاخي که از بیخ جهد.

باب ص و فصل ه
صاعقه⁵ عین مکسور، آتش آسماني و برق

1. غياث

درفشنده .

صباحه¹ نیکو روی شدن .

صبیحه² بامداد .

صحیفه³ نامه و کتاب و نبشته و روی زمین، و

تحفة دل .

صخره⁴ بهفتح، سنگ سخت و بزرگ، و سنگی است

سیاه در بیتالمقدس، صخرة سما و صخرة صما

نیز گویند .

صدره⁵ صاد¹ و را هردو مفتوح، مخفد صدراه

که از آسمان به آواز سخت افتد، و نیز برق چون
بکشد گویند صاعقه رسید؛ غیاث

صدکرت و صدنوع، و تأکید، و صدره بهضمّ زه
و لباجه² و پیراهن و قبای کوتاه، و از بر
سینه مردم و سینه‌بند³ و سینه‌پوش.
صدقہ⁴ آنچه بدهند نه بر سبیل وجوب.
صدمه⁵ آسیب.
صدیقہ⁶ حضرت عا شه رضی ا تعالیٰ عنہا.
صیرہ⁷ بهضمّ و تشدید، همیان، سیم و زر.
صرفہ⁸ منزل من منازل القمر، و غلبه چنانچه
صرفه نبرد، غالب نیامد، و بهفتح موافقت و

شرفنامه 2/

پیشدستی و غلبه .
صعوه¹ به فتح، جانوری است که پارسی سریچه
گویند.
صغیره² گناة خورد.
صفحه³ یکروی ورق، و زُخساره، و یکطرفِ روی
زمین⁴ و یکسوی کردن.
صفوه⁵ به کسر و به ضمّ و⁶ به فتح، صاف شدن، و
چیزی گزیده .
صفّه⁷ به ضمّ، پوشش زین و پوشش صفّه‌خانه، صفّه

1. فرهنگ فارسی /2

به کسر نشان .
صفیه¹ نام مقامی در راه مکه .
صلابه² سختی در کار دین .
صلایه³ به کسر صاد، سنگ زیرین آس، و مکر و
افزونی و فصل در عزل و چراغ .
صلوأة⁴ سورة¹ الحمد، و نماز و من ا الرّحمة

کمی بلندتر صفّه ای (چبوتره سیمنٹ/Cement که قبلاً
اینطور نبوده) آن جایی هست که حضور در زمان خود
با صحابه کرام و دیگر افراد می‌نشستند و مشورت
می‌کردند؛ لغتنامه: نشستگاه سوار از زین اسب، و
صفّه یعنی نشان؛ شرفنامه 2/

و من الملائكة الاستغفار و من المؤمنين
الدعاء من الطير والهوام بالتسبيح و²
كنشت.

صله³ به کسر، پیوستن و پیوسته شده و عطای
شعر، غیرمشدد⁴ نیز.

صمده⁵ سرنای، ترکی است.

صناعه⁶ به فتح، کار، به کسر نیز.

صنعه⁷ به فتح، پیشه⁸ و کار، و نیکو تعهد
کردن.

صوره⁹ پیکر و صفت.

صوله¹ حمله² کردن و حمله بردن.
صومعه³ به فتح، بلند کردن بنا و باریک سر آن،
و جای پرستش، و جای زاهدان و معبد مغان.
صه⁴ به فتح، خاموش باش، به تنوین صه⁵ نیز.
صیانه⁶ به کسر، نگاه داشتن.
صیغه⁷ به فتح، کردار¹.

1. آنند /4

باب ص و فصل ي

صاحب² جامه اي است مخطّط³.

صبر سقوطني⁴ آنکه او را صبر⁵ گویند کذا في

النّوادر⁶ الحميدي، و در فرهنگنامه هاي

ديگر هندوي «گنوار⁷» نيشته است.

صحاري⁸ جمع صحراء، بيابان.

صبوح⁹ به فتح، شراب که بامداد خورند.

نکاح (اهل تشيع) نیز آمده؛ آند /4

صدای¹ همان صدا .
صرعی² صرح‌دار، آن³ را که زحمت صرع باشد .
صفرایی⁴ آن را که صفره باشد، و کنایت از
کلک زرد است .
صفوی⁵ باراً تابستانی .
صفی⁶ برگزیده و دوستِ یگانه، صفی⁷ صفت آدم
علیه السَّلام یعنی آدم صفی علیه السَّلام .
صلیبی⁸ از کیش به‌کیش شوند، و جنسی از

خوردن؛ آنند /4

ترسایان، و آنکه ستاره سبعة پرستند، و
وزیری که شاعرِ فصوحه بود.
صنابی¹ رنگ اسپ و کمیت گویند یا بود که
به سپیدی بر روی غلبه دارد، یَنْسَبُ بِالصَّنَابِ.
صنعانی² منسوب به الی الصنعاء الیمن و هو
بلد من بلادها.
صوفی³ پشمینه پوش و پشمینه فروش.

1. مدار 5/3: صبایی اسب کمیت یا اشتر که سپیدی برو
غالب باشد و در پنج بخشی است اسپ نیلگون و آنکه
اندام او سیاه بود و سر و موی او سپید؛ شرفنامه
/2

صئي¹ درد، تركي است، وَا أَعْلَم بِالصَّوَابِ.
صيداني² ضميرِ آن شاه سپرغم كه به هندوي «بيري»
گويند، و بوستان افروز.
صيرفي³ به فتح، صرّاف.

و وحدت دمبدم مي‌كوشد و نعره: هَلْ مِنْ يُزِيدُ مي‌زند،
چون الصوفي هوا آمده محلُّ گفتگو نماند، و ص

فصل الثّاني في الاصطلاحات والمركّبات

باب ص و فصل الف

صاحب جوزا¹ عطار د كه خانه او جوزا است.
صاحب كف بيضا² مهتر³ موسي عليه السلام.
صوم العذارا⁴ روزه حضرت مريم عليه السلام، و
روزه دختران بكر نصاري⁵، و روزه دختران
دوشيزه نصاري دارند.

باب ص و فصل ب

1. شرفنامه /2

صاحب فصل الخطاب¹ مهتر داؤد علیه السلام که در
شأن اوست: وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَضْلَ الْخِطَابِ².
صبح ملّع نقاب³ صبح کاذب.
صورالکواکب⁴ از جمله صورالکواکب دوازده
منطقه‌اند، پانزده جنوبی و بیست و یک
شمالی، از آنجمله هفت گیسودار است، در
زمستان آفتاب جنوبی بود در حوت آمده
نزدیک منطقه رسد از اینجا طرف شمالی میل
کند و ترکستان طرف شمال است، شهرهای
ترکستان است، چون آفتاب شمالی سرما برود
بهار و تابستان درآید.

باب ص و فصل ت

صبح راست⁵ صبح صادق.
صبح قیامت⁶ اشارت⁷ به روز قیامت.
صبح نخست⁸ صبح کاذب.

1. شرفنامه /1

صددست¹ صدنوع و صدجفت.

باب ص و فصل ج

صفرکن این بُرج² خالیکن این آسمان.

باب ص و فصل د

صاحبِ رصد³ واضع زیچ، حکیمی که بر عمارتی
به بلندی هفت صد⁴ گز بر تیغ کوهی شامخ
نشسته طلوع و غروب سیارات و ثوابت معاینه
کند.

صاحبِ عبّاد⁵ نام وزیر که به غایت خردمند بود.
صدر خجند⁶ بهشت، و نام مردی از شهر خجند،
و⁷ صاحبِ صدر شهر خجند، بوستان راست:
یکی خار پای به خواب اندرش بود

برهان /3

*

همیگفت در روضها کز آن خار بر من
صدمرصود عماتی که منجّمان مخصوص به دیدن وقت
و ساعت و ستاره³ راست کنند.
صد و چهارده عقد⁴ صد و چهارده سورة قرآن.
صرفه نبرد⁵ غالب نیاید و سبقت⁶ نبرد، خواجه⁷
خواجه⁷ حافظ فرماید، بیت:
ترسم که صرفه ای نبرد
نان حلال شیخ ز آب

باب ص و فصل ر
صباغ اثمار⁹ ماهتاب.
صباغ جواهر¹⁰ آفتاب.

-
1. ت، ل: جهید.
 2. کلیات سعدي

صباغ سر¹ پیمانۀ روزِ عید که بر هرسری دهند.
صحیفۀ زر² اشارت به رُخ زرد، و برگ زرد، و
چهره بروات.
صدف سپهر³ آفتاب.
صدف گون ساغر⁴ ساغر بلورین.
صرصرگه پیکر⁵ اسپ و شتر جسیم و بزرگ.
صفحة تیغ سحر⁶ آفتاب و روشنی روز.

فارسی /2

صفِ خاستر¹ انبياء عليه السلام .
صفِ در² صِدِ درنده و لشکرشکن .
صفروار³ خالي و اندک .
صليب اکبر⁴ خطَّ استوا که⁵ خطَّ محور نیز
گویند .
صماع زر⁶ آفتاب .

باب ص و فصل س

صفراي روس روسيان که بسيار زرد باشند يعني
زردرویی روسيان و انبوهی‌شان .

باب ص و فصل ش

صحراي موش⁷ نام بیابانی است به زمین
ترکستان .

1. جهانگیری /3

صفراي روي آتش زردې روي آتش.
صيقل مصر آفرينش¹ آفتاب.

باب ص و فصل ض
صدف الارض² گندنا³ گوهر.

باب ص و فصل ع
صبا⁴ حوالې شهر.

باب ص و فصل ف
صاع زريوسف⁵ اشارت⁶ به آفتاب.

باب ص و فصل ق
صاحب دلق حضرت عمر رضي ا تعالي عنه، خرقيه
كه وقت اسلام آوردن در تنش بود تا آخر
به پيوندها داشته.
صدهزاران بينق¹ ستارگان.

1. آنند /4

باب ص و فصل ک

صاحب سفران خطّة افلاک² سیّاراتِ سبعة .
صدفِ فلک³ آفتاب، و⁴ آن سه ستاره بنات نعش و
سه ستاره دیگر که در مقابل ستارگان اند،
شکل صدف نمودار است و قطب موهوم میان آن
صدف است که در پایان بنات نعش صغرا است،
آن را عوام قطب خوانند.
صدیک⁵ صدم حصّه .

صلیب الفلک⁶ دو خط در فلک است، یکم استوا از
مشرق تا مغرب، دوّم خطّ محور از شمال تا
جنوب و از اجتماع این خطوط صورتی که حاصل
می‌شود آن را صلیب الفلک خوانند.

1. فرهنگ فارسی /2

باب ص و فصل گ (کافِ فارسي)

صحن دورنگ¹ زمانه.

صدبرگ² نام گُلي است معروف، و صداستعداد و صداوراق.

صرفِ بيچاده رنگ³ مَي زعفراني.

باب ص و فصل ل

صاحبِ دل⁴ قطعِ اضافت و⁵ اضافتِ هردو آمده است

است اهلِ دل، و اينجا به اضافت است و صاحبِ

نعمتِ نيز و صاحبِ ملک و صاحبِ جاهِ اينجا

قطعِ اضافت است.

صانعِ زرّينِ عمل⁶ قيمتِ عمل، و بزرگ و آفتاب.

1. فرهنگِ فارسي /2

صبح دل¹ روشنندل و صافدل و² صادق.

باب ص و فصل م

صبح دم³ صبح صادق.

صراط مستقیم⁴ اسلام.

صورت نبندم⁵ تصوّر نکنم و نبندم.

صورت نکنم⁶ تصوّر نکنم.

باب ص و فصل ن

صاحبِ افسر گردون⁷ مهتر عیسی علیه السلام که

بر چهارم فلک است.

صاحب الثقلین⁸ صاحبِ نظم و نثر و دانا تازی و

فارسی.

1. سراج /2

صاحبِ خاطران¹ خوبِ طبيعان و شاعران و راي
زنان و صايبِ الافكار.
صاحبِ خطران² ملوك و مشاهير.
صاحبِ دبران بُرجِ ثور.
صاحبِ عينِ دبران³ بُرجِ ثور و آفتابِ نيز.
صاحبِ صفين⁴ حضرتِ علي عليه السلام.
صاحبقران⁵ قافِ مكسور، آنكه ولادتِ او با نقطه

1. سراج 2/

نطفة او در وقت قران عظمي بوده باشد.
صبح‌کنان¹ صباح‌الخيرگويان.
صبح اولين² صبح کاذب.
صبح پسين³ صبح صادق.
صبح‌نشينان⁴ صبح‌خيزان.
صدف آتشين⁵ آفتاب.
صراف جان روح انساني.
صراف خزان⁶ آفتاب، و بادخزان و همان خزان.
صرع ستارگان⁷ گردش ستارگان و روشني‌شان.
صرفه بردن¹ غالب آمدن و سبقت بردن.

رفته است؛ آنند /4

صفرکن² خالیکن.

باب ص و فصل و

صلیب دلو³ دو چوب که در دهن دلو بود و بدان
رسن بندند.

باب ص و فصل ه

صبح راست خانه⁴ صبح صادق.

صنم خانه⁵ بُتخانه.

صور آه⁶ نعره و آه بلند و دردناک.

باب ص و فصل ی

صاحب ری⁷ وزیر ری.

1. سراج /2

صاحبِ صباغی¹ حضرت عیسیٰ علیہ السَّلَام .
صاحبِ کافی² نامِ مردي صاحبِ فضل و فرید بود،
و³ صاحبِ فضایل که منصبِ وزارت داشت نامش
اسماعیل بود.

صبرِ سقوطری⁴ آنکه صبر گویند و آنکه هندوی
«گنوار» گویند کذا فی الحسینی، صبر⁵ یعنی
ایلوای سقوطری غایت خالص بود، سقوطر نام

اصحاب‌الرأی گویند لیکن رای به‌معنی قیاس فقهی
است، و این اصطلاح ارباب علم است، رأی در اصطلاح
وزیر را گویند؛ مدار 2/3: صاحب رأی به‌معنی
وزیری؛ جهانگیری 3/

شهری است صبر بدو منسوب است.
صحرای قدسی¹ عالم لاهوت.
صخرة جنّی² نام دیوی که انگشتی مهتر سلیمان
علیه السلام او غایب کرده، بیت³:
خداوند زر برگند به دام آورد صخرة
صدره جیب عنبری کنایت از ظلمت شب است.
صلیبی خطّی⁴ یعنی خطّ چهار گوش مثل و صلیب
تخته چهار گوشه که درو صورتها نگاشته
باشند.
صور صبحگاهی⁵ آن آواز که وقت صبح کنند، و⁶
آن آه که در وقت صبح زنند.
صور نیم شبی⁷ آه نیم شبی.

1. فرهنگ فارسی /2

باب الضاد مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب ض و فصل الف

ضّاء¹ راي مشدّد، بدحالي و تنگي و درويشي و
سختي.

ضياء² به كسر، روشني.

باب ض و فصل ب

ضبّ³ به فتح، سوسمار.

ضّاب⁴ مهرزن.

1. غياث

ضرب¹ اوّل² مفتوح و دوّم ساکن، زدن و³ پیدا کردن، و لازم و رفتن و دست کسی از مال او فروبستن و گونه از هرچیزی و مرد اندک گوشت و هم مانند، و باران سبک، و به‌فحتین شهد سپید.
ضیاب⁴ به‌فتح، بخاری که هوا را تاریک کند، فارسی ترم گویند.

باب ض و فصل ت

ضیغت⁵ به‌کسر، گیاه و یکدسته گیاه از هرنوع.

باب ض و فصل د

ضاد¹ هُدُء.

با کسی شمشیر زدن، بردرم سگّه زننده و رودزن؛
شرفنامه 2/

ضد² به کسر³، ناهمتا و خلاف⁴ چیزی، ضدید نیز.
ضماد⁵ به کسر، بند جراحی، و خرقة که بر سر
چرب کرده نهند.

باب ض و فصل ر
ضمیر⁶ دل و اندیشه دل.

باب ض و فصل ط
ضراط و شرط⁷ هردو به کسر، باد و تن¹ آدمی،

1. مدار 3/

تيز.

باب ض و فصل ع

ضايح² تباہ، و مشکبویا.

ضجیح³ همبستر.

ضرع⁴ بهفتح اول و سکون دوّم، پستانِ گاو و

گوسفند و⁵ جز آن، و بهفتحتین بهمعنی

عاجزی و زاری.

ضلع⁶ استخوان پهلوی.

ضیاع⁷ حوالی شهر.

غیاث

باب ض و فصل ف

ضعاف¹ ضعیل گردانیدن و دوچند کردن، و ناتوان و ضعیل شدن قوم، و بهضم² نیز. ضعف³ بهفتح، سُستی و ناتوان خلاف والقوت. ضعیف⁴ مهمان و مهمانی، تذکیر و تانیث دروي برابر است.

باب ض و فصل ق

ضیق⁵ بهکسر، تنگدستی و تنگ شدن و درویش، و بهفتح ضاد و یای مکسور⁶ مشدد تنگ.

باب ض و فصل ک

ضحاک⁷ ضاد مفتوح و حای مشدد، نام مردی یمنی

و باغ؛ آند /4

که جمشید شاه را کُشت و ولایت ایران گرفت، و از بوسه تلبیس ابلیس علیه اللّٰعنت بر هردو کتله او دو ماران گرسنه دمیده بودند، هروقتی که آن ماران گرسنه می‌شدند هریک مار را مغز سر یگان آدمی می‌دادند، و اگر طعمه ایشان زود نرسیدی ضحاک را گزیدندی و¹ قصد مغز سر او کردندی، اگر ماران را بریدندی همان زمان باز پیدا شدند،

به روایتی خواهرزاده جمشید، اصل آن ده آک که به تعریب ضحاک شده، در نظام التّواریخ هست که ضحاک برادرزاده شداد بن عاد است و قاطعانه او را از اعراب دانسته، هزار سال پادشاه بود بی‌نهایت ستمگر و ظالم بود، شیطان که خواری و عذاب خدا بر او باد دو شانه او را بوسید، در هر شانه اش چیزی به شکل سر مار پدید آمد، زار و نزار شد، چون بجز مغز آدمی هیچ چیز او را آرام نمی‌کرد، هرروز دو نفر کشتند و بر آنها می‌لیدند، به روایتی به بیماری سرطان مبتلا شد، مردم از وی متنفر و منزجر شدند، از این رو وی را اژدها نام دادند، سرانجام پسر کاوه آهنگری اصفهان را برای معالجه ضحاک کشتند، کاوه با پسرش قارن علیه او خروج کرد و درماندگان رمیدگان را گردآورد و ضحاک را در قدس شریف گرفت و به هلاکت رسانید و فریدون را پادشاه کرد، و برس

همچنين هزار سال و يك¹روز ملك راند، چون ظلم او بسيار شد كاوة آهنگر و قارن پسر آفريدون را سري دادند و چرمي كه كاوة آهنگر وقتِ كار بر خود پيچيدي تا شرري بدو نرسد، آن چرم برسرنيزه نهادند و برسري فريدون بپاي كردند و هرسه با جمعيت كثير در كوشك ضحاک درآمدند و سر او به‌گرز كاوه كوفتند و آن چرم را به‌جواهر مكلل و مرصع كردند، و متأخران آن را درفش كاوياني خواندند، و اميرالمؤمنين عمر رضي ا تعالی آن علم را غنيمت آورد شكسته ميان ياران قسمت کرده داد، و معني ضحاک تازي بسيار خنده‌کننده است.

باب ض و فصل م

ضخم² به‌فتح³، تناور.

ضيم⁴ به‌فتح، ستم، الضيم الظلم.

باب ض و فصل ن

1. ر: يك و نيم.

2. آنند /4

ضربان¹ درد ریش، و جستن² جراحت و ریش با
درد.

ضمان³ پذیرفتاری.

ضمیران⁴ و ضومران⁵ هردو به فتح، بوستان
افروز و شاه سپرغم.

ضمین⁶ به فتح، پذیرفتار.

ضین⁷ به فتح، بخیل.

باب ض و فصل ه

ضاحکه⁸ یکی از چهار دندان که بیشتر بود، و

1. غیث

خندان .

ضُحكه¹ به ضمّ، آنكه بر مردمان خندد، به فتح

آنكه بروي مردمان خندند و مسخره .

ضحوه² به فتح، چاشتگاه فراخ .

ضروره³ بيچارگي .

ضلاله⁴ بيراھي .

ضيافه⁵ به كسر، مهماني .

ضيعته⁶ كشتزار .

باب ض و فصل ي

ضحی¹ چاشتگاه .

لغتنامه: دنداني كه در وقت خنده پيدا گردد؛

شرفنامه /2

1. آندد /4

1710

باب الطّاء مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب ط و فصل الف

ط¹. مردي بسيار جماع.

طاه². نام محمّد مصطفیٰ عليه السّلام، طُئِه عدد
و ه پنج عدد [طُه] پس چهارده عدد باشند
معني چنان باشد يعني بدر يعني ماه شب
چهاردهم.

طرفا³ به فتح⁴، گزستان يعني آنجا چوب گز
روید، و درخت گز.

طغرا⁵ به ضمّ، نشان بادشاه بر توقيع.

1. آنند /4

طلا¹ بچّه آهو و گوساله نوزاده [و رسني که] برپاي برّه و بزغاله و بُز بندند، آنچه برآیند و بهقطران اندوده و شوخ و روغن و قطران.

طمعا² بهفتح، مجلسخانه و نشان.

طيموليا³ نام بادشاه، طموليا نیز گویند.

در عهد ملوکِ قدیم بالای مکاتیب و مناشیر به شکل کمان می‌کشیدند؛ مؤید: القاب بادشاه که بر لفافه یا به خط سبز می‌نوشتند؛ برهان 3/

باب ط و فصل ب

طاب¹ خوشي و پاكي و بوي خوش.

طاق قرنبا² تكلد با كر و فر.

طب³ به كسر، پچشگي و دانايي و جادويي، و

به فتح⁴ طا دانا.

طب⁵ بازيگر و⁶ گوي بازيگران، و آن چوبي

مانند كفچه كه بدان بازي كنند، فارسي

پهنه گویند و کوي که بازيگران در هوا

اندازند، و هم از هوا به دست گیرند.

1. آنند /4

طیب¹ پچشک و دانا و جادو و علم طبّ
خواننده .

طرب² بهفتحتین، سبک شدن از غایت شادی و یا
از غایت اندوه و شادمانی و³ یا از تمنا و
آرزوی، و⁴ سبکی که در مردم ظاهر شود⁵ .
طلب⁶ بهفتحتین، جستن و بهضمّ طا و بهسکون

1. لغتنامه: زیرک، دانا، آنکه علاج بدن کند، پزشک،
حکیم؛ شرفنامه 2/

لام، گروهی از مردمان و گروه قلندران.
طناب¹ رسن خیمه و سراپرده، الطنب و
الطنابیت، لجامه راست ابیات:
ای خداوندی که اندر
خیمه جاه ترا تا مشرق
لشکر عزم ترا مدار
موکب خرم ترا کیوان و
پیش درگاه تو کان
بنده و آزاد و خورد و
التماس خیمه کردم
من درین حیرت مقید
گر بود پروانگی ده تا
ورنه تدبیرش کنم و
خیمه جاه تو بود بر
بر ضیا محمود مسکین
طنب² بهضمّین، رسن خیمه و سراپرده، و بیخ

از خلق سؤال کند و نه از حق خواست که سؤال از
خلق شرک داند و از حقّ شرم و بلا و محنت و عافیت و
عطا و منع و ردّ و قبولِ خلق بروی یکسان باشد؛
شمس‌اللغات: جستن و جستجو و دور شدن، و بهضمّ و
تشدید لام جویندگان و در اصطلاح سالکان آن را گویند
که شب و روز در یاد او باشد؛ سرمه

درخت، و صفّة بلند مشبک¹ بادگزار².
طیب³ به کسر، خوش آمدن و خوش شدن و خوشبویی
شدن و پاک شدن و پاکیزه و خوش و پاکي و
بوي خوش، طیب به فتح اوّل و ياي مشدّد مکسور
پاک و حلال و مرد پاکیزه و پاکیزه سخن و
نام ولدالنّبي صلي ا عليه و سلّم.

باب ط و فصل پ (بای فارسي)

طهماسب⁴ به فتح و بای فارسي، نام بادشاهي که
هفت سال خراج بر رعیت بخشید و پنجاه سال
ملک راند.

باب ط و فصل ت

طاغوت⁵ از حدّ درگذشتن و بُت هرچیز که بدون

خدا بود پرستیده شود از مردم و دیو و سنگ
و صورت.

طالوت¹ نام مردی مسلمان عالم به‌حرب و او در
اصل سقا بود، باز باری² تعالی او را
مالک³ ملک گردانیده بود.

طامات⁴ سخنان از چپ و راست و بیهوده، و ضد

است که او را بپرستند، و سرکش از اهل کتاب؛
شرفنامه 2/

طاعات¹.

طبرخشت² نوعی از صمغ خاکستر گون.

طبقات گروه‌ها.

طست³ به‌فتح اوّل و سین مهمله، همان طشت با

شین معجمه نیز.

طلعت⁴ مثل همزة، تكثر القطلع الشيء.

باب ط و فصل ث

طرثوث⁵ گیاهی است مانند شترغار و¹ سبز

باشد؛ سراج 2/

به سرخی ماند²، بعضی تلخ و بعضی شیرین، و
قیل نوعی از سماروغ.
طهمورث³ پادشاهی بود از بنکان هوشنگ که
ابلیس را مرکب خود ساخته بود، در مدت او
اختلاف بسیار است، اقل آن سی⁴ سال است و
اکثر آن هزار سال، و⁵ أعلم.

باب ط و فصل ج

است باریک شاخ مایل به سرخی شیرین، بارخورده
می شود؛ مدار 3/

طباهیج¹ جمعه .

طسوج² به فتح، سو یعنی چهارجو .

طیهوج³ تیهو و کبک دری .

باب ط و فصل چ (جیم فارسی)

طمغاج⁴ جیم فارسی، نام ولایتی است و شهری که

ساکنان آنجایی اغلب پیوسته ابرو باشند، و

نام پادشاهی .

باب ط و فصل ح

طافج⁵ چوی پُر و مست⁶ که پُر شده باشد از

شراب .

طالع⁷ بدمرد و بی‌سامان .

1. ر، ل: این واژه ندارد .

2. ر، ل: این واژه ندارد؛ غیث

طامح¹ مرتفع.
طرح² به فتح، رشته بنا³ و افکندن و چیزی
انداخته که کسی را به وی حاجت نبود، و حوض
که آب در وی باز دارند آنگاه بگذارند.
طلح⁴ درخت موز و شگوفه خرما از غنچه که
پدید آید.

باب ط و فصل خ

شرفنامه 2/

طَبَّاخ¹ خوالیگر و نان‌پز.
طَبِخ² به‌فتح، پختنی و دیگ پختن³.

باب ط و فصل د

طبرزد⁴ به‌فحتین⁵، گیاهی است و شکرپاره، و
شکری است به‌غایت سفید.

طرد⁶ راندن و دورکردن، و⁷ آبی که ستوران
درآمده باشند.

طرید⁸ حمله.

طَرید⁹ رانده.

1. آنند /4

طَلْحَنَد¹ نام پسر مای بادشاه سندی که اوّل
بادشاه زن جمهور بود، گو پسرش خورد بود،
چون جمهور مرده دید قابض ملک شده و زن
جمهور را که مادر گو بود در حباله خویش
آورد، طَلْحَنَد ازو و طلحنند خورد بودند،
مادر ایشان به بادشاهی نشست، چون هردو

1. شرفنامه 2/

بزرگ شدند میان خویش مخالفت¹ ورزیدند،
آخر الامر تلخند را شکست شده به غصه بالای
پیل جان داد، مادرش شب و روز در گریه و
زاری میبود و کیفیت جنگ از همگان
میپرسید، حکما تعبیه جنگ را وضع کردند و
پیش او شطرنج میباختند تا او را اطمینان
بودی، و این منقول است از شاهنامه.
طود² به فتح، کوه بلند و بزرگ.

باب ط و فصل ر

طایر³ پرنده، و عمل از نیک و بد و حظ و
حاصل.

طباشیر⁴ به فتح دارویی است که هندوی «تواکبیر»

1. ت: مخالف شدند.

2. دستور

و «بش‌لوچن¹» گویند.
طبر² به‌فحتین، زمینی و ولایتی گویند
طبرستان چنانکه ترکستان، و بیدطبری منسوب
بدان³ است.
طرّار⁴ طای مفتوح و رای مشدّد، گیره بُر، و
طرّار کیسه بُر و بُرنده، و آنکه بادبان
کشتی بشکافند.
طرفدار⁵ پادشاه.

یا غلط کاتب که حرف لام را به‌سین پیوندد؛ برهان
/3

طمر¹ رگ، ترکی است.
طنبور² نوعی از مزامیر.
طور³ به فتح، یکبار⁴، حال، به ضمّ نام کوهی است⁵
است⁵ معروف که مهتر موسی علیه السلام بر آن
کوه با خدا کلام کرد و معراج جای او شد، و
کوه طریر سنان نیز⁶.

1. ت: این واژه ندارد؛ مدار 3/

طَيْر¹ مرغان و جمع الطائر و قيل بجوزان يقول
المواحد الطائر و فال بد.
طيغور² بهفتح، طائر.

باب ط و فصل ز

طراز³ بهكسر، نام شهري در حدود چين، و آنجا

1. شرفنامه 2/

که جامه‌های خز گرانبها¹ بافند، و جامه و
نقش‌علم و چتر و آراستگی و نمط².
طرز³ به‌فتح، هیئت و گونه و شکل.
طناز⁴ به‌فتح، هزل‌گویی و چرب‌گویی، و افسوس و
ناز و تکبرکننده.
طنز⁵ به‌فتح، چربک و کرشمه و ناز و افسوس و
تکبر و طعنه نیز.

باب ط و فصل س

طاس⁶ جام⁷ و آوند که بدان شربت خورند، و
پیاله شراب و نوشهر معروف...⁸ و ثمن از
ساعت.

1. ت: گرانمایه.

2. ر، ل: «نمط» ندارد.

3. مدار 3/

طاق‌دیس¹ صفة بادشاهان شکل طاق بود، و نام
صفة مهتر سلیمان علیه السلام، و این مرکب
است از طاق و دیس، طاق مانند و کوشک و²
قبرستان و عمارتِ مدور.
طاووس³ جانوری است معروف و منزلی در کرمان
است، و مردی جمیل و نقره.
طرابُلس⁴ نام موضعی بناکرده ارسطاطالیس

1. برهان 3/

وزیر¹ سکندر.
طرسیقوس² به‌ضم، نام پادشاهی، و به‌ضم نام
بزرگترین ترسایان و دانشمندان، طورسیقوس
نیز گویند.
طرطوس³ نام موضعی است، و نام پهلوانی روسی،
طرطوس⁴ به‌فتح نام مبارزی از لشکر روس.
طوس⁵ به‌ضم، نام ولایتی و⁶ نام شهری در حدود

1. ت: «وزیر سکندر» ندارد.
2. شرفنامه 2/

خراسان، و نام پهلواني، و نام شاهزاده که پدر او نوذر¹ شاه بود و² اکثر در جنگهاي کيخسرو او را سرلشکر ميکرد.

باب ط و فصل ش

طيش³ تفش يعني گرمي.

طش⁴ باران ضعيد.

طوطيانوش⁵ واو دوّم فارسي، نام مردی رومي که ندیم سکندر بود و او را بر پادشاه [پلنگر شاه] زنگ به رسالت فرستاد، پادشاه زنگ او را گشت و خونش خورد.

طياش⁶ به فتح سبکسار و خطاکننده تیر از نشانه.

طيش⁷ به فتح، سبکساري و خطا نیز از نشانه.

1. ت: نوشادر.

2. ت: «و اکثر... لشکر ميکرد» ندارد.

3. دستور

باب ط و فصل ع

طابع¹ فرمانبردار و خوشمنش.

طالع² لام مکسور، برآیند.

طبع³ به فتح⁴ و سکون ثانی، مهرکردن و درم

زدن بر سگه، و شمشیر زدن، و سرشت شدن، و

کاهل⁵ شدن و آشکارا، و مردم که بدان

غیاث

آفریده شده است و هو الاصل، لکاتبه، بیت:
طبع عالم شد موافق
زهره رانی زهره تا راه

طلاع² پری چیزی.

طلع³ دیدار و شکوفه درخت خرما که از غنچه
پدید آید⁴.

طلوع⁵ به ضمتین، برآمدن آفتاب و مانند آن، و
به بالاشدن و ناگاه آمدن، و⁶ نزدیک کسی
شدن، و پدید آمدن و شکوفه آمدن خرما، و از
کسی غایب شدن.

1. ر، ل: این بیت ندارد.

2. آنند 4/

باب ط و فصل ف

طرف¹ مالِ نو یافته.

طایف² وسوسه و خیال برگردنده و خیالی که
به خواب بینند، و بلا و نقیل³ و گردنده.

طرف⁴ بر وزن برف⁵، جنبانیدن پلک چشم و برهم
برهم نهادن آن و جنبیدن⁶ چشم و جنبانیدن
چشم، و چیزی در شکم⁷ کسی زدن و بگردانیدن
از چیزی، و به‌فحتین پاره‌ای از چیزی، و
طرفِ چشم، و منزلی از منازلِ قمر و بند

1. ل: طرف؛ آنند /4

نقره و زر و آهن که به کمر بستند، و مثله،
و اسپ گرانمایه و گوهری و مردم و مال نو
یافته.

طریف¹ مال نو کسب کرده و مال نو یافته.
طواف² گردیدن و برگردیدن و گرد برآمدن.
طواف الطواف گرد³ برگردیدن و گشتن⁴ و
گرد آمدن، و به قضا حاجت شدن و حدث مردم،
طواف و او مشدد نیک گردنده.
طیف⁵ به فتح⁶، نموده شدن خیال و وسوسه و
خیالی که مردم به خواب بینند، و آسیب دیو
و دیوانگی.

باب ط و فصل ق

طابق⁷ بای⁸ مکسور، تابه.

1. مدار 3/

طارق¹ ستارة صبح و ستارة روز.
طاق² ضدّ جُفت، و نوعي از جامهاي و جامعة
يكتايي، و طيلسان و صفّه خانه³.
طايق⁴ يله، رها کرده.
طبق⁵ به فتحتين، طبقِ معروف، و ته و توي

1. آنند 4/

آسمان زیر یکدیگر، و پالان و حال و پوشش و
جماعتی از مردمان که مانند مردمانِ دیگر
باشند، و جماعتی از شب و پاره‌ای از شب و
روز و میان مهره پشتِ مازه، و آن باران که
عام باشد، و ملخ و ماحیه¹، و قبيله از
یاد و پس یکدیگر زاده از برّه بچه.
طراق² به فتح، آوازِ سخت.
طراقا **طراق**³ هردو⁴ آوازِ پیایی و تواتر.
طرخشقوق⁵ نام تره⁶ که آن را جکوج گویند.
طریق⁷ به فتح، راه و شانزدهم شکل عملِ رَمَل:

را باشد.

1. ل: ماخته.

2. شرفنامه 2/

بشنو بعد ازین تو که بجز تو نبود
چون به‌بینی چهار به‌یقین‌دان که شکل
طقطق¹ به‌فتح هردو طا، آواز برهم زدن دندان
از غایت سرما، لکاتبه:
خورشید اگر فسرده آواز طقطقم چو
طلاق² سپرز، لفظ ترکی است.
طلخیقوق³ گشنیز⁴ دشتی.
طلق⁵ به‌فتح طا و سکون لام، چیزی است از
معدنیات که ابهرک⁶ گویند، و به‌کسر نیز،
و⁷ حلال و⁸ روزه، و⁹ از طلق روغن به‌حکمت

1. مدار 3/

کشند، و به کسر صرف و حلال، طلق بهشتی شراب
بهشتی.

طلیق¹ کشاده روی.

طمطراق² به فتح طای دوّم و اوّل مضموم، طاق
ترم گویند، و ³ کَرّ و فَرّ و ادب و ارادت، و
طم چیزی بر کرده و طراق آوازی که سبب فزع
بود.

طنطلق⁴ طا و لام هردو مضموم، موجب.

طوق⁵ به فتح، توانستن و توانایی، و طوق که
در گردن اندازند، و چیزی گرد و زه جامه،

1. ل: طیق؛ آنند /4

و آهن بن آماج¹، و² بهضم، علم.

باب ط و فصل ک

طراک³ بهفتح، همان طراق آوازي که از زخم
مقرعه و [از شکستن] چوب و استخوان برآید.
طنبک⁴ بهضم ط و فتح با، ذکرناي که عرب آن
را بوق خوانند، و چنبر عمیق که جانب او
جرم خام گرفته بود و بیشتر کمنگران
دارند، طاي مفتوح و باي مضموم نیز.
طنک⁵ طاي مفتوح و نون مضموم، پوست چيزي.

باب ط و فصل ل

طایل¹ چيزي با فضل.

1. ر: آماج.

2. ر: «و بهضم، علم» ندارد.

3. آنند /4

طبال² به فتح و تشدید، طبل زن و طبل‌گر.
طبل³ کوس و دهل، و جایگاه درم و دینار و
طیب و جز آن.
طُغْرِل⁴ طای مضموم و رای مکسور، پرنده‌ای است
درنده، و نام بادشاهی، و شهباز و بچّه
کبک.
طُفَل⁵ به فتح، نام کوهی، و به کسرِ کودک خورد،
و⁶ خوشه و خوشه انگور.
طَفیل⁷ به ضمّ یکم و فتح دوّم، نام مردی که

1. آند /4

به طفیل دیگران در ضیافت و سور در خانة
مردمان می‌رفت، و طفیلی منسوب به دوست فامًا
طفیل، هم به معنی طفیلی استعمال کرده‌اند.
طل¹ به فتح، ابر و سرشک و باران خورد و
ریزه، و طلال² جمع، به ضمّ، میوه ترکی است.
طلل³ به فتحین، شخص مردم و نشان سرای که
پیدا بود.
طول⁴ به فتح، قدرت و قوت و فضل، و به ضمّ
درازی.
طویل⁵ دراز، و جنسی از عروض، و فارسیان ششم

مردم بی‌طلب رفتی، مهمان ناخوانده، همراه کسی
رفتن بی‌طلب و ضیافت؛ شرفنامه 2/

بازي از نرد را گویند، و آن جمله هفت
بازي‌اند: یکم فارد، دوّم زياد، سوّم ستا،
چهارم هزاران که آن را ده‌هزاران نیز
گویند، پنجم خانه‌گیر، ششم طویل و هفتم
منصوبه¹.

باب ط و فصل م

طارم² به‌ضم¹ را، خرگاه و خانه و گنبد² چوبین

«فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن» است، و بعضی بحر
طویل آن را می‌گویند بیتی بنویسند که در آن قوالب
و اجزا از هشت بیش باشد در هرچیزی که باشد؛ غیث

و³ سراپرده، و خانه.
طاق ترم⁴ تکلد و کز و فر و دارات و دات و
خویشن نمایي نیز.
طرم⁵ به وزن عزم، عسل و مسکه، و بهضمتين با
شه.
طعم⁶ بهضم، خوردني، و بهفتح مزه و اشتهاي
طعام خوردن و چشیدن.
طلخام⁷ بهکسر، موضعي، و بهحاي مهمله نیز.
طلخوم⁸ بهضم، آب بي مزه.
طلسم⁹ بهکسرتين، حکمتي ساختن در چيزي، و

-
1. ت: «بهضم را» ندارد.
 2. ت: «گنبد» بهجاي «گنبد».
 3. ت: «و سراپرده، و خانه» ندارد.
 4. مدار 3/

تعبیه و صورت بیجان، و تعمیه مزور.
طم¹ به فتح، قبیله از قوم عاد، و ناپدید شدن
راه، و طمّ به فتح و تشدید، در انباشتن و
بریدن موی، و به کسر دریا است.
طموم² به ضمتین، گره زدند موی.

باب ط و فصل ن

طاعون³ مرگ مفاجات، و وبا.
طالقان⁴ نام شهری است.

1. آنند /4

طبرخون¹ به‌ف‌ت‌ح‌ت‌ی‌ن، چوبی است سُرخ، و گویند
که سُرخ مرد است، و قیل طبرخون تره‌ای است
به‌شکل تره شیر، و گیاهی و سبزه‌ای به‌غایت
تلخ بود، و² نام گلی است.
طبن³ به‌ف‌ت‌ح‌ت‌ی‌ن، زیرکی.
طرازیدن⁴ به‌کسر، آراستن.

باغ‌های بسیار دارد، گروهی از فضلا از طالقان
منسوب‌اند؛ لغت شاهنامه

طرخان¹ به فتح، بادشاهی، ترکی² است.
طرخون³ به فتح، درختی است، بعضی گویند
عاقرقرحا⁴ بیخ طرخون کوهی است.
طرکیدن⁵ ترقیدن.
طرنجبین⁶ به فتح تین، ترانگبین.
طعان⁷ به کسر، نیزه زدن.
طعن⁸ به فتح طا و عین ساکن، زدن به نیزه و
نیزه زدن و طعن زدن بر کسی.
طعنان⁹ مثله، و در بیابان رفتن و کام زدن

1. ت: این واژه ندارد؛ غیاث

اسپ چون عنان را بکشي، و نیک رفتن.
طغان¹ به ضمّ، نام بادشاهی ترکان را.
طغن² خوک خانگی، ترکی³ است.
طغیان⁴ به ضمّ، گمرهی است.
طنبون⁵ استخوان است.
طنین⁶ به فتح، آواز مگس و بانگ طشت و پنگان⁷
و بربط و مانند آن، و مردن و بانگ کوس و
طنبور و پشه.
طوفان⁸ به ضمّ، مرگ عام، و هرچه غالب مضر
بود.
طیان⁹ یاسمین دشتی، و به فتح و یای مشدّد

کسی؛ مدار 3/

گلکار و مشدد.

طیسفون¹ به فتح، نام شهری از ایران زمین که
نشستگاه سلاطین ایران بود.

طیلسان² به فتح، چادر که خطیب و اهل عرب بر
سر می‌کنند.

طین³ به کسر، گل و سرشت و خود.

باب ط و فصل ه

طاحونه⁴ دستاس.

طارمه⁵ خانه چوبین چون قبه.

لبلاب بر یکدیگر پیچد، و بر شاخ‌های آن خار می‌باشد
مانند خار گل و آن را به عربی عشبۃ التار گویند؛
آنند /4

طاسه¹ فرغانج، تركي است.
طاغیه² از حدّ³ درگذشتن.
طاقچه⁴ قاف⁵ موقوف و جیم فارسي، طاق خورد.
طاقه⁶ توانايي و توانستن و یک توي و
یکپاره⁷ رسن و یک شاخ سپرغم و¹ یکپاره

باغ نهند تا مانع از دخول شود، و نیز چوببندی که
از برای انگور و یاسمین و کدوی صحرايي کنند و
داربند و داربست نیز گویند (جعفری نیز گویند)؛
مدار 3/

سبزي و يك قطعه .
طاقیه² قاف³ مکسور، کلاه .
طامته⁴ روز قیامت .
طاقیه⁵ پاره از چیزی، و پاره از شب، و
گروه .
طایه اسم مدینه رسول ا صلی ا علیه و سلم،
و⁶ خمرخوا نیز .
طباهچه⁷ یعنی تباچه به فتح طا و جیم فارسی
و عربی، خایگینه و خایه⁸ ریز .
طبریّه⁹ شهری است معروف به مغرب، و آنجا

1. ل: «و یکپاره... یک قطعه» ندارد .
2. آنند /4

عقارب بسیار اند.
طبقه¹ به فتح تین، گروهی از مردمان.
طبیعت² سرشت.
طراده³ به کسر، آن دستارچه⁴ بر سر عَلم نیزه
آویزند، و جامه که بر سر سنان می‌بندند لعل
و سبز و زرد⁵ و زنگاری و سفید و⁶ سیاه و
کبود و از هر رنگ.
طرّاره⁷ به فتح، تازه.
طرازگاه⁸ طای مکسور و کافِ فارسی، کارگاه
دیبا باف.
طراوه⁹ به فتح، تازگی و تازه شدن.

به اُردن؛ شرفنامه 2/

طرفه¹ بهضم، چيزي نو که به چشم خوش آيد، و
عجب و چشم زدن، و به فتح منزل ماه.
طرفه² آيين و نهاد.
طره³ بهضم⁴ و رای مشدد، ريشه دامني و مژه⁵
بام و با موي پيشاني و زلد پيچيده⁶ و
پيچه زلد و زلد معشوق و کرانه⁷ جو و کُلّ
شيء ناحية.

1. غياث

طریده¹ فرزند دوّم و ناوک و تیر و گز و
شکاری و کاروان و چوب که بر دوک و تیر و
قمار نهند، و تراشنده و² نهنده مانند
رنده، و تنه درخت کژ شده بی‌شاخ گشته و
بی‌برگ مانده، و تیر گز و دوک گز.
طعمه³ به ضمّ طا و عین ساکن، روزی.
طعنه⁴ معروف، و نیزه زدن و پیغاره⁵ و عیب و
و سرزنش.
طففه⁶ به کسر، گوشت تهی‌گاه، و به فتح نیز.
طلافه⁷ به فتح، کشادگی زبان و سخن‌گویی.
طلاوه⁸ به فتح، خوبی و شادی و¹ تازگی، و²

1. برهان 3/

جاسوس لشکر.

طلایه³ به کسر، فوجی که پیش مقدمه باشد.

طلحه⁴ به فتح، کنیت⁵ سپش، و⁶ به تازگی درخت

خاردار با میوه.

طلعه⁷ دیدار، روی.

طلیه⁸ به فتح، نهالی و بستر.

طماینه⁹ به ضم، آرام گرفتن و آرایش و

باقیمانده در دهن و آب دهن که به سبب بیماری و جز
آن بسته گردد؛ شمس‌الُّغَات: خوبی و بهجت و قبول و
پذیرایی دل و سمر؛ مدار 3/

آهستگی.

1. طمغانه خاله و عمه، ترکی است.

2. طنطنه به فتح، بانگ رود و بربط.

3. طنفسه به فتح، نهالی و⁴ بستر.

5. طوده به فتح، کوه بلند و بزرگ و پهن⁶.

7. طوغانه نهالی و بستر.

8. طویله به فتح، رسن دراز که بر آن اسپان

1. ر: این واژه ندارد؛ مدار 3/

بندند.

طَوِيَّه¹ اندیشه و نیت.

طِيَّارَه² به فتح، کشتی تیزرو و آراسته و بر
راه شده.

طِيَّانَه³ به کسر، گِلکاری.

طَيِّبَه⁴ به فتح، مدینة النَّبِي صَلَّى ا عَلَيْهِ و سَلَّمَ،
و زن پاکیزه، و سخن پاکیزه، و به کسر خوش
شدن و خوشبوی شدن و خوشدل.

طِيرَه⁵ به کسر⁶، خشم و سبکساری و تیر به هدف
نارسیدن و خجالت، به فتح طا نیز و⁷

شرفنامه /2

سرگردانی، بیت:
دو چیز طیره عقل است
به وقت گ‌فتن و گ‌فتن
طینه² به کسر، حلقه³ و پاره از گل.

باب ط و فصل ي

طاوي⁴ گرسنه .
طاهري⁵ طعامي معروف، و⁶ به معني پاک هستي .
طاهي⁷ طبّاخ، و⁸ اَعْلَم .
طایفي انگور خام .
طرمتي⁹ به ضمّ، نوعي از جانوران درنده که

1. آیند /4

به وي شكار كنند.
طري¹ به فتح²، تازه.
طغايي³ خال، تركي است.
طفيلي⁴ ناخوانده و به مهماني آينده، و طفيلي
منسوب الي الطفيل و هو رجل من بن عبد بن
غطعان بن سعد از اهل كوه بود.
طنبي⁵ به فتحتين، عمارت مطول كه دروي
دريچه ها متعدد باشند و از آنگونه در
خراسان بسيار بود چنانچه خواجه حافظ
شيرازي فرمايد:
به نيم جو نخرم طاق
مرا كه مصبته ايوان و

1. برهان /3

طوبی¹ بهضمّ، نام درختی است در بهشت، و خنکی
و خشکی و تازگی، و به وزن خوبی نیز
خوانند، حسینی راست، بیت:
همیشه گلبن آن شگفته نار در
و طوبی کوه بزرگ را گویند، ترکی است.
طوی³ بهضمّ، هوشیار، ترکی است، و⁴ بهکسر نام
وادی است در عرب.
طی⁵ بهفتح و طای مشدّد، درنوردیدن و عمارت

1. فرهنگ فارسی /2

کردن جاه و نورد، و به غیر تشدید نام
قبیله که حاتم مالک آن قبیله بود، و حاتم
طی مشهور است، پستان آهو و بُز و خر و
شتر.

دیگر پراکنده شدند، این تیره شعب بسیار دارند؛
مدار 3/

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب ط و فصل الف

طاق خضرا¹ آسمان.

طور سینا² بهضم، نام کوهی است در حدود بصره

1. برهان 3/

در صحراي تيه ميان قلزم از آن آبگينه
فرعونييه آرند، اول كسي كه خدای را سجده
کرد آن كوه بو.
طوطي صحرا¹ سبزه تازه.
طيلسان مطرا² كنایت از شب است.

باب ط و فصل ب

طاق و تُرنب³ يعني تكلد با كَر و فر، و طاق و
ترم نیز.
طبيب القلب⁴ ستاره و زهره⁵ و كلام موزون و

1. آنند /4

تعویذ و افسون، و ترتیب دین و استاد، و پیر و مرشد.

باب ط و فصل ت

طرفی¹ نسبت حاصل نکرد و امید نداشت، بیت:

کس به دو نرگست طرفی

به که بفروشد مستوری

طرّة ظلمت³ شب.

طوق طاعت⁴ آن طوق بادشاهان ملک بالا در گردن

برکشیده خود اندازند.

می‌توان کرد زیرا که در این موقع همه قرص آن به وسیله خورشید نورانی می‌شود، و غیر از آن قسمتی از جرم نورانی و قسمتی از جرم تاریک دیده می‌شود، و وقتی که زهره بین زمین و آفتاب است مشاهده آن نمی‌توان کرد زیرا که قسمت تاریک آن به طرف ماست (به هندوی املوسیه گویند).

1. برهان 3/

باب ط و فصل د

طاووس زاغ خورد¹ آتش انگشت سیاه را سوخت،
طاووس اشارت به آتش و زاغ انگشت سیاه بود.
طبع جامد² طبع ناموزون و کندطبع.
طریق طاعت سپرند³ فرمانبردار شدند.
طشت بلند⁴ آسمان.
طشت من از بام افتاد⁵ آوازه بدنامی من
برخاست و آفتاب روز بازار من فرودرفت، و
رندي من ظاهرگشت.
طیره شد⁶ فال بد شد.

باب ط و فصل ر

طاس زر⁷ آفتاب.
طاووس آتشین پر⁸ آفتاب به اعتبار¹ حرارت.

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد.

2. مدار 3/

طاووس غرابخوار آتش انگشت سیاه سوز.
طبخ‌گر مطبخی.
طبق زنبور² زنبورخانه.
طرفدار³ به‌فحتین، بادشاه دارنده ناحیه
آخر.
طریق شش‌جهتِ سفر مانند نباتِ هرشش‌جهت
می‌پالاید.
طشتِ زر⁴ نام⁵ جامه‌ای است افریشمی [ابریشمی]
معروف، و طشت از آن زر و آفتاب.
طشت‌گر⁶ کافِ فارسی، نامِ قوالی چابک‌دست، و
آنکه طشت راست کند.
طلبگار⁷ کافِ فارسی، جوینده و⁸ طالب.

1. ت: «به‌اعتبار حرارت» ندارد.
2. آند /4

طوق‌دار¹ قاف² موقوف یعنی مخطط و اسیر و بنده .

طوقِ عنبر³ خطّ و خطّ تمام دمیده .
طیلسان مزعفر⁴ شعاع آفتاب .

باب ط و فصل ز

طبل باز⁵ آن طبل که پیش کوهه زین ملوک وقتِ شکار بندند .
طشتِ سبز آسمانِ اوّل .

باب ط و فصل س

طاقدیس⁶ قصرِ سلیمان [علیه السّلام] ، و صفّة

1. آنند /4

بادشاهان، و معنی ترکیب طاق مانند.
طاق مقرنس¹ صفة سلیمان [علیه السلام].
طاووس و زاغ همنفس² انگشت نیم سوخته یکجا
که در منقل و دانا و نادان و نیک و بد و
صالح و طالح و فاسق در یک مجلس.

باب ط و فصل ش

طواف سرکش³ آنکه میوه و جز آن بر سرکرده
بگردد و بفروشد، و قیل عس و دزد و رهزن.

باب ط و فصل ق

طراقا طراق⁴ به فتح¹، آوازی صعب که بر سبیل

تخت خسرو پرویز که از فریدون به‌وی رسیده بود،
گویند جمیع حالات فلکی و نجومی در آن ظاهر می‌شده،
و آن سه طبقه بود و هر طبقه جمعی از ارکان دولت
او جابه‌جا قرار می‌گرفته‌اند، و خسرو نیز بر آن
تخت ملحقات و تصرفات کرده بود، و صفة حضرت
سلیمان^۵ را هم گفته‌اند، و ایوان پادشاهان و تیزی
پیش عمارت را هم می‌گویند؛ مدار 3/

قوالي خيزد.

باب ط و فصل ک

طارم تاک² بام.

طوبی لک³ خنکی، و خوشی⁴ باد مرترا.

باب ط و فصل م

طاق ترم⁵ تکلد و کز و فر، طاق⁶ ترنب نیز

گویند.

طاق طارم⁷ فلک.

طاووس مشرق خرام⁸ آفتاب.

طرفدار پنجم⁹ بادشاه¹ ملک عراق، صاحب روم

آوازا و صداهاي پيايي؛ مدار 3/

مزیخ که تعیین است بر روم .
طشت زر و سیم² مهر و ماه .

باب ط و فصل ن

طاس نگون³ آسمان .

طاق ابروان⁴ شراب و خلاصه .

طایر واقع گردون⁵ دو ستاره اند که کرگسان

فلک گویندش .

طبق زنان⁶ زنانی که باهم خود جماع کنند .

طرفه العین⁷ چشم زدنی و زمانی .

طشت زرین⁸ آفتاب .

طشت سیمین¹ ماهتاب .

اقلیم پنجم که ترکستان است؛ جهانگیری 3/

طغانشه پشمین² صورت طغانشه که از پشم سازند.
طفل زبانان³ آن کودک که استاد سخنان را
پیبرد که چه میگوید.
طفل غازیان⁴ کودک گدا غازیان.
طفل مشیمه رزان⁵ می انگور.
طلق حلال باردان⁶ انگور حلال و شراب انگوری
که نتیجه اوست باردان، حرام است، طلق صرف
را گویند.
طلق روان⁷ شراب و خلاصه.
طناب مشکین و عنبرین درازی زلد و سیاهی شب.
طور روان¹ اسپ قوی و شتر فربه.

1. مدار 3/

باب ط و فصل ه

طارم فیروزه² آسمان.

طاق شکر بوده³ شکل سنبوسه شیرین.

طاق فیروزه⁴ آسمان.

طاق نیم خایه⁵ فلک.

طایر سدره⁶ سین⁷ مکسور، جبریل [علیه السلام]

را گویند.

طبخگاه کاف فارسی، مطبخ.

طب‌نامه کنایت از شکم بزرگ، صاحب استسقا.

طرب زنگیانه⁸ طرب به‌زنگیان از آن کرده است

که ایشان در شراب و سرود و سماع و خوشی

1. جهانگیری /3

وقتِ خود را خوش می‌دارند و غم را بخود راه
ندهند چنانچه خواجه فرماید، بیت:
بیا ساقی آن مَی که
بهمن بده که طبعم چو

طره بام زمانه فلکِ هشتم.

طشت و خایه² آسمان و زمین، و نام طلسمی، و
نام بازی³ است.
طفل چهل روزه⁴ آن⁵ طفل آدم^۶ است بر^۶ حکم
طینت آدم^۶.

باب ط و فصل ی

طاق کحلی⁷ مثله.

1. کلیات نظامی گنجوی

طاق نیلوفري¹ آسمان.
طبع کافوري² سرد و خشک، و قیل موت و
کندطبع.
طفل حبش روي ناي
طنبور گيلي³ با کافِ فارسي، جنسي از طنبور
منسوب به گیلان است، وَا⁴ اَعْلَم.

باب الظاء مشتمل علي الفصليين: فصل الاوّل في المفردات

باب ظ و فصل الف

ظا¹ يكي از حروف تهجّي، و زني بزرگ پستان.
ظلما² تاریکي شب، و شب تاریک و تاریکي.

باب ظ و فصل ب

ظاب³ درد.

باب ظ و فصل ر

ظاهر⁴ غلبه‌کننده و پیدا و آشکارا.
ظرر⁵ سنگریزه.
ظفار¹ مدینه باليمن.

1. فرهنگ فارسي /2

ظفر² به‌فحتين، فيروزي و فيروزي يافتن، ظفر
به‌ضمّ يكم³ و سكونِ دوّم ناخن.
ظهار⁴ با كسي هم پشت شدن، و⁵ زن را گفتن تو
بر من چون پشت مادر مني.
ظهر⁶ به‌فتح بر جاي بلند شدن، و پشتة زمين و
پشت، ظهر به‌معني هم پشت و قوي پشت، و نام
شاعري و يا ديگري، و يار نيز، ظُهر به‌ضمّ
نماز پيشين.
ظهور⁷ به‌فحتين، پيدا شدن و آشكارا شدن و

1. آنند 4/

برجاي بلند شدن، و دست يافتن.

باب ظ و فصل ف

ظرف¹ ظريد شدن، و زيړك شدن، و باردان، و اندرون جاي چيزي.

ظروف² جماعت.

ظريف³ به وزن حريد، سبكروح و تيزدل و زيړكمنش، ظرفان و ظرفا و ظرافت و ظروف
نيز جمع.

ظليف⁴ به فتح، خوار و بدحال.

باب ظ و فصل ل

ظل⁵ به فتح، همه روزگاري كردن، ظلّ به كسر

1. غياث

سایه و سایه که پیش از زوال بود، و تاریکی شب و پناه و پرده.
ظلال¹ جماعت.
ظُلّ ظَلیل² ظای اوّل مکسور و دوّم مفتوح، سایه کشیده، و سایه تمام، و سایه دائم.
ظلول³ همه روزگاری کردن، و روز گذشتن.

باب ظ و فصل م

ظالم⁴ ستمگر.
ظلام⁵ ستمگار سخت، بهفتح تاریک شب و تاریکی اوّل شب.
ظلم⁶ بهضمّ، ستم کردن، و کم کردن و بیداد کردن و ستم و کفر، و⁷ جمع ظلمت یعنی تاریکیها، بهفتح تاریک شدن شب، و تاریکی شب اوّل.

1. آنند /4

ظلوم¹ به ضمتین، ستمکار و آنکه بسیار ستم کند.

ظلم² به فتح، آنکه ستم بسیار کند، شترمرغ نر، ظلما و اظلمة: جماعت.

باب ظ و فصل ن

ظربان³ به فتح⁴، انگورخوار.

ظعن⁵ به فتح، از جای به جای شدن.

ظمان⁶ تشنه.

ظن⁷ به فتح، از جابه جا شدن، و⁸ گمان بُردن، و به دوستی دانستن، و تهمتی کردن و منهی کردن، و گمان و یقین، و مَلُو مِنَ الْأَضْدَادِ.

1. آنند /4

ظنون¹ بدگمان به هر یکی، و مردِ اندک خبر، و چاه اندکِ آب، و چاه که دروي آب بیندازند و نباشد، و هر حاجت و هر کار که برآمدنش بگمان بود.
ظنین² به فتح³، آواز کردن ژوپین، و مگس⁴، و تهمت زده.

باب ظ و فصل ه

ظالمه زن ستمکاره.
ظانه زن گمان برنده.
ظاهره⁵ زمین بلند.
ظبه⁶ تیز ناي شمشیر.
ظبيه¹ کیسه چرمین و انبان² که سیم و زر در

1. شمس‌اللغات: مردِ بدگمان و مردِ ضعیف و کم حیل و چاه که معلوم نشود آب در آن هست یا نه، و چاهی که آب کم دارد، و امی که معلوم نشود که صاحبش ادا کرده است یا نه؛ غیاث

آن بود، و فرج ستور و زن و آهو ماده .
ظرافته³ به فتح، تیزدلی و پاکی دهن و دل⁴
پُرهوش، و پوشیدن⁵ و فرحت و سبکی روح .
ظعینه⁶ هودج، و آن زن که در هودج بود .
ظفره⁷ به ضمّ، ناخنة چشم .
ظلمه⁸ به ضمّ، تاریکی و تاریک شدن شب، شب
ظلمان و ظلم جماعت .
ظله⁹ به کسر، سایبان و پوشش بر در، و مانند
صفه .

1. آنند 4/

ظنه¹ به فتح، تهمت زده².
ظهارة³ به فتح، ابره قبا و بساط⁴.
ظهیره⁵ گرمگاه نیمروزي وقت، نماز پیشین.

باب ظ و فصل ي

ظبي⁶ به فتح ظا⁷ و سکون با، آهو، وَا⁸ أَعْلَم
بالصَّواب.

ظفاري⁹ به فتح، مهره اي است که به ظفار منسوب
است، و همچنین عود ظفاري.

ظهري¹⁰ پس پشت انداخته، و آنچه پشت بدان

1. شمس اللُّغات: به کسر تهمت نهادن و تهمت؛ مدار 3/

آرند و بدان کار کنند.

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب ظ و فصل الف

ظاهر السّما¹ آن سوی آسمان که روی وی به آسمان
دیگر بود.

ظهر السّما² ایضاً.

باب ظ و فصل ت

ظلاًّ عنایت³ حمایت و عنایت.

باب ظ و فصل د

ظاهر البلد⁴ برون شهر.

ظلاًّ ممدود⁵ سایه دراز، و سایه که همیشه بود.

باب ظ و فصل ر

ظلاًّ البحر¹ یعنی موج دریا، ظلال جمع آن.

1. ر: این اصطلاح ندارد؛ مدار 3/

باب ظ و فصل ق

ظَلُّ حَقٌّ² بادشاه، و نایب ا تعالی و خلیفة ا.

باب ظ و فصل ن

ظَلُّ زَمین³ یعنی شب.

ظلماتیان⁴ طایفة ثنویه⁵ اند که حضرت عزت را

نور و ظلمت گویند.

باب ظ و فصل ه

ظَلُّ ا⁶ خاصه ا، و خلیفة ا و بادشاه⁷.

ظلاله¹ همان ظَلُّ ا.

1. ت: ظلال.

2. مدار 3/

ظلماتِ ثلثه² تاریک‌های عرض و طول و عمق
عالم، و قیل تاریکی صلب و رحم و شکم است.

باب ظ و فصل ی

ظُّّ الهی³ همان ظُّّ ا.

ظلماتی⁴ آنکه در ظلمات باشند، و کافر و
سیاه .

1. ر، ل: این اصطلاح ندارد؛ اصطلاحاتِ صوفیه

باب العين مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب ع و فصل الف

عاشقبا¹ طعامي است ترشناک.

عاققرحا و عاققرا² هردو بيخ³ ترخون است،

نبات او را گلي باشد چون سني⁴ ستور، طعم

او زبان را بسوزد؛ و جمع⁵ عقاقير.

عبا⁶ بهفتح، گلیم، و بهکسر بار و گراني، و

1. برهان 3/

عبا فوجدار امیرامیمیند علی کھو ا وجہہ .
عدا¹ بہفتح، ستم و ستمکردن، و بیداد کردن .
عدوا² آنچه باز دیدن آن یکی بہدیگری اثر کند
چنانچہ فازہ چون یکی را آید دیگری را اثر
کند و نیز آید .
عذرا³ بہفتح، بکر و گل ناشگفتہ، و آشکارا و
کنیزک دوشیزہ، و بُرج سُنبلہ، و آنکہ بازی
از حریف بہغیر فرصت بُرد⁴، و مکابره و
مروارید بیسوراخ، و⁵ نقش کعبتیل کہ بہوقت
باختد برآید، و نالِ زنی⁶ کہ معشوق وامق
بود، و ایشان در عہدِ سکندر بودند .
عرا⁷ بہکسر، مہرہ کہ میان رُخ و شاہ شطرنج

7/3: گلیم؛ شرفنامہ 2/

حایل بود.

عزّا¹ به فتح و تشدید، درگاه و کشادگی و رمید
کشاده که درو درخت و پوشش نبود².

عرب العریبا³ عربِ خامص.

عرطنیثا⁴ بخور مریم.

عزا⁵ تنگی سال، و سختی، و صبرکردن بر
مصیبت.

عشا⁶ به کسر، وقتِ نماز خفتد، و به فتح طعاند
شبانگاه.

عصا⁷ به فتح، گناه، و چوبدستی.

عضبا¹ به فتح، نالِدِ نَاقَةَ پيغمبر عليه امسّالاد.
عضرا به فتح، نالِدِ معشوقه.
عطا² به فتح عيد، بخشش.
علا³ به ضم بزرگوار شدن و بزرگواري در شرف، و
سخل بلندتر⁴ و برتر که از آن سخل فصیح‌تر
نبود، و آن سخل خدایي است عَوُ و جَلَّ و مِلْدُ⁵
أَسْمَاءِ امْرَجَال.
عما⁶ به فتح، نابینا.
عنا⁷ به فتح، رنج و رنجور شدن.
عنقا⁸ به فتح، سيمرغ، و مزاميري است مثل چنگ

کنند (به هندي چھڑی/Stick)؛ شرفنامه 2/

و رباب، و سختي، و نالِ مردی.
عوا¹ به فتح و تشدید، بانگِ سگ، و منزلِ ماه
صورت² سگ.
عیشا³ آن اسباب که جنید بدان رحم موجود
گردد.

باب ع و فصل ب عاب⁴ عیب.

مشترکه میان مجموع اجساد، و هیومی چیزی است که
صورت درو ظاهر گردد، و جة تسمیة عنقا آن است که
هرمونی که در پرِ مرغان عامم است جمله درد موجود
است، و قیل عبارت از هبایی است که او تعامی
اجساد عامم را در آن مفتوح ساخته؛ برهان 3/

عاقب¹ بازپسید، پیغمبران.
عباب² بهضم، پری آب و بسیاری آب و برآمدن
آب، و معظم.
عبارت از لب³.
عتاب⁴ بهکسر، بازکردن و خشمگیند پیدا کردن
است، و بهفتح و تشدید نالدِ مردی که خارای
عتابی وضع اوست.
عتب⁵ بهفتح، خشم کردن.
عجاب و عجیب⁶ هر دو شگفت.
عجب⁷ بهفتحتید، شگفت، و استخوانی که نشست

1. مدار 3 /

مردد برو بود.

عرب¹ به فتحتید، تازی زبان.

عزب² به فتحتید، مرد بی زن.

عصیب³ به فتح، سخل دشوار و جگر آگنده.

عطب⁴ هلاک.

عقاب⁵ به کسر، شکنجه کردن و پاداش بدی و

عذاب نمودن، و به ضم جانوری است و عَلم

بزرگ.

عقب⁶ به فتح¹، پاشنه، و سپس چیزی و خلق مرده

شمس‌الملغات: بیخ نرد و ته دیگ، و به ضم پندار؛
دستور

و فرزندِ فرزند.

عقرب² به فتح، کژدله، و نالِدِ بُرجي از بُروج
فلک، هندوي «برجهک³» گویند.

عنب⁴ به کسرِ عید و فتح⁵ نون، انگور است، و
پردهٔ چشم.

عنب‌الثعلب⁶ سگ انگور.

عندلیب⁷ به فتح و دال، هزار دستان.

عناپ⁸ به ضمّ عید و نون مشدد، میوه که فارسي

پاشنه؛ شرفنامه 2/

آن را شیدانه گویند سُرخ مثل کنار به انگشت
حناکرده¹ محبوب نسبتش کنند، و² او را
سنجد جیلان نیز گویند چنانچه خواجه حافظ
فرماید:

ژامه از نرگس فروبارید

و از تگرگ³ روح‌پرور

عودالصَّلیب⁵ چوبی است چون بشکنند مرهع برون
آید و آتش دروکار نکند، فردوسی گوید:
عودامصلیب⁶ چوبی سه گوشه که در گلوی
کودکان به دفع چشم⁷ زخم و ردّ زحمت
الدامصبیان و⁸ دفع صرع بندند.

باب ع و فصل ت

و مسهلات به‌کاربرند، خوردن آن خون را صاف کند، و
کنایه از مَب معشوق نیز؛ شرفنامه 2/

عت¹ به فتح، سخل را دوباره بازگردانیدن.
عُرّت² سازِ جنگ، و سازگار، عَوت به فتح جنبیدن
نیزه و برق.
عرطنیات بخور مریم.
عرفات³ به فتح تید، جای وقوف آوردن به مینا و
جای ایستادن در حج.
عفریت⁴ به کسر، دیوستنبه.
عنت⁵ به فتح تید، بزه یعنی زنا و در کاری
دشوار افتادن.

1. ر: ایل واژه ندارد؛ آند: بار بار بازگردانیدن
بر کسی سخل را و ستیهیدن در سیال و سرزنش کردن؛
ومی در آند چاپی که مصحح دارد، ایل واژه نیست،
و مصحح مدار در حاشیه ایل حوال را درج نموده است
ومی صفحه نداده؛ مدار 3/

عنزروت¹ به فتح به وزن رنجور، صمغی است که
بدان زر حله کنند، و نالد گیاهی.
عنكبوت² غنده تننده، و پرده از پرده های
چشم، و³ آن ده پرده اند.

باب ع و فصل ث

عبث⁴ به فتح تیلد، بازی⁵ و بازی کردن، و
به سکون با آمیختد و پنیر⁶ ساختد.
عثعث⁷ هردو عید مفتوح، بالای ریگ توده که
بروی نبات نباشد، و زمید نرلد.
عفرث⁸ نالد مردی از آن هفت مرد که قیال عامم
به ایشان است.
علث⁹ به فتح تیلد، آمیختد و سختی جنگ، و همیشه

1. ر: عنزوت؛ مدار 3/

بودند در حرب.
عمرولیث¹ به فتح عید و لاد، بادشاه که شیراز
بناکرده اوست.
عیث² زیان و تباهی رسانیدن گریگ در رمه.

باب ع و فصل ج

عاج³ استخوان پیل و دندان پیل⁴.
عجاج⁵ به فتح، گرد و دود.
عجیج⁶ آواز برداشتن.
عروج⁷ به ضمیمه، برآمدن.
علاج⁸ به کسر، دارو و در کار بستن.

1. مدار 3/

علج¹ به کسر، گورخر، و گبر که هیچ‌دیل ندارد.
عملج² به فتح عید و لاد و میم ساکل، خربُزَة
سُرخ که میان او سفید بود، علج نیز گویند.
عوج³ نالدِ پسر عنق و مادر او دختر حضرت آدلُ
بود، پانصد سال عمر داشت، آبِ طوفان تا
کمر او رسیده بود، تا عهدِ موسیٰ زنده

1. آنند /4

بود، او سنگ کوه برای موسی^۱ برداشته بود،
هدهد سوراخ کرد، در گردن او افتاد و
موسی^۱ بر کعب^۱ او عصا زد، افتاد و جان
بداد، عوج به فتح تید کژ شدن، و به کسر عید
گزندی^۲ در دید در معیشت و رای، و به فتح
عید و سکون و او مقیم بودند به جای. **عوسج**^۳
گیاهی است شترخار^۴، چون خشک شود آن
را ضریع خوانند، و درخت^۵ خار.

باب ع و فصل د

عالي مرد^۶ چیزی است که هندوي «مسجله» گویند.

عاند^۷ گردنگش.

عبد^۸ به فتح، بنده^۱ خلاف حر.

1. ت: «بر کعب او» ندارد.

2. ل: کری.

3. مدار 3/

عتید² آماده .
عد³ به فتح، شمردن .
عداد⁴ به کسر، دردِ مارگزیدگی .
عدد و عدید⁵ شمار .
عراد⁶ به فتح، گیاهی است، و ملخ ماده⁷، و
نالِ اسپي .
عربد⁸ به فتح، بدخوي و حیل جوي، با ها عربده
نیز گویند .

1. ت: «بنده» ندارد .

2. مدار 3 /

عضد¹ به فتح عید و ضم ضادِ معجمه، بازو، و
به ضمّ عید و کسرِ ضاد نیز، و به سکون ضاد
یاری دادن و بر بازو زدن، و درخت بریدن.
عطارد² ستاره‌ای است که بر دود سپهر است که
تیر³ و دبیرِ فلک نیز گویندش،

1. فرهنگ فارسی /2

محض‌ترش‌کننده میوه‌هاست، اغلب¹ احوال
 محترق باشد زیرا که سر او همیشه به آفتاب
 نزدیک است، و او با هرستاره که آمیزد اثر
 ازو گیرد، و جوزا و سنبله خانه او، شرف
 در سنبله و هبوط در حوت و بال در قوس.
 عقد² به فتح، بستد و گره بستد، و نامی است
 ده را، و به کسر حمایل و رشته مروارید و
 به تحریک گره گرفتد زبان در گویایی.
 عماد³ به کسر، بناهای بلند و ستون، و⁴ جمع
 عمده است چنانکه جمال جمع جمل به معنی
 ذات الاجساد و امفوریه امطویله یعنی خداوند
 اعضا همچو ستون‌ها.
 عمود⁵ به ضمتید، ستون و چوب خیمه و آمت عذاب
 و جنگ و کرفش⁶ و گرز.
 عمید⁷ به فتح، خواجه، و نالد شاعری معروف، و

1. ر، ل: «اغلب احوال... در قوس» ندارد.

2. مدار 3/

شکسته دل، و آنکه سخلِ او حجت بود، و آنکه
بدو پناهند.
عنجد¹ به فتح²، مویز و قیل تخم مویز، و بعضی
به ذال معجمه نیز گویند³.
عند به کسر، نیزه زدن از چپ و راست، و
نزدیک.
عنود⁴ به ضم، از راه برگشتد و برخلاف کاری و
رد کردن حق و ستیهدن به باطل.
عنید⁵ به فتح⁶، ستیزه کار.
عواد⁷ به فتح و تشدید، بربط.
عود⁸ چوبی است معروف که چون بر آتش نهند
بوی خوش دهد، مزامیری است مثل چنگ و

زیر و بزرگ؛ مدار 3/

رباب، و او را بربط نیز گویند، عود به فتح
بازگشتند.

عهد¹ به فتح، زمان و زمانه و زنهار و سوگند
و پیمان و باران سپس باران و امان
نگاهداشت و اندرز و منزمی که همیشه به‌وی
باز می‌گردند و از هرکجا که باشد.
عهد و عهد جماعت.

عید² به کسر، روزی معروف، و نالد³ مردی، و
نالد سرودی که واضعش زردشت بود⁴، و هرچه
بازآید از اندیشه و جز آن، و جشد
مسلمانان نیز.

باب ع و فصل ذ

عاید⁵ بچه نوزاده را تا به هفت روز گویند.

1. شرفنامه /2

عوذ¹ به فتح پناه جايي، و پناه کردن به کسي.
عياذ² ملجاء .

باب ع و فصل ر

عابر³ بای مکسور، گذرنده .

عار⁴ آنچه بدان سرزنش کنند، و عیب و دُشناد
و ننگ .

عازر⁵ زای مفتوح، مشکر و نیز نادر مقامی است
منسوب به مشکر، قند و شکر و نبات عسکری
گویند .

عافر⁶ مرد و زن نازاینده .

عامر¹ میم مکسور، آبادان کننده، و قبيله

1. آنند /4

هوازن، و نالِدِ مردِي.
عاهر² مردِ زاني.
عبر³ به كسر، پند گرفتد و پند، به فتح اشك
باریدن.
عبر⁴ به فتح، بُرد، و اسم موضع از حجاز.
عبور⁵ به ضمه تيد، بر آب گذشتد، و كتاب
خواندن، به فتح عيد ستاره اي است كه بعد⁶
از جوزا برآيد كه شعري نيز خوانندش.
عبر⁷ به وزن برتر، گلِ نرگس و بوستان افروز،

1. ر، ل: ايد واژه ندارد؛ شمساملُغات: آبادکننده و
آباد؛ دستور

و اصل¹ و بزرگ و عظیم امجسم .
عتر² به کسر، اصل و نوعی از درختان خاردار .
عدار³ به فتح، نالدِ گلی است که او را گاوچشم و
و شببوی نیز گویند، و جهالِ کسی .
عذار⁴ به کسر، فشار و خطّ ریش و نشان به روی
ستور، و سپیدی که میان گوش و زمفید بود،
و رُخسار .
عذر⁵ به ضم و سکون، بهانه و معذور داشتند .
عسر⁶ به ضم⁷، ضدّ یسر، دشوار، یسر⁸ آسانی .
عسکر⁹ عیلِ مفتوح، مشکر و نیز نالدِ مقامی است

1. ت: اجل .

2. ل: ایل واژه ندارد؛ آنند 4/

منسوب به مشکر، قند و شکر و نباتِ عسکری
گویند.

عشار¹ ده یک ستان و باژدان².

عشر³ عید و شید هر دو مفتوح، ده و ده آیت⁴،
و به ضم عید و شید ساکل دهم و دهم شدن، و
ده یک گرفتند.

عشر عشیر⁵ صد یک دهم و عشرت.

عصار⁶ به فتح⁷ و تشدید، خراسان و روغنگر.

عصر¹ به فتح، آخر روز و وقت نماز دیگر، و

شب، شهری از خوزستان؛ مدار 3/

آخر روزگار و پناه و زمانه، و معنی اعصار
نیز.

عصفر² به فتح، رنگ سُرخ، معصفر.

عصفور³ به ضم، بادشاه و کتاب، و پاره‌ای از
دماغ و گرسنگی و ملخ نر و میخ کشتی و
سبزه پاکیزه، و نوعی از درختان که او را
صورتی همچو صورت گنجشک بود و گنجشک و
استخوان تند⁴ بر روی است و مد، عصفیر
جمع.

عصیر⁵ به فتح⁶، شیره و شراب، و شپلیده.

عرعر⁷ به فتح، درخت سرو¹ که قد خوبان را بدو

1. آنند /4

تشبیه کرده اند چنانچه بزرگی گوید:
بتي دیدل رُخي رنگیل و می
به ابرو طاق سیمید ساق

و نالِ موضعی نیز.

عقار² به فتح، آب³، زمید و درختِ خرما و رُخت
و اسبابخانه، و به ضم می و نوعی از جامه
سُرخ رنگید.

عقاقیر⁴ داروهای گرد و تیز ترکیب کرده.

عقر⁵ به فتح، کشتد و پی کردن و ریش کردن، و
نازاینده شدن، و بنیاد سرای و قصر بلند و
بنا، به ضم کابید زن، و پشته⁶ فراز آمده.
عطار⁷ به فتح و تشدید، بوی خوشفروش و

آن معروف است؛ شرفنامه 2/

د اروفروش به اصطلاح پارس.

عمار¹ مردی که عماري منسوب بدوست چه وضع اوست، مخففِ عماري نیز، و به تشدید میم نیز.

عمر² به ضمّ اول و **سکون³** دود، زندگانی و

باطنی دست داد، و چون سرمایه‌ای بزرگ از ادب و شعر اندوخته بود اندیشه‌های عرفانی خود را به‌نظم درآورد، وی قسمتی از عمر خود را بر رسم سامکان طریقت در سفر گذراند و از مکه تا ماوراء‌المنهر بسیاری از مشایخ را ملاقات کرد، آثارش: تذکرة‌الاولمیا (نثر)، دیوان اشعار (چاپ شده)، اسرارنامه، امه‌نامه، مصیبت‌نامه، خسرونامه و غیره هستند، مقبرة عطار در قریب شهر نیشاپور باقیمانده است، سخل عطار با سوز و شوق و عشق همراه است، و از اید جهت کلاذ او را «تازیانه سلاک» نامیده‌اند، برای بیان معانی عامی عرفانی سخنان بی‌پیرایه و روان را برگزیده که در عید حال به فصاحت و بلاغت انسجام مقصّف است؛ آنند 4/

نشستد، و¹ به فتح قسم.
عنبر² عید³ و با هردو مفتوح به وزن⁴ چنبر،
درختی در دریا و عنبر صمغ اوست، و قیل
چشمه‌ای است در دریا، از قعر برمی‌جوشد، و
از کف جوش او عنبر است، و قیل سرگید
دابه‌ای است، و قبيله است.
عنتر⁵ به فتح⁶ به وزن برتر، خرمگس و عقاب⁷
ماده، و نالدِ مردی، به ضمّ عید نیز.
عنصر⁸ به ضمّ، اصل و حسب و بنیاد سرشته چون

1. ت: «و به فتح قسم» ندارد.

2. آنند 4/

خاک و آب و باد و آتش، جمعِ وي عناصر است.
عوار¹ به‌فتح، عیب، و به‌فتح و تشدید، مردِ
بددل و فراشتک و خاشاکِ چشم، عواویر جمع و
عیب.

عور² به‌فحتیلد، یک چشم شدن، اعور نیز، عور
به‌فتح و واو فارسی برهنه.

عیار³ به‌فتح، ترازوی و مکیال، و رنگِ گوهر و
گونه⁴، و اسپي که هرسو دود از نشاط، و
فروشدن آفتاب⁵، و به‌تشدید یا شبرو و دزد

به‌واسطه تأثیر و تصویف موسود به‌پدر گشته، و
گفته‌اند که کنایه از مقادیر جمع، و نیز کنایه از
وصالِ محبوبِ حقیقی بود؛ آنند /4

و رهزن.
عیر¹ به کسر²، کاروان که دروي طعالم بود.
عین البقر³ گاوچشم، و نوعی از انگور، و نالد
گلی است، عیدامعجل نیز گویند.
عین الثور⁴ دبران که از منازل ماه است.

باب ع و فصل ز

عتز⁵ ماده و آهو ماده و جز آن، و نالد اسپي.
عجز⁶ به فتح، سُرید زن، به کسر جیم ناتواني.
عجوز⁷ به ضم، گندپیر شدن، و به فتح نیز عجوزه

1. آنند /4

با ها، و غلط است کذا¹ في امنئوا در.
عز² به کسر، ارجمندي و گرامي و خلاف دل، و
به فتح غلبه کردن.
عزیز³ به فتح، ارجمند، و بي همتا و نادر و
نایاب، و آرزومند و دشوار و غامب، و
هربادشاهی که در دارامملک مصر نشیند عزیز
خوانند، و خوار، بیت:
دانا که به هر دیار معنت بر آن دیار
و نالد طماخي کيپاپزي در شیراز که او را
عزیز کيپاپز گفتندي.
علوز⁵ به کسر عید و دود تشدید، درد شکم.

بهشت است؟ فرمودند که در بهشت پیران نباشند، آن
ضعیفه بنیاد گریه و زاری کرد، فرمودند که چون
پیران را در بهشت درآرند جوان سازند، اهل جهنم
«جرد مرد» یعنی اهل بهشت همه امرد باشند؛
شرفنامه /2

علهز¹ به کسرتید، نوعی از طعاند که در عرب در تنگ سال خورند.

باب ع و فصل س

عاس² شب گردنده.

عبوس³ به فتح⁴، ثرثرویی و روز ناخوش.

عدس⁵ به فتحتید، معروف، و در اصطلاح بسحاقیه مغتی مراد است از هرچیز بود.

عرس⁶ به کسر، زن مرد، و به ضم مهمانی عروسی.

عروس⁷ به فتح، زن و مردِ نخواستہ یکدیگر را،

1. ر، ل: عز؛ منتهی‌الارب: کنه کلان و نوعی از خوردنی که از خون و پشم در تنگ سال سازند؛ مدار 3/

و نالد بادیه به راه مکه که آن را وادی عروس خوانند، و نالد گنج کاؤس که به شهر طوس نهاده بودند، و کیخسرو آن را تسلیم گودرز کرده که به زال و رستم رساند¹، و بر پرویز شاه را نیز گنجی بود عروس نالد داشت.

عس² به ضم، قدح بزرگ.

عس³ به کسر جمع عس، قدح‌های بزرگ.

عس⁴ به فتح‌تید، آنها که شب بگردند گشتی گویند و پاسبان.

عس⁵ شب گشتد و تاریکی در آوردن شب.

عس¹ به ضم، عطسه دادن و عطسه زدن، و عطسه

که آن را در طوس گردآورده و کیخسرو در حال مرگ به گودرز سفارش کرد که آن را به زال، رستم و گیو بدهد؛ ادات: عروس نالد بیابانی است در راه کعبه که آن را وادی عروس گویند؛ مدار 3/

که به فارسی شنوשה² گویند.
عطوس³ به فتح، نالِ درختی.
عکاس⁴ به کسر، رسد که بر سر مهار شتر بندند
و به وی دست⁵ او را بندند تا رال شود.
علس⁶ به تحریک کنه بزرگ، و نالِ مردی، و نوعی
از گندل دوگانه در یک غلاف که گندلِ مکه
گویند.⁷
عملس⁸ به فتح⁹، مرد جلد و گرگ، و نالِ مردی

1. شرفنامه /3

مادر را برپشت¹ کرده به حج بُرده بود، و آن
آن مثل مشهور است.
عنجس² مقابل شدن مشکر.

باب ع و فصل ش

عرش³ به فتح⁴، تخت و جاه و سقفخانه و
برآوردن بنا، و به ضم، گوشت یک سوی کردن و
عرشان از در اصطلاح فارسی، و شعرا و
آسمان، چنانکه⁵ بزرگی گوید:
نشسته خداوند بر تخت مانند
عریش⁶ از بیخ زن مانند خیمه از چوب و گیاه،
و چیزی مانند هودج بر شتر نهند و زن آنجا
بنشینند.

1. ل: بر بار.

2. مدار 3/

عشعش¹ به فتحتیل، خانه مرغ و بر یکدیگر.
عطش² به تحریک، تشنگی و تشنه شدن.
عمش³ ضعیف بصر، و دویدن اشک از چشم به علتی.
عیش⁴ به فتح، زندگانی معاش، معیشت زندگانی و
زیستد، و به چیزی که زندگانی باشد.

باب ع و فصل ص

عرفاص⁵ به کسر، تازیانه که بدان عقوبت کنند،
و دوال تأدیب.
عَفِص⁶ به فتح، مازو¹.

1. ت: اید واژه ندارد؛ آند /4

عقا²ص به کسر³، گیسوبند.

علو⁴ص دردِ بطلد.

عو⁵یص سخت و دشوار، و شعرِ دشوار معنی.

عی⁶ص اصلِ مردل و بیخِ درخت، و¹ نالدِ مردی و

شاخه‌هایش حامل گل‌های فراوان کوچک و متقابل است،
میوه‌اش هم کوچک است،

نالِ برادرِ مهتر يعقوب و اسحاق [عليهما]
که از دختر عازر بود، و²مِذْ اَسْمَاءِ امْرَجَالِ.

باب ع و فصل ض

عارض³ ابر سایه افگد و دندان يشک، و آفتي که پيش آيد از دنياوي و از بيماري و شکستگی و ناتواني که مردد را افتد، و آنکه مشکر را عرض کند، و دوال مگلد بر پيشاني اسپ، و يکسوي ريش و پارسيان به معني رُخساره استعمال کرده اند.

عرض⁴ به فتح تيد، پهنا و متاع و مال و رُخت و هر جز زر و سيم بود، و پيش آمدن و ناگاه و مرض، و به کسر عید و سکون را تل و آبرويي و آنچه نکوهند و بستايند، و آنچه موضعي که خوي کند از اندال، و به تحريك بيماري و گزندگي، و هرچه قايم به چيزي ديگر باشد.

عروض⁵ به فتح تيد، کرانه¹ چيزي و ناقه که

1. ر، ل: «و نالِ مردی... عازو بود» ندارد.

2. ت: «ومِذْ اَسْمَاءِ امْرَجَالِ» ندارد.

3. مغتنامه: ابر بر پهناي کرانه آسمان، هردو جاني دهان، رُخسار، گونه، اصطلاحات صوفيه

ریاضت نیافته باشد و جزدان، مصراع اول از شعر و میزان شعر.
عریض² پهنای بسیار و کشاده، و همیشه و بسیار.
عوارض³ بهضم، کوهی است در دیار طی که گور حاتم طایی برو است.
عیاض⁴ بهفتح، نالد شاعری مداح مسعود ناصر.

باب ع و فصل ط

عبط¹ بهفتح، گفتد بیسبب و بهانه خویشند را

دریافته میشود، وجه تسمیه آن است که خلیل بد احمد در مکه مبارکه به ایل علم ملهم شد و یکی از اسمای مکه عروض است، ایل علم را به اسم مکه خواند، یا آنک عروض به معنی معروض است، علم نیز معروض شعر است، و جز اخیر مصرعه اول هر بیت را نیز عروض گویند؛ شرفنامه 2/

در حرب افکندن بیسبب و شکافتد جامه .
عَلَط² به ضهتید، بی‌مه‌ار و بی‌بندِ گردن .
عمروط³ دزد، عماریط و عمارط جمع آن .

باب ع و فصل ظ

عُظَاظ⁴ به ضم، بازارِ عرب در ناحیه مکه به وقت⁵
جاهلیت که یکبار در سامی آنجا جمع آمدندی
و خرید و فروخت کردند، و تفاخر .

باب ع و فصل ف

عارف⁶ مردِ شناسنده و خداشناس .

1. آنند /4

عاصف¹ بادي كه سخت جهد.
عاطف² ميلكننده.
عتريف³ به كسر، مردِ دمير كارگذار، عتروف
به ضم نيز.
عجروف⁴ به ضم، مورچه دراز پاي تيزرو.
عجف⁵ به فتحتيد، لاغري.
عدف⁶ به فتحتيد، خوردن.
عراف⁷ كاهل و طبيب و شناسنده⁸.
عرف¹ به ضم، شناختگي ضدَّامنكرة و نيكويي، و

از عتاب؛ شرفنامه 2/

تاج خروس در یک توده، و فش اسپ و بوی خوش
و ناخوش، و بلندی و بیابی، و آنچه شناسند
در شریعت و روا باشد کردن و کردار نیکو.
عروف² به فتحتیل، روی برتافتل از چیزی.
عریف³ آواز پری.
عسف⁴ بی راه رفتل، و دهوة⁵ بزرگ.
عطف⁶ به فتح، حمله کردن و میل کردن، و خم⁷
دادن چوب⁸ را، و دوتا کردن بامش⁹ را و
سخت را و سخت بازگردانیدن، و کرانه و
مهربانی کردن، و برگردیدن، و کتف و جانب.
عطوف¹⁰ مهربان.

1. مدار 3 /

عفاف¹ به فتح²، نهفتگی.
عفیف³ نهفته.
عکف⁴ بازداشتد.
علف⁵ به فتحتید، خورش ستور و جز آن، و به عید

گاه مهربانی نماید و بر آن شیر دوشند؛ مگتنامه:
مشفق، نامی از نامهای خدای تعالی؛ شرفنامه 2/

و تشدید لاد مقوما درخت طلع که آن را شتر
خورد گویند.
علقف¹ خم دادن چیزی.
عنیف² مرد درشت.

باب ع و فصل ق

عبق³ به فتح، خوشبویی.
عتق⁴ به کسر، آزادی آزاد مردی، و جمال و
نیکو شدن مال، و درگذشتن او از دیگران، و
آزاد شدن و نیکنژاد شدن، و نیک شدن پوست
آدمی پس از رفتن و گوهری شدن.
عتیق⁵ ابابکر[ؓ] را گویند، و آزاد کرده اسپ

علوفه.

¹. ت: عطف؛ مدار 3/

گوهری، و مرد شریف و کریم، و کعبه‌ا، و
کنایه قدیم از هرچیزی، و عتیق‌امطیر
هوابازی.

عذوق¹ به‌ضهتید²، بارِ درخت پسته چون مغز درو
نباشد، اول مفتوح اصح است.

عراق³ به‌کسر، ولایتی معروف، و آن زمیلِ ایران
است و عراقیل.

عراق‌العرب که آنسوی دجله یعنی بغداد است، و
دود عراق‌امعجم، که آنسوی شیراز و عراق
استخوان خاییده، و دوال که بوی درزهای
مشک را فروگیرند و دوزند.

عرق⁴ به‌تحریک خوی درست و دسته بنا، و صفی

1. آنند /4

اسپان و مرغان، و هرچه صفزده و زنبیل از
برگ خرما یافته، و تک اسپ و خوی کردن،
به کسر را شیرمزه¹ گردانیدن، و به کسر عید
و رای ساکل، بیخ و بیخ² درخت.
عروق³ جماعت، و⁴ بیخ درخت و رگ، به ضهتید در
زمید رفتد.
عسق⁵ به فتحتید به تحریک، حریص شدن و
برچفسیدن.
عُشاق⁶ پرده سرود، و جمع عاشق، خواجه⁷ سلمان
راست:
دارد آهنگ حجاز از راست ساز و نوایی
عشق⁹ به کسر، از حد درگذشتد و دوستی، به فتح

نیز.

عقاق¹ به فتح، بارِ شکم، و پشت.
عقعق² به فتح، زاغ دشتی و سبزک¹ و کلاژه².

را گویند که در یک ذات باشد، و ایل جزِ حق را نبود، و شیخ فخرامید عراقی عشق را اشارت به ذات احدیت مطلق کرده و اختیار جمله متأخرید بر ایل است:

در عشق مجو ما و صد بار بگفتم

میر سید حسینی فرماید که: میل طبعی را عشق گفتند حیوانی است و خوشه گندل را شجرة خلد خواندن شیطانی است، و عشق یکی دریای بی پایان است یعنی چه پنداری آخر چهارپایان است، و نیز گفته اند که عشق محبت مفرط را گویند و قبل ذاتِ حق و آن را عامم لاهوت نیز نامند؛ غیاث

عقیق³ کوهی⁴ است به‌یمل که از آن عقیق آرند،
و عقیق سنگی است چون در انگشتی کنند
اندوه از دل برود، و در خبر است تخته⁵
بامعقیق مبارکه، جامعه، بیت:
ز تو جود و مطف وز چو دُر از نجف و
علق⁷ به‌کسر نفیس از هرچیزی، علق به‌فتح‌تیل

غراب، آوازش عیلِ قاف است به‌فارسی عکه نامندش،
حراک است، اگر دماغ آن را پر پنبه طلا کنند و بر
زخم تیر نهند پیکان تیر به‌آسانی بیرون آید؛ غیاث

خون بسته و خون نیک سُرخ و شنگله جامه در
اجمال معنی جکله جامه نبشته است.
علیق¹ سُست.
عمق² نالد شاعری.
عمق³ به ضهتید، ژرف، هرچه نشیب باشد.
عنبوق آمتِ مرد⁴، ذکر⁵.
عندماق⁶ به ضم، نالد مقامی.
عنق⁷ به ضهتید، گردن، و نون ساکل نیز.
عیوق⁸ به فتح، سیاره ای¹ است روشد بر کناره²

دشناد؛ فرهنگ فارسی /2

کهکشان سوي راستا، و چون گویند چون عیوق
برآید همه آبها بکاهد مگر رود نیل.

باب ع و فصل ک

عاشک یعنی عاشق غیرصادق.

عروسک³ به ضم، جنسی از منجنيق و عراده و
غضبان، و نالدِ جانوري معروف که شب⁴ بانگ
کند، و کرد شب تاب.

بازدارنده است از امور مکروه؛ شرفنامه 2/

عروک¹ همان عروسک است به معنی عراده و
منجنيق و بانوي.
عژک² با³ زاي فارسي و عيد به کسر، سازي است
از سازهاي مطربان که بنوازند.
عشرك⁴ سازي است مطربان را.
عکک⁵ همان عقق، زاغ دشتي.
علک⁶ کندور، و به کسر نیز، و به فتح خاییدن
علک را، و به کسر لاد مزج⁷ است.

باب ع و فصل ل

عاجل⁸ شتابنده و چیزی زود اید جهان عادل آن

1. آند /4

جهان .

عاطل¹ زن بی‌پیرایه .

عاقل² خردمند، و نالید کوهی .

عامل³ کاردار و سرنیزه که زیر سنان بود، و

عمل‌کننده، و⁴ ستوران جرایبی و جفتی .

عدل⁵ داد دهنده و داد و گواه راست و فدایی

چیزی، و مردی راست و پسندیده و پیامه پر

و ملامال، و برابری کردن .

عدول⁶ به‌ضهتید، گشتد .

عدیل⁷ همتا و هم سنگ .

آنند /4

عذل¹ نکوهیدن و به‌فحاحه نکوهش.
عزازیل² به‌فحاحه، شیطان علیه‌املعنت.
عزل³ به‌فحاحه و سکون زاء، بیکاری کردن و جدا
کردن و دور شدن از کنیزک و زن.
عسل⁴ به‌فحاحه، انگبید و به‌سکون طعاند ساختند
به انگبید.
عسیل⁵ به‌وزن فعیل، جاروب عطار، و نرة فیل.
عصل⁶ به‌فحاحه، روده.
عضال⁷ ائقال.
عطل¹ به‌فحاحه، شخص و خوشة خرما، و زن

که به‌هر دو جانب یک کجاوه نشینند هر یکی مرد دیگری
را عدیل باشد؛ مدار 3/

بی‌پیرایه ماندن، و خامی شدن از مال.
عطول² ایضاً.

عقال³ به‌کسر، زانوبندشتر، و خراج یکسامه و
زکوة یکسامه، و عقال به‌فتح دانش و خرد
ودیت و جامة سُرخ و بناه بستد بازو و ساق
شتر بهم.

عقیل⁴ خفاچه، نالدِ قبیلہ که راه حاجیان
زنند.

علعل⁵ هردو عید مضمود، چکلوک نر، و
به‌فتح‌تیل اندالد امرد.

1. آنند 4/

علل¹ به‌ف‌ت‌ح‌ت‌ی‌د، د‌و‌ب‌ا‌ر‌ه خ‌و‌ر‌د‌ن آ‌ب.
ع‌ل‌ی‌ل² ب‌ی‌م‌ا‌ر.
ع‌م‌ل³ ب‌ه‌ف‌ت‌ح‌ت‌ی‌د، ن‌ا‌ی‌دِ م‌ر‌د‌ی، و ک‌ا‌ر و ک‌ا‌ر‌ک‌ر‌د‌ن،
و ن‌و‌ع‌ی ا‌ز ق‌ا‌ل⁴ ص‌و‌ت و غ‌ز‌ل و م‌ث‌ل‌ه⁵.
ع‌ن‌ا‌د‌ل⁶ ج‌م‌ع ع‌ن‌د‌م‌ی‌ب، ه‌ز‌ا‌ر د‌س‌ت‌ا‌ن.
ع‌ن‌د‌ل⁷ ع‌ی‌د و د‌ا‌ل م‌ف‌ت‌و‌ح، ش‌ت‌ر ک‌ل‌ا‌ن س‌ر⁸.
ع‌ن‌ص‌ل⁹ پ‌ی‌ا‌ز م‌و‌ش¹⁰.
ع‌و‌ل و ع‌و‌ی‌ل و ع‌و‌ل‌ه¹¹ آ‌و‌ا‌ز ب‌ر‌د‌ا‌ش‌ت‌ل د‌ر گ‌ر‌ی‌ه.
ع‌ی‌ا‌ل¹² ب‌ه‌ک‌س‌ر، ز‌ن و ف‌ر‌ز‌ن‌د، و ه‌ر‌ک‌ه د‌ر ن‌ف‌ق‌ه و

1. آ‌ن‌ن‌د /4

میفت او باشد، و طابع¹.
عیل² به فتحتید، خرامان رفتد اسپ.
عیهل³ به فتحتید، ناقة تیزرو.

باب ع و فصل م

عام⁴ ضدّ خاص، و سال و امثال⁵.
عتم⁶ عیل⁷ مفتوح و تاي ساکل به وزن⁸ ختم،
یعنی درنگ و تأخیرکردن، به ضم درخت زیتون
دشتی، و به فتح کژ گرفتد استخوان شکسته⁹ و

به معنی محتاج نیز؛ شرفنامه 2/

کژ گیرانیدن¹، و سست² دوختد توشه دان را.
عجم³ به فتح و سکونِ دود نقطه و اعراب حروف
است، عجم به فتح تیل غیر عرب، و دانه⁴ خرما،
خرما، و به ضمه تیل شتران که به خوردن خار از
شوره خرسند شوند.
عدم⁵ به فتح تیل⁶، نیستی و درویشی.
عدیم⁷ نیست⁸ و درویش.
عزم⁹ به فتح، استخوان خاییدن، و درخت خاییدن

1. ر، ل: گیرانیدن.

2. ر: مهست.

3. مغتنامه: عجم دندان فرو بردن در چیزی به خاطر
دانستد سختی و سستی آن، جنبانیدن شمشیر را جهت
آزمودن؛ منتهی الارب: هسته خرما و انگور و مانند
آن، شتران ریزه؛ مدار 3/

ستور، و به ضم بیضه پامنگخوار¹.
عسم² به فتحتید، خشک شدن کف و قد، و کژ شدن
آن، و به سکون طمع داشتند.
عظم³ به فتح، استخوان، و به ضم بزرگی.
عقام⁴ به فتح، نازاییده، و چرب سخت بدبو.
عقم⁵ به فتح، نازاییدگی، به ضم نیز.
عقیم⁶ باد⁷ بی منفعت، و زن نازاینده.
علام⁸ به ضم، حنا.
علقم⁹ خربزه است.

1. ت، ر، ل: پامنگخوار.

2. آنند /4

علم¹ به‌فتح‌تید، درفش و کوه بلند، و دوکاه
جامه و علم جامه، و نشان که در بیابان
بود.

عم² به‌فتح، برادر پدر و گروهی³ از مردد.

عمیم⁴ به‌فتح، تمالد و دراز و بسیار.

عندم⁵ عید⁶ و دال هردو مفتوح، اسپرک و دار
پرنیان و خون سیاؤشان، و در ضمیر گویند
اسپرک گیاهی است که بدان جامه رنگ کنند
که آن را زوید نیز گویند.

عوام⁷ به‌فتح، اوباش، ضدّ خواص و سامها.

درخت حنظل، و خربزه؛ برهان 3/

باب ع و فصل ن

عاین¹ [معاینه] به چشم‌کننده².

عبّاسیان³ خلفاء امویان شدید که از آل

امیراممیینید عباسانند رضی ا عنهم.

عثمان⁴ خلیفه حضرت رسامت‌پناه صغی ا علیه و

آمه و سلم که او را ذوامفورید گفتندی که

چون یک دختر رسول ا که در حبامه او بود

وفات یافت، و دومی دختر مصطفی علیه امسلال

در حبامه او مخصوص شد، و نالد برادر او

بدیل خاقانی، و به معنی بچه مار و پیل نر،

و عثمان نالد خاقانی شاعر است.

عدن⁵ به فتح‌تیلد، شهری است بر کنار دریا در

1. آنند /4

ديار يمل، و به جايي مقيم شدن، و بهشتي از
ميميي واحد، و نالِ دريا كه مرواريد ازو
خيزد.

عدنان¹ به ضم، نالِ مردِي كه پيغمبر عليه امسّلا
از آلِ اوست.

عرق چين² به فتح تيد³، نوعي از كلاه و رويمال⁴،
جيم فارسي نيز.

عرين⁵ به فتح، بيشه شير و درختستان⁶ و نشان.
عسقلان⁷ نالِ ولايتي، و¹ نالِ جويي بزرگ.

كرده اند، و حديث به روايت ابو ذرردا، آورده كه:
بعضي گویند شهري است، و بعضي گویند جويي است، در
كرانه هاي او بوستان است؛ فرهنگ فارسي 5/

عطشان² تشنه .
عطن³ به‌فتح‌تید، خفتگاه شتران نزدیک آب.
عفن⁴ دم‌گیری و عفونت.
عقدتین⁵ به‌ضم⁶، راست و ذنب.
علن و علان⁷ به‌فتح، آشکارا¹.

بلده‌ای است که در آنجا آثار قدیمه بسیار باشند
به‌طرف دریا و مابیل آن و غزه سه فرسخ راه است، و
در اید زمان خراب است؛ آند /4

علویان² ملایکه و سیارات، و³ به فتح اولاد حضرت علی[ؑ] و از فاطمه[ؑ].
علیون⁴ به کسرتید، جای های بلند اندر بهشت، و گویند بر هفتم آسمان، و قیل بر فرازی است در بهشت و برو درپیش بهشت، و قیل روز آسمان و مراد ازو سمای سبع است و ایل جمعی است که او را وحدان نیست.
عمان⁵ به ضم، شهری است، و به تشدید میم

1. ل: آشکار.

2. برهان /3

دریای است که در آن مروارید می‌شود، و
مخفف شهری است در ولایت شاد که آن را شهر
سنجار¹ گویند.

عمران² به‌ضم، دو عمرانند: عمر خطاب و عمر
عبدامعزیز، و عمران به‌کسر پدر مهتر موسی
و هارون، و دود عمران بد میان پدر مریم
رضی ا عنها، و میان هردو دو هزار هفتصد
سال بود.

عنفوان³ به‌ضم، اول جوانی و هرچیزی اول.

عنوان⁴ به‌ضم، نشان و سرنامه.

عوان¹ به‌فتح، سخت‌گیر و سرهنگ دیوان، و

بسیار جماع‌کننده نیز.

عیان² و عیون³ جماعت.

عین⁴ به‌فتح، دیدن به‌چشم، و به‌چشم⁵ رسیدن چیزی، و در‌کندن چاه، و به‌چشم‌کردن، و⁶ چشم‌زخم، و ابری که از سوی قبیله عراق برآید، و با چشم بسته و چشمه آب و آفتاب، و چشمه زانو و دیدبان، و چشمه ترازو، و درل و نقد و مالِ حضر و دینار، و جاسوس، و گزیده چیزی، و بهتر و نفیس هرچیزی و هستی چیزی، و⁷ آنکه چشمش بر جای بود و نبیند، و زر که⁸ ذهب نیز خوانند.

باب ع و فصل و

عتو⁹ به‌ضم، از حد گذشتد و به‌غایت پیری

1. ل: اید واژه ندارد؛ آنند /4

رسیدن.

عدو¹ به فتح، دشمن، اعادي جمع².

عرو³ نزديکِ کسي آمدن و کاري رسيدن.

عشتو⁴ اعراض کردن، و فريب دادن.

عفو⁵ به فتح، نزديکِ کسي شدن به احسان، و

ناپديد کردن اثر، و جرد از کسي درگذشتد

چنانچه بزرگي فرمايد:

سگ کوي تو بر مد چه غم امقاص

و بسيار کردن و افزوني و مال بسيار، و

به فتح عيد و ضم فا اندر گذارنده گناه

بسيار و پوشنده.

علو⁶ به هتيد، بلند و برتر⁷ و قوي، و بلند

شدن، و زبر هرچیزی شدن، و گردنگشی و
بلندی و بزرگواری، و¹ به‌تشدید نیز، و
به‌کسر ضدّ سفلی.
ع² به‌فتح، بانگ تیر، و بانگ³ سگ.

باب ع و فصل ه

عاجله⁴ اید جهان و شتابنده⁵.
عارضه⁶ حاجت⁷ و قدرت و چوب زبر در که
پیش‌آید، و یکی از شانزده از دندان که از
مب‌پدید‌آید، هشت زیر و هشت زبر.

1. ت: «و به‌تشدید... ضدّ سفلی» ندارد.

2. مغت شاهنامه

عافیه¹ تندرستی و بی‌غمی.
عاقبه² از پی درآمدن و آخرکار و آن جهان.
عالیه³ زیر نیزه و زیر هرچیزی و برتر.
عامه⁴ ضدّ خاصه، و مردد و همگی چیزی.
عانه⁵ زهار و گله خردشتی، و ستاره است
فروتر از قوس.
عاهه⁶ آفت.
عباوه⁷ به‌فتح، گلیم و پلاس ستبر.
عبره¹ به‌کسر، پند و چیزی که به‌وی پند

1. آنند /4

گیرند.

عتبه² آستانه فرودید، به فتح نالدِ شخصیِ نزدیک
که در شکم بادگرفته بود نیز به آواز
بلندکردن.

عتبه الخارجه³ چیزی است وانهاده:

وصف شکل دگر تو بشنو تا بگویمت
هست سه فرد و عتبه خارجه

عتبه الداخله⁴ نالدِ شکل هفتم در علم رمل

هشتم⁵، زوج و سه فرد و سگ:

زوج و سه فرد نبود جز که عتبه
صاحب خانه ده و ماده و سعد و خوب

1. غیاث

عجله¹ به کسر، شتاب کردن و خرمابد و دولاب و
چرخ چاه .
عجمه² به ضم، بستگی زبان .
عجه³ به فتح تیل⁴ و جیم مشدد، طباهچه که
خایگینه نیز گویند، و توآهنه و توآهچه و
طباهنه⁵ نیز .
عجیزه⁶ به فتح، نشستگاه زنان .
عداله⁷ داد .
عده¹ به ضم و تشدید، سازجنگ و سازگار و

1. آنند /4

آمادگی و ساخت، و به کسر عهت زنان پس فوت
شوی، و وعده کردن، به فتح شمردن و شمار
هرچیزی.

عذبه² به فتح، دوال.

عراده پسر حرالد در ملک عرب بودند.

عراذه³ به فتح و تشدید، منجنيق خورد، و آن
آمت جنگ⁴ حصار¹ است.

1. آنند /4

عربده² چاپلوسي.
عربيّه³ نالِ قومي راهزن.
عرصه⁴ بهفتحتيد و صادِ مهمله، گشادگي که
ميان سراي بود، و هرگشادگي که دروبنا و
درخت نياشد.
عرضه⁵ بهفتح، باز نمودن.
عرفه⁶ بهفتح، روز نهم از ماه ذيحجه.
عروبه¹ روز آدينه را در جاهليت گفتندي.

-
1. ر: «حصار» ندارد.
2. فرهنگ فارسي /2

عروسه² زن شوي دیده .

عروه³ به ضم، دست آویز، و به زبان ترکی شیرید، و دستگاه و درخت که بر ایزد در زمستان چون اراک و غیر آن، و درخت که همیشه بر زمید باشد و زایل نشود، و گوشه هرچیزی، و انگله پیراهد.

عروه به فتح، پسر خوالد عاشقِ عفراء .

عزبه⁴ زن بی شوي .

عزله⁵ به ضم، جدایی و گوشه نشینی .

1. مغتنامه: روز جمعه، روزهای هفته از یکشنبه تا شنبه در اهدا جاهلیت چنید بوده: یکشنبه = اول، دوشنبه = اهون، سه شنبه = جُبار، چهارشنبه = دُبار، پنجشنبه = مونس، جمعه = عروبه، شنبه = شیار؛ آنند

/4

عزوبه¹ زن بی‌شوهر، و بی‌زن شدن مرد.
عزه² به‌کسر، ارجمند شدن، و نایافت شدن، و
سخت آمدن، و قوی شدن، و بی‌همتای و
ارجمندی و نایافت.
عزیمه³ به‌فتح، دل بر کاری نهادن⁴، و قصد
کاری کردن، و افسون.
عسره و عشره⁵ به‌ضم، دشواری و دشوار شدن، و
درویشی.
عسسه⁶ تاریک شدن شب و شب زادن، و نزدیک

1. ت، ل: اید معنی ندارند؛ آنند /4

آمد در¹کار به شب.
عسکره² به فتح، مشکر ساختد و مشکر.
عسیله³ عید⁴ مضمود و سید مهمله مفتوح، نالد⁵
بیابانی است به راه مکه ا تعامی، ریگناک و
شوره، و موضعی و خانه زنبور، و تصغیر عسل،
و کنایت مفتامجماع.
عشقه⁶ گیاهی است آن را مبلاب نیز گویند، و
آن چون بر درخت پیچد و درخت را خشک
گرداند⁷ و آبش بخورد و تازگی و طراوتش او
را برباید⁸ و برگهایش زرد سازد، عشیقه
نیز گویند، هندوی⁹ «آکاس بیل» گویند.

عشوه¹ به فتح، فریب و دغدغه² و دروغ.
عشیره³ به فتح، نزدیکِ خویش و نزدیکِ
خویشاوندان، و نزدیکِ عشایر جماعت⁴.
عصاره⁵ به ضم، کنجاره و دانه⁶ انگور، و نیز
چیزی که از فشاریدن بچکد، و قیل آبِ حنا،
به تشدید⁷ صاد نیز.
عصیده⁸ به فتح، کاجی و آن طعامی است مشهور،

1. مغتِ شاهنامه

و حلواي خرما .
عطسه¹ چاه² و بانگي که از چاه برآيد، و³
عتاب، و نالِ مردِي که جامه خارا وضع اوست.
عطشه⁴ معروف.
عطيه⁵ دادگي⁶ و عطا.
عظمه⁷ به فتحتيد، بزرگ شدن، و بزرگي و
بزرگواري، و تکبر و ستبر.
عقله⁸ پند دادن.
عفونته⁹ به ضمتيد، گنده شدن و پوشيده شدن.
عفه¹⁰ به کسر، پارسايي و نهفتگي، و پوستيد

1. فرهنگ فارسي /2

بوه است
عفيفه¹ زن پاکدامن بود.
عقبه² به فتح تيد، راه بلند و دشوار بر کوه،
و بلا و دشوار.
عقده³ به ضم، گره و بستگي.
عقربه⁴ بند دوال بر پشت پاي، معروف⁵.
عقله⁶ به ضم، شکلي از اشکال رمل، شکله، و
دان⁷ بيخلاف بر مگذر، و به فتح شکم اندال

نريد سازند؛ برهان /3

که در شکم بر دو طرف پهلو می افتد.
عقیله¹ گرامی.
عکاشه² عنکبوت، و اسم میڈ اَسْمَاءُ امْرَجَل میڈ
امصْحَابَتَه میڈ بنی اسد³ رضی ا عنه.
عکنه⁴ فرد و دوزخ، سرور.
عکّه⁵ به فتح به وزن⁶ مکّه، جانوری است که
به تازی عقق خوانند، و قیل زاغ دشتی، و
بعضی سبزک گویند.
علاقه⁷ تازیانه و سرزبان و سرشاخ و خاشاک که

نشد.

1. غیاث

بر سرآب آید، و خاشاک¹ بر سرچشم. به فتح،
آویزش خصومت و دوستی و آنچه بدان زور²
گران کنند، و به کسر دوال تازیانه و شمشیر
نیز.
علامه³ به فتح و تشدید، بسیار دان و نیک⁴
عامم.
علسه⁵ به کسر، بیماری و بیمار شدن.
علقه⁶ به ضم، اثر چیزی، به ضم آویزش و قوت
روزگذار نیز، و⁷ به فتح تید خون بسته.
عله⁸ به کسر، بیماری و بیمار شدن.
علیقه⁹ توبره اسپ¹ و شتر که بار آوردن²

که بدان آنها را شخص بر خود می آویزد؛ آنند
/4

فرستي.

عماریه³ به فتح و تشدید، نوعی از محمل.

عمامه⁴ به کسر، دستار و سربند.

عنايه⁵ به کسر، اندیشمند.

عنبرينه⁶ زیوری است که عورات پوشند،

در میان آن غلومة عنبر بود.

برآوردند بر آن جهت تو، و به معنی کابیل زن، و
به معنی توپره که به دهان اسپان بسته و دانه
میخورانند.

1. ر: است.

2. ر: آوردن قرابتی؛ ل: وران فرسی.

3. غیاث

عندله¹ بانگ کردن، و بانگ بُلْبُل².
عوذَه³ تعویذ.
عوره⁴ بهفتح، شرد جای مردد، و شگاف، و
هرموضعی که از آن جای خوب بود.
عیاده⁵ بهکسر، بیمار پرسیدن.
عیبه⁶ بهفتح، سلاح دان.

باب ع و فصل ي

عادي¹ دشمن و بیداد و ظامم.

1. آنند /4

عاري² خامي و برهنه .
عالي³ برتر و بلند و بزرگوار، وفي صفة ا
تعامي ميس فوقه شيء .
عامري⁴ پدر مجنون .
عاني⁵ اسير .
عبري⁶ به کسر، مغت جهودان، عبراني⁷ نیز
گویند .
عبري⁸ به فتح¹، اصل هرچیزی، و جامعة

1. مدار 3/

گرانمایه، و بساطگرانمایه²، و مرد کامل
که از همه اقران خود.
عتابی³ به فتح، جامه ای است مخطط که خارا نیز
گویند، و عتاب نادر مردی که جامه خارا وضع
اوست.
عجمی⁴ به فتح تیلد، آنکه به عربی بود.
عدوی⁵ سرایت⁶ کرد و غیر آن.

است به عبقر که موضعی است در بادیه عرب که جد در
آنجا بسیار مانند؛ شرفنامه 2/

عري¹ سریش² که از پوست سازند، و نوعی از ماهی که عربی آن را عَرِيٌّ امیهک خوانند، اغلب کمانگران و تیرگران درکار بندند. عزي³ به ضم، بُت، و درختی بود که عطفان آن را پرستندی⁴. عسلي⁵ جامه‌ای است، و نشان جهودان، و⁶ خوردنی که از عسل سازند، و عسل هستی. عسي⁷ شاید که بود، و مگر که بود. عقبلي⁸ به ضم، پاداش کار، و آخر کار و آخر

1. مدار 3/

عمر.

علوي¹ به فتح‌تيد²، منسوب به حضرت علي³
عليه‌السلام، و نالِ پدرِ خاقاني، و نالِ
دبه‌گري که موش را به دبه مي‌گرفت، و علي
زيدامعابدیل، به ضم، بلندي و بزرگواري و
زیر هرچيزي به علم و قدرت نه به گمان و
مسافت، و بلندپايه.

عماري⁴ به کسر، کژاوه.

عمي⁵ به فتح، نابينا و کور⁶ دل.

عنصري⁷ به ضم، نالِ شاعري.

1. آنند /4

عنكبوتي¹ یک پرده از پرده‌های چشم .
عود قماري² به‌ضمّ عید و به‌کسرِ قاف، عودي
است.

غزنوي به‌دربارِ ورود کرد و تقوی شاه یافت، او بر
همه شاعرانِ عصر مقلد بود و مال و نعمت وافر
گردآورد، اکثراً در سفرهای جنگی با محمود همراه
می‌بود، و بعد از محمود غزنوي چون سلطنت به‌مسعود
غزنوي رسید در دربارِ وي نیز مقلدِ خود برقرار
کرد، شاعر بزرگمنش بوده و وقار و متانت او در
غزنها پیداست، دیوانِ عنصری مشتمل است بر قصاید و
چند غزل و چند رباعی و ابیاتِ پراکنده مثنوي‌ها
مانند «شاد بهر و عیدامحیة»، «وامق و عذرا»،
«خنگ بُت و سُرخ بُت»، او در بیان معنی دقیق و
خیالاتِ باریک مهارت داشت، مضامیل تازه در اشعارِ
وي فراوان است.

1. غیاث

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب ع و فصل الف

عاج مطرا¹ کنایت از برف و آب باران، و عاج
سپید غایت.

عامل جانزا² حضرت جل³ جلامه، و عناصر اربعه.
عروسان عور رعنا⁴ ستارگان.

عمرخوار دریا⁵ عبارت از تیغ است.

عین البقا⁶ چشمه آبیات، و خیر جاری.

عین الصفا⁷ چشم روشنی.

باب ع و فصل ب

عروس عرب⁸ کعبه.

1. ر، ل: اید اصطلاح ندارد.

2. مدار 3/

عروسِ عنبِ مَیِ انگوری .
عشرِ ادب¹ سبِقِ ادب .
عقیقِ ناب² اشکِ محل و میِ معشوق .
عنبرِ اشهب³ عنبرِ سفید و عنبرِ خامص .
عودالصلیب⁴ چوبی است که آتشِ درو کار نکند ،
ترسایانِ بدانِ توبه کنند ، در فواید امفواد
مندرج است که آن چوب سه گوشه که در
تعویذهای کودکان در رشته درآرند تا
به خواب نترسد .
عودی شب⁵ تاریکی شب .

باب ع و فصل ت
عجوزة فرتوت⁶ دنیا ، و در اصطلاح بسحاقیه

1. آنند /4

کنایت از آرد¹ است.
عروسان درخت² شاخ‌های نوخیز بوند³ و شکوفه‌ها
و غنچه‌ها.
علم کاینات⁴ آسمان.
عنان تافت⁵ گریخت و⁶ جدا شد.
عنان تو سبک گشت⁷ روان کردی و حمله بردی.
عنان فروگرفت⁸ عنان کشیده داشت و آهسته شد،
و متأهل⁹ شد.

باشد؛ جهانگیری /3

باب ع و فصل ج

عتبة الخارج¹ شکلي است از اشکالِ رمل، شکله.

باب ع و فصل ح

علم چهل صبح² به کسر، آن علم که در طینتِ آدل

علیه امسلاذ چهل صباح مخمر کرده اند.

علم صبح³ به فتحتید، روشنیِ صبح.

عمود الصبح⁴ روشنیِ صبح کاذب.

عیدِ مسیح⁵ آن روز که خوانِ جفت به دعوتِ عیسی

علیه امسلاذ از آسمان فرود آمده بود.

1. ر، ل: نه اید باب و اید اصطلاح دارند؛ مدار 3/

باب ع و فصل خ
عروس چرخ¹ آفتاب.

باب ع و فصل د
عجب رود² واو فارسي، نوعي از آلات سرود مثل
چنگ و رباب.
عروسان خلد³ حوران.
عطف کرد⁴ به کسر، روي گردانيد.
علم شود⁵ مشهور شود.
عمر سرشد⁶ عمر تامل شد.
عنان بازکشيد⁷ بازآمد و گريخت، و عاجز شد،

1. آند /4

و عنان¹ قید کرد.
عنان زنان رود² شتاب رود.
عنان کشید³ آهسته شد و باز آمد و متأهل شد.
عیسی خورد⁴ خای مضمول، شکوفه انگور و⁵ بار
او.
عیسی هر درد⁶ می را⁷ گویند.

باب ع و فصل ر
عالم تر⁸ عامم جاهل.

1. ت: «عنان قید کرد» ندارد.

2. برهان 3/

عبرت‌پذیر¹ پندپذیر.
عده‌دار² به‌کسرِ عید، آن مَی که هنوز نخورده
باشند.
عرق‌گیر³ کافِ فارسی، شرمنده و جامه که بدان
عرق⁴ پاک کنند، آن را عرق‌چید گویند.
عروس روز⁵ آتش و آفتاب.
عزیز مصر⁶ بادشاه مصر.
عشر¹ ده آیت و ده عدد.

فاسق؛ جهانگیری /3

عشرِ عشیر² صدلِ حصه .
عشري³ از معشار⁴ ده یک یعنی عشر .
عقاب سه پر تیر سه پری .
عقیق تر⁵ می معشوق .
عقیق ناب بر صفحه زر⁶ اشک معل بر رُخسار
زرد .
علی نجار⁷ پدر خاقانی نالد علی بود، خلق علی
نچار گفتندی .
عنا بتر⁸ انگشت معشوق .
عین البقر⁹ چشم گاو، و نالد گلی است، و نوعی
از انگور، عیدامعجل نیز خوانند .
عین الثور¹⁰ دبران که منزل ماه است .

1. آنند 4/

باب ع و فصل ز

عروس رز¹ مَيِ انگوري.

عروس روز² آفتاب.

عقدِ شبِ افروز³ به کسر، سپارات و ثوابت که⁴

زینت و روشنیِ شب از ایشان است.

عقدِ شب و روز⁵ ماه و آفتاب.

علمِ روز⁶ به فتحتید، آفتاب و صبح.

علمهای روز⁷ به فتحتید، صبح صادق و کاذب، و

ستاره سحری.

اگر کسی به وقتِ طلوع آن را بیند کور شود، و آن
ستاره بُرج ثور را به جای چشم واقع شده است؛ مدار

/3

باب¹ ع و فصل س

علي روس عليحد و مستقل به ذات.

باب ع و فصل ش

علم بخش² قسمت غنايم بر هرکه زیر علم

ايستاده باشند از مبارزان.

عمود رُخش³ نرة اسپ رستم.

عنانکش⁴ قايد سوار.

باب⁵ ع و فصل ص

عمر بن خاص نالِ مردی از صحابة نبی

عليه امسلا بعد پير شدن از دعای مصطفی

عليه امسلا دوباره جوان شده بود.

عمرِ خاص⁶ عمر جرجیس پیغمبر که بادشاة آن

1. ر، ل: اید فصل و اید اصطلاح ندارند.

2. فرهنگ فارسی /2

مصر او را سه‌بار کشت و حقه تعامی او را
دوباره زنده گردانید، و سید بار به‌جوارِ
رحمتِ حقه پیوست.

باب ع و فصل ع
عاملانِ طبع¹ سیارات.

باب ع و فصل غ
عروسانِ باغ² گل‌ها و میوه‌های گوناگون.

باب³ ع و فصل ف
عرفاتِ مصحف⁴ عرفات.

باب ع و فصل ک
عاشقِ خشک¹ عاشق که صادق نبود².

1. آنند /4

عالم خاک³ دنیا و قامی مردد.
عروسِ چهارمِ فلک⁴ آفتاب.
عروسِ نه فلک⁵ همان نُه فلک که⁶ عروسان اند.
عقابِ فلک⁷ کرگسِ فلک.
عنانِ اَمَلها سبک⁸ نومیدیها.
عوانانِ فلک⁹ سیارگانِ سیاره.
عودی¹⁰ خاکِ خوشبوی.

1. شرفنامه /2

باب ع و فصل گ (کافِ فارسي)

عالم دورنگ¹ کافِ فارسي، روزگارِ دنيا، و منافق و غدار.

عذرلنگ² کافِ فارسي، عذر سقيم.

باب ع و فصل ل

عتبة داخل³ نايِ هفتم شکل از علم رمل و عتبه امخارج هشتم ازو.

عرقِ گل⁴ به فتح تيد و کافِ فارسي مضمود، گلاب.

عقلِ اول⁵ عقلِ کل.

عقلِ کل⁶ با عيد مفتوح و کافِ مضمود، عرش

1. آنند /4

عظیم، و ماده هرچیزی.
عکس هلال¹ یعنی لامه که² گلی است مشهور.
عنبرین سنبل³ موی سیاه و خوشبویی.
عید الهیکل⁴ عید ترسایان.
عین العجل⁵ همان عیدامبقر.
عین الکمال⁶ چشم زخ.

باب ع و فصل م

عاقلة کاف و لام⁷ مصطفی علیه امسلا، عاقل
عقل.
عذر قدم⁸ آن معذرت که آینه را کنند.

نفس کل است، و آن را به چهار نلد نامیده اند: عقل
کل، قلم اول، روح اعظم، الدامکتاب، و از روی
حقیقت آدلُ صورت عقل کل است، و حوا صورت نفس کل؛
برهان 3/

عروسِ شام¹ نالِ شهري است که عسقلان² نیز
گویند.
عروه حزام³ عروه پسرِ حزاله.

باب ع و فصل ن

عالمِ جان⁴ عامم ارواح.
عاملِ دریا و کان⁵ آفتاب.
عجوزة خشک پستان¹ بای فارسي مکسور، پیرزن و

از تواضعي که با مهمان کنند و عذر قدل رنجه
نمودن وي خواهند؛ شرفنامه 2/

دنیا.
عده دران رزان² به کسر، خم های که هنوز سر
ایشان³ نکشاده باشند.
عرش روان⁴ انبیا و اومیاء ا تعامی بامروح
وامقلب، و اهل دل.
عرشیان⁵ بملایکه مقوب و کوی و بیان، و حاملان
عرش.
عرصه کون⁶ کاف مفتوح، عرصه جهان.
عرق چین⁷ به فتحتید و جیم فارسی، رویمال آنکه
بدان روی پاک کنند از عرق.

1. مدار 3/

عروسان بیابان¹ شتران راه مکه.
عروسان چمن² درختان و گلها و درختان میوه دار
و گل شاخ نو برآمده از درخت.
عروس خشکپستان³ بای فارسی مکسور، عورت پیر
و آنکه شیر در پستان او نباشد و نازایند
بود، و قیل دنیا.
عروس عدن⁴ ماه و سپاره و درو عدن به اضافه⁵
امشیء ایمی نفسه.
عشرخوان⁶ به فتح، قاری ده آیت خوان و حافظ.
عصمت ایزدی رکاب و عنان⁷ برپای و دست آن

1. آنند /4

فعل نمی‌رود که در آن رضای خدای عفو و جلی نیست.
عصمتیان¹ به‌کسر، ملایکه و انبیا و اهل عزم
و مخدرات.
عقدتین² به‌ضم، رأس و ذنب.
عقد جهان³ مهرة سیمید.
علوئین⁴ مشتري و مویخ.
علویان⁵ به‌کسر، سیارات سبعة.
علویان گردون⁶ ماه و مهر و سیارات دیگر.
عمري بکران⁷ روزگاري بسر برد، روزگاري عمري
بسر برد.

1. آنند /4

عنان بر عنان¹ برابر و همسر.
عنان زنان رفتن² شتابان.
عنبر لوزان³ گیسوی حضرت رسامتنانه صلی
علیه و آمله و سلغم.
عود سیمین⁴ صجدل.
عین العین⁵ چشم دل.
عیسی دهقان⁶ مئی⁷.
عیسی ده نشین⁸ آفتاب و طیب حاذق.

باب ع و فصل و
عبر او¹ یعنی چشم او.

1. جهانگیری /3

عروس مرده شو² دنیا.

باب ع و فصل ه

عبرت شش روزه³ به کسر، آسمان و زمیّد و مخلوقات که در ایل بردواست.

عتبة الخارجة⁴ هشتم شکل از رمل.

عتبة الداخلة⁵ نایب شکل هفتم در علم رمل

عروسان وادیه⁶ اشتران در راه مکه^ا و مسافران حج.

عروس برهنه⁷ آفتاب.

عصمتکده⁸ خانه مریم رضی ا علیه امسلا، و حجره صلاح و عزمخانه و عبادتخانه.

1. آنند /4

عطسه چاه¹ بانگ صدا که از چاه آید.
عقاب شده² می پیغمبری شده.
عقدِ عنبرینه³ گلوبند و هار زنان که از
مروارید و مهرهای عنبر بسازند.
علفخانه⁴ دنیا.
علم انداخته⁵ به فتحتیل، منهزل شده و
گریخته.
علی⁶ فریاد.
عمر پنجه⁷ ثانی عمر.
عمر عقاب شده¹ به ضم، طامی چیزی شده.

1. ر: عطیه؛ شرفنامه 2/

عناصر اربعه² چهار طبع.
عنان کشیده³ آهسته و دانا.
عید سده⁴ موسم مغد است و عیدشان.
عیدگاه⁵ نمازگاه که عربی مصلا⁶ خوانند.
عیسی ششماه⁷ یعنی انگور و میوه‌های دیگر که
در ایامی که آفتاب در نقطه حمل آید
بازگرفته بود، چون آفتاب در بُرج میزان
درآید آن میوه‌ها ششماه گردند و پخته
شوند.

1. مدار 3/

عیسی کده¹ آسمان چہارد، و خانة مریم
علیہ امسالاد و صومعة عیسی علیہ امسالاد.
عیسیٰ نُہ مه² آن خوشة انگور کہ ازو مَی
می سازند.
عیش دہ روزہ³ حیات اندک.
عین ا⁴ حفظ ا.

باب ع و فصل ی

عاریتسرای⁵ اید جهان.
عالم علوی⁶ آن جهان.
عربده جوی¹ چاپلوس و بازیگر.

1. ر: اید اصطلاح ندارد؛ آند 4/

عرشِ سبایي² تختِ بلقیس که حرد مهتر³ سلیمان
علیه امسّلا و آمره سیا بود.
عروسِ خاوري⁴ آفتاب.
عزیز کیپاي⁵ عزیز طهاخي کیپا خوب پختي در
اطعمه بسحاقیه ذکرِ اوست چنانکه جلالِ
هریسه‌پز معروف بود.
عصافیرالراعي⁶ گیاهی است که وي را صد⁷
پیوند گویند.
عطای کبزي⁸ عمر صد و بیست سال.

1. ت، ل: اید اصطلاح ندارد؛ آند /4

عطر مثلثی¹ از عطر و مُشک و باز که عطر
سازند، عرب غامیه خوانند.
عقرب نیلوفری² بُرج عقرب که³ خانه بهرالد
است، و⁴ اَعْلَمُ بامصّواب.
عودی قماری⁵ به ضمّ عید و به کسرِ قاف، نوعی از
عود است.
عید الضحی⁶ به فتح⁷ امف، عیدِ گوسفندکشان.

سال باشد؛ رشیدی

عين النَّبِي¹ چشمه اي است در مدينه ساخته حضرت
رسول اصلي او و آمه و سلم.

1. ر: ايد اصطلاح ندارد؛ آنند /4

باب الغين مشتمل علي الفصلين: فصل الاوّل في المفردات

باب غ و فصل الف

- غرا¹ به فتح و تشديد، آفتاب و روشني.
غشا² به كسر، پوشنه و پوشش دل.
غطا³ به كسر، نهفتل، و هر سرپوش كه باشد.
غلوا⁴ به ضم، غلو و اول جواني و تيزي آن.
غميضا⁵ ستاره اي است از شعري.
غوربا⁶ قلية¹ انگور خالد، عرب حصرميه

1. برهان /3

خوانند.

غوغا² به فتح، هجود و آشوب و شور و ملخ که
پرش برآمده³ باشد، و خراج اعدا.

باب غ و فصل ب

غاب⁴ خشم آمده و سخل یاوه و بیهوده، و چیزی
از کار بازمانده که عرب سقط خوانند، و

باشد؛ مغتنامه: غوره با قسمی آش که دارای آب
غوره بود؛ مدار 3/

به تازی بیشه شیر را گویند.
غارب¹ غروب شونده، و کوهان ثور.
غایب² مثله.
غب³ به فتح⁴، سرانجام، و چیزی که یک روز تب
که آید و یک روز نیاید.
غبب و غبغب⁵ هردو غیل مفتوح، چاه⁶ زنج و⁷
غبب نیز گویند، و کنیزک فربه، و آن پوست
که زیر گلو آویخته بود شکل⁸ ترنجی خورد.

1. ر، ل: ایل واژه ندارد؛ آند /4

غراب¹ بهضم، نالِدِ کوکبي، و زاغ.
غريب² معروف، و مسافر، و فارسيان عجيب و
مطيف و نادره استعمال کرده اند.
غژب³ بهضم و ژاي فارسي، خوشة انگور و دانه
او، و⁴ گویند انگور است، و نیز خوشة خرما
خرما و به چشم آمدن، و به زاي عربي نیز.
غضب⁵ به فتح⁶، سخت سُرخ، غضب به فتح تیل سخت⁷
خشم.
غضوب⁸ نیک خشمگید.
غوک چوب¹ جیم و واو هردو فارسي، نالِدِ بازي

1. شرفنامه 2/

که کودکان به دو چوب بازند، یکی قله و دهد
را مقلاد گویند در عرب.
غیاب² به فتح، جای ناپدید شدن.
غیب³ به فتح، ناپیدا و زمین پست، و خدای
تعامی، و جای و سخل ناپدید، و قرآن، و
آخرت.
غیهب⁴ شب تاریک.

باب غ و فصل ت

1. ت: اید واژه ندارد؛ فرهنگ فارسی /2

غرشت¹ بهضم غید و کسر را، آواز اسپ².
غلت³ بهفتح غید و سکون لاد، غلطیدن و غلط
کردن در حساب، و بهضم غید و بهفتح لاد
نیز⁴، و نالِ درختی است.
غوشت⁵ واو فارسی به وزن⁶ گوشت، برهنه
مادرزاد.

باب غ و فصل ث

غث⁷ لاغر و گوشت لاغر.
غرث¹ بهفتح، گرسنگی، مغت² غرثان.

1. برهان 3/

غوٲ³ بهفتح، فریاد رسنده⁴، و فریاد.
غیاٲ⁵ بهکسر، فریادرس، و آواز فریادرسی.
غیٲ⁶ بهفتح، باران بی‌هنگامد.

باب غ و فصل ج

غرج⁷ بر وزن بلخ، نادی شهری است.
غریفج⁸ بهفتح¹، خلاب و خلیش.

1. آنند /4

غَلج² به کسر، گِرهی³ که آسان نکشاید، به فتح
غید و جیم فارسی نیز.
غلیواج⁴ به کسر و⁵ یای فارسی، غلیواز مرغ
گوشتخوار⁶.
غناج⁷ به فتح و تشدید نون، کرشمه و نازکننده

مدار 3 /

چنانچه¹ خواجه سلمان فرماید، بیت:
غذچه غناهج و شاخ شوخ
اید دل طاووس گردد وان
غنج³ وزن گنج، خود را کشیدن و ناز و کرشمه
کردن، و خرامش، به ضم غیل سُریدِ مردد و غیر
آن از چهارپایي.

باب غ و فصل چ (جیم فارسی)
غارچ⁴ به فتح را به وزن⁵ کارد، آن شراب که

به وقت بامداد خورند¹، به تازی صبحی خوانند، به کسر را نیز.
غفج² به فتح و جیم فارسی، سندان، جیم عربی نیز.
غلغلیج³ و غلملیج و غلمج هر سه⁴ نوع غیلد مکسور و جیم فارسی، سرانگشتان که به زیر بغل زنند تا بخندد، هندوی «گنگدی» گویند.

باب غ و فصل د

گرد⁵ به وزن سرد، خانه تابستانی.

1. ل: نوشند.

2. مختنامه: سندان آهنگری و مسگری و غیره، جای عمیق و گود، آبگیر، شمشیر آبدار؛ سراج 2/

غرفد¹ و غرود و غربد و غريد هرسه به جاي فا
و واو و با و يا نيز زني كه به شرط²
دوشيزگي خواهند و نباشد، وزن نُه فرقد
نيز.

غمد³ به كسر، نيابد شمشير.

غند⁴ به ضم، چيزي باهم شده و گرد باهم آمده.
غوشاد⁵ واو فارسي، درختي است بلند، و

شمساملُغات: خانه تابستاني؛ سراج 2/

جایگاه دیوان و گاوان و گوسفندان.

باب غ و فصل ر

غاتفر¹ نالد شهری در حدود سمرقند که در آن
آدمی غایت اهل کتاب بود.

غار² گیاهی است دانه مقدار مویا دارد، و
به زردي مایل، سر او موخرت³ تغارها و

/2

خم‌های شراب بدو پوشند تا به‌مجاورت¹ او
شراب خوشبویی گردد.
غاریار² مشهور زوکایان³، و شگاف کوه، و
نبات خوشبو وقت سوختل.
غبار⁴ به‌ضم، گرد برآمده.
غدير⁵ کوک آب در دشت و سیل کرده آمده، و
آبگیر و تاریک.
غر⁶ دُبه خایه، و کسی که باد اندر دهد افکند

1. ر، ل: «او شراب» ندارد.

2. ر: ایل واژه ندارد.

3. ل: غوج و کایان.

4. ر، ل: ایل واژه ندارد؛ شرفنامه 2/

و دیگری به سرانگشتان بر¹ هردو کله بزنند تا باد ازو به آواز بلند برآید، به ضم نیز عفتی که در گلوی مردد مثل کدویی برآید، بریدن و شکافتن مخاطره بود، هندوی «رسولی» گویند.

غرار² خواب اندک و قیل خواب گران.

غرغر³ آواز گلو وقت نزع.

غرور⁴ به ضم⁵ غیل و را، فریبنده، و آنچه

بدان غرغره کنند، و شیطان.

غریر⁶ بی تجربه⁷ و خوی خوش، و باران بسیار،

و حلم بسیار.

1. ر، ل: «بر هردو» ندارد.

2. مغتنامه: به فتح اول فریب خوردن، و به کسر اول اندک از خواب و جز آن، کمی و نقصان؛ شرفنامه

غزلاور¹ و غزلولاور هردو دُبه برنجید، غزمور
نیز گویند.

غضنفر² بهفتحتید، شیر و قیل شرزه و مردِ
غلیظ.

غفر³ یکی از منازل قمر است.

غمر⁴ بهفتحتید⁵، تشنگی و کینه، غمر بهفتح و
و سکون میم کارِ ناآزموده رحل غمر و غُمر
ممیجربالامور، و⁶ نامرد و غردل و بددل.

غمگسار⁷ بهفتح، آنکه دیدار او اندوه و غم

1. آنند /4

از دل ببرد.

غنچار¹ به فتح، سُرخي که بر رُخسارِ زنان مامند
تا رنگِ رويشان سُرخ، تازه و تر نمايد.
غور² به فتح، مِغاک و قعر، و به ضمِ نادرِ شهري
است و ولايتي، و غور به فتح به غور رفتد و
به زميد فروشدن، و آب را زميد فرو خوردن،
وديت³ دادن و نفع رسانيدن، و واو فارسي
نشب و ژرف و قلية انگورِ خالد که به تازيش

حصرمیه¹ خوانند، و غوره آخرها نیز ناید
ولایتی است، و زمید فروی² کوه، و غور³ بیگُل
شئیء شعره⁴.

غیار⁵ به کسر، جامه زرد که جهودان بر جامه
خود می‌دوزند.
غیور⁶ رشک بر.

باب غ و فصل ز

غز⁷ به ضم، قومی از ترکان ظامم بر خراسان در

-
1. ت: حصرد.
 2. ل: فروکور.
 3. ل: غیور.
 4. ت، ر: «شعره» ندارد.
 5. ت: غیار؛ برهان 3/

عهد ملک شد، پدر سنجر شاه دست یافته
بودند و به زود گرفته چنانچه شیخ سعدي در
بوستان میفرماید رحمة¹ علیه و علي
وامديه:
به دعوي چنان که² غز را دو تل

باب غ و فصل ژ (زاي فارسي)

غلیواژ³ جانوري است معروف که زغل گویند، و
گوشت ربا نیز خوانندش، و خشم و خراشیده⁴ و
آموده، و به شیل⁵ معجمه نیز.

باب غ و فصل س

بودند، در زمان سلطان سنجر ظهور کرده او را مغلوب
ساختند؛ برهان 3/

غزس¹ به فتح²، نهال نشاندن، و به کسر نهال، تازی است.
غلس³ به فتح⁴، تاریکی شب اول⁵.
غلیس⁶ به فتح، تاریکی شب آخر.
غیس⁷ به فتح، تاریکی اول⁸ شب، مفظ تازی است.
است.

باب غ و فصل ش

غاش⁹ فتنه و پلید¹ طبع، و کسی که کسی را

1. برهان /4

دوست دارد²، هردو را گویند که از عاشق³
غاش است، و شور و سخت غوغا.
غاش⁴ و غادش و غارش هر سه خیار بزرگ که
برای تخم بدارند تا بزرگ شود، آن را
خیارتر گویند، و خوشه انگور که هنوز خورد
بود، غاروش و غاووش نیز گویند.
غراش⁵ به فتح، خشم و خراشیده و خشم آمده،
غرش نیز، به سید مهمله نیز.
غش⁶ به فتح غیل؛ بیهوش و متحیر شدن در وقت
تعلق خاطر و کدورت و شبهه⁷ و خیانت¹ و

خلاف.

غنجموش² گوک.

غوش³ واو فارسي، چوبي است سخت که مطربان از آن زخمه سازند، و سلاحداران تير راست کنند.

غيش⁴ با ياي فارسي، مردِ بدحال و بيشه‌دان⁵، و غم هرچيزي بسيار و انبوه، و به‌فتح نيز.

باب غ و فصل ص

غواص⁶ غوطه‌زننده، و به آب فرورونده.

1. ر: خبامت.

2. جعفري

غوص¹ به فتح و صادِ مهمله، مقامي که از آن
مرواريد بيرون² آرند و به آب فروشدن.

باب غ و فصل ض

غامض³ چيزي پوشيده و مشکل، و زميد مگاک.
غرض⁴ به فتحتيد، نشانه و آرزومند⁵ کشتد و
نيک⁶ دل شدن.

باب غ و فصل ط

غايط⁷ زميد مگاک، و کنایت از حدث.
غطيظ⁸ خواک¹ زدن، آواز خفته، و آواز شتر، و

1. آنند /4

و خراخر² کردن خفته و جز آن.

باب غ و فصل ظ

غلیظ³ به فتح، درشت و ستبر.

غیظ⁴ به فتح⁵، غم لازمه، و خشم.

باب غ و فصل ف

غلاف⁶ نیال و پوشش هرچیزی و غلاف شیشه و جز آن.

باب غ و فصل ق

غاسق⁷ و غسق⁸ هردو، تاریکی اول شب پس⁹ از شفق.

غبوق¹ شراب شبانگي و شراب که شبانگاه
خورند.

غساق² آنچه از اندام دوزخيان برون آيد چون
زرداب و خون و جز آن بالا آيد.

غلطاق³ به فتح⁴، گذر و قبا و بارکش.

غیلاق⁵ به کسر، نالِ مقامي است که بيوه⁶ آن
جايي سخت نیکو شود و تيرهاي آن جاي راست
و محکم باشند، و⁷ ابر نیز.

باب غ و فصل ک

1. مغتنامه: آنچه شب آشامند از آشاميدني چون شیر و
شراب و جز آن؛ آنند /4

غابوک¹ و غالوک هر دو کمان گروهه یعنی مهرة گروهه باشند، و در بعضی فرهنگها غاموک کمان گروهه است.

غدرک² به فتح³، سلاحي که غازيان پوشند، کدر⁴ و و کدرک نیز گویند، و گیاهی است چون بشکنند حرد او را برون آید و گرانها هموار⁵.

غرتک⁶ به ضم و تاي مفتوح و غرنک به فتح تیل همان غرنگ است به کافِ فارسي، آواز نر در

1. ر، ل: ایل واژه ندارد؛ مدار 3/

گلو وقت گریه و فریاد و نامه، و کاف تازی
نیز.

غساک¹ به فتح، گیاه مبلاب که عشقه و عشیقی²
نیز گویند، و³ آن گیاه چون به درخت پیچد
خشک گرداند.

غسک⁴ به فتح تید، کرمکی است که در خوابگاه
باشد یعنی اوڈس، و او در⁵ وصلگاه پلنگ
بخزد و بگذرد.

غمازک⁶ پاره چوبی که بر شست ماهی بندند.

1. شرفنامه /2

غوشاک¹ و او فارسي، سرگيد که در دشت خشک شده
باشد، و پاچک² دشتي نيز گويند.
غونک و غوبنک³ نوعي از سماروغ که چون جامه
از آن شويند سفيد گردد.

باب غ و فصل گ (کافِ فارسي)

غاوشنگ⁴ با کافِ فارسي، آن چوب که بدان گاو
را برانند.

به قلاب آويزد آن چوبک فرورود و معلول مي شود که
ماهي به قلاب آويخته است؛ مدار 3/

غدنگ¹ به‌فحتیل و کافِ فارسی، بی‌اندال و ابله.

غرنگ² به‌فحتیل و کافِ فارسی، آواز نرد و نامه و فریاد، به‌ضه‌تیل نیز.

غزاورنگ³ کافِ فارسی، تخت بزرگ.

غنک⁴ به‌فتح و کافِ فارسی، چوب بزرگ عصاران که

1. برهان 3/

درو چوب و سنگ درآویزند تا گران گردد و
روغد¹ بیرون آید، هندوی «لاٹھ» گویند.

باب غ و فصل ل

گردل² بزدل³، و شش آماسیده از خوف جنگ.
غزال⁴ به فتح و تشدید، ریسمان فروش، و به فتح
آهوبره چون در حرکت آید.
غزل⁵ به فتح تیل، معاشقه و حکایت جوانی، و
به سکون زای ریسمانی و رشتل⁶.
غسل⁷ به فتح، شستل، و به ضم تمال اندال شستل.
غل⁸ به ضم، زنجیر و بند و طوق، و حرارت

1. ر: «روغد بیرون آید» ندارد.

2. برهان 3/

تشنگی، و¹ به زبان افغانی غدره و سرگیل، و
به کسر خیانت و کینه.
غلغل² هردو³ غیل مضمود وزن⁴ بُلْبُل، آواز
مرغان که بسیار یکجا⁵ شده شور کنند و
هیچ معلول نه که چه می‌گویند.
غلول⁶ طعامی که درد آید در شکم.
غول⁷ واو فارسی، دیو بیابانی و شبانگاه

1. ر، ل: «و به زبان افغانی غدره و سرگیل» ندارد.

2. شرفنامه 2/

گوسفندان در دشت، و¹ آن دیو که آدمی را
در بیانان برد و آتش روشد کند و مردل را
از راه برد و تلف کند، و به زبان تازی غول
گوش را گویند.

باب غ و فصل م

گرام² به فتح، عشق، غرالد به ضم جمع.
غرم³ به فتح و ضم، میش⁴ دشتی و گوسفند کوهی،
و گوسفندی که کودکان برو سواری آموزند، و
به تازی زبان تاوان دادن را گویند.
غریم⁵ والددار و آنکه بر او والد مردمان⁶

باشد.

غژم¹ بهضم غید و زای فارسی ساکل²، خوشة
انگور، و بهخشم آمدن، و گویند جز انگور
بود که شیره و تکش³ اندر میان وی بود⁴.

غشم⁵ ستم.

غشوم⁶ ستمگار.

غم⁷ اندوه و فراپوشیدن و غمگید کردن، غم
نیاید شمشیر و باران هم.

غمام و غمیم⁸ هردو بهفتح، ابری که آسمان و
آفاق را بپوشند.

1. برهان /3

غنم¹ به فتح، گوسفند، و به ضم غنیمت یافتد و غنیمت.

باب غ و فصل ن

غارتیدن² غارت آوردن و غارت کردن.
غاریقون³ دارویی اطلاق شکم، و آغاریقون تازی است.

غراشیدن⁴ به فتح، خشمگید شدن.
غربیدن پاکشان رفتد کودک به زانو پیش از آنکه مشی کند.

غرشیدن⁵ به فتح [خشم]، آموده شدن.
غرنبیدن⁶ به ضهتید، بانگ سخت زدن و از درون

1. مغتنامه: نالِ بتی است؛ مدار 3/

بجوشیدن.

غرویزن¹ و غریزن و غریون به فتح و کسرِ غید و
یای فارسی، غربال و خلاب و خلیش سیاه
بوناک و غژیون با زای فارسی نیز.
غزیدن² به ضم و رای مشدد، آواز برداشتد
به خشم³.
غریوان⁴ به کسرتید و یای فارسی، فریادکنان و
با گریه و به آه:
بسا آسیا کو چو بینند مزدور

برداشتد در گلو؛ سرمه

غزان¹ قومي بودند از ترکان که در حیات سنجر
شاه به قهر و غلبه ملک خراسان فروگرفته
بودند و او را در قید و بند کرده داشته،
به راي مهمله نیز.

غزنین² شهري است در غایت شهرت، و ولایتي است
در حدود هندوستان دوازده هزار مدرسه علوی
مختلف در آنجا بود، و گویند سرحدّ اسلاد
است.

غسلین³ به کسر، سوزان به غایت، و آنچه از

1. فرهنگ فارسی /6

اندال¹ کفار پالاید و جز آن چون صدید² و
جز آن در دوزخ.
غصن³ شاخ، اغصان و غصون جمع.
غضبان⁴ به فتح، خشمناک، و نالد شهری است و
نالد ولایتی، و منجنیق و طعاند در گلو مانده
و منه امفصه.
غلبگن⁵ کاف فارسی دری⁶، چون پنجره بافته

1. ر: مدالد.

2. ل: حدید.

3. آنند /4

مشک کرده چون درو بنگرند هرکه درو باشد
بنمایند، اید چنید در باغات نهند، کاف
عربی مکسور و غید مضمود نیز.
غلطان¹ و **غلطان** هردو غلطنده و غلطنده، و
امر غلطانیدن و غلتیدن غمکد، غمگید و
غمید نیز.
غلیون² به کسر و یای فارسی، گل سیاه که در
زیر آب بود.
غمدان³ نالدِ قصری مشهور، و⁴ خانه زیر زمید.
غن⁵ به فتح، چوب بزرگ عصاران که بر آن سنگ

1. آنند /4

نهند تا گران گردد و¹ روغد به آسانی برون
آید.

غنودن² به‌ضهتید، خفتد و خواب سبک کردن.

غیلان³ جمع غول.

غین⁴ به‌فتح، ابر سیاه و سفید و فریفتد و
تشنه شوریدن.

باب غ و فصل و

غالو گروهه کمان و قیل کمان گروهه.

به‌معنی تیر عشاری؛ سراج /2

غرو¹ به فتحتید، شگفتگی و نی خامی یعنی قصب
آنکه نای میان تهی بود و آن را نوازند، و
آن را کلک گویند، و به سکون را نیز.
غریو² به کسر با یای فارسی، فریاد با گریه و
آواز نرد در گلو با گریه.
غزو³ به فتح، قصدی که به سوی دشمن بود به جنگ،
و نیز به حرب آمدن.
غزغاو⁴ و غزگاو هردو به فتح و کاف فارسی و

1. برهان 3/

غژغاو به زاي فارسي، قلاده پرچم که گزگاو
نيز گویند.

1. غُلُو به ضمتيد، از حه درگذشتد.

2. غُو به فتح، غلبه و غوغا و مغاک.

3. غِيُو به کسر، غلبه، و ياي فارسي نيز.

باب غ و فصل ه

4. غابه نيستان، غاب جمع.

5. غاره بازار کاسد و تاراج، و قيل

را سرمگای گویند، و به مجاز دمگاو؛ جهانگیری
/2

غارت‌کننده، و تابِ ریسمان.
غازه¹ گلگونه² که زنان بر روی مامند³ یعنی⁴
سپیدی و سُرخي یکجا کرده آمیخته بر روی
مامند تا رنگ و روی تازه نماید، و جامه
که زنان بر روی خود کشند.
غاشیه⁵ زید پوش، و قیامت.
غالیه⁶ به لالِ مکسور، روغنی خوشبو است که عمل
آن با شاخِ عطر آمیخته به زیرِ زلف مامند و
یا بر رُخساره شاهدان خال می‌نهند، کذا فی
امحسینی، غامیه روغنی است خوشبوی و سیاه،

و گویند مجموع خوشبوی که از عود و مُشک و روغد که به آن یکی کنند.

غانه¹ شهری در حدودِ یمد، هرروز بامداد خانه‌ها را بروبند و خاکِ آن بگذارند، از آن زر بگیرند برحسبِ فراخی‌ها.

غانیه² زنی که به‌شوی خود پسند کند، و زنی که بی‌نیاز باشد از آرایش، غانیات و غوانی جمعِ آن.

غایبانه³ چنان باشد که پس پشت حریف شطرنج باز رَهعة⁴ شطرنج فراز کند، چون حریف ده‌د مهره روان کند او را علم دهند که خلاف مهره فلان خانه به‌فلان خانه روان کرده است،

1. ر، ل: اید واژه ندارد؛ برهان 3/

اعلا کند که به همان مهره به همان خانه
روان کنند، همبرید نمط پیاده حریف را مات
کند، اید بازی را غایبانه گویند¹، خواجه
حافظ فرماید، بیت:

فغان که با همه کس

کسی نبود² که دستی

غایله³ دشمنایگی و شو.

غایه⁴ گرانه هرچیزی و پایان کار و آخر و
علم که در دوکان خمار تنند⁵ نشان را، و
نیز آخر جزو مصراع ثانی که ضرب و عجز نیز
گویند.

غبازه⁶ به ضم، چوب دستی باریک که بدان خران

1. ر، ل: نامند.

2. دیوان حافظ

را برانند، به‌فتح و کرازه¹ به‌رای² مهمله
نیز گویند.
غبطه³ حسد حال.
غتفره⁴ به‌ضم، پلید طبع، و ابله، و عجمی را
نیز گویند، و⁵ زبون گرفتد از زبونگیر و
آبله‌گیر، به‌فتح غید نیز.
غداوه⁶ به‌فتح، میان نماز بامداد و برآمدن
آفتاب.
غراده⁷ به‌فتح، نوعی از اسلحه مثل خود.
غراره¹ به‌فتح، آب در دهن و گلو کردن آن را

1. ت: کوازه.

2. ت: «به‌رای مهمله» ندارد.

3. آنند 4/

مانند دال از ريسان بافته باشند و پنبه
و پشم و كاه و سرگيد و مانند آن دروي
كنند.
غراشیده² به فتح و سيد منقوط و غيرمنقوط،
خشم آموده .
غرچه³ به فتح و جيم فارسي، مخفت¹ و نادان و

1. ت: ايد واژه ندارد؛ فرهنگ فارسي /2

از جايي به جايي برند.
غرفه² دريچه و پارة قصر و باد و خانه بالا،
و به فتح يکه کفِ آب.
غرنبه³ و غرونبه به ضهتيد، بانگ به تشنيع و
خشم زدن.
غرواشه⁴ به فتح، گياهي است که کفشگران و
حايکان از آن مکنسه سازند، غرواسه⁵ به سيل
مهمله نيز.

رشيدی

غزّه¹ به کسر، غفلت، و به ضم سفیدی روی اسپ
افزون از درمی و مرد شریف و فاصل و زاهد،
و سه روز از اول هر ماهی، و اول هر چیزی.
غزاره² به فتح، پیکان بزرگ، غراره به رای
مهمله نیز، و دبه³ برنجید و ماده شریطه،
و به ضم نیز، غداده با دال نیز و غزاده
هم.
غزاله⁴ به فتح، آهوبره ماده، و آفتاب.
غزنه⁵ نالد شهری.
غساله⁶ شوینده مرد، و غسامه غیرتشدید

1. شرفنامه /2

به آرایش چیزی شسته .
غشاه¹ پوشش چشم که بر سیاهی افتد .
غشیه² بیهوشی .
غصه³ طعاند در گلو مانده ، و اندوه .
غلاله⁴ به کسر ، جامه که زیر زره و جوشد
پوشند .
غلبه⁵ وزن کلفه ، پرنده است رنگها بسیار

1. شرفنامه/2

دارد، و سبزک، و آن شود گیرند.
غلغه¹ وزن کلفه، بستگی.
غلمه² شهوت.
غمزه³ گرداب، و سختی مرگ.
غمزده⁴ مصیبت زده و مصیبت رسیده.
غمزه⁵ بهفتح، مژه و چشم برهم زدن بهناز
یعنی بر یکدیگر زدن بود، و آن چشمک است،

بهعربی عکه و عقق نیز گویند؛ سرمه

و اصل بستد و گشادن چشم است، و ایل غمزه
حسد¹ جیغی است در همه شاهدان نیست مگر²
کسی که مخصوص بدید عادت بود، و آب چشم را
غمزه زن گویند، و³ اشارت به چشم و ابرو
کردن، خواجه سلمان راست، بیت:
چرخ تو سد را که دارد

باز می‌بینم که هستش

غمگاه⁵ به فتح⁶، آنکه صحبت او و دیدار او غم
غم ناقص و اندوه‌کننده باشد.
غمنده⁷ به فتح غید و کسر میم، غمگید و غمگید
شونده.

غناده⁸ به ضم، سازی است مطربان¹ را، و نالد²

1. ت: حسنی.

2. ت: «مگر کسی... زن گویند» ندارد.

3. ر، ل: «و اشارت... غمزه زن» ندارد.

4. دیوان سلمان (اوستا)

ولایتي و نالِدِ بازي که آن را به تازي اوجوجه خوانند³.

غنجاره⁴ گلگونه⁵.

غنچه⁶ به ضم و جيم فارسي، گل ناشگفته، و گویند جيم عربي است بر حکم ایل بیت بوستان:

د مش گرچه در حالِ دوا کرد و خوشبوي غنده⁸ به ضم، عنكبوتِ بزرگ و پنبه زده و

گرد کرده برای رسیدن¹، پا غنده با² بای
فارسی نیز.
غنوده³ به‌ضهتید، نیم خفته .
غوته و غوطه⁴ معروف، سر به آب فرو بردن، واو
فارسی نیز خوانند، و⁵ موضعی است که آن
بهشت دنیا گویند.
غوره⁶ با واو فارسی، دانه انگور نارسیده که

کاله گویند؛ سراج 2/

هنوز ترش باشد.
غوژه¹ واو و زاي فارسي، بار پنبه.
غوشه و غوشنه² در هردو مغت³ واو فارسي، نالـ
گياهي است كه به تري بخورند و به خشكي⁴
اشنان سازند.

دارد، 6/

غیشه¹ به کسر، نادر گیاهی است مانند حصیر که آن را بتابند و جوال بافنده، و ستوران نیز خورند، و جوال کاهکشان، به سید مهمله نیز گویند.

غیبه² به فتح، پرکامه بر گستوان و بیخ سر و قطعه کفل³ و امثال آن، و⁴ میانه حلقه و نیم حلقه، عیبه با عیل مهمله نیز.

باب غ و فصل ی

غازی⁵ تاراج کننده خواسته کافران و بازیگر¹.

1. ر: غشه؛ سرمه

غاوچي² صبوحی، و³ در فرهنگنامه‌اي است غارجي
و غارچي به‌جاي واو راي مهمله و معجمه.
غريچي⁴ به‌فتح و جيم⁵ فارسي، سرما و ايلد
اصطلاح اهل⁶ عراق است.
غزنيچي⁷ به‌فتح و جيم فارسي، آنکه از غزني
بود، و غزني نالِدِ شهري است، وا أعلم.
غوشاي⁸ واو فارسي، آن سرگيلد که در دشت خشک

شده باشند، و آن را پاچک دشتي گویند.
غی¹ به فتح، براهی، و نالدِ وادی است در دوزخ.
غیداقی² به کسر، تیری است سخت که از سنگگذار
شود منسوب به غیداق که نالدِ مقامی است.

فصل الثانی فی الاصطلاحات والمركبات

باب غ و فصل الف

غمزالردا¹ کثیرا معطا.

غمزدا² آنکه به دیدار او غم خود دورکننده و
غم بزد.

غمگشا³ آنکه به دیدار او غم گشاده شود، و غم
دور گردد، و کشاینده غم، و غم بگشا
به معنی⁴ امر.

باب غ و فصل ب

1. ر، ل: اید اصطلاح ندارد؛ آنند /4

غیوران شب¹ به‌ضمتید، شب بیداران از عباد و عاشقان و² شبخیزان و شبروان.

باب³ غ و فصل خ

غولان سُرخ موکلان بندیخانه مراداند، موکلان سُرخ نیز.

باب غ و فصل ر

غاشیه‌دار⁴ رکاب‌دار و⁵ زیلپوش دارنده، و⁶ جبرئیل علیه‌امسّلا.

غرقة چشمه سیماب و قیر⁷ فریفته و مغرور روزگار.

غزاله در دهن شیر آفتاب در بُرج اسد، و آهوبره در کوه اسد، و کوه اسد نالد کوهی است:

سحرگه بر کمر غزامة در دهل شیر

1. برهان /3

غمزة اختر¹ زرة ستاره و روشني و درفش او.
غولان روزگار² کافِ فارسي، طامبانِ دنيا، و
مردلِ ديوسيرت.

باب غ و فصل ز
غمزة سرتيز³ مژه.

باب غ و فصل غ
غرفه دماغ⁴ دماغ را سه غرفه است، يکم محلّ
فکرت، دو محلّ خيال، سه محلّ حفظ که آن
فروتر است.

باب⁵ غ و فصل ف
غرقابِ مصحفِ عرفات.

باب غ و فصل ک

1. آنند /4

غزاة فلک¹ آفتاب.
غضبان فلک² آفتاب، و صباح امتجاج³ نیز گویند.

باب غ و فصل م
غار غم⁴ بندیخانه و گور عاصی.

باب غ و فصل ن
غث و ثمین⁵ اندک و بسیار، نیک و بد، بسیار
بها و اندک بها، قوی و ضعیف، لاغر و فربه،
و فقیر و توانگر⁶.

1. برهان /3

غراب‌البین¹ زاغ سُرخ نول²، و جدایی و فراق.
غرابِ زمین³ شبِ سیاه⁴.
غمزهٔ نسرین⁵ شگفتدِ گلِ نسرید.
غوغایِ هراسندگان⁶ هایِ مفتوح، استغفار
تایبان⁷، و آه نادمان و نامه‌شان و نامه
ترسندگان.

باب غ و فصل و
غنچهٔ تو دهانِ تو.

1. آنند /4

باب غ و فصل ه

غمگاه¹ آنکه از دیدارِ او غم را نقصان بود،
و کاهنده غم، و غم به کاه.
غمگاه کافِ فارسی، دنیا و مصیبتخانه و وقتِ
غم.

غنچه شگفته دهل خندان و دهل متکلم.

غنچه ناشگفته دهل تنگ.

غولدار بادیه² و او فارسی، دنیا.

باب غ و فصل ي

غنچه کبک دري³ نالِ نوایی است⁴ باربدي.

1. شرفنامه /2

تعلیقات

خاف (1002) یکی از شهرستان تربت حیدریه، از شمال و مشرق به قسمتی از خراسان و ایران و افغانستان، و جنوب به قاین محدود است، محصول عمده زیره، درخت کاج، شغل کشاورزی، گله‌داری، صنایع دستی زنان قالیچه و کرباس‌بافی است (فرهنگ فارسی 473/5)

خان (1019) ولایتی است در ترکستان.

خاوران (1020) ولایتی بود در خراسان شمالی، شهرها و آبادهای مهم آن رونه، میهنه، نسا، ابیورد و درّه گز بودند، دشت خاوران منسوب به خاوران است نزدیک بسطام، مردمان فاضل و عارف از آنجا برخاسته‌اند، چون انوری نیز از آنجا بوده بدو حال خاوری تخلّص می‌نموده. (فرهنگ فارسی 474/5)

ختل/ختلان (1014) نام ولایتی به‌ماوراءالنهر نزدیک سمرقند که در وادی آن زر و سیم فراوان پیدا شود، و آن را ولایت خندان نیز گویند، اسپ ختلی و ختلانی منسوب به دوست، و شهری است در ترکستان در میان کوه‌های بزرگ و آبادان، دارای درّه‌های حاصلخیز، و بسیار کشت و بسیار مردم مرکز آن هروآباد.

(فرهنگ فارسی 475/5؛ کیهان جغرافیای سیاسی

168)

ختن (1020) نام ولایتی در ترکستان شرقی و گاهی هم به تمام ترکستان چین اطلاق شده است چنانچه چین شمال را ختا نیز می‌گفتند، و در نوشته‌های اسلامی مراد از ختا و ختن چین شمال و ترکستان شرقی است. (فرهنگ فارسی 475/5)

خجند (978) یکی از شهرهای معروف مقابل فرغانه و در مغرب رود چاچ در کنار سیحون در پنج فرسنگی شهر اندجان واقع شده و مرکز و پایتخت جمهوری ازبکستان محسوب می‌شود. طول آن بیشتر از یک فرسخ و تمامش را خانه و بستانی فراگرفته است. شهری است با طراوت و خوش آب و هوایی و در ماوراءالنهر شهری بدین نیکوی نمی‌توان یافت، از وسط شهر خجند نهری می‌گذرد و اطراف آن کوه احاطه نموده است. شهری است دارای میوه‌های نیکو و آب گوار و مردمانی خوشرو و نیکوسیرت و با مروّت و شهر آباد و پُرجمعیت و یکی از شهرهای دلپسند خوارزم. کشت و برز بسیار است، و از وی انار خیزد، مرکز کارخانه‌های نساجی پنبه و ابریشم فرغانه است، و خجندیان که تاجیک بوده‌اند تاجیک و فارسی‌زبان هستند. در آنجا ابنیه و آثار تاریخی بی‌شماری وجود دارد. تاجیک

1868

مردی فاضل و فضل‌دوست و شاعر و شاعرپرور بوده‌اند و خاندان خجندی خاندانی بوده معروف، در اصفهانی ریاست شافعیان را داشتند، و به تدریج مصدر امور مختلف در آن شهر شدند، و درگاه آنان محط رجال و دانشمندان و شاعران گردید، چندین سال قبل خجند به نام استالین‌آباد ایالت مستقل شده، و حالا خجند را استالین‌آباد گویند، و آن را عروس دنیا گویند. (تاریخ ایران 60-61؛ آنند 1613/2؛ فرهنگ فارسی 475/5؛ افاضل خجند)

خراسان (1020) خراسان قدیم شامل تمام خراسان امروزی و ناحیه شرقی و شمالی آن تا ماوراءالنهر بوده در چهار بخش: یرانشهر، مرو شاهجهان، ماوراءالنهر، خراسان کنونی، از شمال به ماوراءالنهر، از شرقی به هریرود و دشت ناامید، از جنوب به کرمان و از مغرب به عراق عجم و استرآباد محدود است. مرکز آن شهر مشهد است. وسیع‌ترین استان ایران و شمال آن تمام کوهستانی و مرکب از رشته‌های کوه یعنی از بلخان و البرز منشعب می‌شود. رودهای سمبار، اترک، گرگان، کشف رود، هریرود، رود ابریشم (قراسو) در آن جاری است و به مصرف زراعت می‌آید. صنعت دستی مهم قالبی‌بافی یکی از صنایع مهم صادراتی است، و این قالبی‌ها در بازارهای دنیا بسزا

معروفانند، شمال آن دارای آب و هوای سرد و جنوب آن دارای آب و هوای گرم است. (فرهنگ فارسی 476/5)

خرخز (995) نام شهری است.

خرخیز (995) نام ولایتی از ترکستان، و شهرهایی که مسکن یکی از اقوام ترک خرخیز بودند پس به نام آنان قرقیز نامیده شد، مردمان چابک و زیبا و شاهدان رعنا و ولایت حسنخیزی بودند. مُشک تندبو دارد. مشرقی و چین و دریای اوقیانوس مشرقی و جنوب و ی حدود تخرغز است، و بعضی از خلخ و مغرب و ی از حدود کیماک. غالباً خرخیز قرخقیز بوده و معنی ترکیبی آن به ترکی چهل دختر که که سبب بنای آن شهر بوده اند، جامه ابریشمی نفیس در آن بافند، در این مویهای بسیار و چوب خدنگ و دسته کارد خیزد، و ملک ایشان را خرخیز خاقان خوانند. (آند 1630/2؛ برهان 728/2؛ فرهنگ فارسی 477/5)

خرد اردشیر (980) نام شهری بود در فارس بناکرده شاه اردشیر ساسانی. (فرهنگ فارسی 489/5)

خرژ (996) نام شهری در کنار دریا.

خرغون (1021) نام شهری است.

خرگاو (1084) نام مقامی.

خزران (1022) سرزمین قوم خزر در حاشیه بحر

خزر، پوستین روباه بدو منسوب است و قندز همانجا شود، ولایتی است که طوطی آنجا زیست نکند، مردم آنجا سفیدپوست می‌بودند (جعفری 188؛ فرهنگ فارسی 478/5)

خشنواز یا خوشنواز (995) شهری عظیم که آن را هیتالیه خوانند، ولایت ختلان و طالقان و بدخشان را نیز هیتال گویند به‌قانون عرب، و در اصل هیطل به‌معنی ماوراءالنهر است که بخارا و سمرقند و خجند و سایر بلاد باشد. پادشاهان هیتالان (هیاطله) که در زمان فیروز ساسانی (83-459 م) به‌مشرق ایران حمله برد، فیروز مجبور به‌صلح شد و دوباره در صدد تلافی برآمد و شکست خورد، پس با لشکریانش در خندقی پُرآب غرق شدند. (فرهنگ فارسی 480/5)

خضرا (969) قصری است عظیم و رفیع در شهر شام.

خط (1002) بندری است در بحرین و نیزه‌های خطی بدانجا منسوب است. (فرهنگ فارسی 481/5)

خطا (969) به‌چین شمالی اطلاق می‌شده، و آن مسکن قبایل ترک بوده، و شهری بوده مابین ترکستان مُشکخیز و چین و توران، و اکثراً به‌خوبان خوب منسوب است. (فرهنگ فارسی 474/5)

خفچاق (1004) شهری از ترکستان است.

خگا و (1028) نام ولایتي است، نام زميني است.
خلج/خلج (977) قبیله اي است ترک و صحرانشین
که از قرن چهارم هجری در جنوب افغانستان
بین سیستان و هند ساکن بودند. (آنند
1689/2؛ فرهنگ فارسی 482/5؛ برهان 64/2)

خلج (977) ولایتي است در ترکستان، در مشرق
آن بعضی از حدود تبت و یغما و تگرغز و
جنوب آن بعضی از حدود یغما و
ماوراءالنهر، و مغرب آن حدود غور، و شمال
آن حدود تخس و چگل و تگرغز، و این ناحیتي
است آبادان و با نعمتترین از نواحی ترک و
قرلق/خرلق یکی از طوایف ترک که در حدود
غرب جبال آلتایی میزیستند در 148 یا
149 هجری در درة رود چو سکونت گزیدند و در
حدود 331 هجری جزو قلمرو امرای قراخانی
کاشغر که در درة رود چو رخنه کردند،
شدند، شهری حسنخیز و مشکخیز و مردم آن
به زیبایی شهره بودند. (فرهنگ فارسی 483/5؛
آنند 1689/2؛ سراج 913/1؛ جعفری 173؛ لغات
و مشکلات 311؛ حدودالعالم 383)

خلخال (1015) ناحیه اي است کوهستانی و سردسیر
که در مغرب گیلان و قزوین واقع شده و جزو
آذربایجان شرقی است. مرکز آن شهر
هروآباد است. (فرهنگ فارسی 483/5)

خنیان (1023) نام ولایتي در ترکستان که اسپ

آنجا خوب بوده.

خنیور (990).

خوار (991) موضعی و محلی است نزدیک ری و سمنان در جنوب شرقی تهران بر سر راه خراسان، عده‌ای از رودخانه‌ها از کوه دماوند به طرف آن سرازیر می‌شوند، و چون مجاور کویر است آب و هوای اکثر نقاط آن خوب نیست، گرمسار و قشلاق است. (فرهنگ فارسی 487/5)؛ غله و برنج از آن خیزد. (قوسی)

خوارزم (1018) ناحیه‌ای از ایران قدیم که خیوه هم گویند، شهری در آسیای مرکزی ازبکستان که اکنون جزو روس بوده، پایتخت قدیم حکومتی نیرومند. (فرهنگ فارسی 491/5، 588)

خودچینی (1045) نام شهری.

خورنق (1004) قصری بوده است در کنار حیره مقابل فرات که نعمان امرء القیس دستور داد آن را برای اقامت بهرام گور پسر یزدگرد آنگاه که کودک بود، بسازند. پس معلوم می‌شود که خورنق بهرام گور ساسانی یکی از پادشاهان ساسانی بوده که از 422 تا 438 م یعنی تقریباً 16 سال بر ایران حکومت کرد. (ایران که من دیدم 360؛ فرهنگ فارسی 489/5)

خوز (996) / خوزستان (1024) / خوزی (1045) در

آغاز تاریخ ایران این ناحیه جزو کشور
عیلام محسوب می‌شد و پایتخت آن شوش بود.
خوز ولایتی است معروف مابین عراق عرب و
ایران که حالا شوشتر دارالملک آنجاست و
قبل از این اهواز بود، محدود است از شمال
به لرستان و پشتکوه، از مشرق به بختیاری و
فارس، از جنوب به خلیج فارس، و از مغرب
به عراق عرب، رودهای کارون، آبدیز و جزّاحی
جلگه خوزستان را مشروب می‌سازند، و از
عجایب خوزستان رودخانه شوشتر است که قیصر
به حکم شاپور ذی‌الاکناف ساخته و قلعه شوشتر
که آن را قلعه سلاسل خوانند به سبب آنکه
رودخانه عظیم آن را احاطه کرده و گویا
سلسله برپای آن نهاده، اسم قدیمی شهر
شوشتر آوان بوده، و این منطقه محلّ
صوفیگری بوده، بیش از پنجاه گنبد صوفیان
بزرگ تا حال وجود دارند، قلعه سلاسل در
زمان ساسانیان ساختمان مرکز حکومتی بود
که در اینجا حکومت کردند، دوتا نهری از
طرف قلعه ردّ می‌شود، یکی به نام دارایان و
دیگری به نام چیلابه شهرهای خوز اهواز،
شوشتر، دزفول، خرّمشهر، آبادان، رامهرمز،
سوسنگرد، دشت میشان هستند، صنایع استخراج
و تصفیه نفت که دارای اهمیت جهانی است،
پنبه پاککنی، بافندگی، ریسندگی، مبل‌سازی،
تراشکاری، سیمانکاری، آردسازی و چوببری

و غیره است. نیشکر و نبات و شکر بسیار و خوب می‌شود، شکر آن مشهور است. (جهانگیری 1976/2؛ ایران که من دیدم 99-100؛ فرهنگ فارسی 490/5)

خوست (974) موضعی است از توران، و اغلب که این موضعی میان آب باشد و رودخانه و دریاچه احاطه آن کرده.

خیال (1016) زمینی در بنی‌ثعلب.

خیبر (993) درّه‌ای واقع در نزدیکی مدینه که مقرر یهودیان بود، و در آغاز ظهور اسلام سال 7 هجری قمری به دست علیؑ گشوده شد، و بعضی گویند و رای‌تر گجرات حصار است که هندوان آن را جوناگره و کرنال گویند. (فرهنگ فارسی 491/5؛ معلوم نیست که آقای دکتر معین این اطلاع از کجا گرفته)

خیدوان (1025) نام ولایتی است.

خیرالبلاد (1056) بیت‌المقدس.

خیزوان (1025) قصبه شروان و خاقانی خیزوانی نام کرده است.

دارالبیضا (1166) سرای سپیند در کنار اقیانوس اطلس در میان بصره بناکرده عبدا زیاد، کازابلانکا/قصرالبیضاء شهر و بندری است معتبر در شمال شرقی مراکش واقع در ساحل اوقیانوس اطلس، و آن شهری مرکز مهم تجارت و صنعت و محصولات غذایی و

بافتنی و کشتی‌سازی است، در ژانویه 1943 م بین روز ولت چرچیل کنفرانسی در این بندر برای رهبری و ادامه جنگ جهانی دوم تشکیل شده بود، تصویرهای سربریده در دهلیزهای آن بود، اقیانوسی است که میان بر قدیم، و بر جدید قرارگرفته، راه ارتباط اروپا، آفریقا، آسیای غربی با آمریکا است و از نظر کشتیرانی از مهمترین اقیانوس‌ها می‌باشد. (شرفنامه 421/2؛ فرهنگ فارسی 495/5؛ لغت‌نامه)

دارالقمامه (1210) نام شهری و عبادتخانه ترسایان و محلّ اجتماعی بدمذهبان و زنان فاسقه. (آنند 1854/3)

دامغان (1138) شهرستانی است از استان دوم، و در تحفه است شهری است از سمرقند، در شمال شرقی سیمان و مغرب شاهرود سرراه شوسه و راه آهن تهران به مشهد، آن در قدیم شهری بزرگ و آباد بود و مدّتی پایتخت اشکانیان به‌شمار می‌رفته، و یونانیان آن را هکاتم پیلس (شهر صد دروازه) می‌نامیدند، آثار و ابنیه تاریخی مهمّی دارد. (فرهنگ فارسی 503/5)

دربند (1103، 1173) نام شهری است از بناهای انوشیروان شاه ایران درگذرگاه دریا ساخته که چون آن دربند بودند مغل و تاتار را راه به‌آذربایگان و ایران نبود. دربند

باب‌الابواب مشهور است و در قدیم ایران را دژ می‌نامیده‌اند یعنی دروازه ایران که چون آن را می‌بسته آمد و شد به ایران از خارج بسته می‌شد، و نیز گذرگه دریا که عوام بندرگه نامند، دربند باب‌الابواب در آخرین نقطه شمالی شروان و از شهرستان تهران در 2 کیلومتری شمال تجریش، سردسیر است. شهر باب‌الابواب معروفترین بنادر بر دریای خزر واقع است، و شهری است در قفقاز پایتخت جمهوری سلطنت فتح علی شاه قاجار شمالی‌ترین شهر ایران به‌شمار می‌رفت، شراب آنجا خوب می‌شد، چون دربند به‌معنی قلعه است پس همین است ایران دژ می‌گفتند. (آند 1815/3؛ فرهنگ فارسی 5/522)

درغاله (1148) درّه کوه، راهی است که در کوهستان بود. (جعفری 217)

درغان (1139) شهری است از این سوی سمرقند، شهری بوده بر کنار آمو که اول حدود خوارزم شمرده می‌شد، نام درغان نزدیک تنگ رود جیحون نگارنده معجم‌البلدان آن شهر را در سال 616 هجری دیده بود. (سراج 2/995)

درغم (1135) یکی از روستاهای سمرقند که انگور و شراب آن معروف بوده. (فرهنگ فارسی 5/523)

دربار (1109، 1180) نام شهری و کنایت از

چشمه جاي آب بسيار.

دژ آهنگ افراسياب (1168) نام غاري نزديک بردع در قديم مرکز اران، بعداً واقع در آذربائيجان شوروي که افراسياب در آن گريخته پناه برده بود. (شرفنامه 423/2)

دژ هوخت کنگ/دژ هخت کنگ (1128) نام شهري در کناره دريا، بيت المقدس (يروشلم/اورشيلم) يعني قلعه افراخته مبارک وقتي النصر به خرابي آن مأمور شد، قبله پيشينيان بوده. (فرهنگ فارسي 529/5)

دشت محرم (1199) وادي عرفات را گویند.

دغوي (1162) نام دشتي است در حوالی توران نزديک ريبد که طاووس بن نوذر و رستم و گيو آنجا به شکار دختری از اقرباي گرسیوز را يافتند و پيش کیکاووس بردند، وي آن دختر را به خانه داشته و در حباله خود آورده، سیاوش از او به دنيا آمده. (لغت شاهنامه 167)

دگر (1111) جزیره و شهري.

دماوند (1105) شهرستانی است جزو استان مرکزی در شمال شرقی شامل فیروز کوه، گرمسار، ایوانگی چاه بابل در آن است (چاه ها روت و ماروت) چون فریدون بر ضحاک دست یافت هم از پشت ضحاک دوال کشید و بدان دوال او را بست و در آن چاه آویخت. مرکز آن شهر

دماوند است، قیسی، سبب درختی، سبب زمینی و لبنیات آن فراوان و پرورش زنبور عسل رایج است، این شهر واقع در درّه‌ای مصفی و حاصلخیز که از آب چشمه علی و رودهای کوچک و چشمه مشروب می‌شود. (فرهنگ فارسی 5/536)

دمشق (1125) قصبه‌ای است در شام پایتخت

سوریه، مردم آن بولس قدیس مسیحی شده بودند و بیشتر مسیحی‌اند، عرب به‌سال 639 م آن را تسخیز کرد و سپس پایتخت خلفای اموی گردیدند، و آنان در قرن هشتم میلادی مسجد عظیمی در آنجا بنا کردند، لویی هفتم و کزاد سوم در سال 1148 م دمشق را محاصره کرد ولی شکست خورد. آبادانی بسیار، آبی خوش و هوای دلکش و خرم است، پنداری که بقعه‌ای از بهشت به‌دنیا آورده‌اند، و آنجا حلوای خوب پزند. (فرهنگ فارسی 5/537)

دنیر (1112) شهری است در هندو نام کریوه‌ای

است در راه کشمیر که به‌نبر اشتهار دارد، و قصبه‌ای است که کوه دنیر در نواح اوست، در نظر مؤلف آنند راج تحقیق آن است که این ولایت سند است. (جعفری 204؛ سراج 2/1048؛ آنند 3/1928)

دوان (1142) دیهی است نزدیک کازرون واقع در

سمت شمال آن به‌مسافت قریب دو فرسخ، و دهی دیگری ناحیه‌ای است در عمان بر ساحل دریای عمان. (فرهنگ فارسی 5/541)

دهستان (1144) ناحیه‌ای بود در قدیم متّصل به‌گِردگان (استرآباد) و در شمالِ گنبد قابوس بر ساحلِ شمالی رود اترک مشتمل بر 24 قریه، عبدا طاهر به‌عهدِ خلافت مهدی آن را بنا نموده. (فرهنگ فارسی 5/547)

دیلَم (1136) یکی از بخش‌های بندر و شهرستان بوشهر واقع در شمالِ غربی آن شهرستان هوایش گرم و مرطوب، موی مردم آنجا مجعد پیچان (درهم پیچیده) چون برگ بنفشه، آب مشروب از چاه و باران، محصول عمده خرما، انواع سبزی، شغل مردم کشاورزی و ماهیگیری. بیشتر حربۀ ایشان تبر، هیژم شکنی و ژوپین، مردم بدخوی باشند، در قرنِ چهارم تمام گیلان و ولایت کوهستانی که در شرقِ گیلان و در سواحلِ دریای خزر داشت یعنی طبرستان و جرجان و قومس جزو ایالتِ دیلم بود. (فرهنگ فارسی 5/550؛ سراج 2/1080؛ جغرافیای تاریخی 186)

دینور (1115) دهستانی در بخش صحنه کرمانشاهان، و آن آبادی بزرگی بود در کنار رود دینور، سابقاً دینور سرراه مداین به‌آتشکده آذرگشپ قرار داشته، بعداً از بیستون راهی به‌طرف سنقر کلیایی جدا می‌شود که در امتداد رودخانه دینور به‌طرف شمال می‌رود، دینور در قدیم از اعمال جبل محسوب می‌شد، درو اغلب مردم صالح و دیندار بودند.

(فرهنگ فارسي 552/5)

راز (1245) نام دهی است به یک فرسخی سبزوار، راز و قوشخانه دو قصبه است در میان شمال مغرب بوزنجر و مشهور به بوجنورد و کنار اتک واقع است، و گویند راز نام بانی شهر ری است. (سراج 2091/2؛ آنند 2024/3)

راس‌العین (1297) شهری است در جزیر، سیصد چشمه آنجا پدید آید، چون جمع شوند بحرالخاربون گویند.

رام اردشیر (1242) نام شهری است که اردشیر بابکان بنا کرده بود، رام اردشیر/ توز/ توج واقع بین اصفهان و خوزستان در جبال است در فارس در نزدیکی کازرون، و آن در زمان تألیف فارسنامه ابن بلخی خراب شده بود، پارچه کتانی معروف به توزی منسوب بدین شهر است. (فرهنگ فارسي 575/5؛ سراج 1162/2)

رامر (1243) نام شهری که ابریق آنجایی مشهور است چنانچه گویند ابریق رامری. (لغتنامه؛ زفان 179)

راهو (1277) نام مقامی.

رحبه (1270) دهی است به دمشق و محله‌ای است در آن، و محله‌ای است به کوفه، و موضعی و محلی است در بغداد، جای گیاه ناک زمین مزاح بسیار رویاننده، آبراهه وادی از دو جانب. (آنند 2060/3)

رحمت‌آباد (1286) یکی از دهستانهای رودبار شهرستان رشت، از حدود منجیل تا مقابل امامزاده هاشم و مشرق سفید رود را فراگرفته، هوای آن معتدل و مرطوب، و خانقاهی به نام رحمت‌آباد در شیراز، آب از سفید رود، محصول عمده برنج، غلات، زیتون، زغال، شغل مردم زراعت، گله‌داری، تهیه زغال و قطعه اشجار. (فرهنگ فارسی 5/586)

رشته (1272) نام مقامی است.

رقه (1273) نام موضعی است در مصر واقع در ساحل عربی نیل (فرات) و ریگناک، و کرسی دیار مصر عیاض بن غنم آن را در 517 هـ/ش/1139 م فتح کرد و سکنه مسیحی آن برداشت جزیه مصالحه کردند، در آن آثار باستانی موجوداند، و مقابل آن در ساحل شرقی نیل نیز قریه‌ای است به همین اسم رقه. (فرهنگ فارسی 5/602)

رکناباد (1287) رکناباد نام شیراز گفته، تفرج گاهی در شیراز که چشمه اکبر آنجا جاری است، سرچشمه آن به مسافت تقریباً یک فرسنگی شمال شیراز میان دو کوه و مجراپش از تنگ اکبر است، و آب آن به شهر می‌رسد، آبی لطیف و شیرین و خوشگوار بود، لب آب رکناباد حافظ می‌نشست و شعر می‌گفت، حافظ این چشمه را بارها یاد کرده است، رکناباد را رکنی نیز خوانند و این را رکن‌الدوله

دیلمی بنیاد کرده. (ایرانی که من دیدم
37؛ فرهنگ فارسی 602/5؛ شرفنامه 477/1)

رم (1261) واقع در اروپای جنوبی در ساحلِ مصب
رود تیبر، بناهای قدیمی و کاخ‌ها و
کلیساهای مشهور دارد. (فرهنگ فارسی
1605/5؛ برهان 960/2)

رمه (1273) نام شهری در ملک فلسطین و رقه
بدین حدود است.

رندی (1278) نام مقامی که پیش از کعبه محلّ
طاعت دم قدس.

رود کشف (1294) نام مقامی است.

رود مهران (1300) مقامی و نام رودی است.

روس (1248) نام شهری و ولایتی در ترکستان که
سابقاً به امپراتوری وسیع تزارها اطلاق
میشد، از عهد صفویه به ایران رابطه رسمی
یافت، سفرای دولتین گاه‌گاه آمد و رفت
داشتند. (فرهنگ فارسی 627-31/5)

روم (1261) شهری و ولایتی معروف است که یکی
از کشورهای جنوبی اروپا که سابقاً وسعت
زیادی داشت، اغلب آدَمیان تیشه ریش باشند.
ولایتِ روم به یک اصطلاح عبارت است از سیواس و
قونیه و اماسیه، و آن محدود است از یکجانب
دیار بکر و از جانب دیگر به حوالی شام، و
از دیگر بار زنجان و از دیگر به حوالی
بروسه. روم اساساً نام شهر عمده لاتین

(Latium) که در 753 یا 754 قبل مسیح تأسیس شده، بعدها نام این شهر به امپراتوری وسیعی اطلاق شد که به شهر مزبور پایتخت آن بود، پس از مرگ تهیودسیوس (Theodosius) به سال 395 م به دو قسمت تقسیم شد روم شرقی یا دولت بیزانس که پایتخت آن قسطنطنیه، و امپراتوری روم غربی یا رومیه الکبری، پایتخت آن شهر رم تقسیم گردید، اکنون ایتالیا (Italy) جانشین کشور روم قدیم است. (فرهنگ فارسی 632/5)

رومیه (1275) نام شهری است که عرب به کشور روم قدیم شرقی و روم غربی اطلاق کرده اند و نوشیروان بر نمونه انطاکیه بنا کرده بود. (فرهنگ فارسی 635/5)

روئین دژ (1293) نام شهری است در ماوراءالنهر از توران زمین تختگاه ارجاسپ که اسفندیارش فتح کرده، و قلعه‌ای است از توران، گویند ارجاسپ نبیره افراسیاب والی آنجا دختران گشتاسپ را از بلخ گرفته و در آن قلعه محکم محبوس ساخته. مؤلف هفت اقلیم گفته آن قلعه کهنه دیده شده در سه فرسخی مراغه که آثار آبادی آن قدری ظاهر است در فضای ارض و آب و چشمه داشته، و بر سنگ آن قلعه خطی به‌مانند قدیم پارسیان که به‌میخ (Cuneiform Script) تشبیه می‌نمایند بوده، و معلوم می‌شود که پیش از

هزار و اند سال بنای آن شد، اسفندیار از راه هفتخوان تا آن قلعه رفته و آن را گرفت و ارجاسپ را کُشت و خواهر خود را خلاص کرد. (آند 2161/3؛ شرفنامه 480/1؛ برهان 982/2؛ جعفري 231؛ سراج 1157/2؛ فرهنگ فارسي 1697/2؛ رشیدی 755)

ریبد (1242) نام مقامی است لشکرگاه بیران سرلشکر افراسیاب که فرودآمده بود در جنگ دوازده رُخ که بعضی یازده رُخ نیز گویند آنجا واقع شد. محلی در توران که اکثر تورانیان در آنجا کُشته شدند. (لغت شاهنامه 190؛ شرفنامه 478/1)

رِي (1281) ناحیه‌ای است قدیم از خراسان که در عهد هخامنشی بین دروازه بحر خزر (دربند) و دریای خزر و ماد قرار داشت ولی جزو ماد بزرگ به‌شمار می‌آمد، در جنوب تهران است و آن شهری بزرگ و مرکز جبال محسوب می‌شد و تابع استان مرکزی سرراه تهران و قم واقع است، کارخانه گلیسرین و سیمان در آن است، مزار عبدالعظیم، امامزاده حمزه، امامزاده ابراهیم، امامزاده عبدا و غیره در آنجا است، نقش برجسته اردشیر اول هم آنجاست، و سابقاً این شهر به‌نام حضرت عبدالعظیم نامیده می‌شد. آن شهری است که به‌سبب عفونت هوا و حوادث شدن وبا و طاعون، در این وقت هم خراب است و ویران و نیم معمور و

1885

آبادان، یاقوت حموی این شهر را به چشم خود دیده و شاهد خرابی آن به سال 617 هـ/1220 م در حالی که پیش از مغول فراری کرده بود. (فرهنگ فارسی 5/636)

زابل (1333) یکی از شهرستانها که محدود است از طرف شمال و مشرق و جنوب شرقی به افغانستان، از جنوب به زاهدان، از مغرب و شمال غربی به کویر لوت و از شهرستان بیرجند. زابل در جلگه وسیع و مسطح قرار دارد که اطراف آن تا مسافت زیاد عاری از عوارض طبیعی و کوهستانی می باشد، از ارتفاعات مهم آن کوه خواجه یا رستم است، رودهای آن عبارت انداز زهاد رود، خاش رود، قرارود که از ارتفاعات شمال باختری از بیرجند سرچشمه گرفته به دریاچه هامون می ریزند، رود هیرمند مهم ترین رود این شهرستان است. آب شهر از رودخانه هیرمند تأمین می شود، هوام گرم و معتدل و سالم، در زمستانها زیاد سرد، در قدیم این شهرستان سیستان و نیمروز خوانده می شد، در سال 1314 هـ/ش 1935 م به موجب تصویب نامه هیئت وزیران آن را زابل نامیدند. (فرهنگ فارسی 5/642؛ جعفری 254)

زاگان (1337) دهی است جزو دهستان حومه که در 15 کیلومتر از شمال غربی قزوین واقع شده، مردم به زبانهای فارسی و کردی تکلم

می‌کنند، محصول غلات یونجه و جالیز است، در اصل آن واژه زاکان که کان سیاه زاج بسیار دارد، و منطقه‌ای است معتدل. (فرهنگ فارسی 643/5؛ آند 2185/3)

زاوولستان و زابلستان (1337) ایالتی زابل و آن در جنوب بلخ و مغرب خراسان و سیستان و شمال بلوچستان واقع و مرکز آن شهر غزنین بود، این ناحیه به دست عبدالرحمن بن سمره هنگام خلافت عثمان بن عفان فتح شد، این نام ولایتی از آبا و اجداد رستم بود و در زمان کیانیان با سیستان در زیر حکم گرشاسپ و زال و رستم بوده، همین سبب رستم را زابلی می‌گفتند و سلطان محمود که در غزنین تختگاه داشت نیز زاولی می‌نامیدند. (فرهنگ فارسی 642/5)

زروذ (1317) نام بیابانی است بی‌آب در راه مکه. (آند 2219/3)

زره‌گران (1339) نام شهری در ملک بالا در طرف دربند و شیروان ایران. (آند 2220/3)

زمج/زمج (1313) نام موضعی در خراسان.

زندان سکندر (1360) لقبی که به شهر یزد داده‌اند. (فرهنگ فارسی 656/5)

زندن (1340) نام شهری.

زنگان/زنجان (1341) شهرستان زنگان در مغرب قزوین و جنوب گیلان واقع و شامل حومه،

ابهر، طارم علیا، ماه نشان و خدابنده می‌باشد، و گویند از بنای اردشیر بابکان است، مرکز آن شهر زنجان است در درّه زنجان رود قرارگرفته، و زنجان رود یکی از شعب رودخانه سفید رود می‌باشد که از شهر زنجان می‌گذرد. صنایع فلزکاری دستی از قبیل نقره‌سازی و چاقوسازی آن معروف است. فرهنگ فارسی 655/5

زوزن (1341) شهری بود با آبادانی وسیع در خراسان میان نیشاپور و هرات که آن را اعمال نیشاپور می‌شماردند، به سبب کثرتِ فضلا و ادبایی که از آنجا برخاسته‌اند به نام بصره کوچک معروف بوده، و اکنون دهی است تقریباً 66 کیلومتر جنوب غربی خواف (شهرستان تربت حیدریه)، جلگه گرمسیر، شغل مردم کشاورزی، گله‌داری، قالیچه و کرباس بافی است. (معجم البلدان 158/3؛ فرهنگ فارسی 660/5)

سارقیه (1465) نام موضعی در راه مکه. (شرفنامه 594/2)

ساغرج (1391) نام یکی از قرای سغد در 5 فرسنگی از سمرقند از نواحی استیخن. (فرهنگ فارسی 706/5)

سامان (1448) قصبه و دیه و شهر هرسه، دهی است نزدیک سمرقند اجداد سامانیان به ارث

در آن ریاست می‌کردند، قریه‌ای در شمال غربی چار محال بختیاری در ناحیه غربی اصفهان متصل به‌زاینده رود و در طرف شمال رود مزبور، موضعی است به‌بلخ و بدان منسوب‌اند ملوک بنی‌سامان. (فرهنگ فارسی 715/5؛ آند 2308/3)

ساوه (1466) شهرستانی است جزو دهستان مرکزی و شامل جعفرآباد، نوبران، خرقان، این شهر مرکز کشت پنبه و انار است، شهری قدیم و از راه قم به‌تهران مربوط است، ساوه به‌سبب آثار و ابنیه قدیم معروف است، و اعتبار بیشتر داشت و نام ولایتی است در عراق نزدیک به‌آوه که سابقاً اهالی ساوه سنی و اهل آوه شیعه بوده بودند، مرکز شهرستان شهر قدیمی ساوه است، و نهری به‌بین آنها است، پُل آن هفت طاق دارد، از بناهای اتابک شیر در کمال استحکام، در شهر ساوه دریاچه‌ای است که گویند هر سال چند نفر در آن غرقه می‌کرده‌اند از سیل آن ایمن می‌بودند، و در شب ولادت آنحضرت صلعم یعنی 17 ربیع‌الاول دریاچه خشک شد، سلمان اشاعر معروف فارسی از همانجاست، جزو دهستان جعفرآباد، نوبران، خرقان، و مرکز کشت پنبه، و انار آن معروف است، آب آن نسبت به‌نقاط اطراف بیشتر است. (شرفنامه 598/2؛ فرهنگ فارسی 727/5)

سبا (1378) شهری در عربستان قدیم در ناحیه یمن که ملکه آن به نام بلقیس بنت همدان یمن و یمن مشهور است، و به روایت تورات معاصر پادشاه یهود سلیمان علیه السلام ملاقات کرده و با او روابط دوستانه داشته و به طبق روایات اسلامی سلیمان بن داؤد علیه السلام او را به زنی گرفت و در حرم خود شامل کرد، و سبا شهری از شهرهای لوطیان که حذف شده بود، معروف است. (فرهنگ فارسی 728/5)

سباط (1421) شهر در رومیه.

سبزوار (1404) شهری است در خراسان نیشاپور و شاهرود، در مغرب مشهد، هوای آن معتدل عمده غلات پنبه، کنجد، زیره و انواع میوه، شغل مردم کشاورزی و صنعت دستی کرباس بافی. این شهر در قرنهای اسلامی به نام بیهق نامیده می شد، و آن بر سر راه شوسه و راه آهن تهران به مشهد قرار دارد، قصبه بیهق ابتدا خسروگرد (خسروگرد) بود و بعد از آن سبزوار گردید، مردم این شهرستان از سده های نخستین اسلام در ایرن شیعه دوازده امام بودند، گروهی از بزرگان از این شهر برخاسته. (فرهنگ فارسی 728/5)

سپاهان (1449) نام شهری، همان اسپهان، اسپهان، اصبهان است. چون پادشاهان ایران مقرر کردند که سپاه ایران متفرق نباشند،

در یکجا جمع کردند که هنگام ضرورت به هرجا لازم شود حرکت کنند شهر سپاهان را بنا کردند برای مقام لشکر، می‌گویند که دجال از همان ولایت خواهد آمد، در عجایب‌البلدان نام شهری است مبارک هوای لطیف دارد، اهل آن زیرک بودند در صناعت و تجارت، و این شهر را اقلیم یهودیه می‌گفتند و گویند که هر قحطی که در عالم باشد ابتدای آن از سپاهان خواهد بود، و این هم می‌گفتند هر که سپاهان رود و چهل روز آنجا بماند اثر بخل در وی شاهر گردد. سیب و گلشکر در سپاهان خوب می‌بود. (آنند 2339/3؛ فرهنگ فارسی 771/5)

سینجاب (1382) ولایتی از ترکستان که کاموس کشانی ضابط آن به‌مدد افراسیاب او را به یاری پیران به‌جنگ طوس سرلشکر کیخسرو فرستاد، رستمش به‌کمند گرفته و خونش بریخت، در حدود ژقناق و ترکان او را سیرم و سیران گویند.

سجاوند (1398) یکی از شهرهای عمده بامیان در حدود خراسان و شهرهای زی آمده، آن را سکاوند و سکاوند هم می‌گویند، شهر خرد بر دامن کوه نهاده، در آن حصاری است محکم و جایی با بسیار کشت و برز (فرهنگ فارسی 775/5). در هفت اقلیم قصبه تومانات کابلی و در نگارستان موضعی از خواف خراسان، و

در رشیدی معرَب سگاوند که کوهی است از
سیستان که سگ در آن بسیار بوده اند. (آنند
2349/3)

سدوم (1442) نام شهر قدیم فلسطین قوم لوط
علیه السلام در ساحل بحرالْمیت که با شهر
گومور بر اثر زلزله و صاعقه به قعر دریا
فرورفت، مردم این شهر به فساد معروف
بودند، باستان شناسان موفق گردیدند جام های
شراب، جواهر و اجساد زنان را از اعماق گِل
و لای بیرون آورند، و نام قریه ای است از
قرای لوط که در آن آب و اشجار بسیار بوده
و در زمین آن زراع و گیاه نیروید و زمینش
سیاه باشد و مفروش سنگ های سیاه، گویند آن
سنگ هایی است که بر قوم لوط باریده بوده
است، و به ضمّ نام دارالسیاست بهرام گور
بود و چون در آنجا نشست بار اول نظرش
به هرکه می افتاد او را کُشت تا آنکه روزی
اعرابی را دید و حکم کُشتن او کرد، اعرابی
پرسید سبب من چیست، گفت دیدن تو مرا
نامبارک است، اعرابی درخنده شد و گفت
الحال دیدن تو مرا شوم و نامبارک باشد،
بهرام از این گفتگو متأثر شد و برطرف
کرد. (آنند 2368/3؛ فرهنگ فارسی 741/5)

سرای (1484) نام شهری است در ترکستان و مرکز
دشت قبچاق در کنار رود ولگا، و شمال بحر
خزر و بالاتر از هشتر خان، و آن را سرای

باتو خان گفتندی زیرا که باتو خان بن جوجی خان بانی آن بوده و از آنجا نادر بند سه چهار مرحله است.

سرپل (1437) نام قرای معروف بلوک ذهاب و قصر که محل اتصال دو رود در قصر شیرین بنا شده، نام شهرکی است، نزدیک سمرقند بر کنار آب. موضعی در شهر غاتفر که آن را به عربی رأس قنطره می‌گفتند. (شرفنامه 581/2؛ لغتنامه)

سرخس (1416) نام ولایتی و شهری است به خراسان در حوالی مرو معروف، بخش از شهرستان مشهد واقع در مشرق، و آن محدود است از مشرق به رودخانه هریرود، از شمال به کلات، از جنوب به جنت آباد، آب آشامیدنی قریه‌هایی که از آس تپه تا خاتون سرچشمه می‌گیرد، محصولات عمده غلات، کنجد، زیره، انواع میوه، شغل زراعت و گل‌داری، قالیچه‌بافی و کرباس‌باقی است. جلگه گرمسیر دارای قنات، رودخانه و شهرهای بسیار قدیم ایران است که از لحاظ سیاسی، طبیعی و اقتصادی قابل اهمیت بوده. در زمانی مدارس بسیار برای تدریس علوم مختلف دایر بوده و مدرّسانی مانند سعدالدین تفتازانی در آن تدریس می‌کردند، رُباط شرف و مقبره شیخ لقمان سرخسی دو بنای تاریخی معروف وجود دارد. (فرهنگ فارسی 747/5؛ شرفنامه 571/2؛ سراج

1893

سرمه (1473) نام دیهی از شیراز نزدیک سپاهان از بلاد فارس، سرمه‌خیز. (شرفنامه 597/2؛ سرمه سلیمانی 1306/2)

سعتر (1406) مقامی که اغلب خوبان رو باشند.

سغدی/سغد سمرقندی (1486، 1536) نام ولایتی و شهری است در ماوراءالنهر نزدیک سمرقند، آن را از جنات اربعه دنیا شمرده‌اند، سغد زمین نشیب را گویند که آب باران در آن جمع شود، دارای آب فراوان و درختان بسیار، آب و هوا لطیف، بین بخارا و سمرقند سرزمینی به‌طراوت و نضارت آن وجود نداشته، یکی از شهرهای عمده اربعه دنیای قدیم به‌شمار می‌آوردند. سرزمینی است در آسیای مرکزی، به‌قول نویسندگان یونانی از جیحون آمو دریا تا سیحون سیر دریا امتداد داشته است لااقل از زمان داریوش اول (522-586 قبل مسیح به‌بعد) در خوشی آب و هوایی مثل است، سغد را باغی از سمرقند قیاس کرده، سیاحان نوشته‌اند که می‌توان هشت روز در سغد سفر کرد از سایه اشجار و باغستانی و آب و هوای گواره بیرون نرفت، شهری آباد بزرگ بوده، و شمر نامی از سرداران عرب آن را به‌قهر مسخر کرده و خراب نموده سمرقند را ساخته و آباد مانده، اصل آن شمر کند بوده، در آن شهر

بربط را نیکو سازند لهذا بربط سغدي
گویند. (فرهنگ فارسي 766/5؛ آند 2433/3)

سفتین (1454) نام ولایتي از ترکستان که آنجا
مُشک خیزد و خوبان بسیاراند. (شرفنامه
590/2)

سقسین (1455) این نام نیز ترکی است، و شهری
واقع بود در ساحل شرقی بحر خزر که به قول
یاقوت حموی «منقشلان» بین خوارزم و این
شهر. (فرهنگ فارسي 771/5)

سقلیس (1417) به لغت رومی نام شهر که
آباد کرده ذوالقرنین است.

سقوطر (1683) نام شهری است.

سکندرآباد/اسکندریه (1498) این شهر جانب
جنوب به توسط اسکندر مقدونی (331 ق)
(ذوالقرنین) بنا شده و به واسطه مناره البحر
مرتفع خود که 400 گام ارتفاع داشته،
شهرت یافته و شهر دیگری به این نام از
شهرهای ایالت اترپرادش نزدیک دهلی، و
شهر دیگری نزدیک حیدرآباد دکن به این نام
منسوب است. (فرهنگ فارسي 145/5)

سگسار (1408) نام ولایتي است، و نام قومی
افسانه آمیز که سرشان مانند سر سگ بود و
شهر آن را نیز سگسار می نامیدند. (فرهنگ
فارسي 776/5؛ شرفنامه 564/2)

سلام (1443) موضعی است نزدیک سمیسط، و نام

مگه و کوهي است.

سیمنان (1457) شهرستاني است معروف که محدود است از شمال به کوة البرز، از جنوب به دشت کوير مرکزی، از مشرق به دامغان، از مغرب به گرمسار و فیروزه، محصول آن پنبه، نخ، تمباکو، گردو است، مرکزی آن شهر سمنان است که تقریباً در 224 کیلومتر مشرق تهران و سیر راه شوسه قرار گرفته، هوای خشک و معتدل و سالم، زمستان سرد و تابستان گرم است، از آن شهر مردم بزرگ برخاسته اند فواکه خوب دارد، انارش ممتاز است. (فرهنگ فارسي 801/5)

سمنگان (1457) شهري از طخارستان آن سوي بلخ و بغلان، همین شهر است که به روایت شاهنامه رستم براي یافتن رُخش بدانجا رفت، و تهینه دختر شاه سمنگان عاشق شد و تهینه را زنش کرد و سهراب از این پیوند متولد شد. (فرهنگ فارسي 801/5)

سنام (1444) نام شهري. (شرفنامه 585/2)

سنجاب (1384) شهرستان کرمانشاه واقع در مغرب آن شهرستان، و آن محدود است از طرف شمال به روانسر، از شمال شرقی به دهستان خالصه، از مشرق به دهستان ماهی دشت، از جنوب باوندپور، از جنوب غربی گوران، و از مغرب ولدبیگی، و آب و هوای بری است، اهالی از

ایل سنجابی و زبان آنان کُردی است، و نام رودی است که در میان هرات و ابیورد می‌گذرد. (فرهنگ فارسی 806/5؛ آنند 2484/3)

سنگبار (1411) نام زمینی است.

سنوریه (1478) نام مقامی است.

سواد اعظم (1516) شهری بزرگ و مکه‌ا و مدینه‌النبی.

سویخ (1395) قریه‌ای است بزرگ از نواحی نسف، سونخ، شهر بوده در ماوراءالنهر. (معجم 285/3؛ جعفری 268)

سه‌جمره (1531) رمی جمار که حاجیان در بطن وادی که مقام هفتگان سنگریزه به‌سه نوبت بدو انگشت اندازند.

سیاوش‌آباد/سیاوش‌گرد (1402، 1499) نام شهری بوده در توران زمین بناکرده سیاوش بن کیکاؤس به‌نام خود. (آنند 2525/3)

سیجان (1460) نام شهری غیر از سیستان.

سیسجان (1461) نام شهری غیر از سیستان.

سیلان/سراندیپ/سری‌لنکا (1461) کشوری است جزیره‌ای معروف در جنوب هندوستان که به‌واسطه تنگه پالک (Palk) از هندوستان جدا شود، آن را سیلان نیز گویند، پایتخت آن کولمبو است، آن قریه قریب خط استواست، و هندیان سنگلدیپ و دوری آن جزیره را نود فرسنگ گفته‌اند با شکل مستدیز، در نهایت

1897

آبادي است، غالب درختان آنجا قاقله و قرنفل و جوز و كافور و فلفل و عنبر اشهب و مُشك اذفر و ياقوتِ رُماني و معدن الماس در آن جزيره بسيار است، و كوهي بلند در وسط ملك واقع است، در روايات آمده كه آدم عليه السّلام و حوّا عليه السّلام از بهشت به آنجا فرودآمده و اقامت گزيده، و هم ميگويند كه در پايان كوه دريائي كم عمقي بوده و سنگهاي بزرگ از آن آب بيرون آمده كه آن را پُلِ آدم گويند چه آدم پاي خود را بر آن سنگها نهاده از جزيره سيلان (Ceylon) به هندوستان آمده و هم ميگويند كه نقش پاي آدم عليه السّلام در آنجاست. شب و روزش برابر و دو تابستان و دو خزان و دو زمستان دارد، گويند هرروز به وقت چاشت در محلي كه پاي آدم^۵ است باران بارد و آن محل را شستو كند، گويند معدلترين عالم است، در آنجا تقريباً مردم از هرطايفه است، و باغي است كه آن را گلستان ارم گويند، طول سيلان دويست و شصت ميل، عرض آن صد و چهل ميل احداث ميكنند، اعراب آن را سرانديپ و هنود لنكا گويند، به زبان فرنگي آن را باغ مشرق گويند، و بعضي پرديس گفته اند كه معرّب فردوس است. (فرهنگ فارسي 745/5؛ آنند 2375/3)

شادمان (1585) نام شهري.

شاش (1566) نام شهری که چاچ گویند از ماوراءالنهر در کنار سیحون که اکنون تاشقند/ تاشکند نامیده می‌شود، و مرکز جمهوری ازبکستان است، شاعر معروف بدرچاچی از همانجاست، کمان‌های چاچی منسوب بدان شهر است. (فرهنگ فارسی 437/5؛ برهان 1229/3)

شاوران/شابران (1586) نام قصبه‌ای است در ولایت شروان منسوب به شاپور نزدیک به گنجه، و در هند او را شابران نیز گویند، چاه بیژن در همان حدود بوده. (فرهنگ فارسی 876/5؛ آنند 2571/4)

شاوغر (1556) نهایت معموره ماوراءالنهر که از یکسو به ریگستان متصل بود، و جولاهگان آن شهرت داشتند و بسیاراند کرباس‌باف. بیشتر با صلاحیت و شدت و اوباش‌اند. (فرهنگ فارسی 876/5؛ جعفری 300؛ لسان 227؛ فرس 149؛ مدار 539/2)

شاهجان/شهجان (1586) لقبی است که به شهر مرو داده‌اند، این عنوان از وقتی که سنجر سلجوقی آن شهر را پایتخت خود قرار داد به آنجا اطلاق شده، پس این نام شهر مرو شده. (فرهنگ فارسی 877/5؛ آنند 2695/4)

شایخ (1548) نام دهی از نیشاپور و دهی از حومه مشهد.

شبانکاره/شبانگاره (1600، 1641) دهی است از دهستان میمند بخش مرکز شهر فیروزآباد در 38 کیلومتری شمالی شرقی فیروزآباد نزدیک شیراز کنار راه عمومی و شهر آن داراب گرو است چون از بناهی داراب بود، ملوک شبانکاره گروهی بزرگان بوده‌اند، جلگه و معتدل است، آب از قنات تأمین می‌شود، نام یکی از دهستان‌های طوس و برازجان از بوشهر (استان فارس) از شمال محدود است از ارتفاعات ماهور سیلابی، از جنوب به دهستان رودحله، از مشرق به دهستان‌های مزارعی و زیارت، و از مغرب به درّه رودخانه شور، صد شبانکاره در این دهستان بناشده هوای آن مرطوب و مشروب و زراعتی قسمتی از قرای جنوبی دهستان را از رودخانه شاپور و چاه مشروب می‌سازد. محصولات آن غلات، بادام، انگور، انار، خرما، گلاب و تنباکو، شغل مردم باغداری و زراعت است. (فرهنگ فارسی 885/5؛ آند 2580/4؛ سراج 1431/2)

شبت (1543) .

شبستر (1556) نام قصبه‌ای است به آذربایجان در هشت فرسنگی شهرستان تبریز در شمال غربی تبریز (به مسافت 7 فرسنگی آن شهر) و شمال دریاچه رضائیه (ارومیه) آب و هوای آن معتدل و نسبتاً گرم است، اراضی شبستر برای پنبه‌کاری و کاشت حبوبات و نباتات

روغنی معروف است، قصبه‌ای به آذربایجان مرکز بخش واقع تقریباً 53 کیلومتری شمال غربی تبریز. (فرهنگ فارسی 886/5)

شروان و شروین (1590) نام قصبه‌ای است در ملک بالا بناکرده نوشروان عادلشاه مولد خاقانی در جنوب شرقی قفقاز در حوزه علیای نهر ارس و رود کورا، تابع جمهوری آذربایجان است، در کتب تاریخ مکرر ذکر آن آمده است، آن در قدیم از نواحی باب‌الالباب (در بند) محسوب می‌شد، شروان شاهیان از همانجا منسوب‌اند. (فرهنگ فارسی 900/5)

شفوق (1572) موضعی است و آنجا چاهی است به نام چاه شفوق.

شکنی (1618) نام ولایت.

شماخی (1618) قصبه نزدیک شروان و دارالملک شروان در قفقازیه و مستقر شروانشاهان که حاکم‌نشین بوده است، سلاطین صفویه وقتی به قهر آن را از تصرف رومیه بیرون آورده گنج را نیز متخلص کردند. (آنند 2666/4)

شمیران (1593) ناحیه‌ای در دامنه جنوبی البرز و کوه‌های شمیران و شمال تهران که به خوبی و سلامت آب و هوا و گوارایی آب معروف است. مرکز شمیران تجریش است و نقاط مهم آن نیاوران است. (فرهنگ فارسی 921/5)

شوتیره (1611) نام مقامی است.

شوش (1567) پایتخت کشور عیلام قدیم و به همین مناسب عیلام را سوزیان یا شوشان هم می‌گفته‌اند، بعدها در عهد هخامنشیان شوش یکی از چهار پایتخت ایران محسوب می‌شد. شوش کنونی بخشی از شهرستان دژفول در خوزستان و قصبه آن نیز به همین نام است. چون در شوش بقایای تاریخی چندین حکومت‌ها مانند عیلام، بابل، هخامنشی، ساسانی و اسلامی بجا مانده، از لحاظ تاریخی و باستان‌شناسی بسیار اهمیت دریافت کرده. در حفاری‌ها آثار گرانبه‌ای مانند کاشی‌های قصر اردشیر و کاخ قراولان خاصه داریوش و غیره مانند کتیبه سنگ بنای کاخ داریوش بزرگ حدود 520 سال قبل از میلاد، اکثر از آنها در موزه لوور (پاریس) در تالار مخصوص ایران و بخشی نیز در موزه تهران و موزه شوش و موزه‌های مختلف در ایران نگهداری می‌شود. آثار ابنیه مانند قلعه آپادانا که در زمان هخامنشیان بنا شده و قلعه دیگر به نام قلعه شوش که دیولندا باستان‌شناس در سال 1896 م شناخته شده است که انجام شده از دوره حجر است و از نظر تاریخی این قلعه اهمیت دارد و از نظر معماری تفریقی یعنی بین‌النهرین (ایران و اروپایی) است. آثار مهم دیگر آثار چغاز نبیل جالبترین بخش از نظر معماری است، عیلامی که یکی از

قدیمترین تمدن‌های دنیاست در آنجا قرار داشت و زبان عیلامی از نظر زبان‌شناسان با زبان دراویدی هندی مشابهت دارد. شاید این منطقه از موهن جدارو در هند ملهم می‌شود. حفره‌های دراز و بلند و گرد منسوب به بعضی از خدایان مانند گنپتی، شیوا به وسیله کلاه شاخدار موجوداند. در قرن 23 قبل از میلاد شهر شوش اهمیت بسیار داشت. این شهر تا اواخر قرن 5 هجری از شهرهای بزرگ ایران به‌شمار می‌رفت و پس از آن رو به‌خرابی نهاد. (فرهنگ فارسی 932/5؛ ایران که من دیدم 9-88)

شوشتر (1561) شهرستانی است در خوزستان و مرکز خوزستان بوده، اکنون اندک خراب است. در مغرب آن مسجد سلیمان، در زاویه حادث بین کارون و آب گرگر، در 64 کیلومتری محلی که کارون وارد جلگه می‌شود و شامل بخش‌های حومه و کنوند است. در عهد عیلامیان شهر هیدالو ظاهراً در موضع شوشتر بود. قدیمترین آثاری که آنجا به‌دست آمده به این نتیجه می‌رساند که شوشتر در زمان ساسانیان وجود داشته، در عهد قاجارچه نیز شوشتر کرسی خوزستان محسوب می‌شد، شوشتر به‌معنی بهتر است چه شوش به‌فارسی قدیم به‌معنی خوب بوده و بادشاهان عجم در زمستان آنجا بسر می‌برده‌اند. اصل بنای آن شهر هوشنگ شاه

1903

پیشدادي می‌بوده، شاپور ذوالاکتاف تجدید
عمارت کرده، اول شهری است که به‌خوزستان
بعد از طوفان بناشده، و پُل شوشتر از
بناهای غریبه است و هشتاد و چهار طاق
دارد، دیبای آنجا به‌خوبی مشهور است.
(فرهنگ فارسی 932/5)

شهرزور (1628) در قدیم خره‌ای وسیع بین اربل
و همدان بود و در زمان قرن هفتم هجری
مردم آن شهر گُرد بودند، شهرکی به‌نام زور
در جنوب شرقی سلیمانیه نزدیک مرز ایران و
عراق و در خاک عراق قرار دارد. در در
تحفه نام شهری نزدیک بابل از بناهای زور
پسر ضحاک بوده. (فرهنگ فارسی 939/5؛ آنند
2697/4)

شهاب (1543) نام ملکی که بونجم دروی بود و
روباه آنجا دراز می‌باشد.

شهران (1594) نام ولایتی و نام کوهی است مشهور
نزدیک کوه آروند. (آنند 2699/4)

شیراز (1564) شهرستانی است در فارس، از شمال
به‌شهرستان آباد، از جنوب فیروزآباد،
مشرق فسا، مغرب کازرون و قسمتی از بهبهان
محدود است. هوای آن به‌طور کلی معتدل و
درجه حرارت نسبت به‌پستی و بلندی زمین
متغیر است، آب زراعتی و شهرستان از
رودها، چشمه‌سارها و قنوات و چاه‌ها تأمین

می‌گردد. آرامگاه دو شاعر بزرگ فارسی‌زبان در همین شهر است. حافظ که در سال 792 هجری درگذشت و در شمال مصلی در حافظیه در سایه سرو و گل به‌خاک سپرده شد، چند سال بعد از فوت وی کریم خان زند حکمران فارس تجدید بنای این معتبره کرد و عماراتی ساخت که در سال 1316 ه‍.ش به‌پایان رسید، و سعدی نویسنده گلستان و بوستان نیز در شیراز آرامگاهی دارد که زیارتگاه صاحب‌دلان و سیاحان است از آنجا نهری هم می‌گذرد غیر از آب رکناباد که سرچشمه آن از تنگ اکبر شیراز است، مقبره سعدی با سنگ‌های رنگین و زیبای از کاشی‌های فیروز نام استفاده شده است. غیر از این دو آرامگاه خواجو، دروازه قرآن (که آثار معماری قرآنی و نمودار هنر قرآنی است)، قلعه کریم خان زند به‌نام قلعه ارگ معروف است، کریم خان شیراز را پایتخت خود ساخته بود، خانه آب انبار، مسجد حمام، مسجد وکیل، بازار وکیل، موزه پارس بنای زیبای هشت گوش در باغ بزرگی موجود است. تخت جمشید آثار معروف تاریخی و فرهنگی است که در 518 قبل از میلاد که چهارمین سال سلطنت داریوش بزرگ و چهارمین سال شروع سال هخامنشی نشان می‌دهد، کاخ داریوش در پای کوی رحمت واقع، مدتی این بنا به‌نام چهل مناره معروف بود

و معلوم نمی‌شود که از چه زمانی تخت جمشید شده، کاخ آپادانا قدیمی‌ترین کاخ تخت جمشید، کاخ هدیش خشیار شاه که اسکندر مقدونی 323-330 قبل از میلاد به اینجا آمد و گنجینه‌هایی کاوید و برد و کاخ را آتشزد، نقش رستم که مردم برای زیارت پرستش گاه‌ها و دیدار آرامگاه‌ها می‌آمدند و می‌آیند که جای شناخته و دارای اهمیت است، نقش رجب که یکی از آثار ارزشمند حجاری باستانی ایران در سه کیلومتری شمال تخت جمشید، غار شاپور (مجسمه باشکوه و شگفتانگیز از پادشاه شاپور از سنگ‌های آهکی)، معبد اناهیتا (که نماد تقدس و ستایش ایزد اناهیتا و به‌موجب نگارشات اوستاد یشت‌هاست، موزه نارنجستان، آرامگاه بابا کوهی بر بالای کوه، آشکده کاریان فارس، باغ ارم شیراز به‌نام درخت که سروها سرو زار شهرت جهانی دارد و این باغ نمونه اسلوب خاص معماری شهر شیراز را نشان می‌دهد، پاسارگار یکی از آثار معروف تاریخی و زادگاه کوروش و غیره آثار مهمی تاریخی و دیدنی دارد. شیراز صنایع ختم‌سازی و منبت‌کاری، کارخانه‌های ریسندگی و بافندگی و سیمان و مجهزترین بیمارستان ایران (بیمارستان نمازی) دارد. (فرهنگ فارسی 950/5؛ ایران که من دیدم 35-77)

صحراي موش (1677) نام بياباني است به زمين تركستان، جلگه اي است بزرگ در ساحلِ غربي درياچه وان و شهر موش در آن است. (فرهنگ فارسي 983/5)

صطرخ (1652) يكي از بزرگترين شهرهاي فارس در دوران قبل از اسلام و بعد از آن و اصطرخ قلعة فارس باشد و آن تختگاه دارا بن داراست، لشكرگاه سليمانُ آنجا بود، نام قلعة فارس از شرح سكندرنامه معلوم ميشود، قلعة اسطخر از قلاع معروف تاريخي است كه در انتهاي شمالِ غربي جلگه مرو دشت قرار دارد، و نام شهري در حدود شام نيز. (فرهنگ فارسي 135/5؛ آنند 314/1)

صغانيان (1663) معرَب چغانيان ناحيه اي است واقع مسير آمو دريا (جيحون)، مركز اين ناحيه نيز به همين نام خوانده ميشد، نام رودخانه به چغان رود از همين كلمه است و چغان خداة عنوان پادشاهاني كه بر اين ناحيه حكومت مي كردند از همين كلمه مأخوذ است. شهري است به ماوراءالنهر. (فرهنگ فارسي 442/5)

صفا (1646) نام قصبه اي بود در هجر و يوم الصفا از ايام عرب است. صفا و مروه دو كوه اند بين بطحاي مگه و مسجد، اما صفا جاي مرتفع است از كوه قبيس، بين آن و مسجدالحرام پهناي وادي است كه راه و

1907

بازار است، و دامن کوه ابوقبیس صفا است. نام کوهچه در مکه معظمه و کوهچه دیگر مروه نام دارد نیز از آنجاست و حاجیان سعی خود را در آنجا تکمیل می‌کنند یعنی از کوه صفا تا کوه مروه که تخمیناً دویست قدم بزرگی مسافت دارد هفت مرتبه سعی کنند یعنی تیز تیز مانند که می‌دوند، قدم زنند، و این آهسته دویدن یکی از لوازم حج است. دامن کوه را همچون درجات بزرگ کرده‌اند و سنگها ترتیب داده‌اند که بر آن آستانها روند و خلق دعا کنند، اکنون بین صفا و مروه سقف سقف زده‌اند و بازار را برداشته‌اند. مینی موضعی است نزدیک به مکه که حاجیان برای کُشتن گوسفند در روز حج بدانجا روند و خانه کعبه را چهار رکن یعنی پایه دارند، چون در خانه کعبه روند رکن عراقی، رکن حجرالاسود، رکن یمانی و رکن شامی، در ماه ذی‌الحجه به تاریخ 11 سپتامبر 2015 م به روز جمعه متأسفانه فاجعه عظیمی افتاد که ماشین کرین که آنجا کار می‌کرد از بالا به پایین بر سقف صفا و مروه افتاد، سقف شکسته درون آن محوطه بیش از صد نفر را کُشت و صدها را زخمی کرد. (فرهنگ فارسی 1000/5؛ لغات و مشکلات 171؛ آنند 2752/4)

صفون و صفین (1663) موضعی است نزدیک رقه در

1908

ساحل فرات، از جانبِ غربی بین رقه و بالس،
و نبردگاه حضرت علیؑ.

صفیه (1668) نامِ مقامی در راهِ مکه. (مدار
13/3)

صنعا (1648) قصبه‌ای نزدیکِ شام، در یمن در
کثرت میا و فوا، فواکه و اشجار به‌دمشق
ماند، و دهی است به‌بابِ دمشق، و پایتختِ
کشورِ یمن نیز در جنوبِ غربی در جزیره
عربستان، در ساحلِ شرقی بحرِ احمر، مرکز
صدور قهوه است. (غیاث 543؛ آنند 2769/4؛
فرهنگ فارسی 1037/5)

صوالکواکب (1674) یکی از شهرهای ترکستان.

صین (1664) اقلیمی است فراخ، موضعی است
به‌کوفه و موضعی است با سکندریه، و گروهی
است از اولادِ صین بن یافث بن نوحؑ، و آن
بلادِ ترک است، معرّب چین. اقلیمی است که در
آن مروارید و مُشک خیزد. (شرفنامه 667/2؛
آنند 2181/4)

طالقان (1715) بخشی است از شهرستان تهران که
در قسمتِ شمالی غربی تهران قرار دارد و
میان بلخ و مروارود از آن شهر است،
ناحیه‌ای است کوهستانی و در درّه شاعرود
واقع شده و اغلب درّه‌های آن در کنار شعب
همین رود قرار دارند. طالقان دارای معادن
زغال سنگ است، و شهرستانی است میان قزوین

و ابهر، مؤلفِ حدودالعالم محلّ آن را میان طخارستان و قتلان و در سرحدّ گوزگان می‌گوید و یاقوت حموی در معجم‌البُلدان بین بلخ و مروالروود یاد می‌کند، این شهرستان در زمین همواری واقع شده و نهري بزرگ و باغهاي بسیار دارد، گروهی از فضلا از طالقان منسوب‌اند. (فرهنگ فارسی 1067/5)

طرابلس/Tripoli (1704) شهری است به‌شام و شهری است به‌مغرب، و این لفظ رومی است و معنی آن به‌زبان رومی سه شهری است. نام موضعی بناکرده ارسطاطالیس وزیر سکندر در ساحل بحرالروم (مدیترانه) واقع در شمال کشور لبنان، این ناحیه به‌صورت یکی از ایالات بربر درآمده و توسط ایتالیا اشغال شد، از مغرب به‌تونس و الجزایر، و از جنوب به‌فزان، و از مشرق به‌قیروان محدود است، از شهرهای آن زوّاره و کرسی آن حمص است، میوه‌های متنوع از قبیل پرتقال، لیمو، نارنج و گلابی در این شهر دستیاب می‌شود. (فرهنگ فارسی 1085/5؛ آنند 2821/4)

طراز (1703) نام موضعی و شهری است در ترکستان شرقی در حدود چین نزدیک فرغانه که آب و هوای آن سخت سرد است و آنجا جامه‌های خز گرانبها بافند، آنجا شهره‌اند خوبان و کارگاه دیبابافی، مُشک خوب نیز از آنجا است، و نام یکی از ولایت بدخشان در

اوایل دوره اسلامی سجاف جامه از بیرون در اطراف قبا بود. (وفایی 141؛ شرفنامه 1687/2؛ برهان 1349/3؛ لغت شاهنامه 267؛ فرهنگ فارسی 1086/5)

طرطوس (1704) شهری است به‌شام بر دریا نزدیک مرقب و عکا، و قبلاً در دست فرنگیان بوده، نام دهی پُرونق. (آنند 2826/4؛ فرهنگ فارسی 1087/5)

طلخام (1714) نام موضعی است.

طمغاج/طمغاج (1698) نام ولایتی و شهری، ساکنان آنجایی اکثراً پیوسته ابرو باشند، شهر پکن/Peking پایتخت قدیم چین. (سراج 1545/2؛ مدار 56/3)

طوس (1705) یکی از شهرهای قدیم خراسان قریه سناباد که مدفن حضرت امام رضا آنجاست، در آن بود، از مشهد مسافت طوس تقریباً پانزده کیلومتر است، فرهنگ و تمدن ایران از اینجا سرچشمه گرفته است، طوس منطقه دشتی بین دوتا کوه آداغ و بینالود واقع شده، مجموعه چهارتا شهر را طوس می‌گفتند، اول شهر بران که امروز طوس، دومی شهر ترغبه (تروغ بند که بعداً تابران شده) سومی داخل شهر مشهد محله نوغان شهر بزرگ طوس بوده، چهارمین را بکان، آثار و ابنیه طوس آرامگاه فردوسی شاعر بزرگ فارسی در دیهی

پاژ در طوس، موزة طوس، چون مرقد امام رضا در این محلّ یعنی در قریة سناباد بوده آن را به نام مشهد طوس نامیدند و بعدها طوس حذف شد و مشهد جایگزین آن گردید، به دست مغول ویران گردید ولی هنوز خرابه‌هایی و آثار دیده می‌شود. (فرهنگ فارسی 1101/5؛ ایران که من دیدم 8-142)

طیبّه (1723) مدینه رسول ا صلّی ا علیه و سلّم، و دوده اند به مصر.

طیسفون (1718) نام شهری عظیم از شهرهای قدیم در مغرب ایران، واقع در ساحل شرقی و از بناهای طهمورس دیوبند بوده، و جمشید جم بر آبادی آن افزوده، چون در کنار دجله واقع شده بود جمشید بر آن دجله از سنگ و آجر پُلی متین بر بسته، چون اسکندر رومی گر یک بر ایران مسلط شد از غایت رشک نخواست آثاری چنین عظیم از ملوک ایران برقرار باشد، به خرابی آن حکم کرد، بعد از اسکندر اردشیر بابکان نتوانست مانند اوّل پُلی بر دجله بندد از زنجیر جبری بر دجله ببست و مداین را دارالملک ساخت، نوشیروان در زمان خود ایوانی از گچ و آجر بنیاد کرد، نخست فضای صحن آن سرای صد و پنجاه گز و در آنجا صفة که چهل و دو گز عرض و هشتاد و دو گز طول و شصت و پنج گز ارتفاع داشت، بساخت و طاق کسری نام آن است. طیسفون

نشستگاه سلاطین ساسانیان هم بوده .
(شرفنامه 692/2؛ فرهنگ فارسی 1109/5)

ظفار (1737) شهری از یمن نزدیک صنعا که عود و جزع یمانی بدانجا منسوب است، و آن مقر ملوک حمیر بود. (آنند 2864/4؛ فرهنگ فارسی 1113/5)

عبر (1759) موضع از حجاز کثیرالجن، و دهی است که هرچیزی خوب و نیکو را از مردم و جامه و جز آن بهوی نسبت کنند، پارچه در آنجا خوب می‌یافتند.

عدن (1786) شهری است به‌کناره دریا در یمن (خلیج عدن)، انگلیسها در 1839 م در تحت نظارت خود گرفته بودند، عدن به‌معنی همیشه بودن و باغهای بهشت که مردم همیشه در آن خواهند بود و چون عدن به‌معنی استقامت است بهشت را عدن به‌همین سبب گویند که بهشتیان دایم دروی اقامت خواهند داشت، و عدن نام جزیره‌ای است در حدود یمن که مروارید خوب از آنجا حاصل می‌شود. (فرهنگ فارسی 1165/5؛ آنند 2899/4)

عراق (1896) کشوری است در مغرب ایران که از شمال محدود است به‌ترکیه، از مغرب به‌سوریه و اردن، از جنوب به‌عربستان سعودی و کویت و خلیج فارس، از مشرق به‌ایران، قسمت عمده سکنه در حاصلخیزترین قسمت عراق یعنی

دشتهایی واقع بین دجله و فرات زندگی می‌کنند، زبان رسمی عربی و دین اسلام است. عراق حالا دو شدند، یکی عراق عجم که خراسان و اصفهان داخل آن است و دیگر عراق عرب و ملک آن روی دجله است و بغداد داخل آن است و عراق به معنی کناره دریا، چون هردو ملک بر کنار دریا واقع شده است لهذا عراق گویند، عراق عجم بر کناره رود جیحون است و عراق عرب بر کناره دجله و فرات است. هردو عراق دارای 114 ایالت، پایتخت بغداد و شهرهای دیگر کربلا، نجف، خانقین، موصل، سلیمانیه، بصره و غیره اند، محصولات گندم، جو، برنج، پنبه، توتون، خرما، پشم و پوست و نفت است. صابونسازی، دباغی، سیگار، پارچه‌بافی، روغن نباتی و بلورسازی عراق معروف است. (شرفنامه 720/2؛ آنند 2904/4؛ فرهنگ فارسی 1166-7/5)

عرعر (1762) نام موضعی.

عروس (1766) نام بادیه در راه مکه که آن را وادی عروس می‌گویند، و نامی گنج کاؤس که به شهر طوس نهاده بودند و کیخسرو آن را تسلیم گودرز کرده به زال و رستم رساند، و بر پرویز شاه را نیز گنجی بود که عروس نام داشت. (لغت شاهنامه 271)

عروس شام (1815) نام شهری که عسقلان گویند.

عسقلان (1787) شهري است به ساحل شام، و آن را عروس الشام نیز گویند، آنجا آثارِ قدیمه بسیار باشند به طرف دریا و مابین آن و غزه سه فرسخ راه است، در این زمان خراب است و ترسایان حج آن کردن و آمد و شد داشتند در آن، و دهی است به بلخ یا محلّه‌ای است. (مؤید؛ آنند 2939/4)

عسکر (1760) نام مقامی منسوب به لشکر، محلّه‌ای است به نیشاپور و نام سامره که دهی است میان حرمین، شهري است از خوزستان و اهواز میان بصره و فارس. (آنند 2940/4)

عسیله (1796) نام بیابانی است به راه مکه، ریگناک و شوره، موضعی خانه زنبو.

عُظاظ (1772) بازار عرب در ناحیه مکه به وقت جاهلیت که در سالی یکبار آنجا جمع آمدند و خرید و فروخت کردند.

عُمان (1788) شهري است در جنوب شرقی بر کنار بحر اعظم یعنی دریای محیط لهذا دریای اعظم را آن نسبت کرده دریای عُمان گویند، شهر مهمّ و مرکز آن مسقط است، دین عمومی اسلام است، عمان پایتختِ اُردن هاشمی واقع در کنار راه آهن دمشق به حجاز و دریایی است منشعب از اقیانوس هند در جنوب پاکستان ایران و مشرق شبه جزیره عربستان که به وسیله تنگه هرمز از خلیج فارس جدا

می‌گردد. دارای نخلستان‌های وسیعی است، محصول عمده خرما و صادراتش خرما و ماهی است، و عمان شهری است در ولایت شام که آن را شهر صنجار گویند. (فرهنگ فارسی 1210/5؛ شرفنامه 725/2؛ آنند 2989/4)

عندماق (1778) نام مقامی است.

غاتفر (1831) محله‌ای بزرگ شهری در حدود شهر سمرقند، بعضی غاتفر را شهری در ترکستان دانسته‌اند که خوبان آن به‌زیبایی مشهور بودند، باید دانست که جدا از محله مزبور در سمرقند غاتفر دیگری نبود و چون سرو خوب آنجا مشهور بود قامت خوبان را به‌سروهای آن تشبیه می‌کردند، در آن مردم غایت اهل کتاب بود. (سراج 1563/2؛ آنند 3022/4؛ جهانگیری 409/1؛ فرهنگ فارسی 1230/6)

غانه (1851) شهری بوده در کنار فرات، و شهری بوده در حدود یمن که خاکروبه‌ای که شهر را شویند، در آن خاک سونش زر یعنی ریزه زر پیدا شود. (آنند 3027/4)

غرج (1828) نام شهری است.

غزنه (1855) نام شهری بزرگی است. (شرفنامه 751/2؛ مدار 152/3؛ آنند 3046/4)

غزنیچی (1860) نام شهر غزنی است، حکیم سنایی غزنوی را غزنیچی گفته‌اند.

غزنین (1847) شهری است در غایت شهرت و ولایتی است مشهور در زابلستان مابین کابل و قندهار که دارالملک سلطان محمود غزنوی بن ناصرالدین سبکتگین بود، محمود به آبادی و وسعت آن ولایت کوشیدند و آن را از بابت تعظیم حضرت می‌گفتند، در آن شهر دوازده هزار مدرسه علوم مختلف بوده و سرحد سلاطین هندوستان بوده و می‌گفتند سرحد اسلام است، محمود را شاه زابلستان نیز گفته‌اند، بعداً غزنین از شهرهای مرکزی افغانستان مانده که سرایشی مرتفعات سفید کوه به سوی جنوب امتداد می‌یابد، قرار دارد، خرابه‌های غزنین قدیم پایتخت غزنویان در شمال شرقی در فاصله تقریباً پنج کیلومتر قرار دارد و آن در قرنهای سوم تا ششم اهمیت به‌سزایی داشته. (سراج 1582/2؛ آنند 3046/4؛ فرهنگ فارسی 1258/6)

غضبان (1847) نام شهری و ولایتی.

غناده (1857) نام ولایتی است.

غور (1834) ناحیه بزرگ کوهستانی در سمت خاور جنوب غرjestان از هرات تا بامیان و حدود کابل و غزنه امتداد داشته است، یاقوت کوه‌های بین هرات و غزنه را غور دانسته، و اصطخری آن کوه‌ها را آبادان و دارای باغها و چشمه‌ها خوانده است. این ناحیه مقرایل هزاره و قبایل چهار ایماق است و آن

1917

هزارستان می‌نامند، اهالی آن در ایام خلافت حضرت علیّ مشرف به اسلام شده و به‌خطّ مبارک حکومت گرفتند تا زمان غزنویه آن منشور در میان این طایفه بود، فتح کامل غور در عهد محمود غزنوی صورت گرفت. (لغت شاهنامه 380؛ برهان 1436/3؛ آنند 3073/4؛ فرهنگ فارسی 1272/6؛ لغات و مشکلات 163)

غوره (1859) یکی از ده‌های هرات که انگور آن مشهوراند و انگورهای نارسیده که مزه ترش می‌باشد زیاد می‌شود.

غوته/غوطه (1858) موضعی است که آن را بهشت دنیا گویند، یکی از زیباترین و صفاترین شهرهای دنیا است و یکی از جنّات اربعه روی زمین است، غوطه دمشق باغهایی که دمشق را احاطه کرده‌اند و از رود میان خراسان به رود بردی سیراب می‌شوند، در این باغها میوه‌های مطبوع مانند زردالو به‌عمل می‌آید، در ازمنه قدیم این ناحیه بنی‌غسان بوده، شهری در زمین طی.

غیلاق/غیداق (1840) محلی است نزدیک دشت قبچاق که تیر پیکان‌دار نیک از آنجا صادر می‌شد، و تیرهای آنجایی راست و محکم باشند، و تیر آن اگر به‌سنگ خارا بخورد سوراخ می‌کند، و بره آنجایی نیز سخت نیکو شود. (فرهنگ فارسی 1284/6)

اعلام

فهرست اشخاص

- آدم عليه السلام: 1059، 1143، 1192، 1219، 1241، 1242، 1295، 1296، 1683
1251، 1295، 1296، اسماعيل عليه السلام: 1659
1634، 1671، 1735، اصمعي: 1282
1754، 1807، افراسياب: 1112، 1168،
آفريدون: 1204، 1689، 1242، 1382، 1421،
ابراهيم زرتشت: 1309، 1472، 1555، 1567،
ابراهيم عليه السلام: 1086، 112، 1593، 1613،
1318، 1465، 1513، انوري: 1020، 1278، 1298،
ابليس عليه اللعنت: 1209، 1269، 1410، 1605،
ايدون: 1697، 1689، 1521، 968
ابوبكر/ابابكر رضي ا بزرجمهر: 1381
عنه: 1081، 1660، بسحاق اطعمه: 1190
ابو علي/بو علي سينا: 1523، 1593، 1673، 1623، 1638،
بلقيس: 1378
ابومسلم مروزي: 1353، بني اسد: 1798
اردشير بهمن: 980، بو علي حكيم: 1382
ارسطاطاليس: 1704، بونجم: 1543
اسحاق عليه السلام: 1770، بيژن: 1267
اسدي: 1318، 1399، 1442، 1605، پلنگر شاه: 1705
اسرافيل عليه السلام: 1656، پرويز، شاه: 1027، 1305، 1587،
اسما: 1400، 1614، 1620، 1767

پشنگ:	1613	خاقاني	شرواني،
پورجا/پورچا:	1266	ابوبديل: ..	999، 1278،
پيران ويسه:	1259، 1163،	1537، 1590،	1786،
	1593، 1382، 1262	1810، 1803	
پيركهن (لقيد پدر	پدر	خاقاني خيرواني: ..	1025
رستم):	1321	خالد:	978
جارا شعري، امام: ..	1618	خان:	1019
جامي (عبدالرحمن): ..	1060	خان خانان:	1019
جبرئيل عليه السلام: ..	1283، 1290،	رخداي:	1043
	1293، 1419، 1482،	ختن خاتون:	1078
	1515، 1520، 1734، 1863	خدروان:	1020
جمشيد شاه:	1107، 1527، 1564،	خديمه: ..	1308، 1307، 1031،
	1688، 1640، 1596	خراد (پادشاه): ..	979
جمهور:	1700	خرجيون/خورخجيون: ..	1024، 1021،
حاتم طي/طايبي:	1771، 1726،	خرمه:	1034
حافظ (شيرازي):	1104، 1123،	خروار: ..	969، 1186،
	1188، 1216، 1241،	خسرو، امير: ..	1027، 1266،
	1277، 1285، 1383،	1436، 1602	
	1462، 1479، 1490،	خسرو، پادشاه: ..	1027، 1044،
	1526، 1527، 1532،	1076، 1559، 1563،	1596،
	1542، 1544، 1604،	خسرو پرويز: ..	1555، 1626،
	1636، 1675، 1725،	1555، 1626، 1629	
	1751، 1852		
حسن رضي ا عنه:	1106، 1556	خشنواز:	995
حسين رضي ا عنه:	1106، 1556	خضر عليه السلام: ..	988
حمزه رضي ا عنه: ..	1440	1556، 1556	
خاقان اكبر:	1057	خنگ بت:	1052
		دارا: ..	1092، 1095، 1097، 1255،
		داراب: ..	1092، 1095، 1255،

داغولي:	1159	، 1550	، 1551	، 1630
دانا (بهلول):	1092	، 1639	، 1767	، 1812
داؤد عليه السّلام: 1320،	1673	رستم طبيب:	1552
دجّال:	1449	دشمه:	1151
دستان (پدر رستم):	1140	رشنواد:	1239
دعد:	1105	رعد:	1240
دلارام:	1135	روپيل:	1258
دمور:	1112	روداب:	1234
دوازده زُخ:	1171	رودابه:	1274
ديوبند:	1106، 1178	رودكي:	1278
ديوسپيد:	1179	روشنك:	1255
ذواليزن:	1229	رهام:	1261
رباب:	1105	رِيّا:	1232
راست روشن:	1297	ريدك:	1256
رام:	1259	يونيز:	1247
رامين/رامتين:	1262	زادشم:	1335
ربيع:	1252	زال:	، 1034	، 1141
رسام:	1260	، 1260	، 1274	، 1333
رستم: 1141، 1162، 1176،	، 1179	، 1334	، 1363	، 1364
، 1250	، 1234	، 1383	، 1524	، 1767
زبّا:	1274	، 1261	، 1260	1307.
زبيده:	1321	، 1320	، 1310	1345
زراسپ:	1350	، 1337	، 1333	1309
زرقا:	1385	، 1383	، 1367	1308
زريوند:	1406	، 1397	، 1390	1317
زكريا:	1472	، 1441	، 1421	1555
زليخا رضي عنها:	1524	، 1486	، 1473	1308

،1260 ،1255 ،1197	1317	زند:
،1407 ،1350 ،1346	1341	زنگله شاوران:
،1498 ،1421 ،1408	1372	ژواغا:
1747 ،1705 ،1704	1465 .	ساره رضي ا عنها:
1380	1448	ساسان:
1443 ،1089 ،1043	1461	ساسو:
،1246 ،985	1482 ،1481.....	سامري:
،1300 ،1291 ،1264	1467	سايه:
،1383 ،1355 ،1347	1467	سيابه:
،1625 ،1467 ،1464	1405	سپنديار:
1857 ،1829 ،1776 ،1655	1441	سپهرم:
1536	1397	سپيد:
،1074	1442	سدوم:
،1564 ،1378 ،1107	1493	سُرخ بت:
1822 ،1731 ،1704 ،1683	1472	سرخه:
1443	1485	سري سقطي:
1487	1400	سعد:
1613 ،1409	1725 ...	سعد (اهل كوه):
1409	1041 ،1017	سعدي (شيرازي):
1410	،1109 ،1067 ،1065	
1488	،1204 ،1194 ،1119	
،1453 ،1410 ..	،1447 ،1436 ،1335	
1847 ،1835 ،1495 ،1456	1835 ،1660 ،1572 ،1551	
1478	1421	سقراط:
1600 ،1421	1388	سلات:
1410 ،1086 ،983 .	1456 ،1426 ،1409	سلجوق:
1381	،1163 ،1095.....	سكندر:

- 1560 شمشير: 1389 سومنات:
- 1593 شمعون: 1397 ، 1385 سهراب:
- 1560 شمگیر: 1440 سهل:
- 1593 شمیدن: 1440 سهیل:
- 1567 شندوش: 1440 سهیل بن تستري رحمة ا
- 1594 شوتن: 1525 عليه:
- شهاب الدین کرمانی، 1492 سهیل عرب:
- 968 حکيم: 1247 ، 1162 سیا وُخش:
- 1553 شهر آزاد: 1613 ، 1472 ، 1420
- 1597 شهربانو: 1420 ، 1402 ، 1269 سیا وُش:
- 1564 شهرناز: 1421 ، 1460 ، 1499
- شیخ نجدی (شیطان 1652 ، 1578
- 1645 عليه اللعنت): 1432 سیامک:
- 1613 شیده: 1390 سیندخت:
- 1595 شیراوژن: 1516 سیه چشم:
- شیرشرزه غاب (علی 1554 شاپور:
- 1623 رضی عنه): 1615 شادی:
- 1620 شیروی: 1555 شار:
- 1620 ، 1614 شیرویه: 1555 شاور:
- شیرین: 1555 ، 1559 ، 1633 شاور خسرو (وزیر):
- 1629 ، 1595 ، 1563 1633 شاه زنگ:
- 1648 صاحب: 1587 شاه شهید:
- 1675 صاحب عبّاد: 1604 شروه:
- 1683 صاحب کافی: 1647 ، 1636 شعيب عليه السلام:
- 1652 صباخ: 1548 شمّاخ:
- 1683 صخرة جنّي: 1565 شماساس/شماشاش:
- 1664 صنعان: 1266 شمس الدین، ملک:
- 1903**

عائشه رضي ا عنها: 1667	صهيب: 1650
عبا: 1746	ضحاک: 1105 ، 1204 ، 1295 ،
عبّاس رضي ا عنه: 1187 ، 1252 ، 1786	1298 ، 1377 ، 1564 ،
عبدا بن عبّاس: 1252	1688 ، 1689
عبدا بن غطعان: 1725	طالوت: 1696
عبدا زياد: 1166	طاووس بن نوذر: 1162
عبدا لغوز، قاضي: 1552	طاها/طه: 1692
عبدالواسع جبلي: 1410	طرخان: 1716
عتاب: 967 ، 1042 ،	طرسيقوس: 1704
1088 ، 1749 ، 1797 ، 1800	طرطوس: 1704
عتبه: 1792	طغان: 1717
عتيق رضي ا عنه: 1775	طغرل: 1712
عثمان رضي ا عنه: 1081 ، 1786	طفيل: 1713
عدنان: 1786	طلخند: 1700
عذرا: 1747	طمغاج/طمغاج: 1698
عروه بن حزام: 1815	طوس: 1269 ، 1309
عزازيل: 1780	طوس بن نوذر: 1247 ، 1705
عزيز: 1765	طوطيانوش: 1705
عزيز مصر: 1810	طهماسپ: 1795
عسقلان: 1787	طهمورث: 1107 ، 1178 ، 1697
عضرا: 1748	طيموليا/طموليا: 1693
علس: 1767	ظهر: 1738
علوي: 1313 ، 967 ، 1803	ظهير دلوي، قاضي: 967 ، 1313
علي كرم ا وجهه: 993 ، 1081 ،	ظهير فاريابي: 1076 ، 1445
1106 ، 1083 ، 1132	عامر: 1759
1196 ، 1221 ، 1228 ،	عامري: 1801
1250 ، 1502 ، 1623 ،	

1631 ، 1632 ، 1681 ، 1680 ، 1683 ، 1807 ، 1821 ،
 1746 ، 1787 ، 1803 ، عيص: 1770
 علي زين العابدين رضي ا فاطمه زهرا رضي ا
 عنه: 1803
 علي نجّار: 1810 ، 1106 ، 1309 ، 1787
 عمّار: 1763 ، 1119 ، 1186 ، 1439 ،
 عمران: 1201 ، 1541 ، 1553 ، 1598 ، 1752
 عمران بن ميان: .. 1788 ، فرشيدور: 1163
 عمر بن خاص: 1812 ، فرهاد: 1524 ، 1563 ، 1596 ، 1629
 عمر جرجيس: 1812 ، فريدون: 1043 ، 1089 ،
 عمر خطاب رضي ا عنه: 1081 ، 1105 ، 1298 ، 1335 ،
 1443 ، 1452 ، 1555 ، 1564 ، 1678 ، 1689 ، 1788
 عمر عبدالعزيز: ... 1788
 عمرليث: 1564 ، فضل بن يحيي برمكي: 1440
 عمق: 1778 ، فيلقوس: 1095
 عمل: 1782 ، قارن: 1689
 عملس: 1768 ، قوام الدين: 1454
 عميد: 1757 ، كريم الدين: 1266
 عنتر: 1763 ، كمال الدين اوچي ، امير: 1552
 عنصري: 1764 ، كمال خجندي: 978
 عنق: 1778 ، 1754 ، كيخسرو: 1069 ، 1382 ، 1406 ،
 عنقا: 1748 ، 1485 ، 1613 ، 1652 ،
 عوج: 1754 ، 1705 ، 1766
 عيد: 1758 ، كيكائوس: 1162 ، 1247 ، 1269 ،
 عيسي عليه السلام: 1217 ، 1221 ، 1402 ، 1420 ، 1421 ،
 1432 ، 1600 ، 1237 ، 1304 ، 1351 ،
 1515 ، 1537 ، 1650 ، 1162 ، گستهم:

1905

،1443 ،1368 ،1297	گشتاسب/گشتاسپ: .. 1204،
1639 ،1631 ،1592 ،1529	1405 ،1301
،1343 ،1251: نوح عليه السلام،	گودرز: 1397
1554 ،1441 ،1377	لهاک: 1162
،1163 ،1162 .. : نوذر شاه،	محمد □: 1050، 1059،
1705 ،1555 ،1247	1068 ،1070 ،1088
1163 : نوشابه،	1443 ،1467 ،1505،
1597 ،1590 ،1562: نوشيروان،	1507 ،1508 ،1536،
968 : واحدی، شیخ،	1622 ،1630 ،1632،
1747 : وامق،	1692 ،1634
978 : ولید،	محمود غازی، سلطان: 1389
1788 : هارون، ¹⁶⁷³	مریم رضی ا عنها: 1201،
1345 : هارون رشید،	1788 ،1819 ،1821
1397 : هجیر،	مسعود ناصر: 1771
1447 : هما، ¹⁵⁵²	معزّی، امیر: 1412، 1453،
1554 : یافث بن نوح،	1453 : ملک شاه،
978 : یحییٰ برمکی،	منصور علی بن عبدا: 1252
1770 : یعقوب علیه السلام،	موسّی علیه السلام: 1381، 1482،
،1258 ،1660 ،1308	1493 ،1636 ،1647،
1366 .. : یونس علیه السلام،	1673 ،1702 ،1754،
یونس بن مثنیٰ (ذوالنون مصری): 1225،	1788 ،1755
1229	موسّی بن ظفر: 1481
	مهراب: 1274 ،1390 ،1516
	نستور: 1555
	نظامی، خواجه: 1097، 1258،

فهرست اماکن

اندلس: 1092	حبشه: 1158
انطاکیه: 1275	حجاز: 1277، 1604، 1759، 1776
ایران: 1020، 1092	خاف: 1002
1255، 1260، 1301	خان: 1019
1397، 1441، 1689	خانه کعبه: 1050، 1073
1718، 1775	خاوران: 1020، 1079
بردع: 1163، 1168، 1631	ختل/ختلان: 1014، 1023، 1043
بسطام: 1020	ختن: 1020
بصره: 1075، 1166، 1727	خجند: 978، 1675
بنی‌ثعلب (زمینی): 1016	خراسان: 1020، 1149، 1410،
بیت‌المقدس: 1056، 1100	1644، 1705، 1725،
1129، 1169، 1646، 1666	1835، 1847
پارس: 1080، 1254	خرخز: 995
1447، 1762	خرخیز: 995
ترکستان: 969، 977، 986، 995	خرد اردشیر: 980
1004، 1011، 1019	خرژ: 996
1020، 1023، 1098	خرغون: 1021
1248، 1454، 1484	خرگاو: 1028، 1084
1674، 1677، 1701	خز: 986، 1022
تیه: 1727	خزران: 987، 1022
جوناگره (جونگژه): 993	خضرا: 969
چاه هاروت و ماروت: 1105	خط: 1002
چین: 1019، 1072	خطا: 969
1191، 1307، 1313	خط اول (کعبه): 1072
1357، 1415، 1591	خط سوم (بصره): 1075
1638، 1664، 1703	
	1907

1188	در بندکیش:	1004	خفچاق:
1139	درغان:	1028	خگا و:
1148	درغاله:	977	خلج/خلج:
1168	دژ آهنگ افراسیاب: ..	977	خلخ:
1169	دژ هوخت/دژ هخت گنگ: 1128،	1015	خلخال:
1199	دشت محرم:	1060، 1015	خلخال زر:
1162	دغوي:	1023	خنيان:
1111	دگر:	990	خنيور:
1105	دماوند:	991	خوار:
1125	دمشق:	1018، 991	خوارزم:
1112	دنير:	1045	خودچيني:
1142	دوان:	1004	خورنق:
1144	دهستان:	1045، 996	خوز:
1136	ديلم:	1567، 1024، 996	خوزستان:
1115	دينور:	1045	خوزي:
1245	راز:	974	خوست:
1297	راس العين:	1064	خوشنواز:
1242	رام اردشير:	1016	خيال:
1243	رامر:	993	خيبر:
1280، 1277	راهوي:	1025	خيدوان:
1270	رحبه:	1056	خيرالبلاد:
1286	رحمت آباد:	1025	خيزوان:
1272	رشته:	1166	دارالبيضا (بصره): ..
1273	رقه:	1210	دارالخلافة (بغداد): ..
1287، 1277	رمان آباد:	1146	دارالقمامه (بغداد): ..
1261	رم:	1138	دامغان:

1378 سبا :	1273 رمله :
1421 سباط :	1278 رندي :
1404 سبزوار :	1294 ، 1254 رود كشف :
1449 سپاهان :	1300 رود مهران :
1382 سنجاب :	1248 روس :
1398 سجاوند :	1294 روضة باغ رفيع :
1442 سدوم :	1261 روم :
1484 سراي :	1275 روميه :
1437 سرپل :	1293 رويين دژ :
1416 سرخس :	1281 ري :
1406 سعتري :	1242 ريبد :
1400 سغد :	1333 زابل :
1486 سغدي :	1337 زاکان :
1536 سغد سمرقندي :	1337 زاوولستان / زابلستان :
1454 سفتين :	1317 زرود :
1455 سقسين :	1339 زره گران :
1417 سقليس :	1313 زمج / زمج :
1683 سقوطر :	1360 زندان سكندر (يزد) :
1498 سكندر آباد (اسكندريه) :	1340 زندن :
1408 سگسار :	1341 زنگان :
1443 سلام :	1358 زنگبار :
1831 ، 1019 سمرقند :	1341 زوزن :
1457 سيمانان :	1465 سارقيه :
1457 سمنگان :	1391 ساغرج :
1380 سميرا :	1448 سامان :
1444 سنام :	1466 ساوه :

1556 شېستر:	1384 سنجا ب
1590 شروان:	1411 سنگبار:
1572 شقوق:	1478 سنونريه:
1591 شكن:	1516 سواد اعظم:
1618 شكني:	1395 سويخ:
1618 شمآخي:	1531 سه جمره:
1593 شميران:	1445 سيام:
1611 شوتيره:	1499 سيا وُخش آباد:
1567 شوش:	1499 ، 1402 سيا وُش آباد:
1561 شوشتر:	1499 سيا وُخش گرد:
1562 شهر:	1460 سيجان:
1628 شهرزور:	1461 ، 1460 ، 1451 سيستان:
1543 شهاب:	1461 سيسجان:
1594 شهلان:	1461 سيلان/سرانديپ/سري لنكا:
1564 شيراز:	1585 شادمان:
1677 صحراي موش:	1566 شاش (چاچ):
1675 صدر خچند:	، 1125 ، 969 شام:
1652 صطرخ:	، 1618 ، 1583 ، 1273	
1663 صغانيان:	1788 ، 1652 ، 1648 ، 1627	
1646 صفا:	1586 ، 1350 شاوران:
1663 صفون/صفين:	1556 شاوغر:
1731 صفّة سليمان:	1586 شاهجان/شهجان:
1668 صفيه:	1600 شاهه:
1788 صنچار:	1548 شاينخ:
1648 صغنا:	، 1600 شبانكاره/شبانگاره:
1664 صين/چين:	1543 شبت:

1796 عسيله :	1703 طاس :
1772 غُظاظ :	1715 طالقان :
1788 عَمَان :	1704 طا ووس :
1778 عندماق :	1719 طايه :
1831 غاتفر :	1701 طبر :
1851 غانه :	1719 طبريّه :
1828 غرج :	1704 طرابُلس :
1855 غزنه :	1703 طراز :
1860 غزني :	1704 طرطوس :
1860 غزنيچي :	1714 طلخام :
1847 غزنين :	1698 طمغاچ / طمغاچ :
1847 غضبان :	1766 ، 1705 ، 1593 ، 1383 طوس :
1857 غناده :	1723 طيبه :
1858 غوته / غوطه :	1718 طيسفون :
1834 غور :	1759 عبقر :
1859 غوره :	1786 عدن :
1861 غي :	عراق :	1277 ، 1732 ، 1775 ،
1861 غيداق :	1896 ، 1860 ، 1789	
1840 غيلاق :	1775 عراق العجم :
1561 فارس :	1775 عراق العرب :
1652 فطام :	980 عرب صغير :
1727 قلزم :	1762 عرعر :
1083 قلعة خيبر :	1766 عروس :
1628 ، 1390 ، 1274 كابل :	1815 عروس شام :
1704 ، 1194 كرمان :	1787 عسقلان :
993 كَرْنال :	1760 عسكر :

،1148 ،1070 ،1033 ،994	هند:	،1073 ،1072 ،1052	كعبه :
،1246 ،1230 ،1187		1805 ،1336 ،1278	
،1269 ،1260 ،1259		1389 ،993	گجرات :
،1288 ،1278 ،1277		1736 ،1370	گیلان :
،1373 ،1342 ،1335		1397	مازندران :
،1430 ،1412 ،1374		،1441 ،1107	ماوراء النهر:
،1437 ،1435 ،1434		1663 ،1556 ،1445	
،1507 ،1475 ،1466		1381	مداین :
،1562 ،1559 ،1549		،1235 ،1218 ،1058 .	مصر :
،1616 ،1605 ،1604		1812 ،1810 ،1765 ،1562	
،1562 ،1559 ،1549		،1287 ،1273 ،1056 .	مکه :
1616 ،1605 ،1604 ،1598		،1440 ،1380 ،1336	
1847 ،1465 ،1441	هندوستان:	،1668 ،1652 ،1465	
995	هیاطله :	1816 ،1799 ،1772 ،1768	
1360	یزد :	1401	مُلتان :
،1440 ،1393 ،1388 ،1229	یمن:	1446 . . .	نخشب/کش/کاشغر :
،1777 ،1652 ،1602		1441	نیمروز :
،1786 ،1851		1199	وادی عرفات :

فهرست چشمه / جوي / رودخانه / درياها

1550 ، 1318	شهرود :	1287	ا اکبر :
1585	شيم :	1040	خورابه :
1787	اسقلان :	261	رم :
1788	عمان :	1336	زمزم :
1763	عنبر :	1334	زنجبيل :
1823	عين النّبي :	1358	زنگانه رود :
1294 ، 1254	كشف :	1324	زوآر :
1300	لهران :	261	ژم :
1778	نيل :	1397	سپيد :
1287	هيرمند :	1460	سيحون :
		1287 ، 1175	شهد :

فهرست کوه ها

1393	سنج (در یمن) :	1595	آروند :
1602 ، 1601	شبه :	1863	اسد :
1553	شهد :	1105	دماوند :
1594	شهران :	1344	زاوه :
1646	صفا :	1347 ، 1346	زرده :
1722	طفل :	1341	زنگله شاوران :
1727 ، 1702	طور سینا :	1441	سام :
1780	عاقل :	1396	سبد :
1777	عقیق :	1396	سپند :
1785	علم :	1388	سعفت (در یمن) :
1771	عوارض :	1455	سقیلان (در روم) :
		1486	سگزی (کوه رستم) :

فهرست کتابها

قرآن:	1090	1511	1645	1480	1481	1501
اطعمه بسحاقیه:	1827	1675	1822			
ابراهیم ضمیر، فرهنگ:	967	1048	1041	1067		
	1147	1232	1237	1079	1436	1447
	1241	1254	1266	1483	1660	1675
	1301	1379	1393	1835	1858	
حسینی، فرهنگ:	1407	1411	1424	1198	1238	1244
	1434	1438	1441	1266	1283	1294
	1442	1448	1449	1330	1344	1356
	1483	1490	1529	1451	1683	1725
1785	1586	1583	1583			
ادوات الفضلا:	1022	1319	1086			
استا (تفسیر زند):	1317	1409	993	1244		
اسدی، فرهنگ:	977	1142				
اصطلاح بسحاقیه:	1072	1211	1308	1033		
	1806	1766	1491			
اصطلاح صوفیه:	972	1003	1312	1308		
	1030	1034	1036			
	1038	1044	1063			
	1069	1094	1099			
	1104	1114	1122			
	1124	1139	1165			
	1194	1233	1234	1186	1553	1700
	1238	1246	1280			
	1319	1321	1322			
	1328	1352	1446	1593	1623	1638

شمع الكيان: 1593، 1623، 1638 قران السّعدين: 1436
 صحاح: 1098 كليله و دمنه: 1610
 عجائب البُلدان: 1449 موايد: 1039
 عجائب، فرهنِگ: 991 نوادر الحميدي: 1032، 1105، 1200،
 فاروقي: 1375 1232، 1235، 1399،
 فوايد الفواد: 1806 1602، 1650، 1653،
 قاضي ظهير دلوي، 1765، 1670
 فرهنِگنامه: 967

فهرست جانوران

آهو:	1257، 1262،	استر:	1137، 1242،
1426، 1526، 1589،	1581، 1504، 1355،	بزه:	1183، 1693،
1741، 1726، 1742،	1765، 1798، 1840،	اسب: .. 975، 1006، 1007،	
1012، 1016، 1023،	1709	بزه بچه:	1709
1026، 1034، 1060،	1693	بزغاله:	1693
1075، 1082، 1125،	977	خاد:	977
1132، 1196، 1211،	، 1132، 973،	خارپشت:	، 1132، 973،
1214، 1237، 1242،	1476، 1348، 1276،	ختلي:	1043
1243، 1250، 1267،	1084، 1028،	خرگاو:	1084، 1028،
1289، 1347، 1355،	999	خرگوش:	999
1384، 1392، 1400،	999	خرموش:	999
1405، 1407، 1408،	1034	خرمه:	1034
1423، 1440، 1475،	1027	خستو:	1027
1476، 1482، 1484،	975	خنج:	975
1487، 1492، 1498،	1012	خنگ:	1012
1504، 1505، 1530،	1013	خوک/خوگ:	1013
1537، 1563، 1572،	1016	خيل:	1016
1575، 1577، 1581،	1103	دد:	1103
1575، 1607، 1629،	1173، 1103،	دربند:	1173، 1103،
1650، 1662، 1671،	1132	دُلْدُل:	1132
1676، 1708، 1717،	1141	دلفين:	1141
1734، 1770، 1773،	1152	دله:	1152
1775، 1783، 1800،	1153	دمنه:	1153
1812، 1827، 1855،		اسب ختلاني:	1014

1409	سمندر:	1182 ، 1154	دُنبه:
1389	سلوت:	237	رُخ:
1417	سوس:	1257	رنگ:
1432	لوسک:	1440 ، 1348 ، 1278	روباة ترکی:
1455 ، 1411	سوسمار:	1287	روباة زرد:
1488	سوشغري:	1134	روبه:
1412	سیسار:	1286	روبة سُرخ:
1586	شادن:	1357	زاغپا سُرخ:
1573	شاک:	1346 ، 1327	زرافه:
1587	شاهین:	1633 ، 1597 ، 1578	
، 1124 ، 1060	شتر:	1330	زردک:
، 1258 ، 1243 ، 1234		1348	زکاسه / ژکاشه:
، 1415 ، 1402 ، 1337		1465	سارچه:
، 1575 ، 1433 ، 1423		1423	ستاغ:
، 1615 ، 1607 ، 1581		1474	سریچه:
، 1676 ، 1617 ، 1616		1426	سغاق:
، 1767 ، 1734 ، 1726		1407	سغر:
، 1782 ، 1774 ، 1768		1407	سغرگاو:
1839 ، 1800		1426	سیغلق:
1013	شتر بزرگ سیاه:	1426	سفاق:
1153	شتربه:	1426	سفق:
1739	شترمرغ:	1426	سگ:
1597 ، 1346	شترگاو:	1214 ، 1153	، 1408 ، 1407 ، 1402
1603	شرزه:	1503 ، 1498 ، 1460	، 1792 ، 1790 ، 1749
1581	شغال:	1381	سگی آبی سیاه:
1605	شفانه:	1400	سمند:
1581	شکال:			

1765 : عتذ	1607 : شكرفنده
1756 : عراد	1551 : شكند
1779 : عروسك	1581 : شگال
1779 : عروك	1592 : شگون
1748 : عضبا (ناقة رسول)	1610 : شنزبه
1799 : عكه	1554 : شواذ
1782 : غنصل	1572 : شولق
1783 : عيهل	1553 : شويد
1844 : غرم	999، : شير
1855 : غزاله	1375، 1374،	1132
1837 : غنجموش	1639، 1638، 1632،	1603
1845 : غنم	1667 : صعوه
1022، 987 : قندز	1707 : طرف
1423 : كره اسپ	1724 : طرمتي
1488 : گاوميش	1693 : طلا
1754 : گورخر	1742 : طبي
1454، 1433، 1292، 1166، : گوسپند	1739 : ظليم
1844، 1540، 1426، 1309، : ميش	1791 : عانه

فهرست خزنده ها

1494	سفال پشت:	977	خاد:
1407	سقنقور:	1628 ، 1029	خاره:
1476	سگرنه:	1132 ، 973	خارپشت:
1389	سنگ پشت/باخه:	1476 ، 1348 ، 1276	
1444	سنگم:	1026	خپیرو:
1455 ، 1411	سوسمار:	1026	ختو:
1479	سوسه:	1071	خرچال:
1440	سیخول:	1011	خرچنگ:
1433	سیسک:	987	خستر:
1433	سیلک:	976	خلنج:
1549	شارمارند:	1023	خلصون:
1551	شکند:	969	خنفا:
1571	شنگرف:	1221 ، 1165	دیوپا:
1661	صل:	1223	ذرا ریج:
1798	عکاشه:	1268	راهو:
1221 ، 1165 ، 1078 ، 1440	حکبوت:	1348 ، 1278	روباة ترکی:
1858 ، 1798 ، 1753 ، 1649		1282	ریگ ماهی:
1476 ، 1444 ، 1141 ، 982	ر:	1348	زله:
1661 ، 1661 ، 1549		1470	سد پایه:
1786 ، 1689		1473	سرلجقه:
		1474	سغرنه:

فهرست پرنده ها

1835 ، 1605 ، 1339 ، 977: زغن	1712 بچّه کبک:
1313 زمج:	977 خاد:
1331 زمچک:	994 خربوز/خربيو از:
، 1148 ، 1124 ، 1370 ، 1211	1071 خرچال:
1502 ، 1360 ، 997 ، 977 ، 976	997 خرمگس:
1328 زندباف:	خروس: ... 976 ، 977 ، 997 ، 1035 ، 1039 ، 1040 ، 1773
1366 ، 1340 زندخوان:	1034 خروشه:
1390 ساج:	1034 خروهه:
1402 سار:	988 خشيشار:
1465 ، 1390 سارج:	1022 خشين:
1427 سارخک:	1044 ، 1036 خشينه:
1391 سارنج:	1016 خول:
1480 ساري:	1146 داليوزه:
1461 سبارو/سمارو:	1211 ، 1148 .. درخت سُنبه:
1461 سبارو/سپارو:	1124 درخف:
1428 سپاروک:	1152 دمسيچه:
1383 سارخاب:	1226 ذله:
1474 سفرنه:	1269 راقوته:
1455 سقسقان:	1276 ريکاسه:
1476 سمارو، 1369 ، 1333 ، 1326 زاغ:
1430 ، 1428 سماروک:	1729 ، 1777 ، 1779 ، 1826 ، 1799
1477 سمانه:	
1411 سُنقُر:	1357 زاغ پا سرخ:
	1864 زاغ سُرخ نول:

1761	عصفور:	1459	سوان:
1763	عقاب:	1459	سوکلن:
1799	عقّع:	1480	سیچغنه:
1779	عکعک:	1424	سیمرغ:
1799	عگّه:	1555	شار:
1782	عنادل:	1573	شارک:
1748	عنقا:	1555	شالیخوار:
1851	غالیه:	1587	شاهین:
1826	غراب:	1573	شبان فروک:
1864	ابالبین:	1602	شپیرک:
1843	غزال:	1601	1556، 1573، 1601،
1829	غلیواج:	1574	شپیره:
1829	غلیواز:	1602	شچراغک:
1835	غلیواژ:	1605	شبیازّه:
1764	فراشتک:	1545	شفانه:
1016	کبک انجیرخوار:	1576	شوات:
1161	کبک دری:	1577	شوالک:
1161	کبک کوهی:	1577	شوشک:
1314، 1211	کبوتر:	1564	شولک:
1461، 1430، 1428، 1331		1662	شهباز:
1835	گوشترُبا:	1686	صُلصُل:
1012، 997	مگس:	1829	ضاد:
1740، 1717، 1591، 1335		1704،	طا ووس:
1548، 1473، 977	ملخ:	1369، 987	طوطی:
1756، 1709، 1654		1698	طیهوج:
1824، 1761		1739	ظلیم:
1755، 1686	هُدُهد:	1769	عشعش:

فهرستِ درختان

1536 ، 1484 ، 1462	سروسهې :	1701	بیدطبري :
1506 ، 1462	سرو ناز :	1019	خارمغیلان :
1335	سقمونیا / زقوم :	1003	خلاف :
1459	سوسن :	1025	خیژران :
1573	بابک :	1092	دانا :
1625 ، 1550	شاهبید :	1136	دوم :
1579	شفترنګ :	1229	ذات الذوابه :
1559	شکرخار :	1333	زاخل :
1560	شمشار :	1331	زرنګ :
1563	شورګز :	1321	زریر :
1565	شیز :	1357	زرین درخت :
1596	شین :	1335 ، 1308	زقوم :
1658 ، 1625	صفصاف :	1308	زقونیا :
1665	صنو :	1313	زیت :
1656	صنوبر :	1370 ، 1313	زیتون :
1663	صلویم 1374 :	1372	ژاژ :
1672	صیدانی :	1390	ساج / ساګون :
1716	طرخون :	1435 ، 1390	سال :
1692	طرفا :	1500	سالبر :
1699	طلح :	1434	سترنګ :
1760	عتر :	1498 ، 1399	سُرخبید :
1783	عتم :	1524 ، 1429	سرشک :
1803	عزي :	1462	سرو :
1767	عطوس :	1453	سروان :

1831 : غوشاد 1762 : عرعر
1434 ، 1191 : وقواق 1827 : غلت

فهرست گیاهی/نباتی

1001 خون سیاؤش:	1785 اسپرک:
، 1141 ، 1025 خون سیاؤشان:	1029 اشترخوار:
1785 ، 1421	1752 ، 1747.. بخور مریم:
1044 ، 1028 خيرو:	1357 ، 1313... حلبه چيني:
1093 دبه غوريا:	1084 ، 1029... خارگياه:
1120 دُرفش:	996 خايه ديس:
1149 درمنه:	970 خب:
1141 دم الاخوين:	1008 ، 1007 خرچکوک/خرچگوک:
1100 دوج:	1071 ، 1014... خردل:
1101 دوخ:	1033 خرزهره:
1156 دوژه:	1014 خرغول:
1170 ، 1099 ديوست:	1033 خرفه:
1224 ذرق:	1008 خرگوشک:
1269 رازيانه:	1008 خروک:
1262 راسن:	982 خزند:
1245 راويز:	1028 خشاو:
1327 ، 1272 رستينه:	1022 خشبودن:
1258 رعي الابل:	971 خصي الثعلب:
1274 رنده:	971 خصي الکلب:
1266 روين:	969 خطبانا:
1236 ريباج:	1003 خف:
1251 ريش:	975 خفرنچ:
1249 ، 1236 اواج:	1028 خو:
1249 ، 1236 ريواس:	1070 خون دل خاک:

1511	سه کوهک: 1432 ،	1268	ریون:
1427	سیر: . . . 1412 ، 1425 ،	1268	ریوند: 1242 ،
1427	سیرماق:	1374	زاک: . . 1310 ، 1330 ،
1596	شاشو:	1343	زالکه:
1616	شاهبوی:	1330	زردک:
1600	شاهتره:	1357	زرغنج: 1313 ،
1557	شبیار:	1321	زریر:
1617	شترپای: 1616 ،	1343	زنجرو:
1557	شترخار:	1512	سایه برگ: . . . 1433 ،
1557	شترغار:	1386	سبست:
1617	شخلی:	1468	سپوخته:
1578	شرنگ:	1515	سپیده دم: 1442 ،
1604	شره:	1382	سداب:
1581	شعر الغول:	1473	سرزیره:
1559	شکار:	1427	سرمساق:
1584	شلغم:	1425	سرمق:
1593	شن:	1473	سرمه:
1560	شنجار / شنقار / شنگار: 1559 ،	1473	سرواله:
1619	شنی:	1406	سعتر:
1553	شوید:	1426	سغاق:
1547	شیطرح:	1430	سگک:
1653	صدپیوند:	1438	سگل:
1686	ضیغت:	1424	سما روغ:
1696	طبرخشت:	1439	سنبل:
1715	طبرخون:	1478	سنکوه:
1699	طبرزد:	1439	سنگک: 1431 ،

1832 غار :	1697 طرثوث :
1851 غاره :	1709 طرخشقوق :
1854 غرواشه :	1756 عراد :
1841 غساک :	1747 عرطنيثا :
1859 غوشه :	1841 ، 1796 عشقه :
1942 غونک :	1822 عصافيرالراعي :
1859 غيشه :	1752 عنزروت :
1832 لوبيا :	1755 عوسج :

فهرست گلها

1635 شاه رياحين:	بوسستان افروز: 977، 1040،
1690 ، 1672 .. : شاه سپرغم :	1790 ، 1690 ، 1672
1616 شنبوي:	1035 خروه :
1578 شبرنگ:	1046 ، 1045 ، 1044 خطمي:
1572 شقايق:	1011 خواتيم الملك:
1608 شكوفه:	1040 خودخروه :
1614 ، 1552 شنبليد:	1028 ، 1022 ، 985 خودروو:
1539 شهلا:	1045 ، 1036 خودروي:
1679 ، 1661 صدبرگ:	1578 ، 1408 ، 1090
1715 طبرخون:	1044 ، 1028 خيروو:
1717 طيان:	1046 ، 1044 ، 1029 خيرري:
1746 ، 1716 عاقرقرحا:	1209 ، 1145 دوروو:
1760 عبهر:	1163 ، 1077 دورويي:
1760 عدار:	1528 ، 1220 ، 1219
1814 عكس هلال:	1210 ، 1145 ديده گاوو:
1815 ، 1810 ، 1765: عين البقر:	1197 ديوگل:
1765 ، 1760 ، 1616 ، 1145: گا وچشم:	1232 رعنا:
1572 ، 1090 ، 1045 : گل لاله:	1441 ، 1292 ، 1267 ، 1061: ريحان:
1863 ، 1814 ، 1264 لاله:	1602 ، 971: سلک (گلِ سياه):
1572 ، 1552 .. : لاله نعمان:	1635 ، 1457 سمن زرد:
1070 ، 1061 ، 1029 لعل:	1457 سمن سپيد:
1635 ، 1552 ، 1145	1488 سوري:
1003 نيلوفر:	1459 سوسن:
	1412 سيسنبر:
	1616 شاهبوو:

فهرست اشياي خوردني و آشاميدني

1244	جو:	1021، 1133، 1148، 1467، 1467
1311	حلواي خرما:	1797 زُرت:
1329	خاريز:	994 زوارق:
1314	خاگينه:	994 زونج:
1313	خاله بيني:	1043 زيرپايت:
1467	خانه زنبور شهدآلود:	1085 سبوسه:
1469	خپک:	1006 ستوقه: 1462، 1469
1462	خشکار:	988، 1058 سختو:
1535	خفرنچ:	975 سرانگشتي:
1419	خل:	1015 سرجوش:
1512	خنجک:	1008، 1010 سردیگ: 1419، 1435، 1512
1463	خواره:	1039 سغدو:
1407	خوال:	1015 سکار:
1463	خورد:	983 سکارو:
1463	دسمر:	1111 سكاليو:
1491	دُلْمَل:	1133 سکبا: 1379، 1380، 1430، 1491
1463	دُنْبِه:	1154، 1182 سمغو:
1464	دوشاب:	1096 سُمْنو:
1642	دوغبا:	1166 سنبوسه شکرین: 1606، 1642
1734	دیوگندم:	1200 سنبوسه شیرین:
1433	دیومشنگ:	1195 سینک/سنلک:
1580	رخبین:	1263 شاخِل:
1576	رز:	1245، 1246، 1576
1640	1264، 1351، 1355، 1623	شاهد ارو: 1596، 1640

شاهي: 1616	شهد: 987، 1080،
شٽه: 1603	1323، 1349، 1369،
شراحي: 1617	1455، 1553، 1627، 1638،
شڪر: 1559	شهد سپيد: 1686
شڪربرگ: 1579، 1584، 1634	طا هري/طهري: 1724
شڪربوزه: 1606	طفل مشيمه رزان: 1733
شڪرپاره: 1699	عاشقبا: 1746
شڪرقلم: 1584، 1634، 1635	عدس: 1766
شماله: 1605، 1609	عصيده/ڪاچي: 1797
شمه: 1610	علهز: 1766
شنگل: 1582	غلول: 1844
شوربا: 1539	ڪباب: 989، 1418، 1420، 1617

فهرست میوه ها

1470 : سته	، 1142 ، 1096 ، 1087	انگور :
1419 : سرمش	، 1264 ، 1245 ، 1189	
1475 : سفچه	، 1355 ، 1338 ، 1331	
1458	، 1456 ، 1450 : سگپتان	، 1423 ، 1409 ، 1408	
1408 : سگنگور	، 1490 ، 1456 ، 1448	
1487 : سلیمانی	، 1600 ، 1514 ، 1512	
1427 : سماق	، 1638 ، 1611 ، 1603	
1401 : سنجد	، 1733 ، 1724 ، 1712	
1458 : سنجد جیلان	، 1765 ، 1751 ، 1734	
1537 : سیبخاکی	، 1810 ، 1809 ، 1797	
1512 : سیه تاک	، 1826 ، 1824 ، 1821	
1600 : شاهانه	1859 ، 1845 ، 1837 ، 1834	
1615 : شاهانی	1785 ، 1578 ، 1392 ، 1032	خربزه :
1603 : شته	1007	خرک :
شفتالود / شفتالو / شفتالو : د	، 988 ، 969	خرما :
، 1554 : د	، 1129 ، 1096 ، 1072	
1597 ، 1579		1707 ، 1699 ، 1540 ، 1524	
1635 : شکر بادام	1072	خرمای بوجهل :
1607 : شکر به	1002	خروع :
1751 ، 1613 : شیدانه	1035	خره :
1654 : صبار	1036	خسته :
1672 : صیدانی	1080	خشخلة الطالبین :
1724 : طایفی	1038	خنجه :
1713 : طل	1227	ذات الذوایب :
1785 : علقم	1252	رقاع :
1933		1330	زرشک :

عملج: 1754 1810 ، 1815
عئاب: 1751 غڙب: 1826
عنڀ: 1751 غوره: 1834 ، 1859
عين البقر: 1765

فهرستِ دارویی

1322 زغیر:	1418 بزرقطونا:
1308 زقونیا:	978 خارسپید:
1330 زمج بلور:	1071 1014:
1309 زوفا:	1084 خسرو دارو:
1119 زهرموش/دارموش:	1024 خوبکلان:
1342 زینان:	993 خیارچنبر:
1394 سازخ:	1005 994:
1446 سارقین:	1130 دارپلپل:
1387 ستوت:	1476 1159:
1473 سرغبوبه:	1119 دارموش:
1430 سک:	1138 داریونان:
1476 سکیخه:	1181 1110:
1545 1389:	1097 دیمنیچوب:
1415 سنز:	1178 1106:
1417 سوس:	1184 1115:
1460 1418:	1253 راف:
1598 شادیه:	1316 1239:
1570 شاف:	1374 1330
1600 شاهدانه:	1320 1310:
1552 1545:	1344 زبانبُره:
1552 شملید:	1316 زراوند:
1611 1561:	1308 بزرقطونا:
1564 شوریز:	1317 زرنباد:
1562 شوشمیر:	1329 1315:

شونيز: 1564 طباشير: 1701
صبر: 1654 عقاقير: 1746 ، 1762
صبر سقوطني: 1654 ، 1683 غاريقون: 1846

فهرست آلتها

1360	ازّه : 555	1288 ، 1232 ..
1361	زره دوز: 1288 ، 1232 ..	
1349 ..	تیغ : 989	
1350 ، 1335 ، 1334 ..	زنگل : 1240 ، 1228 ، 1180	
1373	ژنپل : 1294 ، 1291 ، 1290	
1374	ژوپین : 1509 ، 1467 ، 1423	
1446	ساتگین : 1662 ، 1560 ، 1528	
1404	سپار : 1805 ، 1674	
1404	سپر : 1157	تیغ سرپهن :
1526	سپرگا و : 1029	خارجینه :
1492 ، 1384	سرکوب : 1005	خایسک :
1385	سطلاب : 1081	خط مهره گردون :
1474	سفته : 1120	درفش :
1463	سقو : 1148	درقه :
1456	سگزن : 1121	دروش :
1477	سمه : 1129	دشنگ :
1380	سمیرا : 1152	دقه :
1384	سنب : 1135	دم آهنگران :
1477	سُنْبِه : 1153 ، 1136	دمه :
1384 ، 1381 ..	سوراخ کننده : 1156	دوشاخه :
1479	سوکه : 1157 ، 1117	دهره :
1445	سهم : 1263	رانین :
1381	سینا : 1273	رنبه :
1615 ، 1555 ، 1544 ..	شست : 1291	روضه دوزخ بار :
		1232
		روهینا :

1937

1853 : غراده	1604 : ششپیره
1841 : غمازک	1575 : شک
1845	... : غم نیام شمشیر	1607 : شکنجه
1861 : غیداقی	1582 : شل
1151 : کارد	1560 : شمشیر
1544 : نشترِ حِجَام	1840 : غابوک/غالوک
		1840 : غدرك

فهرستِ علَّت‌ها / زخم‌ت‌ها

1429 سرک:	987 استسقا:
1401 سواد:	1752 ام الصبیان:
1539 سوختگی دست و پا:	1321 پیچاک شکم:
1527 سودای هندو/خلل:	1332 پیخال چشم:
1431 سوزاک:	1042 ، 1005 خاک نمک:
مغز	1006 خباک:
1507 (سودای/دیوانه):	1006 خبک:
1583 شجام:	1030 خبّه:
1603 ، 1550 شجیده:	998 خجش:
1575 شرک:	987 خشک‌آمار:
1590 شریان:	1004 خنّاق:
1605 شغه:	982 خنب‌الحدید:
1546 شکنج:	1040 خوره:
1548 شمّاخ:	1013 خوگ/خوگ:
1540 شیدا:	1018 خیم:
1656 صداع:	1147 دبیله:
1670 ، 1657 صرع:	1104 ، 1103 دَرَد:
1647 صفرا:	1304 ریگ مئانه:
1672 صئی:	1321 زحیر:
1686 ضماد:	1436 سبل:
1766 علوز:	1472 سرخُرّه:
1770 علوص:	1443 سرسام:
1800 علّه:	1524 ، 1429 سرشک:
1769 عمش:	1453 سرطان:
1832 غر (گهیگها):	1424 سرف:
1521 ، 1497 مالیخولیا:	
1939	

فہرستِ واژہ های فارسی کہ معادلِ ہندی دارند

1033	= لونگ:	..	بقلة الحمقا =	لونگ: 975	ہرفہ
999	= کھرکھہ:	...	ٹؤلول =	مسا: 1371	خرگوش
999	= گھوس:	...	خاد =	کویل/باز: 977	خرموش
999	= گورخر:	...	خار =	کانٹا: 984	ہروخش
1035	= کھل:	...	خارپشت =	سیبہ: 973	خرہ/خروہ
1034	= مُلہ:	...	خارسپید =	دھمیابہ: 978	خروہ
987	= جلندھری:	..	خارمغیلان =	کیکر: 1019	خشکآمار
974	= اُجھاوہ:	...	خارہ =	کیڑہ: 1029	خفج
975	= لونگ:	...	خانہ زنبورشهدآلود ... =	جلینڈ: 1085	لونگ
1015	= سرکہ:	خایسک =	بتھوڑا: 1005	خَل
1023	= گھونگھا:	..	خباک =	گلے کی جکڑن: 1006	خلصون
976	= چیونٹی:	...	خرچگوک =	بھتل: 1007، 1008	خلنج
1004	= گلوگیر:	..	خبزدوک =	بھوند: 1006، 1045	خناق
982	= کئی:	خبک =	گلے کی جکڑن: 1006	خنبالحدید
1010	= گُلٹھی:	..	خبہ =	گلے کی جکڑن: 1030	خلنجک
1038	= انبلی/املی:		خپیرو =	سیبہ: 1026	خنجہ
969	= بھوند:	خجش =	گھیکھا: 998	خنفا
1141،	= نگبست:	1025،	خراطین =	کینجوی: 1568، 1581	خون سیاؤشان
			خربوز و خربوواز =	کادر: 1404، 1785
993	= ککڑی:	...	خرد =	راضی: 980	خیار
993	= کروالہ:	...	خردل =	رائی: 1014، 1071	خیارچنبر
1044	= پٹسن:	1028،	خرٹ =	بیت: 996	خیرو
1025	= بیت:	...	خرس =	ریچہ: 997	خیڑران
1013	= پکھال:	..			خیگ

1269	پودنه: ... =	راقوته	1138	بکم: =	دارپرنیان
1268	نیوله: ... =	راهو: مارِ هندي	1159	تج: =	دارچینی
1231	بهوند: ... =	رتیلا	1117	بنسیا/درانتی: ... =	داس
1263	مٹھہ: ... =	رخبین	1093	کونیل: ... =	دبه غوریا
1271	الگنی: ... =	لرزه	1148, 1211	کٹھپوڑہ: ... =	درخت سُنبه
1272	پھوئی: .. =	رشاشه	1120	بجلی: ... =	درخش
1251	لوچن/لوچن: ... =	رندش	1124	بهونرا: ... =	درخف
1348	سیبہ: 1278, ... =	104 ترکي	1103	داد: =	درد
1286	سیبہ: ... =	روبه سرخ	1148	گرگٹ: .. =	درشته
1253	ڈکار: ... =	روغ	1150	غود (Gland): ... =	دژپیه
1248	مجیٹھہ: ... =	روناس/روئیناس	1111	آرپر: ... =	دسمر
1280	بهنگار: .. =	روي	1151	گڈگڈی: .. =	دغدغه
1266	مجیٹھہ: .. =	لر اوین	1132	رسولی: =	دل
1267	جهپر: ... =	ریحان	1141	بول: =	دلفین
1276	سیبہ: ... =	ریکاسه	1133	بولہ: =	دُلْمَل
1262	لوه سنگهان: ... =	ریم	1101	پتیرا: ... =	دوخ
1249	چکری: 1236, ... =	ریواس	1156	چٹچڑہ: .. =	دوڑہ
1320	پوٹہ: ... =	زاغر	1096	راب/سرکہ: ... =	دوشاب
1374	پھٹکری: 1330, ... =	زاک	1134	ڈھول: ... =	دُهل
1334	آسمان/فلک: ... =	زحل	1127	بهوند: ... =	دیلمک
1332	بچکی/بدکی: ... =	زغنگ	1106	پکھولا: .. =	دیوباد
1322	ألسی: ... =	زغیر	1128	دینوک/دیمک: ... =	دیوک
1312	کَسیلا: ... =	زلفت	1229	بڑ: =	ذات الذوابه
1308	سپہند/تھوپڑ: ... =	زلیا	1227	بیر: =	ذات الذواب: .. =
1348	سیبہ: ... =	زکاسه	1223	چسپندگی: .. =	ذرائح
1348	جهپنگر: ... =	زله	1269	سونبہ: ... =	رازیانه

1522	کاندا: =	سریش کفشگران	1313	= پھتکری: ..	زمج
1437	= تھال: ...	322 لطل	1313	= پھتکری: 1313،	زمج بلور =
1400	= موٹھ: ...	سعد	1331	= کبوتر: ...	زمچک =
1407	= سیپہ: ...	1502	360	= بر:	زنبور کافر =
1474	= ساہی: ...	1349	گھنگھوڑو:	=	زنگلہ / زنگلولہ
1474	= بُڈی: ...	سفتہ	1350	= پیڑہ:	زوالہ =
1486	= کڑابی: ..	سفلی	1350	= پتہ:	زہرہ =
1430	= سلارس: ..	سک	1342	= اُجواہین: ..	زینان =
1475	= سکورہ: ..	1374	سیلر:	=	ژوبین / ژوپین
1476	= ہجکی: ..	سکیلہ	1390	= تلیر:	ساج =
1751	= داکھ: 1409،	سگ انگور	1465	= دندیہ: ...	سادہ =
1458	= لہسوڑہ: 1456،	1465	ساگون:	1390،	سارج =
1506	= بہدرہ: ...	سگ یلدز	1480	= شارک: ...	ساری =
1476	= ساہی: ...	سگرنہ	1436	= پروال: ...	سبل =
1430	= چرچٹہ: ..	سگک	1413	= تلی:	سپرز =
1438	= چرچٹہ: ..	سگل	1434	= باتھاخوری:	سترنگ =
1408	= لہسوڑہ: ..	سگنگور	1469	= اُجھاوہ: ..	ستنبہ =
1438	= سیلہ:	سل	1383	= سیسا: ...	سرپ =
1504	= پایک: ...	سلحشور	=	=	سرخرہ =
1430	= موری: ..	سلکک	بودری / چچک / خسرہ	=	
1476	= سکورہ:	سلہ	1472	=	:
1430	= کبوتر: 1428،	سما روک	1419	= زردآلوی خشک:	سرمش =
1424	= گوند: ...	سمغ	1425	= بتھوا: ...	سرمق =
1457	= چنپہ: ...	سمن	1453	= شلغم: ...	سرمن =
1439	= کنیان: ...	سنبل	1392	= تال:	سرنج =
1439	= جھپڑ:	سنبل ریحان	1474	= ممولا: ...	سریچہ =

1575	= بودری: ..	شرک	1393	= جہال: ...	سنج
1604	= ٹلسی: ...	شرہ	1458	= اہرن: ...	سندان
1567	= پھیپڑہ: ..	کلوچی: 15	1415	=	سنز
1581	= گیدڑ: ...	شغال	1389	= گچھوا: ...	سنگ پشت
1559	= گھٹہ: ...	شغر	1431	= پھرکی: ..	سنگرک
1581	= کاکول/سیالی:	شقاقل	1526	= گھروچی: .	سنگ سبو
1546	= جُہرہ/جُہری:	شکنج	1439 ، 1431	= اولا:	سنگک
1608	= کونپل: ..	شکوفہ	1417	= ملیٹھی: ..	سوس
1581	= گیدڑ: ...	شگال	1432	= تیہو:	سوسک
1582	= سیل:	شیل	1455 ، 1411	= گوہ:	سوسمار
1584	= کونگلو: ..	شلغم	1479	= سوسری: ..	سوسہ
1609	= نولاسی: ..	شمامہ	1420	= لوچن: ...	سونش
1552	= میتھی: 1545 ،	شملیت	1418 ، 460	= اسپغول:	سیبوس
1552	= میتھی: ..	شملید	1440	= سیئی: ...	سیخول
1610	= ملائی: ..	شمہ	1386	= پارا:	سیماب
1610	= کھیری: ..	شمہ	1433	= کلانہ: ...	سینک/سنلک
1539	= سووہ:	شوا	1547	= پنسلی: ...	شاخ
1549	= گٹھ:	شوخ (ریم اندام)	1573	= کبا: ...	شالہنگ
1562	= ایلاچی: ..	شوشمیر	1543	= سووہ: ...	شبّت
1577	= پھرکی: ..	شک، 1602	1601	= شیوہ/پوت:	شَبہ
1564	= کلوچی: ..	شونیز	1602	= پوت:	شَبہ مہرہ
1613	= کھیری: ..	شونہ: 1557	1557	=	شترغار/شترخار
1619	= کھیری: 1613 ،	شیردانی	1581	= کینچوی/کیندوی:	شحم الرّجل
1547	= چٹہ: ...	شیطرج	1557	= شجی: ...	شخار
1654	= گنوار: ...	صبر	1558	= بلوتی: ...	شدیار
1683	= گنوار: 1654 ،	صبر سقوٹری	1617	= تھال:	شراحہ

1832	رَسولِي: =	غَر	1672	بيري: =	صيداني
1830	گُڏِي: =	701	طَلغليج	بشن لوچن/تواکھير: =	طباشير
1842	لاڻھ: =	غَنگ	1710	ابھرک: =	طلق
1187	پوٽلي: =	کنھات	1755	مسجلہ: =	عالي مرد
1106	پکھولا: =	841	لرد باد	آکاس بيل: 1796،	عشقہ
				1750	عقرب

فهرست واژه‌های ترکی

1453 سرغین :	1133 دول :
1453 14سارمن :	دیر :
1453 سرن :	1144 دین :
1484 سرنای :	1253 ربوغ :
1379 سزکا :	1390 ساج :
1426 سغاق :	1465 ، 1390 سارج :
1426 سغرچق :	1422 سارغ :
1407 سغرگا و :	1422 ساغ :
1426 سغلق :	1391 سافنج :
1426 سفاق :	1482 ساوچی :
1426 سفق :	1461 سبزغو :
1438 سقال :	1423 سبیغ :
1426 سقراق :	1423 ستغ :
1407 سقسار :	1483 ستغچی :
1455 سقسقان :	1428 ستک :
1426 سقشق :	1462 ستو :
1475 سقله :	1425 سُجق :
1463 سقو :	1451 سجقان :
1438 سكال :	1452 سرتلان :
1430 سكال كك :	1392 سرج :
1456 سکن :	1429 سرجک :
1456 سکنسن :	1472 سرچه :
1476 سکیه :	1383 سرخاب :
1438 سل :	1473 سرغبوبه :

1440 : سوکل	1426 : سلجوق
1459 : سوکلن	1428 : سنق
1415 : سوليز	1431 : سنگرک
1393 : سولونج	1465 : سو
1393 : سيچ	1459 : سوان
1415 : سيز	1389 : سوت
1480 : سيشه	1431 : سوجک
1440 : سيغل	1415 : سوز
1427 : سيق	1488 : سوشغري
1665 : صلغو	1459 : سوغان
1722 : طمغانه	1459 : سوفن
		1439 : سوکال

فهرست اشعار

امیر معزی

شنبلید و لاله نعمان هست پنداری به‌مینا
1552

اولاد قوام‌الدین در سروان بلندند و
1454

تا که سیس‌نبر ندارد
1413

انوری، اوحدالدین محمد

ور پَرّه زند لشکر جز داخل او نیز ردیف
1299

امروز در ایام تو آن بیچاره نعم چون تو
1606

از حسد فتح تو خصم تو
همچو جُحی کز خدوک چرخه
1007

بسحاق اطعمه

کفچه آمد بر قدح گفت که ای تهماج
1190

جامی، خواجه عبدالرحمن

چو گل پنجه و یک به‌خلخال یک هفت
ز پرگار آن حلقه که خوانندش امروز
1060 ، 1015

حافظ شیرازی

کشتی شکستگانیم ای
باشد که باز بینم آن
1604

- برو از خانه گردون کین سیه کاسه در آخر
1532
- کس به دو نرگست طرفی به که بفروشد مستوری
1728
- ترسم که صرفه‌ای نبرد نان حلال شیخ ز آب
1675 ، 1285
- به‌درد و صاف ترا حکم که هرچه ساقی ما داد
1104
- سپهر برشد پرویزی است که ریزه‌اش سر جمشید و
1527
- دور است سر آب ازین تا غول بیابان نفریب
1383
- نه من سبوکش این دیر بسا سرا که درین
1527
- به‌نیم جو نخرم طاق
مرا که مصبته ایوان و
1725
- شیر ازو آب رکنی و آن عیش مکن که خال رُخ
1277
- آن سیه چرده که شیرینی
چشم مَی گون لب خندان دل
1532 ، 1479
- سر تسلیم من و خاک در مدّعی گر نکند فهم
1494
- آشنایی نه غریب است چون از خویش برفتم دل
1186
- در شگفتم که درین مدّت برگرفتی ز حریفان دل
1545
- بجز این نکته که حافظ ز
1949

در سراپای وجودت هنری

1490

فغان که با همه کس کسی نبود که درستی

1852

از بهار امروز دولتخانه

ساقیا می ده که در فردوس

1215

ژاله از نـرگس وز تگرگ روح پرور مالش

1751

ز بنفشه تاب دارم که تو سیاه کم بها بین

1123

در تنگنای حیرتم یارب مباد آنکه

1216

شبان وادی ایمن گهی که چند سال ز جان

1636

خواهی که برنخیزدت از دل در وفای صحبت رود

1241

دست خوش هوا مکن آب رخم

بی مدد سرشک من در عدل

1188

طوطیان در شکرستان

وز تحسردست بر سر میزند

1591

دامنکشان همی شد در صدمه راه روز عشقش جیب

1542

آخرا الامر گیل کوزه گران حالیا فکر سبوکن که

1462

حسینی

1950

همیشه گلبن آن باغ شگفته نـار در

1725

حضرت علي كرم وجهه

کتبت صحيفي في علي الحدين رشا
وکسا في اجتماع وصيرنا الزمانه

1250

خاقاني شرواني، افضلالدين ابوبديل

من اينجا پايبندي چون عيسي پايبندي

1537

دم زنم اي شير مردان

زانکه چون خرگوش گاهي

999

ديدم سحرگهي ملكالموت

بيکفش ميگريخت ز دست

گفتم تو نيز، گفت چو

بويحيي ضعيف چه باشد

1281

عربي از دوکان چرب رودي خريد

داشت در جيب تا ناگهان در رهش

نام آن را نکو هرطرف مي‌دويد

ابر در کفت گرفته هل وجدتم بمثل

1282

خسرو دهلوي، امير

ماه نوي که اصل وي يك مه نو گشت بده

1436

به طرز من همه پيچند شبه به رشته در عدل

1602

سعدی شیرازی

1951

1572	چو پا کان شیراز	ندیدم که رحمت بر	1572	اگر چه درون شقایق	جعل را همان قدر
1054	چه قد آورد بنده	که زیر قبا دارد	1054		
1119	کسم پای مرغی	ولی دست خر بود ز	1119		
1110	نه در کوه سبزه	ملخ بوستان خورد	1110		
1548	هرکه مزروع خود	وقت خرمنش خوشه	1548		
984	یکی خار پای یتیمی	به خواب اندرش بود	984		
1675	چو دشمن خر	ملک باج ده یک چرا	1675		
1194	عدو تیر افکنده	وجودم نیاززد و	1194		
	تو برداشتی و	همی در سپوزی			
1483	همی گفتم در روضها	کز آن خار بر من	1483		
1675	دلش گرچه در حال	دوا کرد و خوشبوی	1675		
1858	نه رستم چوپایان	شغاد از نهادش	1858		
1551	من و چند معلوک	بفرتیم به دیدار	1551		
1660	شنیدم که شیرویه	چو خسرو به رسمش	1660		
1260			1260		

- مگو تندرست از که می‌پیچد از غصه
1290
- به‌سرهنگ سلطان نکه که نطعش به‌انداز و
1257
- نه از مشتری کز به‌یک هفته رویش
1335
- دل بادشاهان شود چو بیدند در گل
1065
- چو قاضی به‌فکرت نگرده ز دستار
1436 ، 1204
- برو شیر درنده باش مپندار خود را چو
1132
- که باشند مشتی به‌همان
1017
- به‌خوشید نما ند آب جز آب
1041
- غلام آبکش باید و بود بنده نازنین
1079
- چنان زی که زان ترا سود و کس را
1447
- به‌دعوی چنان ناوک که غز را دو تن
1835
- دو چیز طیره عقل است به‌وقت گفتن و گفتن
1724
- خزان شد علم بر

1067

سلمان ساوجی

طبع گیتی راست شد در عهد

1953

نشود صورت مخالف هیچکس

1355

پیش چترت کان مقدم بر جبه و اکلیل را بر

1464

ز آب سُرخ می‌افتاده چه جای زال که رستم

1383

تا باد خزان رنگ گویی که چمن کارگه

1246

رفت آنکه به‌زنگار و

گفتی که سم گور و لب

1264

فارد ز عقل مانده در معرفت ستاده مقید

گوراه خانه‌گیر و با آنکه ده هزار کوشش

منصوبه‌ی حیل‌نتوان با آنکه کعبتین سپهرش

985

در آن خطه بود آتشی که خواندی خودی سوز

996

سر او باغ چوبی گل و بنفشه مرست و سر

1235

دانی که خال درجه کان سیم اگر دهد بتو

1626

چرخ چنبر شب رسن بود و

بس معلق کان رسن بازان

1291

غذجه غنّاج و شاخ شوخ این دم طاووس گردد

1829

زهر گر نیکو زنی در رود را نیک زن تا

1300

دارم آهنگ حجاز از بُت راست ساز و نوایی ز

1776

صفر تخت زر لاجرم بر فلکش نام

1655

زر ده بر قلده کھسار ای پسر سیراب گردان

1347

چرخ توسن را که دارد باز می‌بینم که هستش

1857

ای سئیس‌ی مرکبانت وی غلام آستانت خسرو

1418

سوزنی سمرقندی

کیری به‌کون خو سر تا عاقبت کجا رسد این

1086

سیف اسفرنگی، مولانا سیف‌الدین الاعرج

سونس لعل ریزد از پَر گر بخورد از کشته لعل

1420

ظهیر فاریابی، ظهیرالدین ابوالفضل طاهر

در خط شدم ز سبزی خط تالِب چرا بر آن شکر

1174

نوای خارکن از عندلیب که مدتی سروکارش

1076

چه بارهاست ز تو بر چه رنجهاست ز تو بر

1445

عنصری، ابوالقاسم حسن

یکی را سَد یا دگر را روضه خلد

1138

فردوسی طوسی، ابوالقاسم حسن

کنم زنده آیین بسی مُشک سارا

1377

1955

- 996
 سبوي که سوراخ به موم و سریشم
- 1443
 ببین شیر گردون جهان
 که خرگوش با ماه
- 1639
 ز دیوان گه به درج آمد و درج
- 1100
 کسی کو سزاوار سرینگاه او مُشک
- 1529
 مرغی انگاشتم نه خر افتاده شد
- 1013
 چو زنگی در آمد ز شهرود رومی
- 1318
 عزیزي که بر چه غم دارد از
- 1317
 بخندید و گفتا که افسوس بر کار
 فلک بین چه ظلم که اسکندر آهنگ
- 1359
 شنیدم که روباه خود آرای باشد به رنگ
 پی پوست پوستین خون همه کس تن او پوست
 بدان موینه قصد به رسوایی از تن
- 1279
 ستانی زبان از که تاراز سلطان
- 1519
 چو شب تاب کرمی که ز بی نوری شب زند
- 1541
 شاد از آنم که شادی و غمی هردو
- 1194
- 1957

- چو بر لشکر دشمن به مرغان کشي فيل و
1258
طبّ اگر مرگ ربودي هيچ طبيبي نشدي
1661
چنين گفـت آن شاه که جويندگان اند يا
1636
سياهي ده خالِ سپيدي بر چشم
1592 ، 1531
زمين زاده بر زمين و زمان را پس
1368
آن يکي زنجور نوش و آن
1323

فهرست اشعار که نویسندۀ آنها معلوم نشد

ز رفرغ گذشته در آن پــــرده

1254

شانه شمشاد بر زلفت رسد
شانه شانه تراشان شاه

1552

چمن مگر سرطان شد که به باغ داد به یک شب

1618

جست و جویی ما سوي در بیابان چو تشنه

1465

زاغ و باز و تذرو دوش دیدم به مجلس
برگرفتم به یک قفص کشت زان هر چهار

1369

دیهم خسروي بر ما نعل
خسرو کسی که حلقه

1137

زوج و سه فرد بیشک نبود جز که عتبه
صاحب خانه ده و ماده و سعد و خوب

1792

جمال دختر رز نورچشم که در نقاب زجاجی و

1351

باشنو بعد ازین تو که بجز تو نبود
چون به بینی چهار به یقین دان که شکل

1710

به جای خشتک اگر هفت تمام گم نشود گنده

1009

به روی و ریا خرقة گرش با خدا در تو

1959

- 1280
نیمی ز حیات رقص و آن نیم دگر شراب
- 1302
بیندیش زان کز آوازه گردد
- 1625
دولت تیز رستخیز دولت آن به‌که
- 1064
هرکه جان درباخت در تا نپنداری که
- 1097
ابر غمّاز است زان هر کجا غمّاز باشد
- 1297
کار عالم شد موافق راست
ز هر رانی زهره تا راه
- 1351
خروخش اگر بگسلاند چو در دیگ ماند
- 999
مینوش و بی‌ریا شو جانم سپند آنکه مرا
- 1397
به‌خنده عقیقین شباهنگ در میم
- 1578
روزی که در بدخشان پالوده دمشقی خلخال
- 1125
از برای خضر خطت اشکم
می‌رود بر روی ما امّا
- 1408
آنکه سها را هست به‌مقدار
- 1381
بتي دیدم رُخي رنگین و لب
به‌ابرو طاق سیمین ساق

1762

روزگار روزگار
روزگار از بنندگان

1244

وصف شکل دگر تو از بشنو تا بگویمت
هست سه فرد و زوج عتبه خارجه به اسم

1792

یکی هست دارای دو بیننده را باد

1214

به پول خنیور که گذار است هم نام و

990

دانا به هردیار که لعنت بر آن دیار

1766

سحرگه بر کمر کوه غزاله در دهن شیر

1863

شکن در شکن زلف و زُخّی سیب تازه

1591

سیاه رنگم و ز باغ توام ای

1363

صلب و مشیمه شبک و
بس عنکبوت و بیضه عنب و

1649

خاک پایت که درین چشم
بر مثال شیشه‌های ساعت

1301

هرجا که محرمی است کسی
آری ز گوشتِ گاو بود با

1961

- 1339 چه باید رصدگاه به‌جزیه دهی
- 1303 خداوند زر برگند به‌دام آورد صخرة
- 1684 نشسته خداوند بر تخت مانند
- 1768 عجبم از طبیعت یا ندارد نور در
دلبران را که سرو چوبی‌ست
- 1463 هزاران کفش بر رتیل‌گر خزد در
- 1231 همیشه گلبن آن شگفته نار در
- 1725 دیوانه خود سر و لبریز محبت و
- 1490 شکوفه پیشرو که پیر به ز
- 1608 وقت هرکار نگهدار که نوشدارو که پس از
- 1385 اگر سببا خورم در مذاقم خوش بود تا
- 1380 سرسودا بزرگان راز
- 1521

کتابنامه

1. قرآن کریم، ترجمه غلامعلی حدّاد عادل، مرکز طبع و نشر قرآن کریم، چاپخانه آستانه قدس رضوی، مشهد، نوبت سوم ۱۳۹۰ ش.
2. ادات‌الفضلا، تألیف بدرالدین محمد دهلوی داروال، مصحح پروفیسور نذیر احمد، چاپ 1957 م، تهران.
3. اصطلاحات صوفیہ، مؤلفه شمس‌الدین، طبع نامی، لکهنؤ، ۱904 م.
4. افاضل خجند، تألیف دکتر ریحانه خاتون، دهلی، 1991 م.
5. اقبالنامه نظامی، حکیم نظامی گنجوی، وحید دستگردی، علمی، 1317 ش.
6. امثال و حکم، علی اکبر دехدا، تهران، ۱۳۳۸-39 ش.
7. انتخاب غزلیات امیرخسرو.
8. ایرانی که من دیدم، مؤلفه دکتر ریحانه خاتون، چاپخانه اسلامک و نڈرس بیورو، دریا گنج، دهلینو 110002.
9. بحرالفضائل فی منافع الافاضل، تألیف افضل‌الدین محمد بن قوام بن رستم بلخی

- کرهی، نسخه خطی موجود به ایوان غالب،
دهلی‌نو.
10. برهان قاطع، تألیف محمد حسین تبریزی،
تصحیح دکتر محمد معین، چاپخانه سپهر،
تهران، ایران، جلد اول، دوم و سوم، چاپ
پنجم ۱۳۶۳ ش.
11. بساتین‌الأنس، تألیف محمد بن صدر تاج
عبدوسی اخستان دهلوی، مقدمه و تصحیح
پروفسور نذیر احمد، به‌کوشش دکتر ریحانه
خاتون، رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری
اسلامی ایران، دهلی‌نو، 1389 ش/2010 م.
12. بهار عجم، تألیف لاله تیک چند بهار،
تصحیح دکتر کاظم دژفولیان، انتشارات
طلایه، تهران، ایران، جلد اول، دوم و
سوم، چاپ اول ۱۳۸۰ ش.
13. تاج‌المآثر، صدرالدین (تاج‌الدین) محمد
حسن نظامی بن نظامی عروضی سمرقندی،
مقدمه، تصحیح و تنقیح: پروفسور سید امیر
حسن عابدي، مرکز تحقیقات فارسی رایزنی
فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دهلی‌نو، چاپ
اول تیرماه 1387 هـ/ش/جولای 2008 م.
14. تاریخ ادبیات در ایران تألیف دکتر ذبیح
ا صفا، انتشارات امیرکبیر، تهران،
ایران، هفت جلدی، 70-۱۳۶۴ ش.

15. تاريخ بلعمي، تأليف ابوعلي محمد بن محمد، تصحيح محمد تقی بهار، بهكوش محمد تقی گنابادي، تهران، ايران، ۱۳۵۳ ش.
16. تفسير ابن كثير، جلد اول.
17. تنبيه الغافلين، تأليف سراج الدين علي خان آرزو، به اهتمام دكتور سيد محمد اكرام، دانشگاه پنجاب، لاهور، پاكستان، ۱۴۰۱ هـ/۱۹۸۱ م.
18. چراغ هدايت، تأليف سراج الدين علي خان آرزو، به تصحيح منصور ثروت، مؤسسه انتشارات اميركبير، تهران، ايران، ۱۳۸۳ ش.
19. حدود العالم، مقدمه و حواشي مينورسكي، بارتولد، ترجمه مير حسين شاه، كابل، ۱۳۴۲ ش.
20. حدود العالم من المشرق الي المغرب، بهكوش دكتور منوچهر ستوده، انتشارات دانشگاه، تهران، ۱۳۴۰ ش.
21. خسرو شيرين، تأليف نظامي گنجوي، تصحيح وحيد دستگردي، چاپ تهران، ۱۳۱۳ ش.
22. داستانهاي امثال، تأليف مرتضويان.
23. دانشنامه ادب فارسي (شبه قاره)، تأليف حسن انوشه، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي، تهران، ايران، ۱۳۸۰ ش.

24. دستورالاحوان، تأليف قاصي خان بدر محمد دهار، تصحيح سعيد نجفي اسداللهي، بنياد فرهنگ ايران، تهران ۱۳۴۹ ش.
25. دستورالافاضل، تأليف حاجب خيرات دهلوي، به اهتمام دكتور نذير احمد، چاپخانه داورپناه، تهران، ۱۳۵۲ ش.
26. ده هزار مثلهاي فارسي، تأليف دكتور ابراهيم شكورزاده، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوي، مشهد، ايران، ۱۳72 ش.
27. ديوان امير حسن سجزي دهلوي، تصحيح و حواشي دكتور نرگس جهان، انتشارات بخش فارسي، دانشگاه دهلي، دهلي، ۲۰۰۳ م.
28. ديوان امير خسرو دهلوي، سعيد نفيسي، با كوشش م. درويش، تهران، 1343 ش.
29. ديوان امير خسرو دهلوي، سعيد نفيسي، با كوشش م. درويش، ناشر سازمان انتشارات جاويدان، تهران، چاپ دوم اسفندماه 1361 ش.
30. ديوان انوري، حكيم اوحدالدين علي ابوردي، به اهتمام محمد تقى مدرس رضوي، بنگاه ترجمه و نشر كتاب، تهران، جلد اول، چاپ نخست ۱۳۳۷ ش.
31. ديوان بسحق حلاج شيرازي مشهور به شيخ اطعمه، چاپ كتابفروشي شيراز، ۱۳۶۰ ش.

32. دیوان جامی، مولانا نوالدین عبدالرحمن خراسانی، انتشارات پیروز، تهران، ایران، اردیبهشتماه ۱۳۴۱ ش.
33. دیوان حافظ، خواجه شمسالدین شیرازی، به اهتمام سیّد محمد رضا جلالی نائینی و دکتر نذیر احمد، انتشارات امیرکبیر، تهران، ایران، ۱۳۵۱ ش.
34. دیوان حافظ، خواجه شمسالدین شیرازی، به اهتمام سیّد محمد رضا جلالی نائینی و دکتر نذیر احمد، سازمان امور فرهنگی و کتابخانه‌ها، تهران، ایران، ۱۳۵۰ ش/۱۹۷۱ م.
35. دیوان خاقانی شروانی، حسن العجم افضل الدین ابوبدیل، تصحیح علی عبدالرسولی، انتشارات کتابخانه خیام، چاپخانه مروی، تهران، بهمنماه ۱۳۱۷ ش.
36. دیوان خاقانی شروانی، حسن العجم افضل الدین ابوبدیل، انتشارات ارسطو، تهران، 1362 ش.
37. دیوان سلمان ساوجی، مقدّمه دکتر تقی تفضلی، به اهتمام منصور شفق، چاپخانه مظاهری، اسفندماه ۱۳63 ش.
38. دیوان سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود، تصحیح مدرّس رضوی، تهران، ۱۳۴۱ ش.
39. دیوان سوزنی سمرقندی، به تصحیح شاه حسین، تهران، ایران، ۱۳۳8 ش.

40. دیوان سیف اسفرنگی، مصحح دکتر زبیده صدیقی، ملتان، پاکستان، ۱۳۵۷ ش.
41. دیوان ظهیر فاریابی، ظهیرالدین ابوالفضل طاهر، به سعی و اهتمام حاجی شیخ احمد شیرازی، انتشارات فروغی، تهران، چاپ دوم آبان ماه ۱۳۶۱ ش.
42. دیوان عبدالواسع جبلّی، تصحیح دکتر محمد ذبیح اصفاء، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۱ ش.
43. دیوان عنصری، به کوشش دبیر سیاقی، تهران، 1363 ش.
44. دیوان کمال اصفهانی، کمال الدین اسمعیل، به کوشش حسین بحرالعلمی، کتابفروشی دهخدا، تهران، ۱۳۴۸ ش.
45. دیوان کمال خجندی، شیخ کمال الدین، مسعود، به تصحیح و اهتمام عزیز دولت آبادی، با مقدمه و حواشی و تعلیقات، انتشارات کتابفروشی تهران، چاپخانه مشفق، ۱۳۳۷ ش.
46. دیوان منوچهری دامغانی، ابوالنجم احمد بن قوص، به کوشش محمد دبیر سیاقی، انتشارات کتابفروشی زوّار، تهران، ایران، چاپ دوم تیرماه ۱۳۳۸ ش.
47. ریشه های تاریخی امثال و حکم، تألیف مهدی پرتوی آملی، انتشارات سنائی، ۱۳۶۹ ش.

48. زفان گویا، تألیف بدر ابراهیم (نسخة خطی هند)، به کوشش دکتر حبیب ا طالبی، مؤسسه فرهنگی و انتشاراتی، پازینه، تهران، ایران، 1381 ش.
49. زفان گویا، تألیف بدرالدین ابراهیم، تصحیح، تعلیق و ترتیب پروفیسور نذیر احمد، خدابخش اورینتل پبلک لائبریری، پتنه، جلد اول و دوم، ۱۹۸۹ م.
50. زین الاخبار، تألیف عبدالحی گردیزی، تصحیح عبدالحی حبیبی، بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۴۷ ش.
51. سراج اللغت، تألیف سراج الدین علی خان آرزو، تصحیح دکتر ریحانه خاتون، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، ایران، ۱۳۸۲ ش.
52. سمره سلیمانی، تألیف تقی الدین اوحدی بلیانی، تصحیح و حواشی محمود مدبری، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ایران، ۱۳۶۴ ش.
53. سکندرنامة نظامی، حکیم نظامی گنجوی.
54. شاهنامه فردوسی، تألیف حکیم ابوالقاسم فردوسی، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، شرکت سهامی، تهران، جلد دوم و سوم، چاپ دوم ۱۳۶۹ ش.
55. شدالازار فی حط الاوزار عن زوارالمزار (تألیف: 791 هـ)، تألیف معین الدین

- ابوالقاسم جنید شیرازی بن نجم الدین،
بتصحیح و تحشیة محمد قزوینی و عباس
اقبال، چاپخانه مجلس، طهران، 1328 هـ ش.
56. شرح لغات و مشکلات دیوان انوری ابیوردی،
تألیف دکتر جعفر شهیدی، انجمن آثار و
مفاخر فرهنگی، تهران، ایران، ۱۳۶۷ ش.
57. شرح مخزن الاسرار نظامی، تألیف افضل الدین
محمد بن قوام بن رستم بلخی کره ای (نسخة
خطی کتابخانه آصفیه، حیدرآباد، زیر
شماره ۸۷، ۷۲ ورق).
58. شرفنامه منیری/فرهنگ ابراهیمی، تألیف
ابراهیم قوام فاروقی، تصحیح دکتر حکیمه
دبیران، چاپ پژوهشگاه علوم انسانی و
مطالعات فرهنگی تهران، ایران، جلد دوم،
۱۳۸۶ ش.
59. شرفنامه نظامی گنجوی، تصحیح وحید
دستگردی، مطبع ارمغان، کتابفروشی
ابن سینا، تهران، خردادماه ۱۳۱۶ ش.
60. شمس اللغات.
61. صحاح الفرس، تألیف محمد بن هندوشاه
نخجوانی تصحیح طاعی، تهران، ایران،
۱۳۵۵ ش.
62. صراح اللغه، تألیف جمال قرشی، کانپور،
هند، ۱۳۲۷ ق.
63. غیث اللغات، تألیف غیث الدین رامپوری،
تصحیح عبدالحی گردیزی، کابل، ۱۳۴۱ ش.

64. غياث‌الُّغات، تَأليفِ غياث‌الدِّينِ رامپوري،
تصحيح منصور ثروت، مؤسَّسة انتشارات
اميركبير، چاپخانه سپهر، تهران، ايران،
۱۳۶۳ ش.
65. فرهنگ آنند راج، تَأليفِ محمّد پادشاه،
تصحيح دكتور دبیر سياقي، انتشارات
کتابفروشي خيام، تهران، ايران، ۱۳۶3 ش.
66. فرهنگ جعفري، تَأليفِ محمّد مقيم
تويسرکاني، تصحيح سعيد حميديان، چاپ و
انتشارات دانشگاه، تهران، ۱۳۶۲ ش.
67. فرهنگ جهانگيري، تَأليفِ جمال‌الدِّين حسين
انجوي شيرازي، ويراسته دكتور رحيم عفيفي،
چاپخانه دانشگاه مشهد، ايران، ۱۳۵۱ ش.
68. فرهنگ رشيدي، تَأليفِ عبدالرشيد تئوي،
تصحيح محمّد عباسي، انتشارات کتابفروشي
باراني، شاه‌آباد، تهران، ايران،
مردادماه ۱۳۳۷ خورشيدي.
69. فرهنگ فارسي، تَأليفِ دكتور محمّد معين،
انتشارات اميركبير، تهران، ايران، چاپ
هشتم ۱۳۷۱ ش.
70. فرهنگ فارسي، مدرسه سپهسالار منسوب
به قطران، تصحيح دكتور علي اشرف صادقي،
تهران، ايران، ۱۳۸۰ ش.
71. فرهنگ قواس، تَأليفِ فخرالدِّين مبارکشاه
غزنوي، به اهتمام پروفيسور نذير احمد،
کتابخانه رضا، رامپور، هند، ۱۹۹۹ م.

72. فرهنگ لسان الشعراء، تأليف عاشق، تصحيح
پروفيسور نذير احمد، رايذني فرهنگي
جمهوري اسلامي ايران، دهلي-نو، ۱۹۹۵ م.
73. فرهنگنامه زفان گويا (پنج بخشي)،
بدرالدين ابراهيم، تصحيح و تحشيه دكتور
حبيب طالبي، مؤسسه فرهنگي و انتشاراتي
پازينه، تهران، 1381 ش.
74. فرهنگ نظام، تأليف سيد محمد علي
داعي الاسلام، حيدرآباد دکن، پنج جلدي،
۱۳۵۸ هـ/۱۹۳۹ م.
75. فرهنگنويسي فارسي در هند و پاکستان،
تأليف دكتور شهريار نقوي، چاپخانه
دانشگاه تهران و وزارت فرهنگ اسلامي،
۱۳۴۱ ش.
76. فرهنگ وفايي، تأليف حسين وفايي، ويراسته
تنهويي-جو، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه
تهران، ايران، ۱۳۷۴ ش.
77. فرهنگهاي فارسي به فارسي، تأليف محمد
دبير سياقي، انتشارات اسپرک، تهران،
ايران، چاپ اول ۱۳۶۸ ش.
78. فهرست مشترک نسخه هاي خطي فارسي، تأليف
احمد منزوي، اسلام آباد، پاکستان،
1408 هـ/۱۹۸۸ م.
79. قران السعدين.
80. قصص الانبيا، تصحيح فريدون تقي زاده،
انتشارات باران، مشهد، ايران، ۱۳۶۳ ش.

81. قولِ فيصل، تَأليفِ امامبخش صهبائي،
كانپور، جلد دوّم، ۱۲۹۶ هـ ق.
82. كتاب الصيدنه، تَأليفِ ابوريحان البيروني،
به كوشش منوچهر ستوده و ايرج افشار،
تهران، ايران، ۱۳۵۸ ش.
83. كشف اللُّغات والاصطلاحات، تَأليفِ عبدالرحيم
بن سور بهاري.
84. كليّاتِ امير معزّي، مقدّمه و تصحيح ناصر
هيري، چاپخانه كبري، نشر مرزبان، تهران،
ايران، چاپ اول بهار ۱۳۶۲ ش.
85. كليّات، خمسة حكيم نظامي گنجوي، انتشارات
اميركبير، تهران، ايران، فروردين
۱۳۴۱ ش.
86. كليّاتِ خواجه جمال الدين سلمان ساوجي، با
مقدّمه و تصحيح اوستا، انتشارات
كتابفروشي زوّار، چاپ تابش، ايران.
87. كليّاتِ سعدي، تصحيح محمّد علي فروغي،
انتشارات اميركبير، تهران، ايران، چاپ
سوم ۱۳۶۵ ش.
88. لغتنامه دهخدا، علي اكبر بن خانبابا
دهخدا، چاپخانه مجلس، تهران، 1373 ش.
89. لغاتِ شاهجهاني.
90. لغاتِ عاميانه افغانستان، تَأليفِ عبدا
افغان نويس، كابل، ۱۳۴۰ ش.

91. لغاتِ كشوري، تآليفِ سيّد تصدّق حسين،
به اهتمام بي بي كپور، نولكشور، دسمبر
۱۹۴۴ م.
92. لغاتِ كشوري، تآليفِ سيّد تصدّق حسين،
به اهتمام دكتور حبيب خان، منشي تيج كمار،
نولكشور پريس، ۱۹۹۴ م.
93. لغتِ فرس اسدي طوسي، تصحيح و تحشيه
فتح ا مجتبائي و علي اشرف صادقي،
انتشاراتِ خوارزمي، تهران، چاپ اول
شهریورماه ۱۳۶۵ ش.
94. مآثرِ رحيمي، تآليفِ عبدالباقي نهاوندي،
به اهتمام دكتور عبدالحسين نوایي، انجمن
آثار و مفاخرِ فرهنگي، تهران، ايران،
۱۳۸۱ ش.
95. مثنوي قران السّعدين، امير خسرو خسرو
دهلوي بن امير محمود، لكهنو، 1259 هجري.
96. مجمع الفرس، تآليفِ محمّد قاسم سروري،
به كوشش محمّد دبیر سياقي، چاپ تهران،
ايران، ۱۳۳۸ ش.
97. مجمع الفرس، تآليفِ محمّد قاسم سروري،
تصحيح دبیر سياقي، تهران، ۱۳۴۱ ش.
98. مجموعه الفرس، تآليفِ ابوالعلا عبدالمؤمن
جاروتي، تصحيح عزيزا جويني، بنيادِ فرهنگ
ايران، تهران، ۱۳۵۶ ش.
99. مخزن الاسرار، تآليفِ نظامي گنجوي، تصحيح
وحيد دستگردی، تهران، ايران، ۱۳۳۲ ش.

100. مدار الافاضل، تأليف اداد فيضي سرهندي، به اهتمام دكتور محمد باقر، لاهور، چهار جلد، ۱۳۳۷ ش.
101. مرأة الاصطلاح، تأليف آنند رام مخلص، مقدمه و تصحيح چندر شيكهر و حميدرضا قليچخاني و هومن يوسفدهي، پرکاشکا سيريز نمبر ۹، نیشنل ميشن فار مينسکريپٹس، دلي کتاب گهر، دو جلد، ۲۰۱۳ م.
102. معيار جمالي، تأليف شمس فخري اصفهاني، ويراسته صادق کیا، تهران، 1337 ش.
103. مقالة نذير احمد، مجلة علوم اسلاميه عليگره، دسامبر 1967 م.
104. مقدمة الادب، تأليف جارا زمخشري، تصحيح محمد كاظم امام، دانشگاه تهران، ايران، ۱۳۴۲ ش.
105. مؤيدالفضلا، تأليف محمد بن لاد دهلوي، نولکشور پريس، کانپور، ۱۳۰۲ ه ق.
106. هفت پيکر، تأليف نظامي گنجوي، تصحيح وحيد دستگردي، چاپ تهران، ۱۳۳۴ ش.
107. نامه انجمن (فصلنامه)، سال اول، شماره 1/4، 1380 ه
- 108.A *Comprehensive Persian-English Dictionary*, F. Steingass, Munshi Manohar Lal, New Delhi, 2nd Edition, 1981.
- 109.A *Descriptive Catalogue of Bodlein Library*, Oxford, London.